

Інтегровані соціальні служби:

теорія, практика, інновації

Проект фінансується
Європейським Союзом

Проект виконується
консорціумом «Кожній дитині»

Міністерство освіти і науки України
Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту
Представництво благодійної організації
«Кожній дитині» в Україні

Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації

Навчально-методичний комплекс

За загальною редакцією
І. Д. Звереві та Ж. В. Петрочко

Київ 2007

УДК 364.4:314.6

ББК 65.272

I-73

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для вищих навчальних закладів
(№ 1.418-1867 від 21.08.2007)

Автори-упорядники:

О. В. Безпалько – д. пед. н., доцент, (2.4), І. Д. Зверева – д. пед. н., проф.,
(1.1; 1.3; 1.4; 2.1; 2.2; 2.3; 3.1; 3.2; розділ 4), З. П. Кияниця (1.4, 3.2; додатки),
В. О. Кузьмінський – к. екон. н. (1.2, 1.3), В. П. Лютий (3.5),
Ж. В. Петрочко – к. пед. н., доцент (1.2; 1.3; 2.1; 2.2; 2.3; 2.4; 3.2; 3.3; 3.4; розділ 4),
М. І. Ростальна (3.3, додатки), Л. І. Стрига (3.1; розділ 4; додатки)

Рецензенти:

С. Я. Харченко – доктор педагогічних наук, професор
Т. Ф. Алексеєнко – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
С. В. Толстоухова – кандидат педагогічних наук, доцент

Літературний редактор:

А. М. Нечитайло

Проект фінансується Європейським Союзом

Навчально-методичний комплекс підготовлено в рамках проекту «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей», що фінансується Європейським Союзом. Проект виконується консорціумом організацій, який очолює благодійна організація «Кожній дитині». Основними бенефіціарами проекту є Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді. Пілотний регіон – Київська область.

Думки, висловлені у виданні, належать авторам і не обов'язково відображають погляди Європейської Комісії.

Рекомендовано до видання Вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка (протокол № 11 від 26.06.2007)

Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: Навч.-метод. комплекс / Автор-упоряд.: О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський та інш. / За заг. ред.: І. Д. Звереві, Ж. В. Петрочко – К.: Фенікс, 2007. - 528 с.

У навчально-методичному комплексі подано теоретичні і практичні аспекти розвитку та діяльності інтегрованих соціальних служб, що створюються в системі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Розкрито інноваційні технології соціальної та соціально-педагогічної роботи з вразливими сім'ями з дітьми. Певні матеріали подаються як напрацювання у ході реалізації проекту ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей» і є такими, що рекомендовані для використання.

Видання розраховане, перш за все, на практичних соціальних працівників системи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, студентів вищих навчальних закладів за спеціальностями «соціальна робота» і «соціальна педагогіка», а також буде цікавим для наукових співробітників, корисним для викладачів вищих навчальних закладів, представників громадських організацій.

ISBN 978-966-651-476-2

© Європейська Комісія, 2007
© ПБО «Кожній дитині» в Україні, 2007

Подяка

Ця публікація є результатом роботи не тільки колективу її авторів, а й спеціалістів різних установ і відомств, громадських структур, перш за все, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служб у справах дітей, відділів сім'ї та молоді, охорони здоров'я, освіти, соціального захисту, правоохоронних органів Київської області, об'єднаних в єдину команду, яка спільно з консорціумом «Кожній дитині» реалізовувала проект ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей», що фінансувався Європейським Союзом на замовлення Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді.

Завдячуючи керівникам обласної державної адміністрації В. І. Ульяновченку, В. П. Кондруку, начальникам управління у справах сім'ї та молоді Н. В. Татарчук, служби у справах дітей Л. П. Гурковській, директору ЦСССДМ Л. О. Ніколаєнко, до реалізації проекту було залучено широке коло керівників різних установ і відомств, виділені додаткові фінансові ресурси, укріплений кадровий потенціал служб, які надають соціальні послуги дітям та сім'ям.

Першопроходцями у впровадженні інтегрованої моделі соціальних послуг для вразливих сімей та дітей стали соціальні працівники, медики, педагоги, керівники та спеціалісти соціальної сфери м. Бровари та Вишгородського району, які відпрацьовували на практиці інноваційні підходи та технології у соціальній роботі. Особлива подяка меру м. Бровари В. О. Антоненку, заступнику мера Л. П. Шестопал, директору ЦСССДМ Л. А. Кваші, начальнику відділу у справах сім'ї та молоді Т. М. Коврак, начальнику служби у справах дітей Л. В. Виноградській.

Дякуємо міжнародним консультантам та експертам за можливість ознайомлення з кращими зразками міжнародного досвіду соціальної роботи, а також за цінні консультації щодо механізмів впровадження соціальних інновацій.

На кожному етапі реалізації проекту ми відчували дієву підтримку Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді, Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини. Щира їм подяка в особі С. В. Толстоухової, Ю. О. Павленка, І. М. Пінчук, Г. М. Лактіонової, І. М. Дубініної, Ф. В. Гриценка.

Ми вдячні всім членам Наглядової Ради проекту і насамперед його Голові В. С. Вовку.

Дякуємо фахівцям, залученим до підготовки соціальних працівників інтегрованих соціальних служб: Г. М. Бевз, І. В. Братусь, Н. Ю. Максимовій; спеціалістам Київського обласного тренінгового центру в особі О. В. Павлик, О. А. Лещенко; працівникам проекту І. В. Носачу, О. П. Романусі, О. В. Курці.

Окрема подяка Т. П. Цюман, викладачу Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка, за професійні консультації в процесі підготовки матеріалів до даного навчально-методичного комплексу та сприяння у вирішенні організаційних питань щодо їх публікацій.

За ефективну співпрацю у створенні функціональної системи захисту прав дітей у нашій країні, підтримку у реалізації проекту ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей» та надані матеріали до даного видання дякуємо нашим партнерам: Представництву благодійної організації «Надія і житло для дітей» в Україні, Українському центру «Порозуміння», Українському фонду «Благополуччя дітей», Українському фонду соціальних інвестицій та ін. Лише спільні зусилля породжують високі, вагомі й довготривалі позитивні результати.

Дане видання не було б можливим без ефективного управління проектом його керівника Елейн Саммон, її вагомих пропозицій і настанов, мудрих порад і рекомендацій.

Авторський колектив

ЗМІСТ

	Вступ	7
1	Теоретико-методологічні основи організації роботи інтегрованих соціальних служб	12
	1.1 Характеристика соціальної роботи як професійної діяльності	12
	1.2 Захист прав дитини як пріоритетний напрям соціальної роботи	35
	1.3 Гейткіпінг як нова філософія, концепція та механізм ухвалення рішень в інтересах дітей	59
	1.4 Зміст і організація роботи інтегрованих соціальних служб	70
2	Інноваційні технології в роботі інтегрованих соціальних служб	107
	2.1 Оцінка потреб дитини та її сім'ї	107
	2.2 Раннє втручання як технологія соціальної роботи	144
	2.3 Ведення випадку – ключова технологія роботи інтегрованих соціальних служб	157
	2.4 Мобілізація ресурсів громади щодо підтримки сімей із дітьми	169
3	Основні напрями роботи інтегрованих соціальних служб	186
	3.1 Соціальна робота з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах	186
	3.2 Робота з сім'ями, які виховують дітей раннього віку, щодо формування навичок усвідомленого батьківства і запобігання відмовам від немовлят	208

3.3	Розвиток сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	228
3.4	Реінтеграція та соціалізація вихованців інтернатних закладів	257
3.5	Профілактика правопорушень серед неповнолітніх, реабілітація дітей, які перебувають у конфлікті з законом	286

4

	Особливості використання інтегрованого підходу у наданні соціальних послуг в умовах села (селища)	315
--	--	------------

4.1	Організаційно-змістові засади соціальної роботи в селі (селищі)	315
4.2	Специфіка надання інтегрованих соціальних послуг дітям і сім'ям в умовах села (селища)	325

	Програма навчання соціальних працівників інтегрованих соціальних служб	336
--	---	------------

	Примітки до впровадження Програми навчання соціальних працівників інтегрованих соціальних служб	357
--	--	------------

	Додатки	364
--	----------------	------------

Вступ

Економічні перетворення, що відбуваються на сучасному етапі становлення української державності, а також процеси демократизації та розбудови громадянського суспільства супроводжуються змінами в соціальній сфері, соціальній політиці, діяльності різних соціальних інститутів. Нові суспільні відносини значною мірою впливають на становлення соціальної роботи як професійної діяльності. Її розвиток базується на інтеграції зусиль, засобів і можливостей різних державних і неурядових організацій на всіх рівнях.

Сучасна парадигма соціальної роботи, яка базується на інтегрованому підході, спрямована на координацію, ефективність і продуктивність соціальних послуг.

Останнім часом помітно вирізняється тенденція посилення ролі неурядових організацій у формуванні державної політики стосовно дітей, що активно використовують міжнародний досвід захисту й забезпечення прав дітей, пристосовуючи його до вітчизняних соціокультурних умов.

Даний навчально-методичний комплекс розроблено за результатами проекту ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей», що здійснювався у 2005-2007 роках Представництвом благодійної організації «Кожній дитині» в Україні. Метою проекту було зменшити кількість дітей, що виховуються в інтернатних закладах Київської області шляхом запровадження інтегрованих соціальних служб для забезпечення ефективної підтримки дітей і сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах. Визначена мета конкретизувалася у таких завданнях: створення спеціалізованих соціальних служб, які надають комплексні соціальні послуги вразливим дітям і сім'ям; розробка та впровадження інноваційних технологій соціальної роботи, спрямованих на запобігання потраплянню дитини до інтернатного закладу та розвиток сімейних форм виховання; підвищення рівня професійної компетентності спеціалістів соціальної сфери

щодо захисту права дитини виховуватися в сімейному середовищі; підготовка змін і доповнень до законодавчих і нормативно-правових актів за міжнародними стандартами у сфері сімейної політики та захисту прав дітей.

Фактично проект було спрямовано на реформування системи державної опіки над дітьми і пошук шляхів впровадження інноваційних підходів до її оновлення.

Система державної опіки в Україні створювалася за умов старої політичної системи. В її основу були покладені ідеї колективного виховання дітей. Україна успадкувала систему великих інтернатних закладів, де діти не повною мірою можуть реалізувати свій потенціал. Такі установи не в змозі забезпечити індивідуальний підхід до кожної дитини й часто ізолюють дітей від місцевої громади. Якщо дитина потрапляє до закладу інтернатного типу в ранньому віці, вона, як правило, проходить усі форми інституції залежно від віку й залишається в інтернаті до повноліття.

Фактичні дані свідчать: приблизно третина дітей потрапляє під державну опіку через бідність у сім'ях, така ж кількість – через соціальні негаразди, решта – з інших причин. Більшість дітей в інтернатних закладах є соціальними сиротами, тобто мають одного або двох батьків, а потрапляють туди внаслідок позбавлення дорослих батьківських прав з ініціативи державних органів.

Збільшення кількості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в інтернатних закладах зумовлює зростання мережі таких установ та їх переповнення. За даними Державного комітету статистики України станом на 01.09.2006 в 55 школах-інтернатах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, перебувало 15 669 вихованців.

Досвід розвинених європейських країн, які вже відійшли від системи великих інтернатних закладів, переконує, що створити передумови для поступового реформування інтернатних закладів можна шляхом пошуку превентивних механізмів за-

побігання інституалізації дітей; відпрацювання системи соціальних послуг для вразливих сімей із дітьми; розвитку нових принципів співпраці органів державного управління, закладів соціального захисту дітей та громадських організацій.

Наразі значущості набуває розвиток інтегрованого підходу до надання соціальних послуг уразливим сім'ям і дітям для забезпечення права дитини на сімейне виховання. Такий підхід передбачає надання комплексних соціальних послуг на основі оцінки потреб дітей і сімей, активну участь клієнтів у плануванні й моніторингу соціальних послуг, залучення ресурсів громади до вирішення проблем дітей і сімей, подолання складних життєвих обставин; зміцнення міжвідомчої взаємодії у сфері ухвалення рішень в інтересах дітей.

У ході реалізації проекту враховувалися основні теоретичні засади соціальної роботи як професійної діяльності, новітні міжнародні та вітчизняні ідеї, технології, механізми надання соціальних послуг вразливим дітям і сім'ям на локальному (місцевому), регіональному та державному рівнях.

Навчально-методичний комплекс, розроблений у рамках проекту, складається зі вступу, чотирьох розділів, програми навчання соціальних працівників інтегрованих соціальних служб, додатків, а також тренінгових модулів, поданих на електронних носіях (CD).

У навчально-методичному комплексі в логічній послідовності розглядаються і теоретичні, і технологічні підходи до здійснення соціальної роботи, діяльності інтегрованих соціальних служб. Зокрема, у розділі «Теоретико-методологічні основи роботи інтегрованих соціальних служб» розкриваються питання: характеристика соціальної роботи як професійної діяльності; захист прав дитини як пріоритетний напрям соціальної роботи; роль інтегрованих соціальних служб у реалізації державної політики щодо забезпечення прав дітей; нормативно-правове підґрунтя та стандарти діяльності; компоненти, зміст і форми роботи інтегрованих соціальних служб тощо.

Сучасною міжнародною фундаментальною технологією соціальної роботи із вразливими дітьми та сім'ями є гейткіпінг. Саме цей об'єднаний підхід ліг в основу визначення та опису інноваційних технологій, що розкриваються у розділі «Інноваційні технології в роботі інтегрованих соціальних служб». Враховуючи характеристики стратегій, елементів та механізмів гейткіпінгу, його сильні та слабкі сторони, автори посібника ґрунтовно розкривають сутність та особливості оцінки потреб клієнтів, раннього втручання, управління випадком, мобілізацію ресурсів громади щодо підтримки сімей із дітьми.

Детальне відображення у третьому розділі навчально-методичного комплексу знайшли основні напрями роботи інтегрованих соціальних служб, а саме: соціальна робота з сім'ями, що перебувають у складних життєвих обставинах; запобігання відмовам від немовлят та підтримка сімей із дітьми раннього віку; розвиток сімейних форм виховання; реінтеграція та соціалізація вихованців інтернатних закладів; профілактика негативних явищ у дитячому середовищі.

Не лишилася поза увагою специфіка надання інтегрованих соціальних послуг дітям і сім'ям в умовах села (селища), що розкривається у розділі «Особливості використання інтегрованого підходу в наданні соціальних послуг в умовах села (селища)».

Представлена в навчально-методичному комплексі Програма є універсальною, оскільки може використовуватися для навчання соціальних працівників інтегрованих соціальних служб, підвищення професійної компетентності фахівців соціальної сфери, підготовки майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів.

Напрями діяльності інтегрованих соціальних служб, перелік послуг, що надають кожна із спеціалізованих соціальних служб, накази, інструкції, положення, різноманітні форми документування ведення справи клієнта й інші матеріали містяться в Додатках навчально-методичного комплексу.

Створення в рамках проекту інтегрованих соціальних служб при центрах соціальних служб для сімей, дітей та молоді в Київській області дозволяє говорити про напрацювання певного досвіду в цьому напрямі. Про довершеність чи досконалість відпрацьованих механізмів, форм та методів роботи говорити зарано. Та впевнені кроки у напрямі удосконалення в Україні соціальної роботи з дітьми та сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, на основі комплексного адресного підходу, безперечно, зроблено. Попереду імплементація надбань проекту в умови різних громад, регіонів.

Слід зазначити, що теоретичні та практичні матеріали, представлені у навчально-методичному комплексі, було апробовано в ході підготовки спеціалістів для інтегрованих соціальних служб. Задля здійснення цього напрямку було створено Тренінговий центр при Київському обласному центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Не претендуючи на вичерпне розкриття порушених проблем, автори сподіваються, що дане методичне видання стане у пригоді соціальним працівникам, студентам – майбутнім соціальним педагогам, іншим фахівцям соціальної сфери у справі реформування системи державної опіки над дітьми, підвищення якості соціальних послуг, розвитку соціальної роботи як професійної діяльності.

Теоретико-методологічні основи організації роботи інтегрованих соціальних служб

1.1 Характеристика соціальної роботи як професійної діяльності

Теорія і практика соціальної роботи як професійної діяльності в Україні перебуває на етапі становлення. Тому в спеціальній літературі не існує однозначного тлумачення терміна **«соціальна робота»**. У більшості наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених це поняття розглядається у трьох аспектах:

- як практична професійна діяльність із надання допомоги та підтримки людям, що опинилися у скрутній ситуації;
- як навчальна дисципліна з професійної підготовки фахівців із соціальної допомоги та підтримки населення;
- як галузь наукових знань, що ґрунтується на сукупності концепцій і теорій, має свій категоріальний апарат, досліджує принципи і закономірності, моделі та методи соціальної роботи [9, с. 6].

Аналіз понятійного масиву дефініції «соціальна робота», поданого у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі, свідчить про відсутність узагальненого її розуміння. На сучасному етапі розвитку соціальної роботи є три підходи до її трактування. У першому соціальна робота розглядається як інструмент реалізації державної соціальної політики. Для другого підходу характерний акцент на допомозі

населенню у кризових або важких ситуаціях. Третій підхід зводить сутність соціальної роботи до надання соціальних послуг. Але спільним для всіх цих підходів є розуміння соціальної роботи як професійної, практичної діяльності. Основними завданнями соціальної роботи як виду суспільної діяльності є покращення соціального самопочуття людини, умов її життя, забезпечення відповідного соціального функціонування, гармонізація стосунків у сім'ї, колективі, у суспільстві загалом.

Соціальна робота є різновидом численних видів професійної діяльності. Кожна професійна діяльність характеризується наявністю специфічних, лише їй притаманних компонентів, має свою певну структуру. Такими є – суб'єкт, зміст, управління, об'єкт та об'єднавчі для них мета, засоби і функції. Схематично це можна зобразити таким чином:

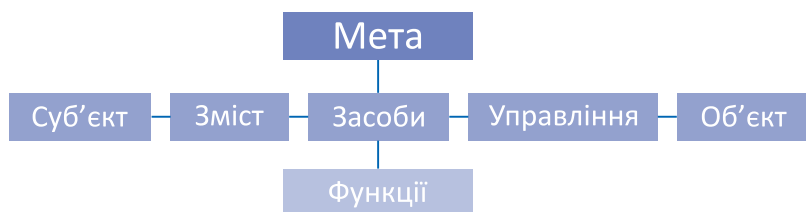

Рис. 1. Структура професійної діяльності

Логіка розташування компонентів не випадкова: соціальна робота, як і будь-який інший вид діяльності, здійснюється в напрямку від суб'єкта до об'єкта, хоча цілком очевидно, що об'єкт є визначальним чинником цієї системи. Тому в теорії і практиці соціальної роботи головним є цілісне осмислення проблем об'єкта соціальної роботи. Хай яку конкретно соціальну роботу доводилося б виконувати (соціальна підтримка сімей, що опинилися в складних життєвих обставинах, соціальний захист дітей, безробітних, людей з особливими потребами, неповнолітніх, сиріт, студентів чи одиноких людей похилого віку), в кожному випадку слід визначити особливості об'єкта, дібрати найбільш адекватний суб'єкт соціальної роботи, вибрати відповідний зміст, належне управління, визначити ме-

1

ту, віддати перевагу конкретним засобам і функціям. Наведений аналіз свідчить, що окреслена сукупність компонентів соціальної роботи є цілісною: вилучення хоча б одного з них веде до порушення, а інколи й до руйнування системи. Таким чином, система соціальної роботи, зводиться до системи діяльності [12, с. 217].

У структурі соціальної роботи як різновиду практичної діяльності насамперед виділяють її суб'єкт та об'єкт.

Суб'єкти соціальної роботи – це державні, громадські організації, фізичні особи, що реалізують соціальну політику та надають соціальну допомогу різним категоріям населення. До державних організацій належать Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, органи виконавчої влади, міністерства різного профілю, а саме: Міністерство праці та соціальної політики, яке здійснює соціальну роботу через мережу центрів зайнятості, у територіальних центрах роботи з населенням, у будинках-інтернатах для громадян похилого віку та інвалідів, пансіонатах для ветеранів, притулках, кризових центрах; Міністерство охорони здоров'я, яке реалізує соціальну роботу в лікарнях та поліклініках, санаторно-курортних установах, санітарно-профілактичних установах, анонімних медичних кабінетах тощо; Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту, яке здійснює соціальну роботу через розгалужену систему соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, у дружніх клініках для молоді, реабілітаційних центрах; службах у справах дітей, притулках для дітей тощо; Міністерство освіти і науки – у загальноосвітніх закладах, професійно-технічних закладах, вищих навчальних закладах, школах-інтернатах для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, спеціалізованих школах-інтернатах для дітей з різними видами захворювань; Міністерство внутрішніх справ – у виправно-трудовах установах, виховних колоніях, приймальниках-розподільниках, відділах кримінальної міліції у справах неповнолітніх.

Недержавними організаціями, що надають соціальну підтримку, є благодійні фонди, товариства, громадські об'єд-

нання, приватні соціальні служби, відділення міжнародних організацій (ПРООН, ЮНІСЕФ, Товариство Червоного Хреста, Український фонд «Благополуччя дітей», Представництво міжнародної благодійної організації «Кожній дитині», Міжнародна організація «Надія і житло для дітей») тощо.

Фізичними особами, які реалізують соціальну роботу, є соціальні працівники, соціальні педагоги, психологи, реабілітологи, медичні працівники, волонтери.

Суб'єкти соціальної роботи мають на меті здійснення соціальної політики держави, розв'язання завдань шляхом забезпечення населення необхідними життєвими благами, сприяння нормалізації соціально-психологічних взаємин, розвитку самостійності членів суспільства в розв'язанні різноманітних проблем, пов'язаних з умовами праці, побуту, дозвілля, охорони здоров'я, безпеки життєдіяльності тощо.

Об'єкти соціальної роботи – окремі особи чи соціальні групи, які потребують допомоги та підтримки у процесі їх соціалізації. Об'єктом соціальної роботи в її широкому розумінні є всі громадяни. Це пояснюється тим, що життєдіяльність усіх верств населення залежить від умов, які значною мірою визначаються рівнем розвитку суспільства, станом соціальної сфери, змістом соціальної політики, особливостями її реалізації. Кожна людина у певний період життя потребує повного задоволення своїх інтересів і потреб або стикається з труднощами та проблемами, які не завжди може подолати самостійно [13, с. 13]. Таке трактування соціальної роботи можна пояснити також тим, що, з одного боку, вона спрямована на розв'язання невідкладних сьогочасних проблем людини, а з іншого – на запобігання соціальним проблемам національного масштабу (різноманітні захворювання, безробіття, зростання різних форм девіантної поведінки тощо).

Соціальна робота як професійна діяльність не є спонтанною чи фрагментарною. Вона спрямована на досягнення певних вимог і результатів, зумовлених підсумковою метою конкретної діяльності. Загальна мета соціальної роботи

1

полягає у створенні оптимальних умов для соціалізації особистості. Подальша конкретизація цієї мети відбувається в її змісті, що визначає коло основних професійних завдань стосовно суб'єктів та об'єктів соціальної роботи. На сьогодні її зміст розкривається у процесі реалізації напрямів: профілактики, соціального обслуговування, ресоціалізації, спрямованих на певні вікові і соціальні групи. При цьому ці напрями здійснюються за визначеними орієнтирами. Так, профілактика має декілька рівнів і спрямувань: первинна, вторинна, третинна. Соціальне обслуговування передбачає здійснення соціальної підтримки, допомоги, надання соціальних послуг. До напряму ресоціалізації входять соціальна реабілітація, соціальна адаптація тощо.

У соціальній роботі як професійній діяльності виділяють **три рівні**: макрорівень – соціальна політика; мезорівень – соціальні програми регіонального, місцевого рівня і за місцем проживання; мікрорівень – соціальна робота з клієнтом [7, с. 15].

Найбільш загальним критерієм ефективності соціальної роботи на макрорівні можна вважати стабілізацію негативних тенденцій у соціальному здоров'ї суспільства та його поступове поліпшення. Зміст соціальної роботи на державному рівні обумовлюється законодавчою базою та соціальною політикою держави, розробкою системи соціального захисту населення в межах країни.

На мезорівні соціальна робота віддзеркалює специфіку об'єктів її діяльності, конкретних соціальних груп і спрямована на профілактику складних життєвих ситуацій, реабілітацію та адаптацію окремих людей чи груп до нових умов життєдіяльності. Розрізняються також регіональний та місцевий рівні. На регіональному рівні соціальної роботи відбувається реалізація законодавчих і нормативних актів у соціальній сфері з урахуванням різноманітних особливостей певного регіону: економічних, природничих, етнонаціональних тощо. Місцевий рівень визначається особливостями соціальних проблем, властивих для певного соціуму, та наявністю організацій і спеціалістів, які можуть брати участь в їх розв'язанні. Мікрорівень – це та сама сфера практичної психосоціальної діяльності, але

вона більшою мірою представлена індивідуальною роботою з клієнтами.

Основною метою соціальної роботи на даному рівні є:

- збільшення міри самостійності клієнта і його здатності контролювати своє життя, самостійно вирішувати проблеми, що виникають у нього в процесі життєдіяльності;
- оптимізація процесів адаптації і реабілітації кожної людини у суспільстві;
- створення оптимальних умов для життя кожної людини, її саморозвитку й самореалізації, формування і збереження у неї почуття власної гідності.

Соціальна робота на цьому рівні сприяє вирішенню таких **професійних завдань**:

- надання допомоги окремій людині, яка опинилася у складних життєвих обставинах, шляхом підтримки, консультування, реабілітації або застосування інших видів соціальних послуг;
- актуалізація потенціалу самопомоги людей, які опинилися у скруті, активізація потенціалу власних сил і можливостей конкретної людини;
- здійснення профілактичної роботи із запобігання факторам, які негативно впливають на життєдіяльність особистості тощо [16, с. 74].

Визначають також професійний і непрофесійний рівні соціальної роботи. Професійний рівень забезпечується спеціалістами відповідного профілю в окремих сферах суспільного життя (медицині, освіті, юриспруденції, соціальному обслуговуванні населення тощо).

Непрофесійний рівень характеризується залученням добровільних помічників (волонтерів) до вирішення різноманітних соціальних проблем як державними, так і громадськими організаціями. У переважній більшості волонтери

надають ті види соціальної допомоги, яка не потребує певної професійної підготовки.

Діяльність спеціалістів цього рівня ґрунтується на принципах співпраці й розуміння, відкритості і конфіденційності, своєчасної соціальної допомоги й підтримки, пріоритетності профілактики психосоціальних проблем, визнання цінності особистості клієнта і значущості його проблем. З огляду на це важливого значення набуває оволодіння етикою соціальної роботи як основою професійної діяльності, що становить «сукупність принципів і правил спілкування й поведінки, моральних норм і приписів, які регулюють взаємини між працівниками соціальних служб і клієнтами, між самими соціальними працівниками, а також між соціальними працівниками і службовцями державних і недержавних управлінських структур» [12, с. 225].

Діяльність працівників соціальних служб, незалежно від спеціалізації, регламентується такими принципами, які становлять **інваріантний професійний зміст**:

- активний характер соціальної роботи, зорієнтованої на збереження чи створення умов, які дозволяють залучати до роботи самих клієнтів як суб'єктів дії;
- цільовий характер соціальної роботи, що виявляється у формуванні принципів і положень, правових норм, які забезпечують соціальний захист різних груп населення, у здійсненні заходів із підтримки належних умов життєдіяльності з урахуванням індивідуальних потреб людей;
- превентивний характер соціальної роботи, що передбачає здійснення профілактичних заходів із запобігання девіантній поведінці [17].

Соціальна робота як особливий вид професійної діяльності складається зі специфічної, тільки їй притаманної системи цінностей, що сформувалися у процесі становлення принципів і норм поведінки спеціалістів. Норми етичної поведінки спеціалістів із соціальної роботи є основою їхньої професій-

ної діяльності з метою розвитку потенціалу та можливостей особистості, а також задоволення людських потреб.

Професійна діяльність соціального працівника базується на **трьох фундаментальних положеннях**:

- повага до людини, визнання її безумовної цінності, незалежно від реальних досягнень і поведінки особистості;
- людина – унікальна соціальна істота, яка реалізує свою самобутність у стосунках з іншими людьми і залежить від них у розвитку своєї унікальності;
- людині одвічно притаманна здатність до змін, покращення свого життя, зростання, а звідси – прагнення до свободи вибору, ухвалення рішень [5, с. 215].

1

Принципові орієнтири для фахівців із питань професійної діяльності, виконання службових обов'язків, організації взаємодії з клієнтами; шляхи розв'язання моральних проблем та прийняття найбільш адекватного професійного рішення в етичних питаннях закріплені Етичним кодексом спеціалістів із соціальної роботи (соціальних працівників і соціальних педагогів) України. В основу цього документа покладено вітчизняний досвід і міжнародні етичні принципи й стандарти соціальної роботи, визначені на загальних зборах Міжнародної федерації соціальних працівників (IFSW) у м. Коломбо (Шри-Ланка) 6-8 липня 1994 р.

Отже, **етичними принципами діяльності** спеціалістів із соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є: поважання гідності кожної людини; пріоритетність інтересів клієнтів; толерантність та гуманізм; довіра та взаємодія у вирішенні проблем клієнта; доступність послуг; орієнтованість на потребу клієнтів, залучення їх до процесу позитивних змін; відповідальність за дотримання норм професійної етики.

Основними категоріями етики соціальної роботи є професійні етичні стосунки, етична свідомість, етичні дії та професійний обов'язок спеціаліста. Причому, соціальна робота належить до таких видів професійної діяльності, де не тільки профе-

сійні знання, вміння та навички, а насамперед особистісні якості спеціаліста значною мірою визначають ефективність та успішність його роботи, в т. ч. із сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах.

1

Особистісні моральні якості соціального працівника:

- чесність (якщо з огляду на об'єктивні причини соціальний працівник не впевнений у позитивному кінцевому результаті, він повинен попередити про це клієнта, щоб у подальшому не викликати нарікань з його боку);
- совість (як моральна відповідальність за свою поведінку, вчинки, що виконує функцію регулятора як у професійному плані так, і в особистих вчинках: своєрідна пересторога від формального підходу до професійних дій);
- об'єктивність соціального працівника полягає у беземоційному ставленні до клієнта та його індивідуальних якостей;
- справедливість (оцінка діяльності колег має враховувати об'єктивні та суб'єктивні фактори і ні в якому разі не перебільшувати або применшувати заслуги й недоліки колег);
- тактовність (уміння соціального працівника додержуватись міри, визначених моральних норм, врахувати обставини, наслідки своїх вчинків тощо);
- уважність і спостережливість (ці якості дають змогу враховувати найменші зміни у настрої, самопочутті клієнта, що значною мірою позитивно вплине на подальшу роботу, дозволить скоригувати обраний план дій);
- терпимість (прийняття клієнта таким, яким він є: з його інтересами, нахилами, сильними та слабкими сторонами, певним способом життя);
- витримка і стриманість (уміння розважливо реагувати на подібні емоційні прояви з метою надання клієнту ефективної допомоги);
- любов до людей (спілкуючись із клієнтом, соціальний працівник мусить розгледіти у нього позитивні якості, намагатися змінити думку клієнта про самого себе і таким чином сприяти позитивній трансформації особистості);

- самокритичність (уміння аналізувати власні вчинки, професійну діяльність, бачити помилки та шляхи їх подолання допомагає соціальному працівникові самовдосконалюватись у своїй професійній діяльності);
- терпіння (уміння коригувати свої негативні емоції та почуття, спрямувавши їх у конструктивне русло з метою позитивної мотивації на подальшу співпрацю);
- комунікабельність (спілкуючись із клієнтом, соціальний працівник має змогу дізнатися про його проблеми, очікування та надії);
- завдяки спілкуванню можна виробити план спільних дій, вчасно скоригувати можливі шляхи роз'язання проблеми, спрогнозувати очікувані результати);
- оптимізм (джерело впевненості у соціальній справедливості, здатності людини до постійного саморозвитку і самовдосконалення);
- сила волі (свідома вольова спрямованість на виконання об'єктивно необхідних дій, здатність адекватно оцінювати перешкоди, доводити розпочату справу до логічного завершення);
- емпатія (здатність соціального працівника розуміти свого клієнта і співчувати йому, дивитись на ситуацію його очима);
- прагнення до самовдосконалення (постійне бажання до професійного зростання, вдосконалення практичних умінь і навичок, здобуття нових теоретичних знань, духовного та морального розвитку);
- творче мислення (соціальна робота не має цілком однакових ситуацій та ідентичних випадків, кожне звернення – це унікальний випадок) [6, с. 84-93].

Виходячи з положень Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України, можна визначити такі норми етичної поведінки соціального працівника, наприклад, з сім'єю, що опинилася в життєвій скруті:

- завжди пам'ятати про інтереси сім'ї в цілому і окремих її членів, зберігати цілісність родини;
- захищати права сім'ї та її членів, надавати необхідну

1

підтримку й допомогу, сприяти розвитку сім'ї та її стабілізації;

- спонукати сім'ю до самостійного і спільного ухвалення рішень;
- сприяти благу сім'ї;
- запобігати нерівності, дискримінації, негуманності дій у сім'ї та щодо неї, боротися з ними, постаючи захисником сім'ї;
- пам'ятати про максимальний соціальний результат у роботі, справедливий розподіл зиску і витрат при збереженні пріоритету інтересів дитини у важких ситуаціях;
- спонукати сім'ю та її членів до самовизначення (а не бути для неї «спонсором»), активізувати і стимулювати її потенціал;
- зберігати професійні межі при виявленні почуттів та емоцій, виявляти емпатію в розв'язанні проблем сім'ї;
- бути доброзичливим, уважним у роботі, вміти вислуховувати, передавати інформацію, здійснювати вплив на сім'ю в цілому та на окремих її членів;
- враховувати структуру сім'ї, розподіл влади, гендерні, вікові, індивідуальні особливості членів сім'ї;
- будувати стосунки з сім'єю на основі діалогу;
- дотримуватись ідей рівності у роботі з сім'єю, захищати рівноправність жінок і чоловіків у сім'ї;
- не обманювати, бути чесним;
- ставити службовий обов'язок над усе, бути відданим своїй професії;
- бути зразком етичної поведінки, носієм високих моральних якостей;
- виявляти довіру до сім'ї, водночас враховувати всі позиції, погляди, думки;
- вміти не піддаватися впливам, залишатися об'єктивним, діючи в межах своєї компетентності;
- не давати обіцянок від імені інших працівників;
- виходити з позиції милосердя, виконуючи різні ролі;
- виконувати свої обов'язки якнайкраще;
- прагнути до самовдосконалення, підвищення своєї професійної майстерності;

- нести персональну відповідальність за свої дії;
- інформувати сім'ю про мету, зміст, методи, засоби, результати своїх досліджень, здійснювати їх за згодою сім'ї;
- не брати платню за дії, які є функціональними обов'язками;
- зберігати і захищати гідність, честь і права своїх колег;
- мати бадьорий настрій, уміти зацікавлювати перспективами, переконувати;
- нагадувати сім'ї про її можливості, потенціал, а не про її недоліки;
- працювати з опорою на позитивне в сім'ї та в людині;
- схвалювати і попереджати, застосовувати якомога менше осуду і критики, переконувати, а не забороняти;
- активно співпрацювати з іншими особами, організаціями, від яких залежить добробут сім'ї.

1

Відповідно до зазначеного, соціальна робота базується на засадах: конфіденційності; індивідуального підходу до кожної сім'ї та кожного її члена з урахуванням їхніх потреб та особливостей; важливості відновлення та розвитку сімейних зв'язків; урахування результатів наукових досліджень, досвіду та кращої практики соціального супроводу сімей, що перебувають у життєвій скруті; системності, комплексності, безоплатності соціальних послуг; постійному підвищенні професійної компетентності соціальних працівників тощо.

На етичних нормах та принципах базуються переконання соціального працівника. Переконання – це тверда, міцно усталена думка про що-небудь, погляд на щось. У Великому тлумачному словнику української мови під редакцією В. Т. Бусела це поняття визначається як «система, сукупність поглядів, світогляд». Переконання соціального працівника формуються на основі особистих моральних якостей і життєвого досвіду, досвіду і знань попередніх поколінь, етичних принципів, цінностей, стандартів соціальної роботи, наукових досягнень, практики дії нормативно-правових актів.

Наприклад, вислів «сім'я – найкраще середовище для виховання дитини» фактично є аксіомою для кожного пересічного гро-

1

мадянина. Коли ж мова йде про сім'ю, яка перебуває у складних життєвих обставинах, то переважає інша думка: «краще інтернат, ніж така сім'я». Проте опитування вихованців інтернатних закладів свідчать, що більшість дітей, незважаючи на всі негаразди їхнього перебування в біологічній сім'ї, мріють і бажають жити з рідними батьками. Такі переконання значної частини українських громадян зумовлені тривалим досвідом інституалізації дітей із проблемних сімей, нерозвинутою системою соціальних послуг для них, браком сімейних форм виховання дітей-сиріт, недосконалим законодавчо-нормативним забезпеченням превентивної роботи із сім'ями.

Соціальний працівник, який дотримується переконання «інтернат – краще, ніж такі батьки», не зможе надати ефективну, результативну допомогу сім'ї, зберегти залишки домашнього тепла, а потім і відновити сімейне благополуччя, покращити умови виховання дитини. Переконання у професійній діяльності соціального працівника є не менш важливими, ніж «клятва Гіппократа» в діяльності медичного працівника [14].

Тому людина, яка планує обрати чи вже обрала професію соціального працівника, повинна відверто звірити свої етичні принципи з етичними принципами соціального працівника, дати відповідь на запитання, чи готова вона діяти відповідно, наприклад, до визначених переконань: у сім'ї завжди є позитивні резерви; кожна сім'я має право на допомогу; сім'я має можливість вибору виду потрібної їй допомоги; робота соціального працівника спрямована на захист дитини, збереження сімейного благополуччя; ніякі обставини не можуть стати причиною жорстокого поводження з дитиною; кожна дитина має право на свій дім і своїх батьків; розвиток дитини в домашніх умовах є найкращим; дитина потребує стабільності стосунків; робота з сім'єю по можливості має здійснюватись у домашніх умовах; роботу з сім'єю слід розпочинати, коли повністю впевнений, що знаєш її достеменно; не можна формувати негативне ставлення дітей до батьків; вилучати дитину із сім'ї можна тільки тоді, коли до сім'ї застосовані всі інші можливі профілактичні методи роботи; вилучена

із сім'ї дитина має можливість підтримувати контакти з біологічними батьками (якщо ці контакти не загрожують її життю і здоров'ю), має право бути повернутою до біологічної сім'ї, родичів, бути усиновленою чи виховуватися у прийомній сім'ї тощо [14].

На основі змісту з урахування принципів соціальної роботи та її етичних норм розрізняють **функції соціальної роботи**. Незважаючи на те, що в спеціальній літературі, присвяченій проблематиці соціальної роботи, спостерігається їх різночитання, більшість учених і практиків визначають такі функції [12, с. 8-9; с. 223-225]:

Комунікативна – забезпечує налагодження взаємодії між суб'єктами та об'єктами соціальної роботи. Вона полягає у встановленні, продовженні чи припиненні необхідних професійних контактів, обміні інформацією, сприйманні та розумінні іншої людини, формуванні у всіх взаємодіючих сторін позитивної перцепції одне до одного.

Організаторська – характеризує соціальну роботу з позиції соціального менеджменту, що полягає у структуруванні, плануванні, розподілі різновидів професійної діяльності та координації роботи з різними соціальними інститутами і представниками споріднених професій; також у тому, щоб сприяти організації соціальних служб на підприємствах і за місцем проживання, залученню до соціальної роботи волонтерських організацій, громадських об'єднань соціального і соціально-педагогічного спрямування, груп самопомоги, помічників соціальних працівників і направляти їхню діяльність на надання різноманітних видів допомоги та соціальних послуг населенню; а також в узгодженні взаємодії всіх учасників і установ, залучених до обслуговування конкретного клієнта, групи чи спільноти при вирішенні соціальної ситуації чи проблеми.

Прогностична – виконує змістовно-цільові (стратегічні) та організаційно-методичні (тактичні) завдання; полягає у прогнозуванні соціальним працівником розвитку подій,

1

процесів, які відбуваються у сім'ї, групі людей, суспільстві, і розробці певної моделі соціальної поведінки. Здійснення прогностичної функції зумовлює визначення пріоритетів у напрямках, формах, методах, «програвання» варіантів різноманітних технологій соціальної роботи та вибір серед них таких, що можуть забезпечити максимальну результативність за розумних витрат зусиль і часу.

Діагностична функція покликана виявляти окремі соціальні аномалії в певному мікросоціумі, конкретизувати проблему клієнта та виявляти його індивідуальні особливості.

Правозахисна функція спрямована на відстоювання прав та інтересів клієнтів на основі державних і міжнародних правових документів; передбачає вміння соціального працівника використовувати весь комплекс законів та арсенал правових актів для захисту прав та інтересів клієнтів, надання їм допомоги і підтримки, а також «сприяння у застосуванні заходів державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, які допускають прямі чи опосередковані протиправні впливи на клієнта» [6, с. 16].

Інформаційна (рекламно-пропагандистська) функція виявляється у поширенні ідей соціального захисту людини, а також у наданні об'єктивної інформації про види соціальних послуг із метою формування попиту на них.

Профілактична має на меті виявлення та обмеження негативних явищ і запобігання їм, з'ясування причин соціальної дезадаптації серед різних груп населення та окремих осіб, забезпечення умов для соціально-позитивної спрямованості особистості; передбачає своєчасні дії соціального працівника, спрямовані на запобігання і виникнення можливих життєвих колізій чи проблем у окремих індивідів, спільнот, груп ризику; до превентивної функції соціального працівника належать збереження, підтримка й захист нормального рівня життя і здоров'я людей; створення оптимальних умов для саморозвитку і самореалізації кожного громадянина суспільства.

Соціально-педагогічна функція у широкому трактуванні передбачає діяльність соціального працівника і соціального педагога з формування пріоритету цілеспрямованого виховного впливу соціуму на поведінку і діяльність клієнтів. У вузькому трактуванні завдання соціально-педагогічної функції – «виявляти інтереси і потреби людей щодо різних видів діяльності (культурного дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної і художньої творчості, туризму) і залучати до роботи з ними різні установи, заклади, товариства, творчі спілки» [15, с. 122].

Корекційно-реабілітаційна функція полягає в роботі, спрямованій на зміну та вдосконалення особистісних, фізичних якостей клієнта, особливостей його життєдіяльності та створення умов для розвитку потенційних можливостей. Аналіз практики соціальної роботи свідчить про два рівні реалізації корекційної функції: конкретний і програмний. Конкретний рівень передбачає задоволення потреб індивідів, груп, спільнот за спеціально розробленою моделлю. Корекційна робота на програмному рівні здійснюється шляхом залучення певних груп, спільнот чи прошарків населення до цільових соціальних проектів регіонального, державного або міждержавного змісту.

Соціально-економічна функція спрямована на задоволення матеріальних інтересів і потреб малозабезпечених верств населення. Реалізується вона шляхом надання натуральної та грошової допомоги; визначення пільг, одноразових компенсацій, здійснення соціально-побутового патронажу.

Слід зауважити, що соціальний працівник зможе реалізувати охарактеризовані вище функції тільки за умови, якщо він володітиме необхідними знаннями, вміннями і відповідними особистісними якостями, буде професійно компетентною особистістю.

Досі немає однозначного підходу щодо визначення поняття «компетентність». У зарубіжних джерелах під компетентністю розуміють «поглиблені знання», «адекватного виконання завдання», «здатність до актуального виконання діяльності» тощо. У вітчизняній літературі компетентність визначаєть-

1

ся як: певний психічний стан, що дозволяє діяти самостійно і відповідально; здатність і вміння виконувати певні трудові функції; наявність спеціальної освіти, широкої загальної та спеціальної ерудиції, постійне підвищення професійної підготовки; професійну підготовленість і здатність суб'єкта праці до виконання завдань та обов'язків повсякденної діяльності; потенційну готовність розв'язувати завдання «зі знанням справи». Таким чином, компетентність може визначатися як рівень досягнень індивіда у сфері певної компетенції. Під компетенцією розуміють галузь діяльності, важливої для ефективної роботи закладу (організації, підприємства), де індивід має виявити певні знання, уміння, поведінкові навички, здібності та професійні якості. Компетенція – це сфера відповідальності і визначених повноважень. У термінах тестології «компетенцію» інтерпретують назвою шкали, а «компетентність» – рівнем на шкалі. Тому досить часто трапляються визначення компетентності за належністю до сфер вияву (комунікативна, емоційна), за рівнем усвідомленості (усвідомлена, неусвідомлена), за функціями (батьківська, материнська, викладацька, управлінська) тощо.

Компетентність соціального працівника розглядається з точки зору такого феномена, як «компетентність спеціаліста» або «професійна компетентність». У сфері соціальної роботи компетенцію вважають знаннями та навичками, необхідними для виконання спеціалістом специфічної ролі в межах організації або агенції, що допомагають виконувати свою місію. Розрізняють методологічний, інформаційний, комунікативний, соціальний і культурологічний рівні компетенції соціального працівника [14].

У рамках професійної компетентності соціальний працівник має володіти широким колом відповідних **професійних знань і умінь**:

- мати належну професійну підготовку, володіти глибокими знаннями з теорії і практики соціальної роботи, технології її здійснення, із психології, педагогіки, фізіології, економіки і організації виробництва, законо-

давства, сучасних інформаційних технологій, методів математичної статистики та ін.;

- володіти високою загальною культурою, бути ерудованою людиною у сфері культури, музики, живопису;
- володіти інформацією про сучасні політичні, соціально-економічні процеси в суспільстві, бути досить поінформованим про різні соціальні групи населення, їх потреби та особливості;
- уміти передбачати наслідки своїх дій, послідовно втілювати у життя цінності професії;
- володіти навичками комунікативного спілкування, наприклад, уміти правильно спілкуватися з важкими підлітками, інвалідами, людьми похилого віку;
- дотримуватися етики професійної поведінки, професійної таємниці, бути коректним у питаннях, що стосуються інтимних аспектів життя клієнтів;
- бути емоційно врівноваженим, готовим до психологічних навантажень, сумлінно виконувати свій професійний обов'язок, не втрачаючи самовладання, доброзичливості та уваги до клієнта;
- уміти ухвалювати рішення у складних, несподіваних ситуаціях, чітко формулювати і грамотно висловлювати свої думки [12, с. 213].

До специфічних сфер компетенції соціального працівника відносять: задоволення потреб у повноцінному розвитку дитини, захист і виховання дитини; підтримка стабільності в житті дитини; представлення інтересів дитини; робота в команді тощо. Фактично компетенції соціального працівника реалізуються з орієнтацією на клієнта соціальної роботи, його проблеми, потреби, інтереси, особливості віку тощо.

Компетентність спеціаліста із соціальної роботи формується не тільки завдяки набутим знанням та апробованим навичкам і вмінням, а й на основі позиції фахівця, аналізу свого досвіду на рівні теорії, розуміння різних підходів до соціальної ситуації та вибору методів. Теоретичне осмислення досвіду на рівні структурованих, узагальнених знань, що стають засобом діяльності, є механізмом саморозвитку, основою яко-

1

го є самоосвіта. Самоосвіта характеризується, перш за все, самостійністю і неперервністю, що орієнтовано на: потреби особистості, суспільства, держави; розширення освітнього простору; варіативність підготовки спеціалістів соціальної сфери; певне науково-методичне забезпечення професійно-особистісного становлення соціального працівника на різних етапах його життєвого шляху [14].

Ефективність соціальної роботи багато в чому залежить від правильного вибору форм і методів. **Форма соціальної роботи** – спосіб організації діяльності соціального працівника з клієнтом. Ознаками форм роботи є: функціональність, структурність, інтегративність.

Завдяки формам **методи соціальної роботи** наповнюються конкретним змістом. Метод – шлях досягнення мети і розв'язання завдань; спосіб пізнавальної, практичної діяльності. Це сукупність підходів, прийомів, операцій практичного чи теоретичного засвоєння дійсності; це найкоротший шлях досягнення результату.

У класичній науковій літературі визначаються такі групи методів соціальної роботи:

- загальні (філософські) (метод матеріалістичної діалектики);
- загальнонаукові (аналізу та синтезу, наукової абстракції, індукції та дедукції, історичний, аналогії, системно-структурний метод тощо);
- спеціальні наукові методи (соціальної діагностики, соціальної профілактики, соціальної реабілітації, соціального контролю, соціально-економічні та організаційно-розпоряджувальні методи).

Залежно від категорії клієнта, особливостей його життєдіяльності, наявності проблем, що потребують розв'язання з допомогою соціального працівника, визначають специфічні (спеціальні) методи. Так, наприклад, у процесі здійснення соціальної роботи з сім'ями, які опини-

лися в життєвій скруті, доцільною видається така класифікація спеціальних методів: соціально-економічні, організаційні (адміністративні), педагогічні, психологічні та соціологічні [12, с. 73].

До *соціально-економічних методів* соціальної роботи належать усі існуючі засоби, за допомогою яких соціальні працівники, інші спеціалісти здійснюють вплив на матеріальні, моральні, сімейні, національні та інші потреби й інтереси сім'ї, яка опинилася в складних життєвих обставинах. Це: натуральна та грошова допомога, моральне заохочення, встановлення пільг, здійснення патронажу, соціального супроводу, допомоги в побутовому обслуговуванні.

Організаційні (адміністративні) методи розглядаються в управлінському аспекті; їх реалізація можлива за умов наявності відповідних нормативно-правових документів. Це: регламентування (розробка та введення в дію організаційних положень – наказів, типових нормативів діяльності соціального працівника: наприклад, нормативи чисельності сімей з розрахунку на одного соціального працівника, нормативи часу обслуговування); інструктування (роз'яснення завдань, шляхів розв'язання проблем, наслідків неправильних дій членів сім'ї – консультування, інформування).

Педагогічні методи. Це методи формування свідомості, спрямовані на формування певних понять, оцінок, світогляду (переконання, навіювання, приклад); методи організації діяльності, спрямовані на формування позитивного досвіду поведінки, дій та вчинків (доручення, соціальне навчання, закріплення позитивного досвіду); методи стимулювання діяльності, спрямовані на стимулювання особистості до покращення чи зміни своєї поведінки, розвитку мотивації на соціально схвальну діяльність (позитивне підкріплення, змагання); методи самовиховання, що сприяють свідомій зміні людиною власної особистості (самооцінка, самоорганізація, самоконтроль, самокорекція).

Психологічні методи. Це: тестування, що дає змогу встановити рівень розвитку у членів сім'ї необхідних знань, умінь,

1

навичок, особистісних характеристик; психодрама, під час якої використовується рольова гра, що дозволяє створити умови для вираження індивідом почуттів, пов'язаних із важливими для нього проблемами; соціограма, спрямована на аналіз стосунків між різними групами людей; ігрова терапія, що передбачає залучення, передусім дітей до різноманітних ігрових ситуацій (розрізняють діагностичні, корекційні, розвивальні та творчі ігри).

На корекцію міжособистісних взаємин між членами подружжя, батьками й дітьми спрямована сімейна психотерапія, у процесі якої робота соціального працівника передбачає пошук і усунення причин емоційних розладів у сім'ї.

Метод впливу на людину за допомогою різних видів художнього та ужиткового мистецтва (малювання, живопис, ліплення, різьба, випалювання тощо) називається арт-терапія. Він особливо ефективний, якщо в сім'ї є діти з функціональними обмеженнями. Групові заняття арт-терапією сприяють формуванню комунікативних навичок членів сім'ї.

Епістолярна терапія дозволяє здійснити корекцію міжособистісних взаємин між членами сім'ї (лист до батьків, лист до самого себе, лист у майбутнє).

Однією із цікавих психокорекційних технік є казкотерапія. Її форми можна використовувати в роботі з сім'ями: аналіз відомих казок, створення казки «по колу від кожного», експромтне інсценування казки, вигадкування її початку чи кінця, створення авторської казки кожним членом сім'ї тощо. Аналіз казок розкриває соціальному працівникові причини життєвої кризи, оцінити рівень зрушень у реабілітації того чи іншого члена сім'ї та ін.

Великий потенціал впливу на сім'ю, яка опинилася у життєвій скруті, містить соціально-психологічний тренінг як метод активного навчання.

Соціологічні методи – це спостереження, опитування (традиційним методом є дистанційне (телефоном) чи очне інтерв'ю, анкетування, фокус-група), аналіз документів (різновидом цього методу є біографічний, що полягає у вивченні особистих документів людини – характеристик, щоденників, листів).

Розрізняють форми та методи індивідуальної, групової та масової роботи.

Основними формами індивідуальної роботи з членами сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, є: телефонні розмови, сімейні, індивідуальні візити в сім'ю: планові та без попереджень, зустрічі, інтерв'ювання, тестування, консультація, співбесіда, переадресування, доручення.

До найбільш розповсюджених групових форм належать: бесіда, дискусія, диспут, проведення тренінгів, робота групи взаємодопомоги та взаємопідтримки.

Масові форми соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у життєвій скруті: тиждень сім'ї, день-свято, спортивне свято «Тато, мама, я – спортивна сім'я», акція тощо.

До форм роботи із сім'ями зазначеної категорії сімей можна віднести: написання запитів, листів, клопотань, звернень, документування, моніторинг та перегляд справи.

Література:

1. *Безпалько О. В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: Навч. посіб. – К., 2003. – 134 с.
2. *Дутова О. Б., Христофорова С. В.* Инновации и образование. Сб. материалов конференции. Серия «Symposium». Вып. 29. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С. 304–309.
3. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи, затверджений Українською асоціацією соціальних педагогів та спеціалістів із соціальної роботи, Державною соціальною службою для сім'ї, дітей та молоді, Лігою

- соціальних працівників України, Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту (№ 1965 від 09.09.2005).
4. *Карпенко О. Г.* Професійне становлення соціального працівника: Навч.-метод. посіб. – К.: ДЦССМ, 2004. – 164 с.
 5. *Капська А. Й.* Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. – К., 2001.
 6. *Коваль Л. Г., Зверева І. Д., Хлебик С. Р.* Соціальна педагогіка: Навч. посіб. – К., 1997.
 7. *Колков В. В.* Методологические аспекты формирования теории работы // Работник социальной службы. – 1997. – № 1(1).
 8. *Медведева Г. П.* Этика социальной работы: Учеб. пособ. для студентов высших учеб. заведений. – М., 1999. – 208 с.
 9. *Мігovich І. І., Лукашевич М. П.* Теорія і методи соціальної роботи: Навч. посіб. – К., 2002.
 10. Основы социальной работы / Под ред. П. Д. Павленок. – М., 1997.
 11. *Сидоров В. Н.* Деятельность социального работника: роли, функции и умения. – М.: СТИ СГУС, 2000.
 12. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; За заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. – К.: Наук. світ, 2003. – 233 с.
 13. Социальная работа: теория и практика: Учебн. пособ. / Отв. ред. Е. И. Холостова. – М., 2001.
 14. Соціальний супровід сімей, що опинились у складних життєвих обставинах: Метод. посіб. / Автор.-упорядн. І. Д. Зверева, В. О. Кузьмінський, З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко та ін. – К.: ДЦССДМ, 2007. – 84 с.
 15. Справочное пособие по социальной работе / Под ред. А. М. Панова, Е. И. Холостовой. – М., 1997.
 16. *Топчий Л. В.* Кадровое обеспечение социальных служб: состояние и перспективы развития. – М., 1997.
 17. *Топчий Л. В.* Проблемы профессионального мастерства специалистов по социальной работе // Работник социальной службы. – 1997. – №1/1.
 18. *Торп С., Клиффорд Дж.* Коучинг: руководство для тренера и менеджера. – СПб.: Питер, 2004. – С. 26–27.

1.2 Захист прав дитини як пріоритетний напрям соціальної роботи

1

Благополуччя дітей – яскравий показник цивілізованості будь-якої держави, суспільства. Сьогодні підрастаюче покоління разом із дорослими завзято і впевнено береться за вирішення складних питань у сфері освіти, охорони здоров'я, культури. Тому створення умов для повноцінного розвитку, забезпечення гарантій зростання юних особистостей у сприятливому середовищі, дотримання їхніх прав – проблема загальнонаціонального масштабу і має вивчатися, розглядатися й розв'язуватися за різними напрямками.

Відповідно до Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (№ 2558-III від 21 червня 2001 р.) додержання і захист прав людини є основним принципом здійснення соціальної роботи (стаття 5). У зазначеному контексті можна стверджувати, що діяльність у сфері захисту прав дітей – професійний обов'язок кожного соціального працівника.

Права дитини – можливості мати і розпоряджатися матеріальними, культурними та іншими соціальними благами й цінностями, користуватися основними свободами у встановлених законом межах, що забезпечує дитині нормальне функціонування й розвиток. Це створені державою умови, які дозволяють існувати та формуватися дитині як неповторній особистості, задовольняти свої життєві потреби та інтереси.

Права дитини є поняттям із категорії прав людини, в основі яких лежать дві цінності – людська гідність і рівність. Вони, як і права людини, підлягають обмеженню, але тільки такому, що передбачене законом у демократичному суспільстві (з міркувань державної безпеки, охорони порядку, моральності населення чи захисту прав інших осіб).

У своєму ствердженні на шляху до міжнародного визнання права дітей пройшли не одне десятиліття. Міжнародний рух захисту прав дитини став реакцією на злидений стан, у яко-

му опинилися діти внаслідок двох світових воєн. Основні етапи розвитку прав дітей подано у таблиці нижче.

Основні етапи розвитку прав дітей у ХХ столітті [3]

1919	Права дитини отримали міжнародно-правове визнання завдяки англійці Еглантайн Джебб. Вона створила фонд під назвою «Врятуйте дітей» з метою надання допомоги тисячам нужденних дітей по всій зруйнованій війною Європі. Проте її задуми були спрямовані на більше, ніж надання екстреної допомоги. У 1920 р., приїхавши до Женеви, вона створила міжнародний союз «Врятуйте дітей», який згодом був реорганізований у Міжнародний союз захисту дітей.
1923	Ліга нації ухвалює Женевську декларацію з прав дитини, проект якої був підготовлений Міжнародним союзом захисту дітей. У Декларації проголошуються права дитини, необхідні для фізичного, морального і духовного розвитку; на особливу допомогу у випадку голоду, хвороб, інвалідності чи сирітства; на звернення по допомогу у випадках гострої потреби; на свободу від економічної експлуатації; на виховання, що сприяє формуванню почуття соціальної відповідальності.
1948	Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй ухвалює Загальну декларацію прав людини, у статті 25 якої проголошується, що дитинство «Дає право на особливу турботу і допомогу».
1959	Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй ухвалює Декларацію прав дитини, де визнаються такі права, як свобода від дискримінації, право на ім'я та громадянство. У ній частково проголошуються права дітей на освіту, охорону здоров'я і особливий захист.
1978	Уряд Польщі виносить на обговорення перший проект тексту Конвенції про права дитини.
1979	Організація Об'єднаних Націй оголошує 1979 р. Міжнародним роком дитини. Головним підсумком року стало надання імпульсу процесу, що мав масштабні і довготривалі результати: Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй ухвалює рішення про створення робочої групи зі складу членів Комісії Організації Об'єднаних Націй з прав людини, незалежних експертів і представників делегацій-спостерігачів від країн, що не є членами Організації, від неурядових організацій

	і закладів системи ООН для розробки проекту юридично обов'язкової конвенції.
1983	Ряд неурядових організацій формує Спеціальну групу НУО з метою посилення свого внеску в діяльність Робочої групи ООН і вперше за багато років безпосередньо впливає на хід підготовки Конвенції.
1989	Робоча група подає до Комісії з прав людини остаточний проект Конвенції. 20 листопада – рівно через тридцять років після ухвалення Декларації 1959 р. – Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй односторонньо ухвалює Конвенцію про права дитини, яка набуває чинності у наступному році (27 вересня 1990 р.).
1990	В Нью-Йорку проводиться Всесвітня зустріч на найвищому рівні в інтересах дітей. У зустрічі взяли участь голови 71 держави чи урядів. Керівники країн підписують Всесвітню декларацію про виживання, захист і розвиток дітей, а також План дій щодо здійснення даної декларації, у якому встановлюють завдання, що повинні бути досягнуті до 2000 р.
1991	27 вересня Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини.
1994	Міжнародний рік сім'ї. Знову підтверджено, що потрібно надавати сім'ям підтримку у вихованні і захисті дітей, а не підмінювати їх у виконанні цієї функції.
1999	Ухвалюється Конвенція про заборону і термінові заходи щодо викоринення найгірших форм дитячої праці (Конвенція МОТ №182).
2000	Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй приймає два Факультативні протоколи до Конвенції про права дитини, один із яких стосується участі дітей в озброєних конфліктах, а другий – торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії.
2002	Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй проводить спеціальну сесію в інтересах дітей, що стає форумом, присвяченим виключно питанням становища дітей. Керівники країн беруть на себе зобов'язання створити «Світ, сприятливий для дітей». Вони знову підкреслюють, що сім'я несе головну відповідальність за захист, виховання і розвиток дітей і має право на отримання всебічного захисту й допомоги.
2006	Ухвалення Концепції Національного плану дій України щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини.

1

Весь комплекс міжнародних правових стандартів захисту і забезпечення благополуччя дітей охоплює міжнародний правозахисний документ, який ратифікували практично всі країни світу, – **Конвенція ООН про права дитини** – комплексна угода, яка зобов'язує держави, котрі її ратифікували, вжити заходів щодо забезпечення та захисту прав дітей. Її називають «Велика хартія вільностей для дітей», світова конституція прав дитини.

Створення широких можливостей щодо захисту прав дітей передбачено статтею 3 Конвенції, яка проголошує, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, судами чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Права дитини, визнані Конвенцією, згідно з традиційною класифікацією прав людини, можуть бути об'єднані у п'ять груп:

1. **Громадянські права** (право на ім'я та національність – стаття 7; право на самобутність – стаття 8; право на життя – стаття 6, принципи недискримінації – стаття 2, право на захист від фізичного насильства – статті 19 і 34 та ін.
2. **Політичні права** (свобода думки – стаття 12, свобода висловлювання – стаття 13; свобода зібрань – стаття 15; свобода переконань і віросповідання – стаття 14; вільний доступ до інформації – стаття 17).
3. **Економічні права** (стаття 4 визначає, що держави-сторони повинні вживати всіх необхідних правових, адміністративних та інших заходів для реалізації в тому числі й економічних прав дітей; побіжно це право передбачено і в статтях 32 та 36).
4. **Соціальні права** (право на освіту – статті 4, 28, 29, право на охорону здоров'я – стаття 24, право на соціальне забезпечення – стаття 26).
5. **Культурні права** (стаття 4; право на відпочинок і дозвілля, залучення до гри та участі в культурному й мистецькому житті – стаття 31).

Найважливішим аспектом Конвенції ООН про права дитини є визначення дитини як людської істоти віком до 18 років (якщо за законом, застосованим до даної особи, вона не досягає повноліття раніше) (стаття 1). При цьому кожна дитина незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, майнового стану, стану здоров'я та народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин має рівні права з усіма іншими дітьми (стаття 2).

Відповідно до положень Конвенції держави зобов'язані поважати права та обов'язки батьків (опікунів), щоб ті належним чином спрямовували зусилля на реалізацію дітьми їхніх прав (стаття 5). Наголошується, що батьки несуть однакову відповідальність за виховання і розвиток дитини, а держава зобов'язана надавати їм необхідну допомогу у виконанні своїх обов'язків стосовно дітей (стаття 18). Така конкретизація обов'язків батьків, соціальних інститутів, держави сприяла розширенню загального контролю за «якістю життя» дітей. Ряд статей Конвенції ООН про права дитини, що дуже важливо, спрямовані на боротьбу проти використання праці дітей, на захист дітей від економічної експлуатації, виконання будь-якої роботи, що може виявитися небезпечною для здоров'я дитини, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному та соціальному розвитку (стаття 32). Стаття 34 Конвенції вимагає захисту дітей від сексуальної експлуатації, а стаття 35 – від викрадення дітей, торгівлі ними. У документі спеціально виділені питання захисту прав дитини у разі вчинення злочину (статті 38, 40), запобігання вживанню наркотичних засобів (стаття 33) та ін.

Конвенція закріплює нове сприйняття дітей. Дитина визначається тут як суб'єкт права, здатний формулювати й висловлювати думки, брати участь в ухваленні рішень і впливати на події, бути партнером у процесах соціальних перетворень і побудові демократії.

Конвенція ООН про права дитини, будучи ратифікована Верховною Радою України 27 лютого 1991 р., для нашої країни набула

1

чинності з 27 вересня 1991 р. Її виконання, як і інших міжнародних договорів, контролюється статтею 9 Конституції України, де визначено, що чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких затверджено Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Держави-сторони не мають права змінювати законодавство або ухвалювати нові закони, якщо це суперечитиме даній Конвенції.

Безперечно, **Конституція України** є основним гарантом прав дітей у нашій державі. Відповідно до неї «діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним». Засади державної політики у сфері забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток закріплено Сімейним кодексом України, законами України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про освіту», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю»; Положенням про прийомну сім'ю, Положенням про дитячий будинок сімейного типу та ін. Відображення проблеми захисту прав дітей в основних нормативних документах країни засвідчує усвідомлення соціальних вимог підвищеної уваги до дитинства загалом і до кожної дитини зокрема.

В Україні найбільш вразливими категоріями дітей щодо забезпечення своїх прав є безпритульні, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, діти з особливими потребами, що виховуються в інтернатних закладах. Саме тому забезпечення дітям права зростати і виховуватися у сімейному середовищі – першочергове завдання державної політики стосовно дитинства в Україні.

Право дітей на сім'ю закріплюється і деталізується у **низці нормативно-правових документів**. Зокрема, у статті 5 Сімейного кодексу (СК) зазначено, що держава охороняє сім'ю, дитинство, материнство, батьківство, створює умови для зміцнення сім'ї, материнства та батьківства, забезпечує

охорону прав матері та батька, матеріально і морально заохочує й підтримує материнство та батьківство; забезпечує пріоритет сімейного виховання дитини; бере під свою охорону кожну дитину, позбавлену належного батьківського піклування. СК також визначає підстави позбавлення прав батьків або осіб, котрі їх замінюють, щодо їхніх дітей (підопічних) у разі злісного невиконання своїх батьківських обов'язків (стаття 164) та підстави відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав (стаття 170).

Правила оформлення опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, а також права і обов'язки опікунів та піклувальників (Глава 6. Опіка та піклування) закріплені в Цивільному кодексі України від 16 січня 2003 р. (набрав чинності з 1 січня 2004 р.). А в Кодексі України про адміністративні правопорушення (від 7 грудня 1984 р., зі змінами та доповненнями), визначаються правові підстави притягнення батьків, опікунів та піклувальників до адміністративної відповідальності за невиконання своїх обов'язків щодо забезпечення належних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей (стаття 184).

Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. проголошує охорону дитинства в Україні стратегічним загальнонаціональним пріоритетом і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіти, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері. Крім того, в Законі вперше дається визначення понять «діти, позбавлені батьківського піклування», «безпритульні діти», «діти-інваліди», «діти-біженці», «неповна, багатодітна, прийомна сім'я», «дитячі будинки сімейного типу», що дало змогу планувати і здійснювати заходи щодо охорони дитинства в Україні відповідно до міжнародних стандартів (а саме Конвенції ООН про права дитини).

Зокрема у Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р.

№2342-IV та Указі Президента від 11 травня 2005 р. №1086 «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» окреслено такі **засади державної політики** щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування:

- створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї;
- забезпечення права дитини на розвиток;
- виховання та утримання дітей за принципом родинності;
- забезпечення пріоритету форм влаштування: усиновлення, встановлення опіки та піклування, передача до прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (якщо немає можливості влаштування в сім'ю);
- забезпечення державних мінімальних соціальних стандартів і нормативів для кожної дитини;
- профілактика соціального сирітства.

Водночас сьогодні існують певні проблеми у сфері забезпечення права дитини на виховання та розвиток у сімейному середовищі. Серед них:

- відсутність цілісної державної сімейної політики і політики в галузі дитинства;
- неузгодженість загального бачення процесу забезпечення прав дитини як на державному, так і на регіональному рівнях;
- неефективна система управління процесами забезпечення прав дітей;
- недостатня кількість відпрацьованих технологій соціальної роботи з сім'ями і дітьми;
- недостатнє усвідомлення суспільством ризиків для розвитку дитини, пов'язаних із розлученням дитини з батьками;
- інституалізація дітей із неблагополучних сімей;
- недосконалі механізми формування відповідального й усвідомленого батьківства та ін.

На часі розробка нової стратегії державної політики у сфері захисту дітей – створення умов, за яких кожна дитина зростає і розвивається у безпечному середовищі сім'ї та громади.

Основними **напрямами діяльності державних і недержавних організацій** щодо забезпечення прав дитини на виховання та розвиток у сімейному оточенні є:

1. Забезпечення всебічного розвитку дітей, благополуччя їхніх сімей, соціальної справедливості та участі в житті суспільства.
2. Подолання сімейного неблагополуччя, стабілізація та відновлення функцій сім'ї, запобігання вилученню дитини із сім'ї, соціально-правовий захист дитини.
3. Розвиток сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
4. Реформування інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
5. Соціальна підтримка молоді із числа дітей-сиріт.

Сьогодні пріоритетність сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначається таким чином:

Рис. 2. Пріоритетність сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

1

У контексті соціально-економічних та політичних перетворень оновлюється підхід до соціально-правового захисту дітей, його зміст набуває нових ознак. У сучасних умовах під **соціально-правовим захистом дітей** доцільно розуміти комплекс взаємодії державних заходів і зусиль неурядових організацій щодо законодавчого і соціального закріплення прав дітей, в основі яких лежить пріоритет дитини, гарантування особистих і соціальних прав на здоров'я, освіту, повноцінне харчування, першочергову увагу до фізичного та духовного розвитку.

Завдання соціально-правового захисту дитинства:

- психолого-педагогічна і юридична допомога;
- консультування неповнолітніх і їхніх батьків;
- контроль за роботою установ та закладів різного типу, де надаються соціальні послуги дітям;
- соціально-медична допомога;
- інформаційно-правова допомога неповнолітнім з питань здобуття професії, працевлаштування, реалізації культурних і дозвіллевих потреб тощо.

Система соціально-правового захисту дітей охоплює різні заходи, що проводяться у школі, позашкільних навчальних закладах, закладах дозвілля, у громаді та ін. Основним результатом цієї діяльності має стати формування соціально-правової захищеності дітей, їхнього стійкого психічного стану, розкриття інтересів, потреб, творчого потенціалу, успішна соціалізація особистості.

Принципами соціально-правового захисту дітей є:

1. Пріоритет інтересів дитини над інтересами інших.
2. Рівність усіх дітей, незалежно від походження, раси, національності, стану здоров'я; повага до права дітей на свободу думки, об'єднань і мирних зборів.
3. Інтеграція зусиль усіх соціальних інститутів, покликаних захищати права дітей; колективний аналіз, моделювання здійснення соціально-правового захисту дітей.

4. Гуманність у ставленні до дитини, що передбачає визнання людини: а) соціальною цінністю; б) метою суспільного розвитку; в) вищим критерієм оцінки всіх галузей суспільного життя: економіки, науки, мистецтва тощо.
5. Системність, що охоплює: а) орієнтацію на між-дисциплінарність у дослідженнях проблем захисту прав дітей; б) різнобічну оцінку потреб особистості з метою захисту її прав; в) координацію діяльності усіх інституцій щодо забезпечення захисту прав дітей.

1

Разом із центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді роботу у сфері захисту прав дітей в Україні здійснюють: служби у справах дітей; відділи та управління освіти, охорони здоров'я, у справах сім'ї та молоді; кримінальна міліція у справах неповнолітніх; управління праці та соціального захисту; громадські організації та благодійні фонди; релігійні організації.

Однією із функцій соціального працівника у сфері захисту прав дітей є представництво інтересів дитини в різних інституціях. Буквальний переклад цього слова з англ. *advocacy* – **представлення та відстоювання інтересів**, тобто комплекс заходів окремих осіб або організацій з метою впливу на зміну рішень¹.

Представлення та відстоювання інтересів за своєю суттю є процесом, орієнтованим на досягнення певних цілей, а тому відіграє важливу роль у відновленні соціальної справедливості, забезпеченні політичних і громадянських свобод, наданні права голосу, врахуванні точки зору дітей тощо. Цей процес виражає можливість окремих осіб, певної організації або суспільства в цілому брати участь у формуванні державної політики, проведенні змін політичного курсу. Отже, залежно від цілей процес представлення та від-

¹ На сьогодні немає усталеного перекладу терміну *advocacy*. Часто в літературі цей термін перекладають як «захист прав», «адвокація», «представництво прав та інтересів», «відстоювання інтересів» тощо. З нашої точки зору, *advocacy* слід перекладати як «представлення та відстоювання інтересів», що найбільш повно відображає зміст цього поняття.

1

стоювання інтересів може бути спрямований як на вирішення окремих питань (наприклад, майнових прав випускників інтернатів або вдосконалення системи оподаткування), так і на широкую проблему трансформації і зміцнення демократичних інституцій у загальному значенні (наприклад, лобіювання конституційних реформ або захист прав дітей).

Це – активна діяльність від імені іншої людини чи групи людей для забезпечення необхідних послуг, гарантій законних прав клієнтів або і те, й інше разом. Це послуга, різноманітні методи і дії, за допомогою яких соціальні працівники захищають права клієнтів (створюють умови для отримання послуги, на яку клієнти мають право, але не можуть отримати); це допомога людям у реалізації їхніх інтересів у структурах влади; процес захисту прав індивідів і груп населення вповноваженими представниками; забезпечення доступу клієнта до послуг установ, на які він має право, але неспроможний їх отримати.

У 60-х роках ХХ ст. одним із перших запропонував соціальним працівникам виступати у ролі захисника прав клієнтів Ч. Гроссер (організатор соціальної роботи за місцем проживання – США). Відтоді представництво – це допомога людям отримати щось від когось, наділеного владою.

Відповідно до статті 237 Цивільного кодексу України, представництво – правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право здійснювати правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. Не є представником особа, яка хоч і діє в чужих інтересах, але від власного імені, а також особа, уповноважена на ведення переговорів щодо можливих у майбутньому правочинів. Представництво виникає на підставі угоди, закону, акта чи з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства.

Залежно від проблеми можна виділити такі **рівні представлення та відстоювання інтересів**: міжнародний (проблема зовнішнього боргу, парникового ефекту, тор-

гівлі зброєю тощо), регіональний (наприклад, регіональні конфлікти, торгівельна політика), національний (політика у сфері охорони здоров'я і освіти, свободи слова і віросповідання), рівень місцевої влади (якість надання освітніх послуг, охорони здоров'я), громади (питання становища жінок і дітей), сім'ї (розподіл ресурсів, роль жінки), міжособистісний (щоденне ухвалення рішень, участь у виборах).

У практиці представлення та відстоювання інтересів розрізняють три підходи: представлення та відстоювання інтересів для тих, хто перебуває у складних життєвих обставинах; представлення та відстоювання інтересів разом із тими, хто перебуває у життєвій скруті; представлення та відстоювання інтересів тими, хто перебуває у складних життєвих обставинах. Характеристика цих підходів, їх переваги та недоліки наведені в таблиці 1.

Виділяють такі **типи представництва**: професійне; громадське; самопредставництво; юридичне; представництво рівних; колективне; посередництво; індивідуальне представництво. Зокрема українська дослідниця Т. В. Семигіна виділяє шість етапів індивідуального представництва інтересів [10, с. 53]:

1. Представлення проблеми (з'ясування бачення проблеми у ході початкової оцінки)
2. Збір інформації (отримання додаткової інформації, комплексна оцінка)
3. Дослідження прав клієнта (вивчення законодавства та нормативно-правових документів, відповідних умов надання послуг, допомоги, уточнення компонентів стану клієнта, що дають право на отримання певних соціальних гарантій тощо)
4. Інтерпретація інформації та погодження з клієнтом плану дій (обговорення з клієнтом зібраної інформації, визначення стратегії і тактики дій, спільне планування)
5. Намагання досягти домовленостей (проведення переговорів у ході зустрічі чи телефонної розмови з іншою стороною)

Таблиця 1

Підходи до представлення і відстоювання інтересів

Підхід до представлення та відстоювання інтересів	Представлення та відстоювання інтересів для тих, хто перебуває у складних життєвих обставинах	Представлення та відстоювання інтересів разом з тими, хто перебуває у складних життєвих обставинах	Представлення та відстоювання інтересів тими, хто перебуває у складних життєвих обставинах
Ким здійснюється захист прав	Професіоналами, неурядовими організаціями, церковними діячами	Поєднанням професіоналів, неурядових організацій та місцевих представників	Місцевою громадою, окремими особами
Основні завдання втручання	Зміни у законодавстві, політиці і практиці	Розширення доступу до ухвалення рішень. Зміни у законодавстві, політиці і практиці. Розвиток навичок з представлення та відстоювання інтересів тими, для кого здійснюється кампанія	Підвищення усвідомлення можливостей відстоювання інтересів і захисту прав, розвиток здібностей до правозахисної діяльності
Характеристики	Проблемні питання часто визначаються сторонніми особами. Зазвичай спрямований на офіційних осіб, котрі ухвалюють рішення	Проблемні питання визначаються спільно з громадою. Розподіл планування, ресурсів та дій. Організатори «зовні» мобілізують наявні сили	Проблемні питання визначаються громадою. Навчання відбувається через залучення. На початку може мати значний поштовх із зовні
Переваги	Швидкий доступ до осіб, котрі ухвалюють рішення. Широкий доступ до інформації	Полегшення доступу до осіб, котрі ухвалюють рішення. Розвиток умінь і навичок представлення та відстоювання інтересів, захисту прав	Підвищення впевненості. Громада бачить себе у якості носія змін. Стійкий, стабільний. Може коригувати баланс сил
Недоліки	Може посилити існуючі владні структури. Може не посилити здатність місцевих груп до дії	Неурядові організації часто зберігають контроль і визначають порядок денний. Повільний через потребу досягати згоди між усіма сторонами	Обмеженість доступу до ресурсів та інформації. Ризик помсти. Зміна політики може зайняти більше часу

6. Застосування формальних механізмів (написання офіційних звернень, листів, подання позовів до суду, забезпечення клієнтові доступу до послуг професійного юриста тощо).

Важливими навичками соціального працівника для успішного представлення та відстоювання інтересів клієнта є:

- аналіз нормативно-правових актів;
- отримання чи оформлення необхідних документів;
- упевнене і тверде відстоювання власної думки;
- ведення переговорів;
- подолання конфліктів.

Програма представлення та відстоювання інтересів може вважатися ефективною, якщо завдяки їй вдалося створити мережу з групи організацій або/і окремих осіб, які співпрацюють над запровадженням змін у законодавство, чи державні програми щодо вирішення певних проблем. Тому захисник та представник інтересів дитини за характером своєї діяльності контактує з різними організаціями: встановлює зв'язок з установами соціального, медичного обслуговування, центрами працевлаштування тощо. З метою успішного представництва інтересів дитини створюється міжвідомча чи мультидисциплінарна команда.

Не існує універсальної моделі представлення та відстоювання інтересів: його стратегія формується відповідно до обставин, проблем та потреб клієнта. Проте, у будь-якому разі, ефективне представництво потребує чіткого окреслення кола проблемних питань, визначення мети і завдань, виявлення потенційних прихильних і супротивників ситуації, що стосується дитини, проведення аналізу добору й підготовки аргументів, мобілізації людських та інших ресурсів.

Процес представлення і відстоювання інтересів може бути конфронтаційним або договірним. Конфронтаційне пред-

1

ставлення інтересів спирається на дії, що виражають проти-лежну думку, незгоду. Договірне передбачає залучення всіх зацікавлених сторін і надає особливого значення консенсусу, переговорам та управлінню конфліктами.

Соціальний працівник може представляти інтереси дитини безпосередньо або навчити відповідних умінь та навичок волонтерів чи залучити до роботи фахівців. І хоча в Україні на законодавчому рівні не визначено методи, форми та повноваження фахівця із соціальної роботи, котрий представляє та захищає інтереси клієнта, певний досвід зазначеного напрацьовується неурядовими організаціями.

Діяльність соціального працівника з представлення та відстоювання інтересів дитини залежить від специфіки проблеми (наприклад, захист інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування), а також від можливостей організації, служби, яку він представляє.

Представником інтересів дитини може виступати і фахівець, який не є працівником центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. У такому разі його дії спрямовуються на:

- подання звернення до центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- проведення переговорів (бесіди) з представником центру;
- оскарження дій центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (написання звернення до вищої інстанції, уповноваженому з прав людини, депутату тощо);
- звернення до суду з вимогою забезпечити виконання відповідного законодавства [10, с. 55].

Потреба у представленні і відстоюванні інтересів часто виникає тоді, коли має місце конфлікт між клієнтом (дитиною чи дорослим) та іншою стороною (державною організацією чи конкретним її працівником, представником найближчого оточення дитини тощо). Тому насамперед потрібно визначити, об'єктивним чи суб'єктивним є цей конфлікт.

Соціальний працівник має зрозуміти сам і допомогти усвідомити клієнтові природу конфлікту і, можливо, запропонувати швидше психолого-педагогічне консультування, аніж представництво інтересів.

Зазначене підкреслює, наскільки важливо для соціального працівника знати етапи циклу конфлікту: зростання напруження, дилема ролей, накопичення несправедливості, конфронтація, прилаштування, корекція. Обізнаність щодо цього допоможе соціальному працівникові успішно втрутитися у конфліктну ситуацію з метою її подолання.

Поширена форма представлення та відстоювання інтересів – проведення переговорів. При цьому важливою передумовою їх проведення є: взаємозалежність сторін, що беруть участь у переговорах; наявність у позиціях сторін суттєвих моментів порозуміння; участь у переговорах тих людей, які реально можуть вплинути на ситуацію [10, с. 65].

Переговори проходять у декілька етапів:

1. З'ясовується стан справи, визначаються сильні і слабкі сторони опонентів, формулюється мета участі в переговорах.
2. Попередній вибір позиції та офіційне висловлення своїх інтересів, побажань.
3. Пошук взаємоприйняттого рішення.
4. Вихід із конфлікту або завершення переговорів.

Різновидом представлення та відстоювання інтересів дитини можна вважати й донесення соціальним працівником думок та побажань дитини (клієнта) до членів міжвідомчої чи мультидисциплінарної команди під час проведення комплексної оцінки її потреб, планування чи надання послуг, матеріальної допомоги сім'ї. Виконуючи роль представника інтересів дітей, соціальний працівник має бути обізнаним із законодавчими актами та нормативними документами, щоб за потреби оскаржити рішення інституцій, які відмовляють клієнтові у послугах чи надають їх неналежним чином.

1

Дедалі більшого поширення набуває колективне представництво інтересів клієнтів, основними стратегіями якого є співпраця, кампанія і конфронтація. Особливий інтерес для нас становлять такі форми, як співпраця та кампанія.

Співпраця передбачає робочі стосунки, коли дві системи домовляються про те, що зміни мають відбутися, і спирається на провадження змін та розвиток потенціалу.

Кампанію використовують у разі, коли тих, на кого спрямовані дії, потрібно переконувати у важливості змін. Вона охоплює навчання, переконання та лобіювання, звернення до ЗМІ.

При виборі стратегії колективного представництва потрібно визначити фокус змін, яких хотілося б досягти. Ним може бути: політика, програма, проект, персонал, практика соціальної роботи тощо.

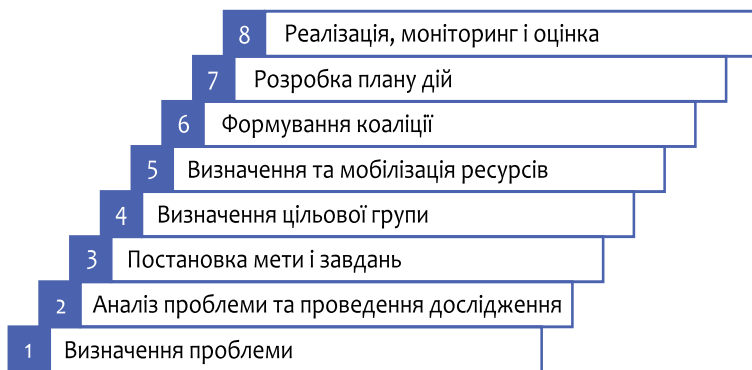
Проведення кампанії з представлення та відстоювання інтересів вразливих груп дітей потребує мобілізації та координації зусиль, залучення різних людей до участі в її заходах, регулярного перегляду досягнутого й при потребі – корекції планів.

Особливо важливого значення набуває проведення кампанії з представлення і відстоювання інтересів дітей. У зв'язку з економічною залежністю дітей, їхнім надзвичайно пасивним правовим статусом представлення та відстоювання інтересів дітей надає їм доступ до можливостей, послуг і захисту, на які діти мають право як громадяни.

Основні кроки стратегічного планування кампанії з представлення та відстоювання інтересів зображено на рисунку нижче (див. Рис. 3).

Соціальні працівники мають усіма способами заохочувати дитину, особливо підліткового і юнацького віку, до самопредставництва. Необхідно допомогти клієнтові навчитися ухвалювати рішення, повірити у власні сили,

брати активну участь у житті суспільства і вирішенні власних проблем. Тут доцільно зробити наголос на забезпеченні права дітей брати участь в ухваленні рішень.

1

Рис. 3. Етапи стратегічного планування кампанії з представлення та відстоювання інтересів

Участь – це виконання разом із ким-небудь якоїсь роботи, здійснення якоїсь справи; спільна дія, діяльність когось, чогось; співучасть, співпраця [4].

Участь дітей – залучення осіб до 18 років згідно з їхньою зрілістю до ухвалення рішень із питань, що стосуються підростаючого покоління.

Положення про те, що дорослі мають враховувати думку і погляди дітей, якщо ухвалюються певні рішення в їхніх інтересах, уперше з'явилося в Конвенції ООН про права дитини. Відповідно до зазначеного міжнародного документа, участь є моральним і юридичним правом для всіх дітей, вона свідомо, добровільна і не може бути примусовою. Положення Конвенції стали основою для розвитку участі дітей у різних країнах світу: «Держави-учасники забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно виражати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому, її поглядам приділяється належна увага відповідно до віку і зрілості» (стаття 12); «Дитина має право вільно висловлювати свою думку; це право охоплює свободу шукати,

1

отримувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду, незалежно від кордонів, в усній, письмовій або друкованих формах, у формі витворів мистецтва або за допомогою засобів на вибір дитини» (стаття 13).

Участь – показник активної позиції дитини, молодої людини, розвитку особистості. Це основа для кожної демократичної системи, невід’ємна ознака принципів демократії. Суспільство може вважатися розвиненим тією мірою, якою воно забезпечує можливості людей, в т.ч. дітей, брати участь у його житті. Оскільки діти та молодь можуть зробити вагомий внесок у розвиток соціуму, участь сприяє ефективності соціальних проєктів і стабілізації соціальних процесів.

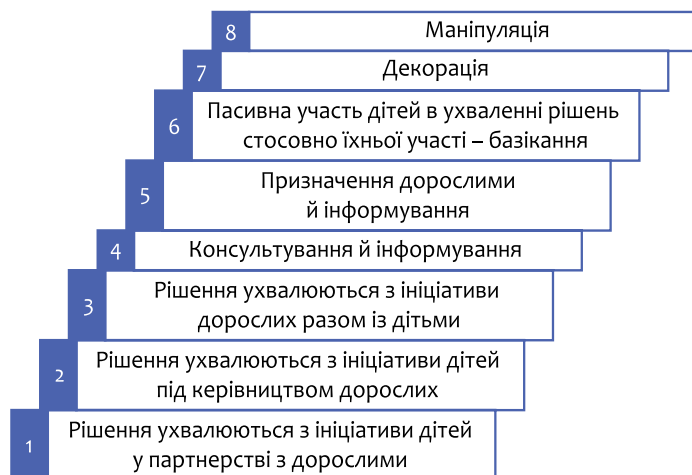
Участь сама собою вже є розвитком, мета якого – бути вільним і здатним зробити вибір. Водночас участь є засобом розвитку. У процесі співпраці, діалогу з дорослими розвивається комунікабельність дітей, молодих людей, уміння орієнтуватися в інформаційному просторі, планувати свої дії, прогнозувати результати, брати на себе відповідальність за ухвалені рішення. Це фундамент набуття життєвого досвіду. Залучення дітей до ухвалення рішень має відбуватися поступово, відповідно до того, наскільки молода людина готова прийняти відповідальність. Отже, міра участі може бути різною. Водночас це циклічний процес: чим значнішою є чиясь участь, тим більш досвідченою, компетентною і упевненою стає людина, тим ефективнішою буде її подальша участь.

Участь дітей та молоді слід розглядати як процес, що має три взаємопов’язаних ступені. Перший – це усвідомлення дітьми власних проблем, бажання і можливість ухвалювати рішення стосовно свого життя; другий – участь дітей та молоді у вирішенні проблем інших, здатність надати відповідну допомогу; третій – можливість брати участь в ухваленні рішень на державному рівні.

Сфери участі дітей: сім’я; школа; громада; неурядові організації; держава; міжнародне життя. Дорослим доціль-

но залучати дітей до вирішення проблем у різних сферах відповідно до їхнього віку, знань, досвіду і бажання.

Роджер Харт розглядає вісім сходинок «Драбини участі» дітей [12]:

1

При цьому 1-3 сходинки Р. Харт вважає «неучастю», 4-5 – «формальною участю», 6-8 – «реальною участю».

Плануючи проекти дитячої та молодіжної участі, не слід очікувати швидких результатів. Для набуття навичок участі потрібний досвід. Усі форми участі, у т. ч. і пасивної, дають відповідні навички; у різному віці здобувається різний соціальний досвід, що стає основою для ухвалення подальших рішень.

Участь може бути прямою і непрямю (А. Річардсон). Наприклад, непряма – обрання представників класу до ради самоврядування школи; пряма – безпосередня робота в раді самоврядування школи і спільне з дорослими ухвалення рішень.

Для ефективного застосування принципу «участі» необхідні:

- ініціатива дітей та бажання здійснити зміни;
- наполегливість;

1

- обізнаність стосовно своїх прав та обов'язків;
- налагоджена співпраця усіх зацікавлених сторін;
- планування та впровадження запланованого;
- прозорість у процесі діяльності й ухваленні рішень;
- гнучкість, можливість зміни обраного шляху;
- залучення експертів, досвідчених фахівців, які можуть надати професійну допомогу дітям.

Існують різні **форми залучення дітей** до ухвалення рішень, активної діяльності, захисту власних прав:

- бесіди з метою обговорення актуального питання класу, групи;
- «мозкові штурми»;
- рольові ігри;
- робота у малих групах;
- освітні ігри та моделювання ситуації;
- вивчення ситуації;
- круглі столи-семінари для дітей-лідерів чи за їхньою участю;
- дебати;
- аудіовізуальна діяльність: малювання, музика, театр, танець;
- створення карти рішення або дерева проблеми;
- листи дітей до організації-друга;
- тренінги «Права дитини», «Участь дітей»;
- фокус-групи із дітьми-лідерами з питань обговорення – документів, соціальної реклами тощо;
- волонтерські групи з числа випускників інтернатних закладів;
- рубрика у місцевій пресі, журналі «Говорять наші діти»;
- тематична зміна у таборі оздоровлення та відпочинку;
- скринька пропозицій;
- статті дітей у місцевій пресі, виступи на місцевому радіо;
- анкетування дітей;
- конкурс творів дітей;
- створення груп дітей, що працюють за методикою «рівний-рівному»;
- різні спільні заходи з органами шкільного самоврядування тощо.

Ціла низка із зазначених вище форм мала місце у практиці соціальної роботи в рамках проекту ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих дітей і сімей». **Принципами стосунків між дорослими і дітьми** під час планування і проведення зазначених заходів стали:

- рівноправність і партнерство;
- самостійність формулювання дітьми проблеми і самостійність дій;
- допомога дітям у прогнозах результатів, а не в ухваленні рішень за них;
- спонукання дітей до створенню об'єднань та груп, бо спільні дії мають більше впливу і можливостей;
- прийняття дитини такою, якою вона є.

Водночас у процесі залучення дітей до самопредставництва, до ухвалення рішень можуть з'явитися **об'єктивні ризики та перешкоди**, а саме: брак довіри дітей до дорослих; недостатня співпраця між зацікавленими сторонами; обмежений доступ дітей до інформації; невпевненість у власних силах; брак навичок, культури участі та досвіду; обмаль ресурсів; нереалістичні очікування дітей від своєї діяльності; недостатнє усвідомлення необхідності професійної допомоги від спеціалістів-дорослих; зосередження на дрібницях тощо.

Долаючи зазначене, соціальним працівникам варто пам'ятати: брак умов для залучення дітей до ухвалення рішень призводить до порушення процесу їх соціалізації, соціальної пасивності, підвищення ймовірності проявів девіантної поведінки, збільшення негативних проявів у дитячому та в молодіжному середовищах.

Таким чином, **захист прав дитини** – важливий пріоритетний напрям соціальної роботи, у межах якого успішність діяльності залежить від низки факторів. Серед них надзвичайно важливими є: законодавче закріплення механізмів дотримання прав дітей, відповідний рівень професійної компетентності фахівців щодо представлення та відстоювання

інтересів дітей, забезпечення участі дітей у процесі ухвалення рішень, що стосуються підростаючого покоління тощо.

Література

1. *Азаркова Н. І.* «Педагогічні умови забезпечення соціально-правового захисту старшокласників»: Дисерт. канд. пед. наук, 13.00.05. – К., 2005. – 185 с.
2. *Вы и права детей.* Краткое введение в Конвенцию о правах ребенка. – NGO Group for the Convention, Geneva, st. 1.
3. *Изучаем права ребенка: метод. пособ. для педагогов, представителей социальных служб и общественных организаций, которые работают с детьми и для детей / Автор-сост. Н. А. Кузнецова.* – Симферополь, 2002.
4. Конвенція ООН про права дитини.
5. *Лосен М.* Мнение Климента // За пределами ухода в сообществе. Опыт нормализации и интеграции / Под ред. Ш. Рамон. – Амстердам – Киев, 1996. – С. 78–104.
6. *Новий тлумачний словник української мови у 3 т. Т.3.* – К., 2001. – 652 с.
7. *Права дитини: від витоків до сьогодні: Зб. текстів, метод. та інформ. матеріалів / Автори-упоряд. Г. М. Лактіонова, Л. В. Пироженко, О. В. Сухомлинська.* – К.: Либідь, 2002. – 280 с.
8. *Права дитини: посібник для журналістів / Автор. кол. З. О'Доннелл, Д. Коник, Л. Логінова та ін.* – К., 2002.
9. *Права дитини: сучасний досвід та інновації: Зб. інформ. і метод. матеріалів / Автори-упоряд.: Г. М. Лактіонова, О. Калібаба, Т. Цюман та ін.; За заг. ред. Г. М. Лактіонової.* – К.: Либідь, 2005. – 256 с.
10. *Представництво інтересів соціально вразливих дітей та сімей: Навч. посіб. / За ред. Т. В. Семигіної.* – К.: Четверта хвиля, 2004. – 216 с.
11. *Участие детей и молодежи в процессах принятия решений: Сб. ресурсных материалов. Сб. реализации проектов.* – К.: ЮНИСЕФ, 2002. – 33 с.
12. *Hart P.* Children's participation. Joseph Rowntree Foundation. York, 1991.

1.3 Гейткіпінг як нова філософія, концепція та механізм ухвалення рішень в інтересах дітей

Гейткіпінг¹ (від англ. *gatekeeping* – контроль за воротами) – складна категорія соціальної роботи, що може розглядатися як нова філософія, концепція та механізм захисту й забезпечення прав дітей, який визначає засади ухвалення рішень стосовно дітей на вищому рівні професійної компетентності.

Гейткіпінг – це філософія, політика, концепція й водночас механізм, що відображає нові підходи до реформування системи опіки над дітьми взагалі і запобігання розміщення їх в інтернатних закладах зокрема. Складовими гейткіпінгу є: оцінка потреб та умов життя дитини; планування і надання послуг у громаді, що передує направленню дитини в систему інтернатних закладів; сприяння поверненню дитини-вихованця інтернатного закладу у біологічну сім'ю чи влаштування її у сімейну форму виховання (опіка й піклування, усиновлення, прийомна сім'я, ДБСТ); надання допомоги дитині у організації її самостійного життя.

Якою є історія гейткіпінгу в європейському регіоні? У Регіональному звіті з моніторингу ЮНІСЕФ (2001) «Декада перехідного періоду» говориться про необхідність розуміння та впровадження у країнах Європи протягом останнього десятиріччя нових тенденцій державної опіки, спрямованих на посилення роботи щодо зменшення залежності від інтернатів. В основних висновках звіту зазначалося:

- за останнє десятиріччя в інтернати стала потрапляти більша кількість дітей, особливо дітей раннього віку;

¹ На сьогодні не має усталеного перекладу терміну *gatekeeping*. Часто в літературі цей термін перекладають як «кураторство», «контроль за наданням послуг», «механізм запобігання чомусь (у залежності від контексту)» тощо. З нашої точки зору усі спроби перекладу не відповідають змісту цього англійського словосполучення, а тому за відсутністю українського слова відповідника пропонується вживати термін «гейткіпінг» (Прим. автора).

1

- міжнародне усиновлення порівняно з національним домінує у стратегії державної опіки;
- розвиток сімейних форм виховання, незважаючи на визнання їх пріоритетом державної політики країн Європи, відбувається повільно;
- мають місце труднощі в забезпеченні якості опіки дітей, які виховуються в інституційній системі тощо.

У країнах Західної Європи практика влаштування дітей раннього віку в державні заклади опіки була припинена близько 50 років тому. В багатьох країнах довготривала опіка поступилися короткотривалому перебуванню дитини в закладі з її подальшою реінтеграцією в сімейне середовище. Зміни в поглядах на права дитини, економічна оцінка витрат на утримання дитини в закладі опіки порівняно з сімейними формами виховання, громадська думка щодо проблем повноцінного розвитку дітей в інтернатах – усе це спричинило розроблення, впровадження та сприйняття гейткіпінгу як нової концепції, оновленої функції держави і одночасно механізм реформування системи опіки та піклування над дітьми.

Гейткіпінг як концепція може формуватися і згори до низу, і знизу догори, за ініціативи як державних, так і недержавних організацій.

Гейткіпінг може поставати функцією держави, що передбачає впровадження його основних елементів у специфічній цільовій сфері. Наприклад, у сферах охорони здоров'я і опіки над людьми похилого віку, захисту прав дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, ювенальної юстиції, підтримки сім'ї тощо.

Гейткіпінг можна розглядати і як механізм, спрямований на запобігання потраплянню дітей в інтернатні заклади, а також гарантування, що діти, влаштовані в інтернатні заклади, не лишаються там без уваги, й робиться все для того, щоб повернути їх у біологічну сім'ю, громаду, влаштувати у сімейні форми виховання (опіка й піклування, усиновлення, прийомні сім'ї, ДБСТ) або підготувати до самостійного життя.

Гейткіпінг як нова філософія, концепція та механізм ухвалення рішень в інтересах дітей

Він впроваджується на різних рівнях (індивідуальному, груповому, на рівні організації та діяльності служб, функціонування місцевих громад, регіональному й національному) як окремими людьми, так і системами, як для окремих людей, так і для цілих систем (див. Рис. 4²).

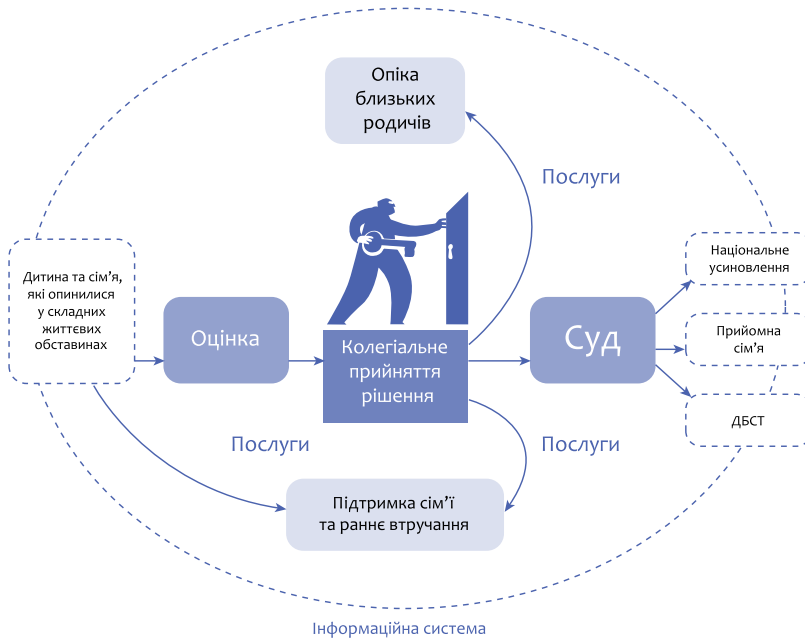

Рис. 4. Механізм запобігання розміщенню дітей в інтернатних закладах

Основними елементами гейткіпінгу як механізму є [1]:

- проведення оцінки потреб дітей та їхніх сімей підготовленим персоналом, дії якого координуються організаційною структурою;
- створення мережі служб на рівні громади, які надають допомогу й підтримку дітям і їхнім сім'ям;
- наявність комплексу доступних послуг, що можуть надаватися в громаді з метою допомоги і підтримки вразли-

² Підготовлено за матеріалами Andy Bilson та Ian Sparks.

- вих дітей і їхніх сімей, в тому числі розвиток альтернативних інституційним форм влаштування дітей;
- ухвалення рішень, що ґрунтується на результатах оцінки потреб дітей, систематичному перегляді наданих послуг із урахуванням їхнього впливу;
- наявність інформаційної системи (системи моніторингу), яка забезпечує достовірні дані про вразливі сім'ї і діти, служби, що надають соціальні послуги, проведену роботу з клієнтом відповідно до його індивідуального плану тощо.

Багато країн стали піонерами впровадження індивідуальних елементів гейткіпінгу, але тільки декілька з них змогли систематично їх поєднати. Тому важливо забезпечити впровадження елементів гейткіпінгу, базуючись на цілісному, системному, інтегрованому підходах.

Гейткіпінг розглядається і як процес, де етапами якого можуть виступати елементи гейкіпінгу як механізму: здійснення якісної оцінки потреб дитини, визначення і надання необхідних послуг відповідно до індивідуальних потреб за планом роботи з кожним клієнтом; постійний моніторинг виконання цього плану, системи перегляду і моніторингу дій служби протягом регулярних проміжків часу; документування результатів будь-яких переглядів тощо.

У міжнародній практиці гейткіпінг – це і складова процесу нормування, тобто забезпечує «контроль доступу до послуг, аби дібрати тільки тих клієнтів, яким ці послуги конче потрібні. Припущення в даному випадку ґрунтується на тому, що насправді більше людей звертатимуться за послугами, ніж їх реально можна надати [5].

Як засвідчує міжнародний досвід, «серцем» гейткіпінгу є зміна ставлення. Саме формування ставлення до дитини як цінності і до відповідального усвідомленого батьківства як обов'язку кожного; утвердження переконання про роль сім'ї як базового чинника повноцінного розвитку дитини на всіх рівнях: від особистісного до державного – є голов-

Гейткіпінг як нова філософія, концепція та механізм ухвалення рішень в інтересах дітей

ною умовою забезпечення якості впровадження гейткіпінгу. Серед інших умов визначають:

- затверджені на законодавчому рівні чіткі критерії ухвалення рішення стосовно забезпечення найкращих умов життя і розвитку дитини, для якої є загроза вилучення із сімейного середовища та влаштування в інтернатний заклад;

В якості критеріїв можуть бути докази: про заподіяння дитині значної шкоди чи її загрози; про те, що влаштування в інтернатний заклад є єдиною можливістю забезпечити благополуччя дитини; чи використані всі можливості щодо надання допомоги і підтримки сім'ї, щоб забезпечити її повноцінне функціонування; чи належним чином (за протоколом) було проведено оцінювання ситуації сім'ї та оцінка потреб дитини тощо.

- забезпечене колегіальне і прозоре ухвалення рішень стосовно дитини міжвідомчою / мультидисциплінарною командою;

Показниками забезпечення колегіальності і прозорості ухвалення рішень є наявність організації/особи, яка координує роботу з клієнтом, контролює достовірність зібраної членами мультидисциплінарної команди інформації про клієнта і його ситуацію; документування цього процесу за відповідними формами; залучення представників місцевої громади, користувача послуг до ухвалення рішення та забезпечення його права апеляції тощо.

- існує належний рівень підготовки фахівців, які працюють із дітьми та їхніми сім'ями;

Фахівці мають бути професійно компетентними, вміти працювати в команді, проводити оцінювання становища клієнтів, у тому числі оцінку їх потреб, ухвалювати оптимальні рішення стосовно шляхів подолання складних життєвих обставин, враховуючи незалежні точки зору; визначати необхідні клієнту послуги, послідовність їх надання тощо; діяльність фахівців має базуватися на

1

переконанні, що рідна сім'я, сімейні форми виховання є найкращим середовищем для повноцінного розвитку дитини. Особливу увагу потрібно звернути на підготовку менеджерів служб, функціями яких є перегляд індивідуальних рішень соціальних працівників, моніторинг стандартів якості надання послуг і керівництво гейткіпінгом. Вони мають відповідати за планування належних послуг, щоб реагувати на зміну потреб клієнта, а також розподіляти обмежені ресурси.

- робота з клієнтом здійснюється мультидисциплінарною командою за певними індикаторами виміру досягнення мети і з урахуванням усіх наявних ресурсів громади, членом якої є клієнт;

Досягнення мети забезпечується тим, що клієнт має доступ до усіх наявних у громаді послуг; служби надають послуги відповідно до розроблених й затверджених стандартів їх діяльності; послуги є комплексними й адресними; здійснюється систематичний перегляд основних цілей індивідуальної роботи, уточнюється доцільність послуг з метою зменшення шкоди, яка може бути завдана у випадку некоректно проведеної оцінки становища клієнта/оцінки його потреб.

- проводиться моніторинг становища дітей та системи захисту їх прав, наявних тенденцій зміни кількості дітей у інституційних закладах, причин цих тенденцій; реформування мережі служб, що працюють в інтересах дітей, оновлення змісту їх діяльності тощо.

Впровадження гейткіпінгу не є легким завданням через низку перешкод:

- Існування парадигми, усталеної думки щодо позитивного впливу інституційної системи опіки на розвиток дитини, необґрунтованість розміщення дитини в інтернатний заклад як єдину доцільну форму її влаштування.
- Нечіткі механізми впровадження законодавства у сфері захисту прав дітей.
- Низький рівень міжвідомчої взаємодії, дублювання обов'язків різних організацій.

Гейткіпінг як нова філософія, концепція та механізм ухвалення рішень в інтересах дітей

- Відносна ізольованість системи закладів інтернатного типу. Труднощі перекваліфікації персоналу та альтернативи використання ресурсів закладів; обмеженість соціальних зв'язків вихованців.
- Дефіцит кваліфікованого персоналу соціальних служб, недостатній рівень професіоналізму, нерозуміння елементів гейткіпінгу, що в підсумку не гарантуватиме об'єктивність їхніх професійних суджень.
- Недосконалість систематизації інформації (збір, узагальнення, аналіз інформації про дітей та сім'ї, які опинилися в складних життєвих обставинах, служби, послуги, ресурси тощо) та її раціонального використання.
- Брак практичних моделей гейткіпінгу та досвіду його впровадження.

1

Ключовим підходом до впровадження гейткіпінгу, що використовується у 12 країнах світу, є поєднання потреб і послуг (ППП), а саме: підтримка зв'язку між потребою, перешкодою (влаштування дитини в заклад інтернатного типу), послугами і результатами. Використання цього підходу передбачає впровадження PPP у діяльність усіх служб, що працюють із дітьми і сім'ями в громаді, роботу незалежних експертів, комісій. Цей підхід також виступає методологією досліджень життєвих історій вихованців і випускників закладів інтернатного типу.

Неможливо окреслити єдиний підхід у визначенні пріоритетних напрямів гейткіпінгу з метою недопущення влаштування дітей у інтернатні заклади. Це значною мірою залежить від особливостей системи захисту дітей на місцевому рівні, традицій, культурних та релігійних особливостей громади тощо.

Важливим у впровадженні гейткіпінгу є планування послуг з урахуванням реальних можливостей та ресурсів громади, служб, що має забезпечити доступність послуг, їх систематичність і комплексність. Створена у громаді мережа спеціалізованих служб має максимально враховувати її проблеми і потреби. Наприклад, якщо гострою проблемою громади визначено високий рівень злочинності серед підлітків,

1

у мережі служб доцільно створити службу супроводу дітей, які перебувають у конфлікті з законом, робота якої у тісній взаємодії з існуючими службами підтримки сім'ї, профілактики наркотичної та алкогольної залежності тощо буде спрямована на комплексне подолання проблеми.

Одним із дієвих інструментів запровадження гейткіпінгу в міжнародній практиці є підвищення вимог до ухвалення рішень щодо влаштування дитини, покращення стандартів і процедур здійснення оцінки, удосконалення процедури документування, підвищення рівня професійної компетентності фахівців соціальної сфери, проведення постійного моніторингу роботи соціальних служб у контексті зміни ситуації клієнта тощо.

Засобом перетворення моніторингу у дієвий інструмент посилення перешкод влаштування дитини в інтернатний заклад є розробка та впровадження дохідливих, об'єктивно обґрунтованих, вимірюваних індикаторів. Кількість індикаторів не має бути надто великою, інакше спеціалісти служб будуть перевантаженими, а дані неправильно витлумачені.

Не менш важливим інструментом механізму гейткіпінгу є створення і функціонування спеціальних комісій захисту дітей (КЗД), які на місцевому рівні контролюють/відстежують роботу соціальних та інших служб щодо влаштування дітей визначеними критеріями забезпечення найкращих умов розвитку і життя дитини.

Основними завданнями роботи КЗД є:

- розгляд висновків соціальних працівників щодо наявних альтернатив на рівні громади і визначення умов/обставин, які гарантують, що дитину не заберуть із сім'ї;
- відслідковування процесу підтримки сім'ї щодо запобігання передачі дитини в інтернатний заклад;
- регулярний перегляд рішень щодо влаштування дитини в інтернат, аби уникнути її довготривалого перебування в ньому тощо.

Гейткіпінг як нова філософія, концепція та механізм ухвалення рішень в інтересах дітей

Важливу роль відіграє залучення до складу КЗД поряд із персоналом, який відповідає за надання послуг на місцевому рівні, незалежного експерта. Участь батьків у роботі комісій також вважається важливою, тому що забезпечує розуміння/усвідомлення ними ухвалених рішень. Це допомагає органам влади більш чутливо планувати надання послуг і поширити надання альтернативних послуг у світлі визначених потреб.

Таким чином, робота КЗД щодо запобігання влаштуванню дитини в заклад передбачає комплекс заходів/дій, серед яких: детальний розгляд кожного окремого випадку з визначенням, перш за все, альтернативних шляхів вирішення проблем дитини на рівні громади, підтримки сім'ї, забезпечення доступності сім'ї до послуг і програм усіх служб, що діють на території; моніторингу процесу.

Не має залишатися поза увагою такий важливий інструмент гейткіпінгу, як удосконалення процедури закриття випадку, що передбачає не лише оцінку результатів проведеної роботи, але й визначення певних «запасних» шляхів підтримки позитивного впливу, моніторинг стабільності змін на краще в життєвій ситуації клієнта.

Таким чином, гейткіпінг передбачає якісні зміни в системі захисту дітей, зокрема створення нових служб, нових механізмів ухвалення рішень, нових ролей для персоналу, забезпечення міжсекторної і міжвідомчої взаємодії.

У соціальній сфері гейткіпінг гарантує адресність та якість послуг, що надаються клієнтам. Це ефективний й фундаментальний принцип роботи з різними цільовими групами користувачів соціальних послуг, що об'єднує такі технології, як оцінка потреб, раннє втручання, ведення випадку, активізація громад тощо [2]. Саме такий підхід покладено в основу діяльності інтегрованих соціальних служб, створених у Київській області в рамках проекту ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей», що реалізовувався консорціумом «Кожній дитині». У рамках проекту

Гейткіпінг як нова філософія, концепція та механізм ухвалення рішень в інтересах дітей

також було враховано головні підходи гейткіпінгу, а саме: запровадження обмежень на потрапляння дітей до інтернатних закладів і широких можливостей реінтеграції тих дітей, які ще перебувають в інтернатах, що є напрямами деінституалізації (див. Рис. 5).

Рис. 5. Напрями деінституалізації

Таким чином, в Україні розпочалося впровадження гейткіпінгу як нової філософії, концепції та механізму захисту та забезпечення прав дітей, що дасть змогу піднести не тільки соціальну роботу, але й державну політику стосовно дітей на якісно новий рівень. Було би неправильним заперечувати існування в соціальній політиці України щодо захисту прав дітей та сімей із дітьми елементів геткіпінгу. Так на сьогодні створені і діють координаційні ради з питань захисту прав дітей, інші дорадчі органи, що визначають стратегію та політику підтримки сімей з дітьми на місцевому рівні; опікунські ради, робота яких базується на міжвідомчому підході до ухвалення рішень стосовно кожної окремої дитини тощо. Проте як показує практика реалізації проекту у Київській області, тільки розвиток усіх необхідних елементів гейткіпінгу забезпечить захист прав дітей на сім'ю повною мірою.

Тенденціями розвитку геткіпінгу в Україні є інтеграція зусиль різних міністерств і відомств щодо розв'язання проблем сімей із дітьми ухваленням спільних міжвідомчих

наказів; удосконалення законодавства, зокрема, ухвалення Закону України «Про соціальні послуги» і як наступний крок – розробка стандартів соціальних послуг та діяльності інституцій, що їх надають; розвиток системи збору, руху, використання інформації про вразливих дітей і їхні сім'ї; створення спеціалізованих служб, діяльність яких базується на інтегрованому підході. Зокрема, у проекті ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей» основний акцент було зроблено на таких важливих елементах геткіпінгу, як створення інтегрованих соціальних служб для надання адресних комплексних послуг клієнтам.

Проте, запровадження гейткіпінгу як нової філософії ухвалення рішень стосовно дітей, вимагає перегляду і оновлення функцій державних установ та організацій, які працюють в інтересах дітей, запровадження нових форм організації їхньої діяльності, розробки інноваційних технологій в соціальній сфері. Крім цього, необхідно апробувати й запроваджувати нові види соціальних послуг, удосконалювати систему підвищення професійної компетентності спеціалістів соціальної сфери. Виконання цих завдань забезпечить ухвалення рішень стосовно дітей відповідно до міжнародних стандартів.

Література:

1. *Bilson A., Harwin J.* Gatekeeping Services for Vulnerable Children and Families. A Concept Paper, 2003, UNICEF
2. *Bilson, A. and Gotestam, R.* (2003) Improving Standards in Child Protection: Developing Better Services for Children and Families in ECA Countries - A Concept Paper. Florence: UNICEF-World Bank.
3. *Bilson, A. and Ross, A.* (1999) Social Work Management and Practice: Systems Principles (2nd ed.). London: Jessica Kingsley Publishers.
4. *Bilson, A. and Thorpe, D. H.* (1988) Child Care Careers and their Management - A Systems Perspective. Glenrothes: Five Regional Council.
5. *Thomas, M. and Pierson, J.* (eds.) (1995) Dictionary of Social Work. London: Collins Educational.

1.4 Зміст і організація роботи інтегрованих соціальних служб

Сучасна соціальна робота перебуває на етапі активного розвитку теоретичних положень та аналізу й систематизації досягнень соціальної практики. Стрімкий розвиток соціальної роботи зумовлений соціальним замовленням суспільства, спрямованим, насамперед, на формування засад нової соціальної політики щодо дітей, сімей, молоді.

На шляху розвитку соціальної роботи як складової соціальної політики постають такі пріоритети, як посилення уваги до кожного клієнта, комплексність надання соціальних послуг, їх адресність, доступність та результативність. А це можливо тільки за умови інтегрованого підходу до здійснення соціального обслуговування населення на рівні громади.

Інтеграція – процес, у рамках якого певна громада забезпечує умови для реалізації максимального соціального потенціалу кожного індивіда – члена цієї громади. При цьому інтеграція, насамперед, спрямована на покращення співпраці між соціальними інституціями, що функціонують у громаді (службою у справах дітей, відділами освіти, охорони здоров'я, праці та соціального захисту, кримінальної міліції у справах неповнолітніх, неурядовими організаціями, закладами освіти, культури, охорони здоров'я та ін.), – **партнерство**, за якого вони розвиваються, досягають спільних цілей.

За таких умов до локальної моделі соціального обслуговування залучається максимальний соціальний потенціал громади, що забезпечує ефективність наданих послуг членам громади, результативність соціальної роботи загалом.

Характеристиками й одночасно показниками інтеграції як процесу є наявність у ньому **інтегрованого підходу та інтегративної ситуації**. Інтегрований підхід розглядається як спосіб ставлення до індивіда та ведення справ стосовно нього, в ході застосування якого не тільки інди-

від адаптується до громади, але й громада робить необхідні кроки, докладає певних зусиль, аби пристосуватися до нього. Беручи за основу своєї діяльності інтегрований підхід, інституції соціальної сфери громади змінюють переконання і цінності, принципи та організаційно-методичні засади своєї роботи, що виводить їх на вищий рівень розуміння проблем клієнтів, якісного реагування на їхні потреби.

В інтегративній ситуації, як правило, турботу про члена громади, котрий потребує допомоги, бере на себе особа, яка представляє його інтереси і водночас від імені громади є виконавцем адресних, комплексних послуг, різних видів підтримки, що може надати йому ця спільнота.

Враховуючи зазначене, доцільним видається створення і забезпечення функціонування таких соціальних служб, які б спеціалізувалися на наданні адресних послуг клієнтам певних категорій і здійснювали свою діяльність у тісній взаємодії з усіма інституціями громади. Соціальні працівники таких служб можуть ініціювати створення комплексу нових послуг та надання їх у різних галузях освіти, охорони здоров'я, соціального захисту.

Таким чином, **інтегровані соціальні служби** – це комплекс спеціалізованих соціальних служб, які створюються відповідно до потреб членів громади і реалізують певні напрями соціальної роботи, орієнтовані на надання адресної допомоги сім'ям і дітям у подоланні складних життєвих обставин, на основі інтегрованого підходу.

Окрім цього, інтегрований підхід та інтегративна ситуація є підґрунтям функціонування самих спеціалізованих соціальних служб, оскільки передбачають тісну взаємодію спеціалістів цих служб між собою та з клієнтами. Впровадження інтегрованого підходу забезпечує створення інноваційної системи соціального обслуговування на рівні громади як складової соціальної роботи, спрямованої на захист прав клієнта шляхом визначення та надання йому повного комплексу послуг.

Соціальна робота, яку здійснюють інтегровані соціальні служби, може бути представлена функціонально-змістовою моделлю (див. Рис. 6).

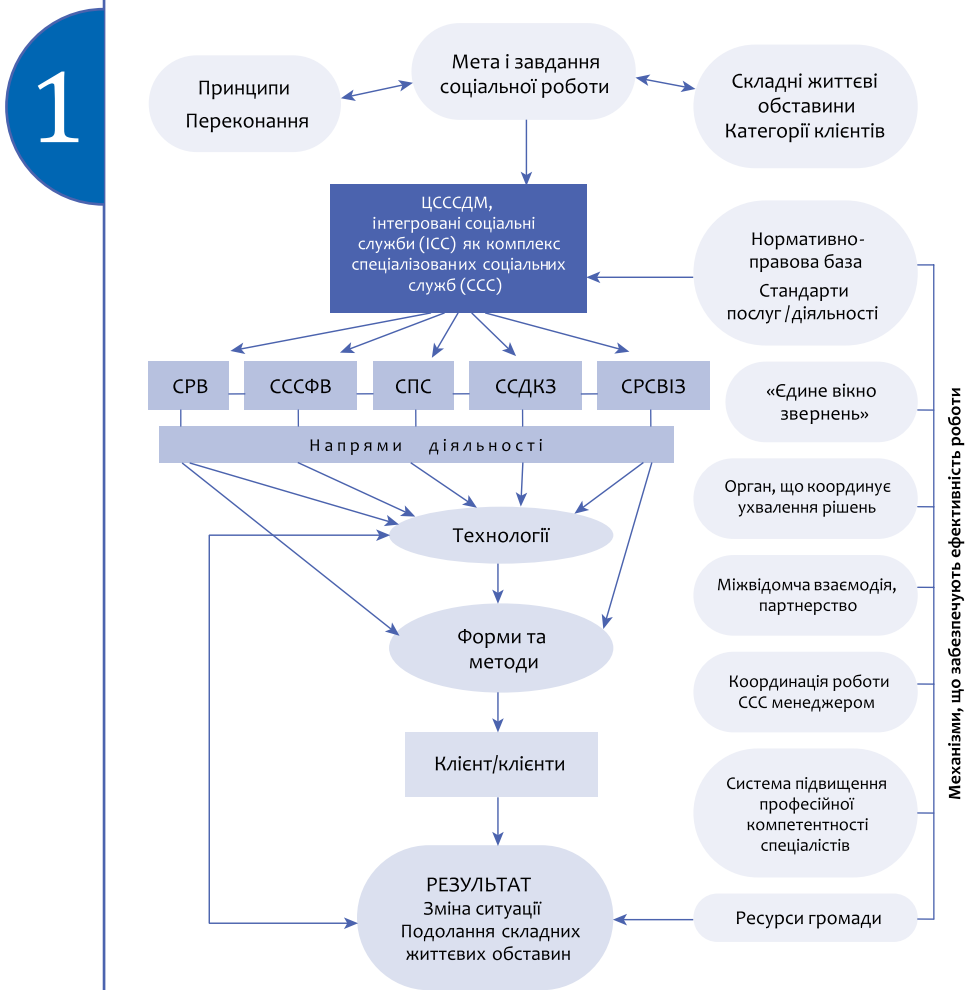

Рис. 6. Функціонально-змістова модель роботи інтегрованих соціальних служб

Моделювання соціальної роботи інтегрованих соціальних служб базується на основних принципах та підходах до моделювання соціальної роботи як системи. **Основні компоненти моделі** – мета, завдання, принципи, технології, напрями, форми та методи роботи – зумовлюють змістове наповнення діяльності служб, а наявність певних механізмів, що забезпечують ефективність роботи інтегрованих соціальних служб, надають моделі функціональних ознак як системі. Індикатором успішності функціонування системи соціальної роботи є результат, що відображає зміну становища клієнта, подолання його складних життєвих обставин тощо.

Ключовим компонентом моделі є мета і завдання соціальної роботи, які реалізуються інтегрованими соціальними службами і деталізуються в роботі спеціалізованих соціальних служб. **Загальна мета** – гарантований захист прав клієнтів – конкретизується в системі надання різних видів соціальних послуг, матеріальної допомоги, здійсненні соціального обслуговування, профілактичній роботі й реабілітації дітей та сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах.

Завдання інтегрованих соціальних служб полягають у забезпеченні належної послідовності та прозорості дій у процесі надання соціальних послуг сім'ям із дітьми, відповідно до визначених повноважень та відповідальності учасників цього процесу; в запровадженні комплексного, особистісно-орієнтованого, індивідуального підходів у наданні послуг дітям і сім'ям, які потребують декількох видів допомоги та послуг одночасно. Стратегіями реалізації завдань інтегрованих соціальних служб є:

- підтримка сімей з дітьми, формування засад відповідального батьківства;
- раннє виявлення та подолання причин, що породжують сімейне неблагополуччя;
- запобігання вилученню дитини із сім'ї;
- розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- реінтеграція та соціалізація вихованця інтернатного закладу.

Основними **принципами функціонування** інтегрованих соціальних служб є:

1

- пріоритетність інтересів дітей;
- ухвалення рішень на основі оцінки та аналізу потреб дитини та сім'ї;
- комплексність;
- адресність та доступність послуг;
- послідовність та системність;
- гуманність та добровільність;
- участь клієнтів, у тому числі й дітей, в ухваленні рішень, плануванні роботи та в моніторингу наданих послуг тощо.

Відповідно до чинного законодавства України будь-які особи, які перебувають на території України на законних підставах та опинилися у складних життєвих обставинах, мають право на отримання соціальних послуг. До потенційних користувачів соціальних послуг належать і громадяни інших країн, а також особи без громадянства та біженці, тобто особи, які отримали цей статус у встановленому законом порядку. Статтею 7 вищезгаданого закону передбачено, що сім'ї, діти і молодь, які опинилися у життєвій скруті, мають право на отримання соціальних послуг на безоплатній основі.

Отримувачами послуг, які надають інтегровані соціальні служби, є діти і сім'ї з дітьми (незалежно від раси, релігійних поглядів, віку батьків), які опинилися у складних життєвих обставинах і не в змозі їх подолати самостійно.

До категорії **дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах**, належать вихованці: закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, притулків для неповнолітніх, центрів соціально-психологічної реабілітації, шкіл та училищ соціальної реабілітації, виховних колоній,

центрів медико-соціальної реабілітації; випускники інтернатних закладів віком до 23 років та ін.

Сім'я з дітьми, яка опинилася у складних життєвих обставинах, розглядається як сукупність осіб, серед яких є хоч одна дитина віком до 18 років, що проживають разом і пов'язані спільним побутом, взаємними правами та обов'язками. При цьому під «складними життєвими обставинами» вбачають обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку зі старістю або за станом здо ров'я, самотність, сирітство, безпритульність, брак житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо (стаття 1 Закону України «Про соціальні послуги»). До складних життєвих обставин відносять також: втрату здатності до самообслуговування, близької людини, роботи, порушення звичного, нормального способу життя, дитячу бездоглядність, пожежу, стихійне лихо, а також випадки, коли людина стала жертвою злочину, захворіла невиліковною хворобою, коли існує загроза її життю та здоров'ю чи життю та здоров'ю її близьких, погіршення матеріально-побутових умов, поступове зубожіння – все, що викликає у людей почуття незахищеності, страху перед завтрашнім днем, все, що веде до загострення конфлікту в сім'ї, що негативно позначається на вихованні та розвитку дітей.

1

Відповідно до чинного законодавства перелік складних життєвих обставин не є вичерпним. Зокрема, у статті 7 Закону України «Про соціальні послуги» йдеться про безплатні послуги в обсягах державних соціальних стандартів для «громадян, які опинилися у складній життєвій ситуації у зв'язку з безробіттям» та «дітей і молоді, які опинилися у складній життєвій ситуації у зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченістю, конфліктами і жорстоким ставленням у сім'ї». Про «складну життєву ситуацію» йдеться і в статті 11 Закону «Про соціальні послуги». До того, у статті 4 Закону вказано, що положення міжнародних договорів, які встановлюють вищі вимоги до соціальних послуг,

1

мають пріоритет стосовно закону «Про соціальні послуги». Тому, якщо ратифіковані Україною конвенції та інші міжнародні договори встановлюють інші підстави для визнання ситуації в сім'ї як кризової або складної (статті 19, 27 і 39 Конвенції ООН про права дитини), необхідно застосовувати положення цих договорів. Відповідно до Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» передбачається здійснення системного обліку і догляду дітей та молоді (себто осіб віком від 18 до 35 років), які опинилися «у складних життєвих ситуаціях» (стаття 9), «виявили схильність до асоціальної поведінки» (стаття 10 – це положення стосується і батьків до 35 років), або відбували чи відбули покарання у формі позбавлення волі (стаття 12). Також спеціальний порядок і підстави обліку запроваджено Законом «Про попередження насильства в сім'ї», який не збігається з тим, що вказано в Законі «Про соціальні послуги».

Отже, складними життєвими обставинами можна назвати такі несприятливі для людини події, життєву скруту, коли їй особливо важко, і коли вона об'єктивно потребує сторонньої допомоги, в тому числі і від держави, суспільства, громади, від найближчого оточення, щоб упоратися з цими обставинами і відновити свою нормальну життєдіяльність.

Теорія соціальної роботи дає таку **класифікацію складних життєвих обставин**, в основі якої лежать важливі для виховання дітей умови: соціально-демографічні, матеріально-побутові, медико-соціальні, психологічні і соціально-педагогічні, соціально-правові. Саме брак цих умов або неповна їх наявність певною мірою визначає становище дітей і сімей. Але перелік складних життєвих обставин, у яких опинилася сім'я з дітьми, чітко не визначений і може бути розширений, уточнений за потреби. Так, у рамках проекту ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей та дітей» було розроблено розширений перелік складних життєвих обставин, що обговорювався із соціальними працівниками та медиками Київської області у ході робочих зустрічей, круглих столів та семінарів. Групи складних життєвих обставин визначалися відповідно до видів послуг, що можуть надаватися сім'ям із дітьми, а саме:

Соціально-медичні обставини:

- Інвалідність
- Психічні захворювання
- Інфекційні (туберкульоз, ВІЛ/СНІД, ЗПСШ) та інші важкі захворювання
- Алкогольна залежність
- Наркотична залежність

Соціально-побутові обставини та проблеми працевлаштування:

- Бідність, малозабезпеченість (неповноцінне харчування, брак необхідного одягу)
- Безробіття одного з батьків/обох батьків
- Брак/втрата документів
- Неоформлені документи на отримання державної соціальної допомоги
- Борги (у т. ч. за комунальні послуги)
- Брак мінімальних побутових умов (опалення, водо-, газопостачання тощо)
- Брак/втрата власного житла (у тому числі коли двоє і більше сімей проживають на одній житловій площі, якщо це не відповідає нормам)
- Вимушена міграція (в т. ч. трудова) одного чи декількох членів сім'ї
- Грубе порушення санітарно-гігієнічних норм проживання сім'ї

Соціально-педагогічні обставини:

- Проблеми адаптації (брак навичок самообслуговування, ведення господарства, планування сімейного бюджету; брак професійної освіти; проблема адаптації дітей у прийомних сім'ях, ДБСТ, опікунських сім'ях; брак навичок адаптації до самостійного життя дітей із функціональними обмеженнями)
- Недогляд за дитиною раннього віку
- Девіантна поведінка дитини
- Низький рівень виховного потенціалу сім'ї (недостатня увага до дитини, її розвитку і життя; надмірно високі вимоги до дитини; потурання забганкам дитини; непослідовна поведінка батьків щодо дитини: від приниження до ідеалізації тощо), високий рівень зайнятості батьків, брак часу для виховання дитини

1

- Бездоглядність
- Безпритульність сім'ї/дитини
- Соціальна ізоляваність сім'ї
- Ухилення від виконання батьківських обов'язків
- Самовільне залишення дітьми місця постійного проживання

Психологічні обставини:

- Конфлікти (покоління; дитини/дітей з однолітками; дитини/дітей із вихователями, вчителями та іншими; конфлікт прийомної дитини (дитини-вихованця)/дітей із рідними дітьми тощо)
- Залежності (від азартних ігор, комп'ютера, релігійних сект)
- Насильство (фізичне, психологічне, економічне)
- Інші психологічні дисбаланси (стреси, постабортальний, постродовий синдром; агресія, депресія, істеричні прояви)

Інші обставини:

- Небажана вагітність, дитина
- Позашлюбна дитина
- Подружня зрада
- Міжетнічні конфлікти
- Міжрелігійні конфлікти
- Батьки розлучені, але проживають разом
- Неповнолітні батько/мати
- Перебування одного з батьків/батьків в місцях позбавлення волі
- Повернення одного з батьків/батьків із місць позбавлення волі
- Батьки не розлучені, але проживають окремо
- Місцезнаходження одного з батьків невідоме

Наявність такого переліку допомагає соціальному працівникові знайти справжні причини сімейної кризи і визначити перелік та обсяг необхідних послуг.

Головним компонентом функціонально-змістової моделі роботи інтегрованих соціальних служб є самі інтегровані соціальні служби, які утворюються в районному, міському, селищному/сільському центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і діють відповідно до загальних положень щодо їхньої діяльності (див. Додаток 1).

У структурі інтегрованих соціальних служб представлено **спеціалізовані служби**: служба підтримки сім'ї (СПС), служба раннього втручання (СРВ), служба супроводу сімейних форм виховання (ССФВ), служба реінтеграції та соціалізації вихованців інтернатних закладів (СРС), служба супроводу дітей, які перебувають у конфлікті з законом (ССДКЗ).

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» спеціалісти спеціалізованих соціальних служб надають клієнтам соціально-економічні, соціально-педагогічні, соціально-психологічні, медико-соціальні, юридичні, інформаційні та інші послуги (див. Додатки 1А; 1Б; 1В; 1Г; 1Д).

1

Закон України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 року № 966-IV Ст. 5 - «Види соціальних послуг»:

психологічні – надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад;

соціально-педагогічні послуги – виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, заінтересованих осіб;

соціально-медичні послуги – консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапія;

соціально-економічні послуги – задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій;

1

юридичні послуги – надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи тощо);

послуги з працевлаштування – пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи;

послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями – комплекс медичних, психологічних, інформаційних заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для реалізації права на професійну орієнтацію та підготовку, освіту, зайнятість;

інформаційні послуги – надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги); розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги); поширення об'єктивної інформації про споживчі і властивості та види соціальних послуг, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги).

Набір і зміст соціальних послуг визначається особливостями діяльності кожної зі спеціалізованих служб, що входять до складу інтегрованих соціальних служб. Залежно від потреб клієнта визначається служба, базовий перелік послуг якої найбільшою мірою може вплинути на стабілізацію та відновлення життєдіяльності клієнта. Спеціалізовані соціальні служби здійснюють послуги на рівнях:

- громади (акції, рекламні-інформаційні кампанії, масові освітньо-виховні та профілактичні заходи тощо);
- групи (школа усвідомленого батьківства; тренінги; волонтерські групи тощо);
- клієнта (консультації, бесіди, інформації тощо).

Служба підтримки сім'ї створюється з метою здійснення соціальної підтримки сімей з дітьми, які опинилися у життєвій скруті, наданням адресних комплексних соціальних послуг. Її завданнями є: сприяння позитивним змінам у сімейному середовищі, підвищенню та відновленню виховного потенціалу батьків; раннє виявлення і запобігання жорстокому поводженню та насильству в сім'ї, торгівлі дітьми, залученню їх до найгірших форм дитячої праці; термінове реагування на них; робота з сім'єю та її найближчим оточенням щодо подолання складних життєвих обставин, у тому числі запобігання влаштуванню дитини до закладів інтернатного типу; представництво інтересів дітей та сімей із дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Служба раннього втручання має на меті сприяти формуванню усвідомленого й відповідального ставлення молоді до створення сім'ї та виховання дітей, соціальну підтримку молодих сімей із дітьми. Головними завданнями служби є: поширення у молодіжному середовищі засад відповідального, усвідомленого батьківства, формування здорового способу життя як умови сімейного благополуччя, надання підтримки молодим сім'ям у повноцінному розвитку дитини, запобігання відмова матерів від народжених ними дітей.

Служба супроводу сімейних форм виховання сприяє забезпеченню реалізації права дитини на зростання і виховання в сімейному середовищі шляхом розвитку та підтримки сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Її завданнями є: захист прав та інтересів дітей, влаштованих до сімейних форм виховання; сприяння реінтеграції прийомних дітей та дітей-вихованців дитячих будинків сімейного типу в сім'ї біологічних батьків та родичів; сприяння дотриманню державних гарантій щодо соціального захисту дітей, влаштованих у сімейні форми виховання; забезпеченню реалізації права дитини на зростання і виховання в сімейному середовищі шляхом добору та підготовки майбутніх прийомних батьків, батьків вихователів, опікунів, усиновителів, підготовки дітей до розміщення в сімейні форми виховання, соціального супроводу таких сімей.

1

Служба реінтеграції та соціалізації вихованців інтернатних закладів надає комплекс соціальних послуг їм та їхнім родинам з метою повернення дітей до біологічних сімей, до родинного оточення; підготовки випускників до самостійного життя, створення власної сім'ї та виконання батьківських функцій. Першочерговими завданнями цієї служби є: відновлення та зміцнення стосунків вихованців інтернатних закладів із біологічними батьками, родичами; сприяння поверненню вихованців інтернатних закладів у родинне оточення; підготовка вихованців інтернатних закладів до самостійного життя; соціальний супровід випускників інтернатних закладів; сприяння дотриманню державних гарантій щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа.

Здійснення профілактики правопорушень та негативних проявів серед неповнолітніх, реабілітації підлітків та молоді, що перебувають у конфлікті з законом, – мета діяльності **Служби супроводу дітей, які перебувають, у конфлікті з законом**. Завданнями служби є: запобігання правопорушенням, проявам протиправної поведінки серед неповнолітніх; здійснення соціальної підтримки дітей, схильних до правопорушень; дітей, які скоїли злочин та засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі; сприяння реінтеграції неповнолітніх та молоді, які перебувають або перебували у школах, училищах соціальної реабілітації, виховних та виправних колоніях, повернулися з місць позбавлення волі.

Відповідно до наявності типових потреб дітей і сімей, кадрових та фінансових ресурсів у громаді можуть бути утворені інші спеціалізовані служби, наприклад: служба супроводу сімей, які виховують дітей із ВІЛ-інфекцією, або самі є хворими на ВІЛ; служби підтримки сімей, які виховують дітей з особливими потребами, в тому числі з обмеженими фізичними функціями тощо.

Важливими компонентами функціонально-змістової моделі є **напрями роботи** спеціалізованих соціальних служб, що, спираючись на **технології** (див. Розділ 2), реалізуються в різних

формах і методах соціальної роботи (див. Розділ 3). Слід зазначити, що серед технологій роботи спеціалізованих служб пріоритетними є ведення випадку, оцінка потреб, ранне або кризове втручання; робота з громадою. Особливу увагу заслуговує технологія оцінки потреб клієнтів, що є наскрізною складовою усіх інших технологій і сприяє:

- підвищенню самооцінки клієнта і його самоповаги;
- усвідомленню клієнтом права вибору і його реалізацію;
- покращенню міжвідомчої взаємодії;
- поглибленню взаємодії і партнерства соціальних працівника, залучених спеціалістів та клієнта;
- скеруванню ресурсів на подолання визначених проблем клієнта.

Не менш важливим компонентом моделі є механізми, що забезпечують ефективність роботи інтегрованих соціальних служб, а саме:

- нормативно-правове врегулювання;
- «єдине вікно звернень» громадян стосовно проблем сімей та дітей;
- система підвищення професійної компетентності спеціалістів служб;
- координація роботи спеціалізованих соціальних служб підготовленим до виконання такої функції менеджером;
- міжвідомча взаємодія;
- орган, що координує ухвалення рішень в інтересах дитини;
- партнерські стосунки між надавачами послуг та клієнтами, членами громади;
- залучення ресурсів територіальної громади.

Одним із механізмів, що забезпечують ефективність соціальної роботи інтегрованих служб, є **нормативно-правове регулювання їхньої діяльності** (див. Додаток 13). Існуюча в Україні законодавча база повною мірою дозволяє впроваджувати інновації соціальної роботи: розробляти й використовувати новітні технології, стратегії тощо, які відповідають кращим

зразкам міжнародного досвіду. Особливо це стосується організації і здійснення соціальної роботи з дітьми та сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах.

1

В існуючих нині в Україні соціально-економічних умовах значна кількість сімей потребує соціального захисту і допомоги, які тією чи іншою мірою надаються державними та громадськими організаціями й базуються на відповідній нормативно-правовій базі.

Конституцією України закріплюються і гарантуються соціальні права щодо сім'ї, наголошується, що шлюб ґрунтується на вільній згоді чоловіка та жінки. Кожен із подружжя має рівні права та обов'язки у шлюбі і сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їхнього повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою (стаття 51). Тобто, за конституційними нормами України, сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою, яка створює соціально-економічні і правові передумови для нормального функціонування сім'ї, розвитку, виховання та освіти дітей.

Основні законодавчі акти, що регулюють роботу з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, охоплюють Цивільний та Сімейний кодекси України, закони України: «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про охорону дитинства», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про соціальні послуги», «Про органи та служби у справах неповнолітніх», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про звернення громадян», «Про інформацію».

Сімейний кодекс України спрямований передусім на утвердження, зміцнення сім'ї як соціального інституту. Відповідно до ст. 3 цього кодексу «сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки». Сім'ю визнано основним осередком суспільства, найкращою умовою для виховання та розвитку дітей. У Кодексі визначено права, обов'язки та відповідальність членів

сім'ї, спрямовані на забезпечення виховання і розвитку дитини в сім'ї, охорону батьківства і материнства, розвиток подружжя.

Закон України «Про охорону дитинства» визначає основні засади державної політики у сфері забезпечення реалізації прав дітей, їхнього соціального захисту та всебічного розвитку. Цим Законом встановлено, що сім'я є найкращим природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього. Кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом із батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків. На батька й матір покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці. Батьки або особи, що їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків. З метою створення належних матеріальних умов для виховання дітей у сім'ях держава надає батькам або особам, які їх замінюють, соціальну допомогу.

Така допомога передбачена Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми».

Законом України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» визначаються організаційні і правові засади соціальної роботи з дітьми. У Законі визначено такі поняття: «соціальний супровід», «соціальна профілактика», «соціальна реабілітація», «соціальне інспектування». Відповідно до статті 4 Закону об'єктами соціальної роботи є діти, молодь та члени їхніх сімей. З метою захисту прав дітей, профілактики правопорушень серед неповнолітніх із неблагополучних сімей визначено зміст соціальної роботи, що здійснюється за такими напрямками: соціальна опіка, допомога та патронаж; запобігання аморальній, протиправній, іншій асоціальній поведінці дітей та молоді; відновлення морального, психічного та фізичного стану дітей та молоді, їхніх соціальних функцій; контроль за дотриманням вимог законодавства щодо захисту прав і свобод дітей та молоді у сфері соціальної роботи з ними.

1

Закон України «Про соціальні послуги» визначає організаційні та правові засади надання соціальних послуг особам, які опинилися в складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги. У Законі даються такі поняття: «соціальні послуги», «складні життєві обставини», «соціальний працівник», «соціальне обслуговування», «соціальні служби», «реабілітація», визначено види соціальних послуг та організація їх надання.

Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» визначає правові та організаційні основи запобігання насильству в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів із попередження насильства в сім'ї, дає визначення таких понять: насильство в сім'ї, фізичне, сексуальне, психологічне, економічне насильство в сім'ї, жертва насильства, запобігання насильству, реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, захисний припис, віктимна поведінка щодо насильства в сім'ї.

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» визначає правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У цьому документі визначаються базові поняття системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, окреслюються засади державної соціальної політики за цим напрямом. Закон чітко обґрунтовує поняття статусу дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, та умов його набуття, встановлює пріоритетність форм влаштування цих дітей, з принципу реалізації права дитини на зростання та виховання в сім'ї. Документ розмежовує повноваження органів виконавчої влади щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Важливим для соціального працівника є знання і виконання указів Президента України, постанов Верховної Ради України, постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України, які видаються в межах компетенції на підставі законів і конкретизують юридичні права та обов'язки суб'єктів правовідносин, визначають механізми і заходи виконання. Основні з них це: указ Президента України «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей», указ Президента

України «Про Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту», постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді», розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення концепції Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006 – 2010 роки».

На основі законодавчих актів Міністерства, відомства приймають нормативні акти (накази, інструкції, положення), які детально уточнюють механізми дії, повноваження, обов'язки та відповідальність структурних підрозділів міністерств, відомств, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, конкретних посадових осіб щодо положень, зазначених у законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах.

Звичайно, знати всі положення законів неможливо. Специфіка роботи соціального працівника така, що кожний черговий випадок може потребувати специфічних знань в інших галузях законодавства.

Скажімо, соціальний працівник супроводжує сім'ю в складних життєвих обставинах, пов'язаних із тривалим безробіттям батьків (єдине підприємство було закрите). Наростають комунальні борги, батько десь подався на заробітки, мати у відчай, запиячила і почала примушувати дітей до жебрацтва, уклала угоду про обмін квартири на будиночок у віддаленому селі.

Щоб надати кваліфіковану допомогу такій сім'ї, замало знати положення вищенаведених законів. Тому для соціального працівника є важливим знання нормативно-правових актів, які визначають повноваження та відповідальність місцевих органів влади і місцевого самоврядування. Це Закони України «Про місцеві державні адміністрації», «Про місцеве самоврядування в Україні», положення «Про районні державні адміністрації, виконкоми міських, селищних, сільських рад народних депутатів», «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх».

Окрім того, робота соціального працівника потребує міжвідомчої співпраці, формування в кожному окремому випадку команди із представників різних підрозділів виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадськості для вирішення ключових проблем клієн-

1

та. Міністерства, відомства практикують ухвалення спільних наказів, що регламентують порядок діяльності підпорядкованих їм структур.

«Порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах», затверджений наказом Міністерств України у справах сім'ї, молоді та спорту, охорони здоров'я, праці та соціальної політики, освіти і науки, внутрішніх справ, транспорту і зв'язку, Державного комітету України з питань виконання покарань від 14 червня 2006 р. Цей порядок розроблено для запровадження ефективного механізму взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у життєвій скруті. У наказі визначено: порядок взаємодії щодо здійснення соціального супроводу сімей у кризових ситуаціях; суб'єкти соціального супроводу, механізми його здійснення. Даний Порядок визначає процедуру виявлення, обліку та соціального супроводу сімей, члени яких перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги.

«Порядок розгляду звернень та повідомлень із приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» затверджений наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерствами охорони здоров'я, освіти і науки, внутрішніх справ. Цей Порядок визначає механізм взаємодії структурних підрозділів міністерств і відомств, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у запобіганні жорстокому поводженню з дітьми, фізичному, сексуальному, психологічному насильству, механізм надання невідкладної допомоги дітям, які потерпіли від жорстокого поводження. У цьому порядку поняття «жорстоке поводження з дитиною» означає будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного та соціального насилля над дитиною в сім'ї чи поза нею. Координатором заходів щодо захисту дітей від жорстокого поводження з ними або реальної загрози його вчинення є служба у справах неповнолітніх.

«Порядок взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді із закладами охорони здоров'я щодо надання медичної допомоги та соціальних послуг дітям і молоді» затвер-

джений наказом Міністерств України у справах сім'ї, молоді та спорту, охорони здоров'я. Зазначений Порядок визначає функції центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і закладів охорони здоров'я щодо надання медичної допомоги і соціальних послуг дітям та молоді на основі принципів дружнього підходу до молоді, рекомендованих Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ), Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ).

«Порядок взаємодії центрів соціальних служб для молоді із закладами охорони здоров'я з питань запобігання ранньому соціальному сирітству» затверджений наказом Міністерств України у справах сім'ї, молоді та спорту, охорони здоров'я. Даний Порядок визначає загальні засади взаємодії центрів соціальних служб із закладами охорони здоров'я, а саме: створення, діяльність та інформування населення про роботу консультативних пунктів ЦСССДМ, з метою надання жінкам, які відмовляються від новонародженої дитини, та батькам, які тимчасово влаштовують/влаштували дитину у будинок дитини, соціально-педагогічних, психологічних, юридичних, інформаційних, соціально-економічних послуг.

Обов'язки і повноваження соціальних працівників визначено положенням «Про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді», а також посадовими інструкціями.

Загальною тенденцією формування державної соціальної політики є відкритість її нормативно-правової бази до змін, удосконалень, уточнень, що здійснюються, в тому числі, і завдяки ініціативам міжнародних, всеукраїнських громадських організацій. Поширення досвіду створення й забезпечення функціонування інтегрованих соціальних служб, набутого у ході реалізації проекту, значною мірою залежить від нормативно-правового закріплення основних засад їхньої діяльності. Саме тому нормативно-правове урегулювання є водночас і ключовим механізмом та неодмінною умовою впровадження інтегрованих соціальних служб в усіх регіонах України.

На особливу увагу заслуговує такий механізм ефективності роботи інтегрованих соціальних служб, як **«єдине вікно»**

1

звернень» громадян стосовно проблем сімей та дітей (громадська приймальня).

Мета діяльності «єдиного вікна звернень» – забезпечити доступність, адресність та комплексний підхід у наданні послуг сім'ям із дітьми. Як правило, сім'ї з дітьми, які перебувають в складних життєвих обставинах, мають ціле коло невирішених проблем, що спонукає їх звертатися по допомогу до різних інстанцій. Одне з важливих завдань, що має допомогти вирішити «єдине вікно звернень», – виявити сім'ї з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, на ранньому етапі кризи. Нерідко батьки не в змозі самотійно визначити свої проблеми та причини їх виникнення, тим часом криза загострюватиметься і її подолання потребуватиме значних ресурсних витрат. Звернення до «єдиного вікна» навіть з одноразовим запитом/проблемою дає можливість сім'ї отримати комплекс послуг, уникнувши багаторазових звертань до різних інстанцій.

Працівник «єдиного вікна» має забезпечити: прийняття та документування звернень щодо проблем дітей та сімей, здійснення експрес оцінки їхніх потреб на основі розмови з клієнтом або з тим, хто звернувся із проханням надати допомогу клієнту; спрямування звернення до конкретного виконавця, підготовку пропозицій щодо здійснення початкової оцінки та надання першочергових послуг.

При потребі термінового реагування працівники «єдиного вікна звернень» негайно інформують службу у справах дітей, кримінальну міліцію у справах дітей, дільничного, допомагають у формуванні міжвідомчої групи для надання термінової допомоги дитині, сім'ї.

«Єдине вікно звернень» громадян стосовно проблем сімей та дітей утворюється за рішенням органу виконавчої влади і місцевого самоврядування територіальної громади. Найкращим його місцем є приміщення, де працюють підрозділи органів виконавчої влади і місцевого самоврядування (управління та відділи сім'ї та молоді, освіти і науки, праці та соці-

ального захисту, охорони здоров'я, юстиції, служба у справах дітей, ЦСССДМ), куди найчастіше звертаються сім'ї з дітьми для вирішення своїх нагальних проблем. Роботу єдиного вікна звернень» громадян забезпечують чергові працівники центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і служби у справах дітей, які пройшли відповідну підготовку, володіють методикою оцінки, інтерактивного спілкування, знають основи законодавства щодо сімей, дітей, молоді та їх соціального захисту. Важливими передумовами результативної й ефективної роботи «єдиного вікна звернень» має стати нормативне врегулювання його діяльності (наприклад, Положення про єдине вікно звернень громадян стосовно проблем сімей та дітей, затверджене рішенням міськвиконкому) та успішно проведена інформаційна кампанія.

Дієвим механізмом функціонально-змістової моделі та єдиним органом, який координує ухвалення рішень в інтересах дитини, є **служба у справах дітей**, яка веде справи дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які потрапили в складні життєві обставини, та здійснює захист їхніх прав та інтересів згідно з чинним законодавством. Всі структурні підрозділи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, підприємства, заклади, установи, організації незалежно від підпорядкованості інформують службу про становище дітей та про конкретних дітей, які потребують допомоги. Служба спільно з іншими структурами готує та ухвалює рішення стосовно дітей, які зазнали життєвої скрути, скеровує до центру соціальних служб справи дітей і сімей, які потребують допомоги, замовляє для них послуги спеціалізованих соціальних служб, а також здійснює моніторинг їхнього впливу на клієнта і його найближче оточення. Саме тому участь спеціаліста служби у справах дітей в роботі «єдиного вікна звернень» є рекомендованою умовою для забезпечення оперативності й дієвості в ухваленні рішень.

Неабияке значення має такий механізм, як **міжвідомча взаємодія**, що базується на партнерських зв'язках між відомствами та організаціями, які представляють різні сектори суспільства (державний, бізнесовий та неприбутковий).

1

Українське законодавство надає можливість для реалізації секторних завдань, підтримує ініціативи щодо проведення змін на користь сім'ї – у ньому визначені можливості для реалізації обопільних інтересів. Міжсекторне партнерство може існувати в різних формах залежно від мети співпраці: наприклад, із метою обміну інформацією та ресурсами, надання технічної допомоги, планування та координації послуг, представництва інтересів. Воно не виникає самопливом – його потрібно налагоджувати. Процес формування міжсекторного партнерства охоплює: визначення партнерів; формулювання мети й завдань співпраці; визначення проблем та ризиків; розроблення плану дій; проведення постійних робочих зустрічей щодо моніторингу впровадження плану дій.

Міжвідомча взаємодія, партнерство ґрунтується на взаємодопомозі та довірі. Взаємні обов'язки, чіткі правила співпраці можуть бути зафіксовані в угоді між певними організаціями. Для налагодження співпраці інколи доводиться долати чимало перешкод і відомчих бар'єрів, усувати непорозуміння, недовіру й стереотипи щодо представників різних відомств та організацій. Але спільні заходи, спільне навчання, особисті зустрічі тощо допомагають впроваджувати належні стратегії щодо підтримки дітей та сімей із дітьми.

Важливим чинником успішної міжвідомчої взаємодії є взаємобізнаність усіх суб'єктів соціальної роботи щодо їх функцій. Особливо це важливо для фахівців спеціалізованих соціальних служб, у тому числі менеджерів, чергового соціального працівника «єдиного вікна звернень» (див. Додатки 4; 4А; 4Б; 4В; 4Г).

Порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах (Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 12 липня 2006 р. за N 824/12698)

5. Функції суб'єктів соціальної роботи

1. Управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту обласних (районних, міських) державних адміністрацій, Міністерство

у справах сім'ї, молоді та гендерної політики Автономної Республіки Крим:

- проводять засідання дорадчого органу;
- організують оздоровлення та відпочинок дітей і молоді з сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- сприяють працевлаштуванню й зайнятості членів сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- звертаються з клопотанням до інших структурних підрозділів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій з метою сприяння у наданні необхідної допомоги сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- сприяють вирішенню питання щодо надання сім'ям означеної категорії матеріальної (грошової чи натуральної) допомоги.

2. Обласні, міські, районні, районні в містах служби у справах неповнолітніх:

- беруть участь у роботі дорадчого органу;
- повідомляють центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про виявлення сімей із дітьми, у яких є випадки насильства в сім'ї, жорстокого поведіння з дітьми або реальної загрози його вчинення тощо;
- порушують питання про вилучення дитини із сім'ї при безпосередній загрозі її життю і здоров'ю, у разі потреби – про призначення опікуна (піклувальника), тимчасове влаштування дитини, передачу в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, інтернатний заклад;
- вживають заходів щодо захисту житлових та майнових прав дітей;
- здійснюють спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді соціальне інспектування сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- беруть участь у судових засіданнях з розгляду справ, за якими проходять неповнолітні, надають судам інформацію про їхній соціальний стан.

3. Республіканський (Автономної Республіки Крим), обласні, міські, районні, районні в містах, сільські та селищні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді:

- координують здійснення соціального супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- ініціюють засідання дорадчого органу шляхом подання відповідних

1

матеріалів до управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту про виявлення сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

- готують матеріали до особової справи сім'ї на засідання дорадчого органу;
- здійснюють діагностування сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у тому числі обов'язкове соціальне інспектування;
- забезпечують системний облік сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, шляхом формування відповідного банку даних; розробляють спільно із сім'єю, яка опинилася у складних життєвих обставинах, план її супроводу;
- здійснюють соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, шляхом надання її членам комплексу адресних соціальних послуг як необхідної підтримки, допомоги і самопомоги;
- здійснюють заходи щодо попередження насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення відповідно до Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї та молоді, служб у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для молоді та органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, затвердженої наказом Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді та Міністерства внутрішніх справ України від 09.03.2004 за N 3/235 (z0399-04), зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 30.03.2004 за N 399/8998, надають необхідну допомогу жертвам насильства в сім'ї;
- інформують служби у справах неповнолітніх про випадки жорстокого поводження з дітьми або реальну загрозу його вчинення відповідно до Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення, затвердженого наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 16.01.2004 N 5/34/24/11 (z0099-04), зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 22.01.2004 за N 99/8698;
- представляють у разі потреби інтереси членів сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у суді;
- двічі на рік надають управлінням (відділам) у справах сім'ї, молоді та спорту дані щодо кількості сімей даної категорії, які стоять на обліку, які перебувають під соціальним супроводом, зняті з соціального супроводу з позитивним/негативним результатом

ом або з інших причин, які відмовились від соціального супроводу;
– поширюють соціальну рекламу послуг різним типам сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

4. Міністерство охорони здоров'я Автономної Республіки Крим, управління (відділи) охорони здоров'я обласних (міських, районних) державних адміністрацій, заклади охорони здоров'я:

– за запрошенням управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту беруть участь у роботі дорадчого органу;

– повідомляють центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про виявлення сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

– надають медичну та медично-консультативну допомогу та забезпечують за направленням центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді консультування медпрацівниками в закладах охорони здоров'я сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

– сприяють розповсюдженню у закладах охорони здоров'я соціальної реклами з питань здорового способу життя та відповідального батьківства;

– забезпечують санаторне лікування дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у санаторних закладах системи охорони здоров'я за наявності медичних показань для санаторно-курортного лікування;

– при потребі залучаються до інспектування сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

– інформують територіальні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про сім'ї, батьків або осіб, які їх замінюють, мають тривалу хворобу, що перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, або порушують права й обмежують законні інтереси дитини, ухиляються або не виконують батьківські обов'язки у зв'язку із зловживанням алкоголю, уживанням наркотичних засобів, психотропних речовин тощо.

5. Міністерство освіти і науки Автономної Республіки Крим, управління (відділи) освіти і науки обласних, міських, районних державних адміністрацій, дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні та позашкільні навчальні заклади:

– за запрошенням управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту беруть участь у роботі дорадчого органу;

1

- повідомляють центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про виявлення сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах; ведуть внутрішній облік дітей, які потребують посиленої уваги з боку педагогічного працівника, соціального педагога, та інформують про це служби у справах неповнолітніх і центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- забезпечують роботу шкільного психолога з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- можуть створювати при освітніх закладах об'єднання батьків, педагогів, громадськості щодо забезпечення педагогічного впливу на дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, та схильних до протиправних дій, залучають до цієї роботи соціальних працівників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- проводять профілактичну та просвітницьку роботу з дітьми, підлітками, молоддю, схильними до правопорушень, із числа сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, контролюють відвідування ними навчальних закладів та якість навчання;
- уживають невідкладних заходів щодо активного залучення до громадської та гурткової роботи в середніх загальноосвітніх школах та позашкільних навчальних закладах дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- проводять спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді інформаційно-профілактичні заходи, спрямовані на підготовку молоді до самостійного життя, формування відповідального батьківства, створення позитивної моделі сім'ї, профілактику жорстокого поводження в родинах тощо;
- залучають працівників освіти до соціального інспектування сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у яких виховуються діти шкільного віку;
- сприяють розповсюдженню в навчальних закладах соціальної реклами з питань профілактики здорового способу життя.

6. Органи праці та соціального захисту населення:

- за запрошенням управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту беруть участь у роботі дорадчого органу;
- повідомляють центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про виявлення сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

- сприяють працевлаштуванню працездатних членів сімей даної категорії за клопотанням управлінь у справах сім'ї, молоді та спорту, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- розглядають позачергово за клопотанням управлінь у справах сім'ї, молоді та спорту, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді справи осіб із числа сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, щодо призначення державної допомоги, субсидій тощо;
- сприяють залученню до оплачуваних громадських робіт осіб з числа сімей, що перебувають під соціальним супроводом центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- сприяють розповсюдженню інформації про надання соціальних послуг дітям, молоді, сім'ям різних категорій.

7. Відділи з питань взаємодії із засобами масової інформації та громадськістю, організаційно-аналітичної роботи Міністерства транспорту та зв'язку України:

- сприяють розміщенню соціальної реклами на транспорті.

8. Органи внутрішніх справ:

- за запрошенням управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту беруть участь у роботі дорадчого органу;
- надсилають центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді відомості про виявлення сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах;
- організують та контролюють при районних відділах органів внутрішніх справ спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді профілактичну та просвітницьку роботу з неповнолітніми, молоддю, схильними до правопорушень, з числа сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, та їхніми батьками;
- уживають заходи, спрямовані на своєчасне виявлення осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї, та дітей, щодо яких учинено насильство або існує загроза його вчинення, та інформують про цих осіб центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах неповнолітніх;
- забезпечують у межах своєї компетенції першочерговий розгляд заяв про випадки насильства в сім'ї в управліннях і відділах внутрішніх справ за поданням працівника центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- надають допомогу в отриманні паспортів дітям із числа сімей цієї

1

категорії за клопотанням центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

– здійснюють первинне дослідження поведінки, проблем та особистості неповнолітніх, засуджених до покарань у вигляді громадських робіт, виправних робіт, звільнених від відбування покарання з випробуванням, та їхніх сімей і передають матеріали до центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і кримінально-виконавчої інспекції;

– збирають та узагальнюють інформацію про осіб, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність;

– надають допомогу органам освіти й охорони здоров'я в підготовці відповідних документів щодо оформлення особових справ неповнолітніх, які направляються до загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації;

– здійснюють контроль за неповнолітніми, які перебувають на обліку кримінальної міліції у справах неповнолітніх.

9. Установи виконання покарань:

– за запрошенням управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту беруть участь у роботі дорадчого органу;

– повідомляють центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про виявлення сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

– сприяють розповсюдженню реклами про послуги центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді серед неповнолітніх і молоді, які звільняються з місць позбавлення волі;

– проводять спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді профілактичну і просвітницьку роботу з неповнолітніми та молоддю з числа сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, відповідно до Порядку взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і установ виконання покарань у проведенні соціальної роботи з неповнолітніми та молоддю, які відбувають покарання в цих установах і звільняються з них, затвердженого наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту і Державного департаменту України з питань виконання покарань від 28.10.2005 за N 2559/177 (z1425-05), зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 25.11.2005 за N 1425/11705.

Зміст і організація роботи інтегрованих соціальних служб

Моделі інтегрованої партнерської взаємодії щодо організації надання послуг клієнту на рівні міста (див. Рис. 7) та району (див. Рис. 8) подані нижче.

1

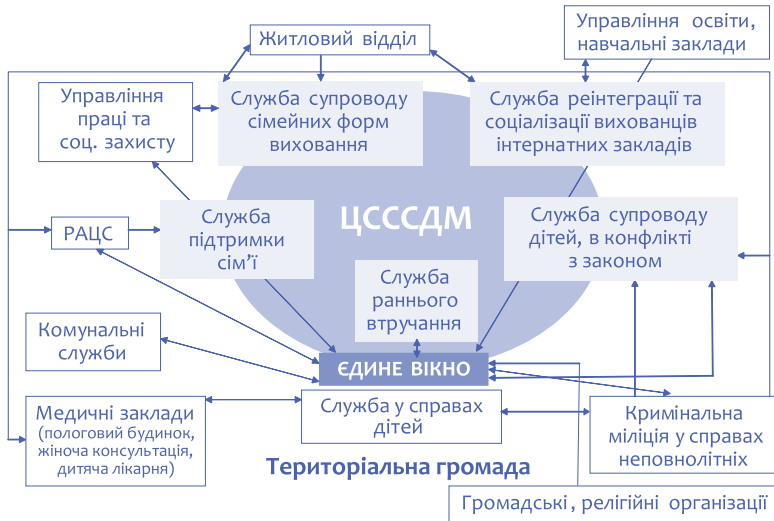

Рис. 7. Модель інтегрованої партнерської взаємодії (на рівні міста)

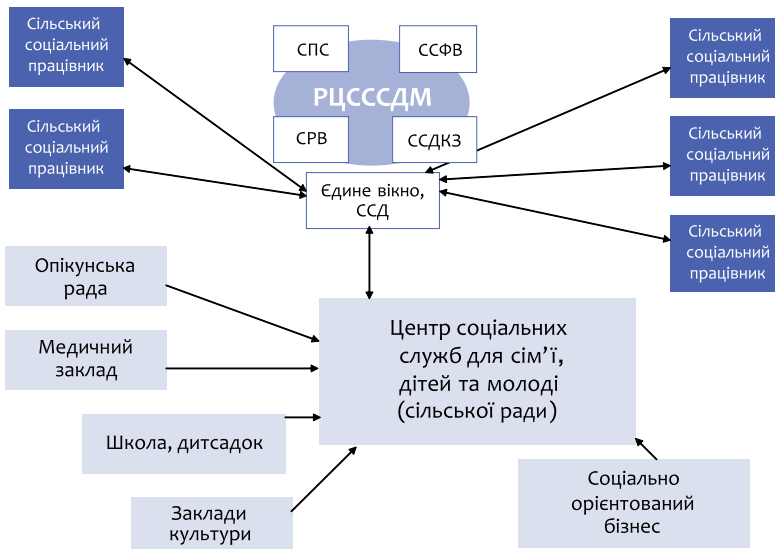

Рис. 8. Модель інтегрованої партнерської взаємодії (на рівні району)

1

Для здійснення координації між суб'єктами соціальної роботи із сім'ями з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах, та комплексного вирішення її питань при управлінні у справах сім'ї, молоді та спорту створюється **дорадчий орган** (див. Додаток 5).

Відповідно до «Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах» до складу дорадчого органу входять: начальник управління (відділу) у справах сім'ї, молоді та спорту, директор центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, начальник служби у справах неповнолітніх; та за запрошенням управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту: керівники управлінь охорони здоров'я, керівники управлінь освіти і науки, керівники органів праці та соціального захисту населення, керівники органів внутрішніх справ, керівники установ виконання покарань, керівники інших структурних підрозділів місцевої адміністрації, представники підприємств, установ, організацій та об'єднань громадян.

Важливим механізмом, що забезпечує ефективність діяльності інтегрованих соціальних служб, є **партнерські стосунки між надавачами послуг, клієнтами, членами громади**, які мають базуватися на довірі, відкритості й відповідальності.

Спеціалісти служб розглядають сім'ї як повноправних учасників процесу соціального супроводу, а не пасивних отримувачів послуг. Головним завданням, яке стоїть перед соціальним працівником, є залучення сім'ї до розуміння реальних причин та пошуку шляхів вирішення складних життєвих обставин. З цією метою соціальний працівник спільно з клієнтом визначає найбільш нагальні потреби його сім'ї. Наприклад, соціальний працівник спеціалізованої соціальної служби під час зустрічей із клієнтом для встановлення з ним партнерського контакту може прокоментувати отримані результати діагностики сім'ї та на їх основі спільно з клієнтом здійснити оцінку ситуації і потреб сім'ї для прогнозування і планування подальшої роботи.

Першим позитивним зрушенням на шляху партнерської взаємодії є знаходження спільних аспектів бачення проблеми. Обговорюючи та здійснюючи спільні дії, соціальний працівник виводить клієнта на якісно новий рівень участі у вирішенні складної життєвої ситуації, на якому на підставі укладеної угоди між надавачем і отримувачем послуг добровільно розподіляється відповідальність за виконання запланованих заходів соціального супроводу. До партнерської взаємодії активно залучаються і діти відповідного віку (див. 1.2), члени громади (див. 2.4)

Неабияке значення має партнерство між соціальними працівниками спеціалізованих служб ЦСССДМ. Щоб забезпечити якість наданих соціальних послуг, вони мають нести спільну відповідальність за дотримання відповідних норм і законів та вжиті заходи щодо покращення становища дітей і сімей, з якими вони працюють.

Одним із механізмів, що забезпечує ефективність роботи інтегрованих соціальних служб, є **наявність висококваліфікованих фахівців**, які мають ґрунтовну теоретичну підготовку та володіють різними технологіями соціально-педагогічної діяльності. Досвід підготовки кадрового потенціалу служб, набутий у рамках реалізації проекту, можна вважати дієвим механізмом, що забезпечував результативність їх функціонування. Зокрема, навчання спеціалістів здійснювалося за Програмою навчання соціальних працівників інтегрованих соціальних служб, затвердженою наказом Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді. Ця програма має на меті підвищити професійну компетентність соціальних працівників, а також допомогти їм розширити міжсекторні та міжвідомчі зв'язки, спрямовані на реалізацію завдань соціальної політики. Саме тому учасниками навчання різних форм стали не лише соціальні працівники і менеджери інтегрованих соціальних служб, а й представники громад, місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Соціальний працівник спеціалізованої соціальної служби, який має високий рівень професійної компетентності, є важ-

1

ливим компонентом функціонально-змістової моделі роботи інтегрованих соціальних служб. Успішність впровадження та ефективність діяльності інтегрованих соціальних служб забезпечується належною кількістю таких фахівців, які володіють та застосовують у своїй роботі кращі методики й технології соціальної роботи, а саме: оцінки потреб дитини, ведення випадку, активізації громади, відновного правосуддя, мережеских зустрічей тощо.

Підвищення професійного рівня соціальних працівників районних, міських, сільських/селищних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інших осіб, зайнятих у сфері надання соціальних послуг, має стати метою та одним із головних завдань діяльності обласних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Для цього доцільно в їх структурі утворювати **Тренінговий центр** (наприклад, за сприяння проекту такий підрозділ було створено Київським обласним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді – див. Додаток 8).

Основні завдання Тренінгового центру:

- організація навчання соціальних працівників районних, міських, сільських, селищних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, представників громадських організацій та інших осіб, зайнятих у соціальній сфері;
- надання методичної допомоги, інформаційних послуг у реалізації соціальних програм районними, міськими, сільськими та селищними центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- впровадження інноваційних технологій соціальної роботи для реалізації соціальних програм у роботі з сім'ями, дітьми та молоддю.

Тренінговий центр відповідно до покладених на нього завдань забезпечує: добір та підготовку тренерів для реалізації соціальних проектів; організацію та проведення тренінгів для соціальних працівників, представників органів місцево-

го самоврядування, виконавчої влади, освітніх закладів, ЗМІ та інших осіб, зайнятих у соціальній сфері; адаптацію тренінгових програм міжнародних організацій та апробацію тренінгових модулів на регіональному рівні; співпрацю з відповідними вищими навчальними та науково-дослідними установами з питань соціальної роботи; проведення моніторингу й оцінки діяльності тренерів; організацію і проведення науково-методичних заходів: виставок науково-методичної літератури, семінарів, круглих столів тощо.

Пройшовши відповідну підготовку, координацію діяльності соціальних працівників спеціалізованих соціальних служб здійснює менеджер, який призначається наказом Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Серед його функціональних обов'язків: проведення щотижневих робочих нарад та щомісячних супервізійних зустрічей; здійснення аналізу якості надання соціальних послуг клієнтам спеціалізованих соціальних служб; сприяння поширенню методик соціального супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах; представлення інтересів служб та їхніх клієнтів у відповідних структурних підрозділах місцевих органів виконавчої влади і місцевого самоврядування; участь у міжвідомчих нарадах та засіданнях тощо (див. Додаток 4А). Уміле виконання менеджером спеціалізованих соціальних служб управлінських та адміністративних функцій є важливим механізмом, що гарантує ефективність роботи інтегрованих соціальних служб.

Успіх діяльності інтегрованих соціальних служб значною мірою визначається **позицією органів місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування** щодо необхідності створення і розвитку таких служб, їх дієвості й ефективності, оскільки саме вони на локальному рівні формують і реалізують політику, спрямовану на забезпечення потреб дітей та благополуччя сімей із дітьми (див. Додаток 5; 7).

Саме від місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування залежить:

1

- забезпечення зайнятості населення, створення належної кількості робочих місць;
- розвиток соціальної інфраструктури (школи, дитячі садки, позашкільні установи, заклади культури, спорту, магазини, дитячі майданчики, заклади соціального захисту тощо);
- прийняття соціально орієнтованого на потреби дітей та сімей бюджету;
- створення служб, які надають послуги дітям та сім'ям, відповідно до потреб громади;
- кадрове забезпечення всіх служб, установ і закладів згідно з вимогами законодавства та потребами;
- створення механізмів активізації участі громади, соціально орієнтованого бізнесу у вирішенні проблем дітей та сімей із дітьми;
- здійснення моніторингу діяльності служб, установ і закладів, що надають послуги дітям та сім'ям.

Завдання органів виконавчої влади і місцевого самоврядування полягають у визначенні, плануванні, організації, координації та моніторингу соціальних послуг різних видів, які найбільшою мірою відповідають потребам населення підвідомчої території і мають бути орієнтовані на забезпечення прав кожної дитини, сім'ї, громади.

Отже, загальний алгоритм створення і розвитку інтегрованих соціальних служб можна сформулювати наступним чином:

- вивчення ситуації в громаді – аналіз проблем і потреб у громаді, обґрунтування доцільності створення комплексу спеціалізованих соціальних служб, їх кількості;
- визначення цільових груп клієнтів спеціалізованих соціальних служб;
- визначення мети, завдань та пріоритетних напрямів роботи спеціалізованих соціальних служб, переліку послуг;
- окреслення кола партнерів із числа державних та неурядових організацій і налагодження з ними тісної взаємодії;

- вирішення організаційних питань (у тому числі створення «єдиного вікна звернень», а також матеріально-фінансове та ресурсне забезпечення; планування роботи; укомплектування служб кадрами тощо);
- проведення інформаційної кампанії з метою інформування населення про створення та роботу комплексу спеціалізованих соціальних служб, перелік послуг, можливості їх отримання, а також виявлення потенційних клієнтів служб тощо;
- здійснення основної діяльності – надання послуг (проведення початкової оцінки, ведення випадку, моніторинг та оцінка результату ведення випадку – див. 2.4);
- моніторинг та оцінка діяльності кожної спеціалізованої соціальної служби, а також інтегрованих соціальних служб у цілому.

1

Таким чином, інтегровані соціальні служби за умов здійснення роботи за її функціонально-змістовою моделлю та дотримання алгоритму їх створення й розвитку можуть стати в Україні основною ланкою в системній соціальній роботі, спрямованій на запобігання бездоглядності, соціальному сирітству, на активізацію національного усиновлення та розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, першоосновою впровадження стратегії деінституалізації.

Література:

1. Порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах (Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 12 липня 2006 р. за N 824/12698).
2. Представництво інтересів соціально вразливих дітей та сімей: Навч. посіб. / За ред. Т. В. Семигіної – К.: Четверта хвиля, 2004. – 216 с.
3. Програма підготовки соціальних працівників інтегрованих соціальних служб / За заг. ред. І. Д. Зверевої, В. О. Кузьмінського, І. Саммон – К.: ПБО «Кожній дитині» в Україні, 2006. – 34 с.

4. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За заг.ред. І. Д. Зверєвої – К.: Центр навч. літ-ри, 2006. – 316 с.
5. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Зверєва, О. Б. Безпалько, С. Я. Харченко та ін. / За заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової – К.: Центр навч. літ-ри, 2004. – 256 с.
6. Соціальний супровід сімей, що опинились в складних життєвих обставинах. Метод. посіб. / Автори-упор. І. Д. Зверєва, Ж. В. Петрочко та ін. – К.: ДЦССДМ, 2006. – 84 с.

Інноваційні технології в роботі інтегрованих соціальних служб

2

2.1 Оцінка потреб дитини та її сім'ї

У реформуванні соціальної сфери державна соціальна політика України спрямована на створення умов для досягнення високого рівня життя громадян шляхом підвищення якості соціальних послуг відповідно до потреб їх користувачів.

З ухваленням Закону «Про соціальні послуги» помітно активізувалася робота щодо регулювання надання соціальних послуг державними та неурядовими організаціями. З огляду на це виникла потреба у створенні механізму встановлення та гарантування якості соціальних послуг, дотримання її на державному і місцевому рівнях.

Одним із головних стратегічних напрямів реформування системи соціальних послуг є розроблення та впровадження у практику єдиної моделі оцінювання і оцінки потреб клієнта, єдині переконання щодо факторів, які гарантують його безпеку і створюють сприятливе середовище для розвитку, єдині погляди щодо значення вивчення потреб людини як її «персональної концепції».

Оцінювання розглядається як фундаментальна технологія, орієнтована на визначення потреб клієнтів, системний моніторинг процесу надання послуг (допомоги, підтримки тощо) і досягнутих результатів, аналіз фінансових витрат і прогнозування економічного ефекту, а також певний процес визначення базових даних, необхідних для подальшого планування результативної діяльності інтегрованих соціальних служб із клієнтом щодо подолання складних життєвих обставин.

Оцінювання базується на принципах і цінностях соціальної роботи, основними із яких є: доступність; добровільність; гуманність; індивідуальний підхід; конфіденційність; профілактична спрямованість; безоплатність; партнерство; системність; гарантований захист прав людини/дитини, сім'ї; пріоритетність інтересів клієнтів, врахування їхньої думки.

Компонентами оцінювання є різні види оцінки, які одночасно постають його інструментом, тобто сукупністю методів, за допомогою яких визначаються нагальні потреби індивіда, групи, громади, суспільства, та частиною циклу оцінювання. Розрізняють типи оцінки: оцінку потреб, оцінку процесу, оцінку результатів (впливу), економічну оцінку. Зокрема:

- **оцінка потреб** – проводиться для того, щоб мати вичерпну картину життєвих обставин дитини і сім'ї та скерувати процес добору необхідного типу втручання. Виділяють два рівні оцінки потреб: первинний – початкова оцінка; вторинний – комплексна оцінка. Оцінка потреб дитини і сім'ї розглядається як дії зі збору, обробки, систематизації, аналізу, узагальнення та порівняння даних за певними стандартами, моделями (див. Розділ 2);
- **оцінка процесу** – досліджується відповідність заходів, що проводяться із клієнтом, індивідуальному плану дій, відстежується послідовність їх виконання. Фактично оцінка процесу є моніторингом (систематичним переглядом) роботи соціальних працівників. Основними питання оцінки процесу, наприклад, є: чи було втручання прийнятним для клієнта, групи тощо;
- **оцінка результатів роботи (впливу)** – визначаються результати втручання, вплив проведених заходів на якість життя клієнта, його безпосередні здобутки, чи відбулися позитивні зміни в поведінці клієнта, чи вдалося подолати складні життєві обставини тощо. Такі здобутки можна класифікувати як поведінкові (зміна рівня поінформованості, позицій, знань, умінь та поведінки) та не пов'язані з поведінкою (рівень організаційних, екологічних та політичних змін); наскільки успішним було втручання;

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

- **економічна оцінка** – проводиться аналіз ефективності витрат, щоб переконатися у вмотивованому виділенні ресурсів на соціальну допомогу клієнтові.

Оцінка – обов'язкова складова соціального супроводу/ супроводження, ведення випадку, соціального інспектування тощо. Процес оцінювання є циклічним, оскільки оцінки різних типів обумовлюють одна одну. Ігнорування або уникнення будь-якого типу оцінки порушує процес оцінювання (див. Рис. 9).

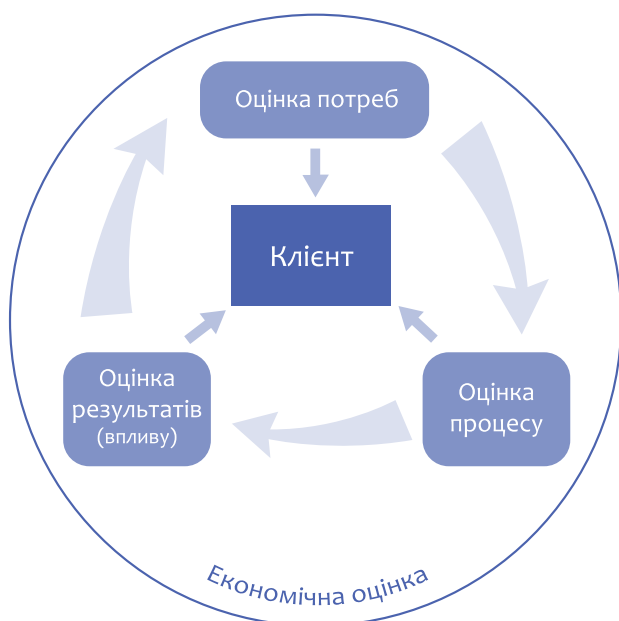

Рис. 9. Цикл оцінювання

Оцінювання – процес, що постійно перебуває у русі і є чутливим до змін потреб клієнта, інновацій соціальної роботи, формування державної соціальної політики. Оцінювання постає важливим компонентом стандартів надання соціальних послуг, які розвиваються в Україні. Тому його здійснення має бути систематичним і базуватися на комплексному підході.

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

Ключовим компонентом оцінювання постає оцінка потреб клієнтів, якими в діяльності інтегрованих соціальних служб є діти та сім'ї.

Оцінка клієнта проводиться з метою визначення необхідних видів соціальних послуг, соціальної допомоги, методів втручання, спрямованих на зміну ситуації в сім'ї або поведінки її членів на краще.

Тому оцінку потреб можна розглядати як:

- інструмент для надання якісних послуг;
- складову і першооснову ведення випадку;
- процес збору, узагальнення та аналізу інформації щодо клієнта.

Зокрема, інструментом надання соціальних послуг оцінка допомагає визначити:

- потреби дитини та здатність батьків їх задовольняти;
- складні життєві обставини, які клієнт не може подолати самотійно;
- межі втручання соціальних працівників;
- перелік необхідних послуг;
- коло спеціалістів для супроводу сім'ї.

Таким чином, **оцінка потреб дитини** – це гнучкий процес збору, узагальнення й аналізу інформації щодо стану та життєвих обставин клієнта з метою визначення необхідних видів та обсягів послуг, їх впливу в ході подолання складних життєвих обставин.

Підхід до надання соціальних послуг на основі з'ясування індивідуальних потреб клієнта потребує від практиків соціальної роботи визначення унікальних характеристик потреб кожної окремої особи й розробки індивідуальних, а не стереотипних, заходів у відповідь на ці потреби в межах узгодженої місцевої політики та наявних ресурсів.

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

Позитивні характеристики системи надання соціальних послуг клієнтам на основі оцінки очевидні:

- поглиблюється взаємодія і партнерство соціальної служби та клієнта;
- підвищується самооцінка клієнта і його самоповага;
- клієнт усвідомлює і реалізує право вибору;
- якісно надані послуги, визначені на основі оцінки потреб клієнта, стають доброю рекламою, підносять імідж організації, соціального працівника.

Таким чином, потреби клієнта є предметом оцінки, а сам клієнт – його об'єктом.

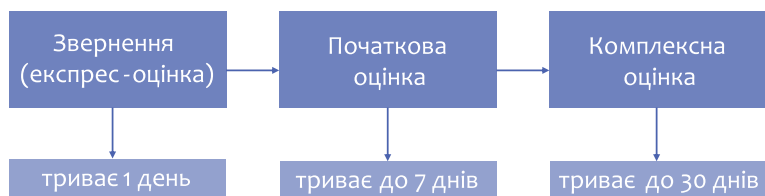
Оцінка передбачає повне дослідження стану здоров'я клієнта, його соціального статусу, психологічного стану, особливостей функціонування його потреб, а також взаємодію і залучення до роботи тих, хто зможе здійснити вплив на життя клієнта, та вивчення взаємодії клієнт – оточення. Якісно проведена оцінка дає більш повну інформацію для визначення мети і завдань щодо:

- зміни поведінки клієнтів;
- досягнення більш важливих змін у стосунках, в умовах соціального оточення, знаннях, цінностях;
- розробки стратегії процесу втручання;
- здійснення процесу втручання;
- аналізу результатів впливу.

Принципами оцінки потреб є: комплексність; розуміння людини та її потреб у контексті її соціальних зв'язків і життя в громаді; проведення оцінки на ранньому етапі виникнення проблеми або розвитку ситуації з метою запобігання їх погіршенню; активна участь клієнтів (дитини, дорослого, громади) у процесі оцінки й ухвалення певних рішень тощо.

Оцінка має певні етапи здійснення і може бути представлена у такій схемі (див. Рис. 10):

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

2

Рис. 10. Етапи оцінки

Оцінка починається, як правило, після звернення клієнта або зацікавленої особи, організації, громади. Її охарактеризували експрес-оцінкою, завданнями якої є:

- з'ясування основної інформації про клієнта, його проблеми та потреби, причини звернення;
- уточнення (в разі потреби) інформації про клієнта та його оточення в інших відомствах;
- заповнення форми, яка містить інформацію про клієнта, місце його проживання, склад сім'ї, стислий опис основної проблеми; організації/особи, залучених до роботи;
- ухвалення рішення щодо подальшої роботи з клієнтом чи переадресації звернення.

Професійною компетентністю соціального працівника є його здатність проаналізувати звернення і здійснити підготовку до проведення початкової оцінки. Стадія підготовки охоплює: забезпечення ресурсів здійснення оцінки, а саме: хто може провести оцінку конкретного випадку, в які строки, де проводитиметься оцінка, які матеріали для цього потрібні тощо.

Етап початкової оцінки передбачає збір та аналіз первинної інформації, отриманої з різних джерел (люди, організації, установи, які працюють з дорослими та дітьми або співпрацювали з ними в минулому, а також представники громади, родичі, сусіди). Предметом інформації може бути не тільки загальна інформація про умови проживання, соціальний статус, матеріальні можливості клієнта, а й його знання, вмін-

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

ня, позиції, поведінка тощо. Однак важливо не покладатися цілковито на отриману інформацію, оскільки вона може бути застарілою або викладеною суб'єктивно.

До питань початкової оцінки належать: значні події (позитивні – негативні) в житті клієнта; стосунки клієнта з найближчим оточенням; прояви неадекватної поведінки тощо. Соціальний працівник з'ясовує:

- чи дитина, сім'я насправді потребують допомоги, соціального супроводу;
- чи є необхідність негайних дій;
- основні проблеми розвитку дитини, здатності батьків реагувати на них та інші фактори, що негативно впливають на дитину;
- які послуги необхідно надати клієнтам;
- чи доцільно проводити комплексну оцінку потреб дитини та її сім'ї.

Взаємодія різних факторів у житті клієнта (потреби, здатність оточення відповідно задовольняти ці потреби, вплив родини та довкілля на розвиток особистості тощо) потребує уважного дослідження, оскільки не завжди є прямою і відкритою. Саме тому необхідно:

- з відповідальністю і точністю проводити збір інформації та її запис;
- перевіряти інформацію і обговорювати її з клієнтом;
- чітко фіксувати розбіжності в поглядах щодо інформації і її важливості тощо.

Наявність такої інформації сприятиме більш чіткому розумінню потреб клієнта, його життєвої ситуації і подальшому плануванню індивідуальної роботи з ним.

Результатом початкової оцінки може бути:

- завершення роботи з клієнтом (якщо зміст його звернення не відповідає критеріям діяльності служби);

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

- переадресація в іншу службу/організацію;
- термінове реагування на звернення і відкриття випадку (якщо, наприклад, є загроза життю дитини);
- ініціювання проведення комплексної оцінки (тобто рішення щодо відкриття випадку, здійснення соціального супроводу тощо).

З досвіду Великобританії та Ірландії: початкова оцінка має тривати не більше 7 робочих днів. Залежно від обставин (передусім, тих, що потребують термінового реагування) вона може проводитися й у значно коротший термін – упродовж дня.

Під час початкової оцінки соціальний працівник уважно вислуховує клієнта. Якщо людині потрібна лише порада, соціальний працівник надає відповідні рекомендації, що приводить до успішного завершення взаємин із клієнтом.

Якщо клієнт потребує лише переадресації, соціальний працівник допомагає йому усвідомити проблему і спрямовує (скеровує) до іншої служби, організації, фахівця. Для цього соціальний працівник і клієнт спільно визначають, куди краще звернутися.

У ході початкової оцінки потреб клієнта може з'ясуватися, що він уже на цьому етапі потребує представлення його інтересів. У такому разі соціальний працівник може виступити для клієнта у ролі посередника між іншими організаціями, установами, надавачами послуг. З метою сприяння клієнтові у зборі певної інформації йому доведеться провести переговори з відповідними інстанціями, службами чи конкретними особами. У деяких випадках соціальні працівники самі домовляються про прийом людини в іншій установі, допомагають у налагодженні першого контакту, готують супроводжувальний лист.

Для переадресації знадобиться: карта соціальної мережі (або база даних) – перелік організацій, що діють на території району чи міста, із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові конкретних осіб,

до яких можна звернутися за інформацією, допомогою чи залучити їх до роботи у складі мультидисциплінарної команди, що проводитиме комплексну оцінку.

Щоб полегшити процедуру звернення до іншої інстанції, соціальний працівник може:

- надати клієнтові повну письмову інформацію (назву, адресу, телефон установи, до якої краще звернутися; вказати ім'я спеціаліста, його посаду); пояснити, як туди дістатися (краще запропонувати план-карту);
- домовитися про візит клієнта;
- якщо проблема складна або клієнт нездатний її викласти, – записати її стисло.

За проханням клієнта і потребою можна провести поведінкову репетицію (що і яким чином зробити). Слід уникати фальшивих обіцянок щодо дій і можливостей іншого спеціаліста. Невиправдані очікування можуть розчарувати клієнта.

Доцільно попросити клієнта поінформувати соціального працівника про результати відвідування спеціаліста, до якого він був переадресований, або самому соціальному працівникові з часом зателефонувати у відповідну організацію і дізнатися про послуги, надані клієнтові [7, с. 148].

За потребою соціальний працівник, який здійснює початкову оцінку, може залучити фахівців інших установ, організацій до збору первинної інформації; проконсультуватися із керівником підрозділу / супервізором щодо подальших дій тощо. Обов'язковою умовою початкової оцінки є її документування: заповнення відповідних форм, ведення журналу звернень тощо. Виявлення під час початкової оцінки порушень чи відхилень у будь-якій із сфер і потреб людини, необхідних для її гармонійного розвитку, є сигналом соціальному працівникові ініціювати проведення комплексної оцінки та надання клієнту необхідних соціальних послуг. Прикладами таких фактів можуть бути:

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

- дитина виявляє ознаки девіантної поведінки;
- батьки нездатні повною мірою забезпечувати деякі аспекти здоров'я та розвитку дитини;
- дитина нерегулярно відвідує школу;
- прийняті правила виховання в сім'ї непослідовні, але розвиток і стан дитини не погіршується тощо.

Саме комплексна оцінка створює реальну можливість розробити стратегію втручання в існуючу ситуацію з метою забезпечення найкращих інтересів клієнта. Вона спрямована на глибше вивчення усіх аспектів потреб дитини та спроможності її батьків/опікунів відповідно реагувати на ці потреби через призму ресурсів родини як мікросередовища та громади як мезосередовища. Змістом комплексної оцінки є детальний аналіз індивідуальних потреб клієнта, потенціалу його найближчого оточення, можливостей громади, суспільства змінити стан справ на краще (див. Рис. 11, а також Розділ 2).

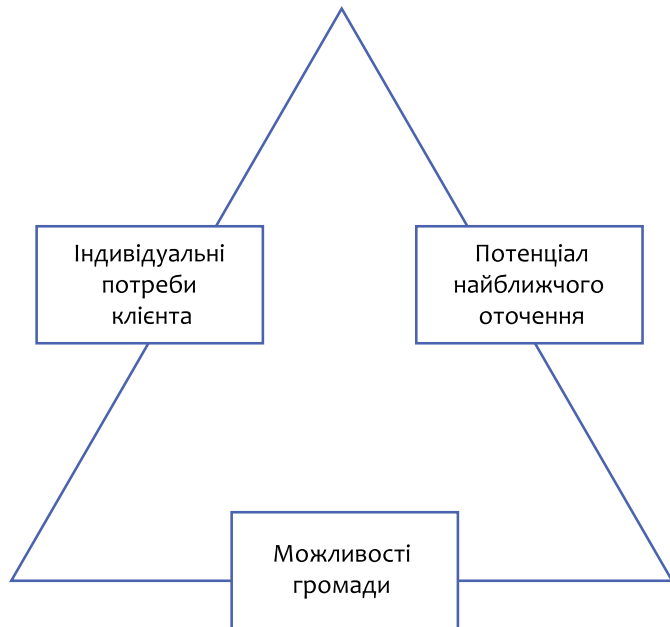

Рис. 11. Зміст комплексної оцінки

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

При цьому оцінювання має зосереджуватися на сильних сторонах та потребах особи, сім'ї, громади, оскільки тільки такий підхід сприяє більш позитивним результатам як в оцінці, так та в плануванні і проведенні подальшої роботи.

Передумовою комплексної оцінки є її планування, а саме: проведення аналізу можливостей участі відповідних фахівців і організацій у здійсненні оцінки і подальшої індивідуальної роботи; добір доцільних методів оцінки; складання, обговорення та затвердження ходу і графіку оцінювання; обговорення з сім'єю та дитиною завдань і процедури комплексного оцінювання.

Перед плануванням комплексної оцінки соціальний працівник має усвідомити:

- для чого потрібно здійснювати комплексну оцінку;
- про що він хоче дізнатися у результаті комплексної оцінки;
- яку інформацію необхідно збирати;
- як вона збиратиметься (метод);
- яким є ступінь імовірності, що вибраний метод сприятиме забезпеченню необхідної інформації тощо.

За міжнародною практикою максимальний термін комплексної оцінки – 30 робочих днів.

Плануючи комплексну оцінку, необхідно пам'ятати: її процедура має бути необтяжливою для клієнта і якісною, щоб запобігти повторним оцінкам.

Предметом комплексної оцінки є: склад сім'ї клієнта і її демографічні характеристики; основні події або кризи в історії сім'ї (розлучення, смерть, безробіття, міграція тощо); культурний та соціально-економічний статус сім'ї; сімейне функціонування і механізми розв'язання проблем; важливі події, що відбулися в період народження дитини, і основні етапи її розвитку; проблеми дитини, пов'язані з її здоров'ям (госпіталізація); особливості навчання дитини; сучасне

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

освітнє середовище дитини; порушення прав дитини або сім'ї; адаптивна поведінки дитини, її соціальні контакти і взаємодія; доступні сім'ї ресурси тощо.

2

Оцінка потреб і стану клієнта має проходити у відповідно створених умовах. Зокрема, людина, яка звернулася за допомогою, потребує, аби співбесіда з нею для забезпечення конфіденційності відбувалася в окремій кімнаті віч-на-віч. Кімната має бути облаштована зручними меблями, необхідними засобами для оцінки, містити інформаційні стенди, рекламні буклети інші інформаційні матеріали, що можуть надаватися клієнтові у разі потреби.

Після збору інформації, отриманої з різних джерел, проводиться аналіз сильних і слабких сторін клієнта, визначається ключова проблема, причини складних життєвих обставин, у яких опинився клієнт. Саме це дає змогу розробити детальні рекомендації щодо планування подальших дій, стратегії втручання, ведення випадку, визначення пакета соціальних послуг, необхідних для підтримки клієнта.

Наступним компонентом оцінювання є оцінка процесу, що має супроводжувати усі заходи, передбачені індивідуальним планом роботи з клієнтом. Вона проводиться за допомогою аналізу різних методів: вхідного і вихідного анкетування, інтерв'ю, відгуків учасників заходів тощо.

Проведена робота потребує оцінки результатів (впливу) (ведення випадку, соціального супроводу, якості надання послуг тощо), яка є ще одним важливим компонентом оцінювання. Необхідно звернути увагу, що на цьому етапі оцінюється зміна стану дитини і сім'ї через оцінку результатів ведення випадку (соціального су проводження, надання соціальних послуг тощо). У разі отримання позитивних результатів проводиться за криття випадку. Якщо в ході роботи з клієнтом не було досягнуто позитивних результатів, слід повернутися до аналізу сильних сторін клієнта на етапі комплексної оцінки чи планування дій.

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

Цикл оцінювання не буде повним без економічної оцінки, що передбачає визначення фінансових, матеріальних та інших ресурсних затрат роботи, проведеної соціальними працівниками.

Під час здійснення усіх видів оцінки (потреб, процесу, результатів/впливу, економічної) використовуються групи методів, що характеризуються як об'єктивні та кількісні, так і суб'єктивні та якісні. Зазвичай, усі методи мають корелювати між собою. За об'єктивними та кількісними методами, наприклад, можна оцінити розмір сімейного прибутку, врахувавши зарплату, соціальну допомогу та витрати на проживання. За суб'єктивними та якісними визначають, наприклад, стан задоволеності клієнта після надання допомоги. Якість отриманих результатів може різнитися залежно від методів, що використовувалися у ході оцінювання (див. Таблицю 2).

2

Таблиця 2
Характеристика методів оцінювання

Об'єктивні Оцінювання, на яке не впливають особисті почуття, інтерпретації або заботони; таке оцінювання базується на фактах.	Суб'єктивні Оцінювання, на яке впливають враження або думка людини, що дає оцінку.
Наприклад, оцінювання прибутків та витрат.	Наприклад, співбесіда із клієнтом.
Кількісні Це результати, які зазвичай можуть виражатися в цифрах.	Якісні Це результати, які зазвичай не можуть виражатися в цифрах.
Наприклад, загальна сума заробітку або соціальних пільг, які отримує особа, або витрати на проживання.	Наприклад, покращення роботи після участі у тренінгу.

Процедури збору інформації/даних можуть охоплювати опитування (інтерв'ю, анкетування), фокус-групи, бесіду/

структуровані та цілеспрямовані дискусії, спостереження, тестування тощо [6, с. 55-70].

Опитування – вербальний метод збору інформації дав змогу встановити довірливі стосунки з клієнтом, якщо вони підготовлені відповідно до вимог, тобто перелік запитань має бути позитивним, містити відкриті та закриті запитання, запитання щодо уточнення, контролю, запитання загальні й тематичні тощо. Опитування за способом проведення поділяють на анкетування та інтерв'ю.

Анкетування – передбачає заповнення бланка опитувальника респондентом (носієм інформації). Анкетування поділяють на індивідуальне, групове, поштове або проведене за допомогою засобів масової інформації.

Інтерв'ю – метод, у ході якого респондент відповідає на запитання інтерв'юера (людини, яка ставить запитання) в усній формі, а інтерв'юер фіксує відповіді. За способом проведення інтерв'ю може бути особистим (віч-на-віч), телефонним або проведеним за допомогою електронних засобів інформації. Залежно від того, наскільки інтерв'юер може вільно змінювати послідовність запитань та їх формулювання, інтерв'ю поділяють на неформалізоване (можлива зміна запитань та їх послідовності) і формалізоване (перелік дослідницьких запитань є чітко визначеним). Розрізняють два види інтерв'ю: глибинні (інтерв'юер дає можливість респонденту вільно висловлюватися на визначену тему) та структуровані (як правило, використовуються тестові запитання).

Фокус-група (фокусоване групове інтерв'ю) – якісний метод збору інформації, що передбачає створення цільової групи, яка протягом певного часу за попередньо розробленим сценарієм обговорює певну проблему.

Бесіда/структурована та цілеспрямована дискусія з дітьми і їхніми сім'ями – це найбільш поширений якісний метод збору інформації. Він може бути ефективним за умови високого професійного рівня соціального працівника,

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

який проводить оцінювання. Крім того, дискусії суб'єктивні, і тому часто виявляються упередженими. Проте деякі форми спілкування з дорослими, дітьми та їхніми сім'ями є цінними для здійснення будь-якого оцінювання. Бесіда відрізняється від фокус-групи необмеженою кількістю учасників, часом проведення та методикою проведення.

Мозковий штурм – метод, що використовується для пошуку шляхів розв'язання проблеми (ситуації), а не для власне збору даних. Але спостерігаючи за висловлюваннями учасників, фіксуючи їхні пропозиції, дослідник може почерпнути інформацію, яку проблематично отримати іншими методами.

Спостереження – метод збору первинної інформації, що базується на спрямованому, систематичному, безпосередньому візуальному і слуховому сприйманні (відстежуванні) і реєстрації вагомих із точки зору мети і завдань дослідження процесів, явищ, ситуацій, фактів, що можуть бути перевірені і проконтрольовані. Особливістю спостереження є те, що воно дає змогу фіксувати події, поведінку людини в момент їх здійснення.

Неформалізоване спостереження. Соціальний працівник (залучений фахівець) упродовж певного часу спостерігає за клієнтом, не контактуючи з ним. Результати спостереження занотовуються у довільній формі і є якісними показниками оцінки.

Структуроване (формалізоване) спостереження. Спостерігач занотовує результати спостереження у чітко визначені (затверджені) форми. Інформація про клієнта може також подаватися у числовому вимірі, комп'ютерній обробці і бути проаналізованою кількісними методами.

Включене спостереження. Соціальний працівник (залучений фахівець) не лише вступає у контакт із тими людьми, діяльність яких спостерігає, а й бере безпосередню участь у подіях, що відбуваються. Здебільшого результати викладаються в описовому вигляді, тому цей вид спостереження належить до якісних методів збору даних.

Тестування – метод, який передбачає виконання стандартизованих завдань, що дозволяють виміряти деякі психофізичні та особистісні характеристики, а також знання, вміння, навички клієнта. Тестування відрізняється від опитування тим, що виявляє узагальнені вміння клієнта в різних сферах його життєдіяльності (навчальній, професійній, дозвіллевій тощо). Тестування спрямоване на те, щоб за результатами отриманих даних робити висновок про стан психіки людини, наявність її умінь, підготовленість до певної практичної діяльності, готовність до змін.

Важливу інформацію містять стандартизовані оціночні тести, які зазвичай проводяться психологами, психіатрами або медичним персоналом, наприклад, методика дослідження особистості «дім – дерево – людина» Дж. Бука; тест Люшера; тест «Неіснуюча тварина»; методика дослідження «Незакінчене речення»; методика виміру рівня тривожності Тейлора; методика діагностики показників та форм агресії А. Басса та А. Дарки; методика виявлення акцентуацій характеру К. Леонгарда; методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса тощо.

Існують певні **стандарти проведення** якісного оцінювання й оцінки, а саме:

- кожний клієнт, який звертається до соціальної служби, має право на негайну початкову оцінку;
- на перебіг оцінки та її результати не повинна впливати дискримінація щодо віку, неповносправності особи, її статі, культури або раси;
- людина, яка проходить оцінку, має право на власний погляд стосовно ситуації, складних життєвих обставин, у яких вона опинилась, що потрібно враховувати в роботі з нею;
- клієнти мають право на доступ до інформації про себе, бути вільними від примусу, а також припинити участь у процесі оцінювання;
- всі організації, служби (і урядові, й неурядові),

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

що надають соціальні послуги, покликані мати єдині переконання щодо мети, завдань, методів оцінки та використовувати стандартні форми для її здійснення;

- усі соціальні працівники, які проводять оцінку, мають пройти відповідну підготовку та регулярно підвищувати професійну кваліфікацію;
- оцінювання і саму оцінку проводить мультидисциплінарна команда, до складу якої входять фахівці зацікавлених організацій, установ, закладів.

До стандартів ефективної оцінки належить також необхідність дотримання спеціалістами етичних норм, головними з яких є: отримання згоди від клієнтів на збір інформації; відсутність у спеціаліста, що здійснює оцінювання, конфлікту інтересів; дотримання конфіденційності.

Професіонали, залучені до процесу оцінювання, мають знати про те, що необхідно забезпечувати конфіденційність отриманої інформації. Її не можна повідомляти третій стороні, за винятком випадків, коли батьки дитини/опікуни надають письмовий дозвіл на розголошення інформації або в разі виникнення таких обставин, коли нерозголошення даної інформації може зашкодити особі.

Таким чином, для якісного проведення оцінки має бути забезпечена ціла низка відповідних умов (див. Рис. 12).

Під час проведення оцінки необхідно:

- враховувати прив'язаність оцінки всіх типів до реалій соціальної роботи, до надання соціальних послуг;
- співвідносити потреби клієнта і можливості організації, служби;
- налагоджувати порозуміння і взаємодію між тими, хто здійснює оцінку, і надавачами послуг.

Оцінка є ефективною, якщо вона сприяє позитивним змінам у життєдіяльності сімей і дітей.

Рис. 12. Умови здійснення якісної оцінки

Результати оцінювання та оцінки впливатимуть на формування державної соціальної політики на різних рівнях:

- на рівні громади – для визначення її ресурсів, потенціалу найближчого оточення клієнта, для створення чи відновлення його можливостей;
- на місцевому – для розробки місцевих (регіональних) програм соціального спрямування;
- на національному рівні – для розробки цільових національних програм соціальної роботи, надання соціальних послуг клієнтам.

Результати оцінки мають інтерпретуватися та доводитися до відома представників органів місцевого самоврядування, місцевої виконавчої влади, державним закладам і неурядовим організаціям із метою поліпшення стану клієнтів, які опинилися у життєвій скруті.

Основу концепції оцінки потреб дітей та їхніх сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, становить «Модель

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

оцінки», розроблена Департаментом охорони здоров'я Об'єднаного Королівства Великобританії та Ірландії (див. Рис. 13). Дана модель як матриця дає можливість зрозуміти, що відбувається з усіма дітьми, хай би в яких середовищах вони виховувались, тому є універсальною.

Рис. 13. Модель оцінки

«Модель оцінки» розроблялася з розумінням того, що увага фахівців сфери охорони дитинства має зосереджуватися на усвідомленні потреб дитини та сприятливих умов її виховання і розвитку. Вона базується на трьох основних компонентах:

- потреби дитини для розвитку;
- батьківський потенціал (здатність батьків піклуватися

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

- про дитину, виховувати і розвивати її, задовольняти потреби);
- фактори сім'ї та середовища.

Тільки у разі повного врахування потреб дитини, високого батьківського потенціалу, сприятливого впливу сім'ї та умов довкілля дитина захищена й забезпечена всім необхідним для повноцінного розвитку.

Компоненти – комплексні поняття, саме тому «Модель оцінки» представлено у формі рівностороннього трикутника, кожна грань якого (компонент) об'єднує **низку показників**. Зокрема, **компонент «Потреби дитини для розвитку»** визначено такими показниками: здоров'я, освіта, соціальна презентація, емоційний розвиток та поведінка, самоусвідомлення, сімейні і соціальні стосунки, навички самообслуговування.

Здоров'я – стан організму, що характеризується його рівновагою з навколишнім середовищем, без будь-яких змін, пов'язаних із захворюваннями.

Освіта – процес засвоєння людиною в умовах навчального закладу чи самоосвіти системи знань, умінь, навичок, досвіду пізнавальної і практичної діяльності, ціннісних орієнтацій і соціальних відносин.

Соціальна презентація – здатність і потреба людини, що виражається у прагненні виразити саму себе, свої вміння, здібності, якості й отримати визнання від оточення.

Емоційний розвиток – якісні зміни у відображенні психікою навколишнього світу, виявляються у переживаннях, прив'язаностях, які відображають потреби організму й активізують чи гальмують діяльність людини.

Поведінка – спостережувана зовні діяльність (вчинки, дії індивіда).

Самоусвідомлення – усвідомлене ставлення людини до себе (своїх потреб і здібностей, потягів і мотивацій, переживань і думок тощо), процес і результат свідомого вибору особистістю власної життєвої позиції.

Сімейні та соціальні стосунки – взаємини, що складаються у сім'ї, громаді і визначають їх типовий емоційний стан, мікроклімат.

Самообслуговування – система знань, умінь і навичок, що дозволяють людині самостійно підтримувати себе й особисті речі у стані, який відповідає прийнятим санітарно-гігієнічним і побутовим нормам.

Надзвичайно важливим компонентом становлення юної особистості є здатність батьків чи опікунів (піклувальників) задовольняти потреби дитини, їхнє вміння пристосовуватися до зміни цих потреб із плином часу, власне батьківський потенціал. Це поняття можна визначити як наявні засоби, джерела, які можуть бути приведені в дію, використані для досягнення мети, розв'язання будь-яких завдань, здійснення плану тощо [10, с. 215].

Батьківський потенціал визначається рівнем компетентності батьків. Це сукупна здатність та готовність дорослих до виховання дитини, вміння використання відповідних знань і вмінь, що базується на індивідуальному підході до особистості, яка розвивається [12].

Дослідження батьківського потенціалу дозволяє з'ясувати міру використання соціально-педагогічних можливостей сім'ї у вихованні дитини. Показниками **компоненту «Батьківський потенціал»** є: елементарний догляд, гарантія безпеки, емоційне тепло, стимулювання, життєві орієнтири, обмеження, стабільність.

Елементарний догляд – забезпечення базових потреб дитини у їжі, відпочинку, сні, одязі та ін.

Безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, забезпечення відповідних способів задоволення і захисту потреб особистості, її прав.

Емоційне тепло – стан емоційного комфорту, в якому конструктивно реалізується ставлення індивіда до оточення, чуйність до переживання іншого, співчуття.

Стимулювання – заохочення до дій, активізація діяльності, вплив, що зумовлює динаміку розвитку людини.

Життєві орієнтири – ідеальні уявлення людини про цінності, мету й завдання у процесі життєдіяльності; вид управління у процесі здійснення виховного впливу.

Обмеження – встановлення певних кордонів, умов поведінки, діяльності, самовираження.

Стабільність – стійкість, постійність, незмінність настанов, пріоритетів, правил, цінностей тощо.

Стан дитини та інших членів сім'ї значною мірою залежить від системи взаємозв'язків, взаємозалежності умов, визнання її специфіки. Тому предметом уваги соціальних працівників є:

- соціально-культурний фактор – мікроклімат, у якому формується підрастаюча особистість; соціальні цінності сім'ї – те, що передається дитині; особиста і педагогічна культура її членів – те, що є прикладом для дитини, ідеалом для наслідування; ставлення батьків до виховання дитини;
- соціально-економічний – майнові можливості сім'ї, її матеріальні ресурси, що можуть бути використані для розвитку і виховання дитини; зайнятість членів сім'ї на роботі, їх можливості займатися вихованням дитини;
- технічно-гігієнічний – місце проживання дитини (місто, село), умови проживання, особливості способу життя сім'ї (гігієнічна культура);
- демографічний фактор – структура і склад сім'ї (повна, неповна, багатодітна та ін.) [9, с. 259-260].

Догляд за дитиною і її виховання відбуваються не у вакуумі. Широкий спектр навколишніх умов може як сприяти, так і перешкоджати функціонуванню сім'ї та розвитку дитини. На всіх членів сім'ї впливає (позитивно чи негативно) соціальне середовище (довкілля): родинне оточення, сусіди, колеги по роботі та ін. У площині соціальної роботи з дітьми та

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

сім'ями з дітьми дедалі більшої ваги набуває громада як важливий чинник соціального впливу на особистість, проміжна ланка між макросистемою суспільства і мікросистемою сімейної та особистісної підтримки. Параметри аналізу громад: природно-економічні особливості території; соціокультурні традиції населення; гендерно-віковий склад населення; сукупність соціальних установ, громадських організацій та ін. Вивчення параметрів конкретної громади забезпечує диференційований та індивідуальний підхід до планування і надання соціальних послуг дітям та сім'ям з дітьми [1].

2

Враховуючи зазначене, показниками **компоненту «Фактори сім'ї та середовища»** є: історія сім'ї і її функціонування, родичі, житлово-побутові умови та ведення господарства, зайнятість, доходи, соціальна інтеграція сім'ї, ресурси громади.

***Історія сім'ї** – хронологія та перебіг важливих подій у житті сім'ї.*

***Функціонування** – дії, спрямовані на виконання певних функцій (щодо сім'ї мова про економічну, репродуктивну, рекреаційну, соціалізаційну, господарську, терапевтичну).*

***Родичі** – особи, пов'язані кровним зв'язком, що визначає їхні права і обов'язки один перед одним.*

***Житлово-побутові умови** – стан та комфортність помешкання, де проживає людина, сім'я.*

***Зайнятість** – діяльність людини, пов'язана із задовільненням особистих та суспільних потреб, які не суперечать законодавству і приносять їй певний заробіток.*

***Доходи** – наявний рівень прибутку членів сім'ї.*

***Соціальна інтеграція** – характеристика ступеню спільних мети, інтересів різних соціальних груп, індивідів (єдність переконань, спільна діяльність, взаємне пристосування); входження у соціальну систему повноправним і активним її елементом.*

Ресурси – джерело й арсенал засобів та можливостей, до яких можна звертатися у разі необхідності для виконання якогось завдання або удосконалення дії; можуть бути внутрішніми і зовнішніми.

2

Отже, компоненти представленої «Моделі оцінки» потреб дитини та її сім'ї – грані трикутника (потреби дитини для розвитку, батьківський потенціал і фактори сім'ї та середовища) – мають багато надзвичайно важливих показників, кожен із яких необхідно враховувати, якщо соціальний працівник хоче якісно вплинути на ситуацію клієнта і змінити її на краще.

Яким же є загальний підхід до використання «Моделі оцінки»? Оцінка потреб дитини починається власне з вивчення її потреб у порядку, представленому на моделі зверху донизу: здоров'я, освіта, соціальна презентація, емоційний розвиток та поведінка, самоусвідомлення, сімейні і соціальні стосунки, навички самообслуговування.

При цьому, важливо підкреслити, кожна потреба дитини оцінюється в контексті усіх показників здатності батьків піклуватися про дитину, задовольняти її потреби (батьківського потенціалу). Наприклад, оцінюючи здоров'я дитини, соціальний працівник, проаналізувавши індикатори задовільнення цієї потреби, визначені відповідно до віку і фізичного стану дитини, виявляє й уточнює сильні сторони батьків/опікунів чи наявні проблеми у виконанні батьківських функцій, спрямованих на забезпечення умов збереження чи покращення здоров'я дитини. Він з'ясовує, як впливає на задовільнення потреби дитини щодо здоров'я елементарний догляд батьків; як вони гарантують їй безпеку; передають емоційне тепло, що є чинником емоційного здоров'я; чи стимулюють дитину до збереження здоров'я та формування здорового способу життя; які життєві орієнтири батьки формують у дітей щодо здоров'я і які обмеження, правила встановлено у сім'ї стосовно цього; чи стабільними є дії батьків під час догляду за дитиною, дотримання її режиму харчування, сну, купання, що є неодмінною умовою забезпечення її здоров'я (див. Рис. 14).

Рис. 14. Модель оцінки

Після такої різнобічної оцінки потреби щодо здоров'я, соціальний працівник переходить до оцінки потреби дитини в освіті, далі щодо емоційного розвитку й поведінки, тоді самоусвідомлення і т.д. Усі потреби оцінюються за єдиною схемою.

Наступним кроком після оцінки потреб дитини і відповідно здатності батьків їх задовольняти є оцінка факторів сім'ї та середовища. Вивчення цього компоненту моделі відбувається у такому порядку: історія сім'ї і її функціонування, родичі, житлово-побутові умови, зайнятість, доходи, соціальна інтеграція сім'ї, ресурси громади.

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

2

Завершивши оцінку всіх компонентів, соціальний працівник мусить зрозуміти й уважно проаналізувати комплексну взаємодію факторів у рамках трьох систем; подумати, яким чином з'ясовані факти за визначеними показниками-індикаторами впливають на розвиток дитини і батьківський потенціал.

Наприклад, батьки можуть не задовольняти повною мірою потреби дитини через власні проблеми, які загострюються через неготовність чи небажання найближчого оточення зрозуміти чи підтримати їх.

При цьому варто враховувати, що взаємодія між різними факторами часто є не простою, тому важливо, щоб: інформацію збирали і записували систематично з детальною точністю; до збору інформації залучалися фахівці з різних галузей; інформацію перевіряли та обговорювали з батьками і, коли це можливо, з дитиною; розбіжності в точках зору про інформацію і її важливість чітко записувалися; проводилася оцінка сильних сторін і труднощів сім'ї; вивчалися вразливі сторони і захисні фактори у світі дитини тощо.

Таким чином, соціальні працівники, які проводять оцінку потреб дитини та її сім'ї, мають розуміти логіку загального підходу до здійснення оцінки, усвідомлювати значення усіх компонентів „Моделі оцінки” та їх показників, а також володіти ґрунтовними знаннями, необхідними для їх аналізу. Окрім цього, вони мають мати чітке уявлення, за допомогою яких індикаторів можна проаналізувати кожен показник, а також яких успішних результатів дитина може досягати стосовно кожного показника на певному етапі вікового розвитку, щоб повною мірою виявити свій особистісний потенціал, успішно соціалізуватися.

Отож насамперед детально проаналізуємо кожен показник компоненту «Потреби дитини для розвитку».

Здоров'я. Дитина для повноцінного розвитку має потреби щодо: належного догляду за здоров'ям, коли вона хворіє; адекватного і калорійного харчування, дієти; достатнього і спокійного сну; порад й інформації з питань, які стосуються

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

здоров'я, охоплюючи сексуальну освіту, зловживання наркотиками тощо (особливо для старших дітей). Тому індикаторами стану здоров'я дитини насамперед є: відповідність її ваги і зросту визначеним нормам розвитку особи відповідного віку; проведені щеплення, їх своєчасність; наявність/відсутність хвороб, захворювань, встановлених діагнозів (в т.ч. хронічних); загальне самопочуття дитини тощо.

За інформацією про здоров'я дитини соціальний працівник може звернутися до медсестри, лікаря загальноосвітнього закладу, де навчається дитина, дільничного чи сімейного лікаря, батьків, родичів та інших дорослих, які знайомі з дитиною, та самої дитини. Оцінка здоров'я дитини здійснюється на основі бесід із дитиною, представниками її найближчого оточення чи фахівцями; вивчення медичної документації, аналізу даних лабораторних, клінічних та інших досліджень.

Освіта. Оцінка потреби дитини в освіті передбачає вивчення усіх аспектів її когнітивного розвитку. У ракурсі цього показника досліджується рівень інтелектуального розвитку дитини, розвиток інтересу до навчання, досвід досягнення позитивних результатів (успіху) в навчанні та виконання інтелектуальних завдань тощо. Для дитини важливими є: можливості для отримання необхідної інформації; гри і взаємодії з іншими дітьми; доступ до книжок; розвиток когнітивних навичок та інтересів тощо. Тому, здійснюючи оцінку потреби дитини в освіті, соціальний працівник з'ясовує інформацію про: успіхи дитини у засвоєнні навчальної програми загалом та конкретних навчальних предметів зокрема, відповідність навчальних досягнень можливостям дитини; ставлення дитини до навчання; можливі труднощі у навчанні та спілкуванні у класі, з однолітками; стан відвідування дитиною школи (як регулярно вона це робить, якщо ні, то чому).

Характеристика освіти дитини передбачає також аналіз: як вона проводить вільний час поза навчанням, які її інтереси, захоплення та хобі (читає книги, грає на музичному інструменті, плете, малює, сидить за комп'ютером, віддає перевагу спортивним заняттям тощо); якою є участь дитини у різних

виховних заходах, що проводяться у школі і поза нею; чи відвідує позашкільні навчальні заклади, секції, гуртки тощо.

Емоційний розвиток та поведінка. Для оцінки емоційного розвитку дитини необхідно вивчити позитивні якісні зміни у відображенні її психікою навколишнього світу, що виявляється у переживаннях, прив'язаностях. Цей показник розкриває особливості емоційного стану дитини: її страхи, побоювання та проблеми. Соціальному працівникові потрібно вивчити типові та особливі емоційні реакції дитини у стресових ситуаціях, адекватність емоцій дитини до її віку за певних обставин тощо. При цьому чим молодша дитина, тим складніше проаналізувати її емоційний розвиток. Отож важливо оцінити: як емоції впливають на стосунки дитини з іншими людьми; рівень її довіри іншим; чи, взаємодіючи з оточенням, дитина намагається привернути до себе увагу; якими є особливості емоційних реакцій дитини у стресових ситуаціях; чи є у дитини труднощі у спілкуванні з іншими дітьми, як багато вона має друзів; що непокоїть, тривожить дитину або чого вона боїться (конкретних речей, обставин, відкритого/закритого простору, самотності); який апетит, сон у дитини; яким є рівень її тривожності і самоконтролю, прив'язаності і самостійності.

Найзручніший метод діагностики – бесіда з дитиною у вільній, невимушеній формі, що дозволяє знизити рівень страху та емоційного напруження, налаштувати дитину на виконання тестових завдань. До обстеження емоційного стану дитини за потреби залучаються педіатр, психіатр, психолог.

Самоусвідомлення. Тісний зв'язок з емоційним розвитком має рівень самоусвідомлення дитини, потреби у сприйнятті себе як окремої і цінної особистості, приналежності й визнання з боку сім'ї, однолітків і громади. Для гармонійного розвитку дитини важливим є усвідомлення власного образу, самоповага, правильна гендерна та сексуальна орієнтація тощо.

Індикатори даного показника: чи може дитина назвати: своє прізвище, ім'я, по батькові; адресу, стать; якою є її самооцін-

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

ка (завищена, адекватна, занижена); чи усвідомлює дитина свою культурну приналежність і чи відповідно дотримується культурних традицій; чи впливає на самоусвідомлення дитини її національність, статус тощо.

Сімейні та соціальні стосунки. Неабияке значення для повноцінного зростання дитини має потреба у стабільних і люблячих стосунках із батьками/опікунами, братами/сестрами; можливість розвивати співчуття, ставлячи себе на місце іншого; дружба з однолітками та іншими значущими особами, а також реакція сім'ї на ці стосунки. Отже, оцінюючи сімейні та соціальні стосунки дитини, потрібно проаналізувати: які цінності панують у середовищі, де виховується дитина; чи є поза сім'єю дорослі або однолітки, яким дитина довіряє (друзі, вихователі, вчителі, далекі родичі); чи не була дитина об'єктом насильства у сім'ї; з ким дружить дитина і чи дружить із молодшими за себе тощо.

Соціальна презентація. Потреба дитини у соціальній презентації виявляється у прагненні виразити саму себе, свої вміння, здібності, якості й отримати від оточуючих відповідне визнання. При цьому особливої ваги набуває для дитини можливість отримати поради від батьків/опікунів щодо презентації за різних обставин. Основні запитання, відповіді на які дозволять визначити рівень соціальної презентації дитини, такі: чим вона вирізняється серед інших членів соціуму; яке враження дитина справляє (її зовнішній вигляд); чи вміє дитина коректно поводитися, дотримуючись морально-етичних норм, у громадських місцях; який авторитет та міжособистісний статус дитини у дитячому та дорослому колективах; чи вміє дитина ввічливо звернутися, у разі потреби, до незнайомої особи з проханням чітко сформулювати свою позицію і висловити її; чи знає, як і коли себе презентувати; чи часто презентує себе тощо.

Навички самообслуговування. Це комплекс дій, що дають змогу дитині самостійно підтримувати себе й особисті речі у стані, який відповідає узвичаєним санітарно-гігієнічним і соціально-побутовим нормам. У контексті цього показни-

ка досліджується рівень розвитку самостійності дитини, знань, умінь і навичок, необхідних для формування й утвердження незалежності від дорослих; уміння одягатися, їсти тощо. Навички соціального обслуговування сприяють розвитку навичок самостійного життя, прагнення самостійно розв'язувати соціально-побутові проблеми. Індикатори оцінки показника: чи має дитина навички особистої гігієни та догляду за собою; чи може сама вдягатися, митися, прати; чи турбується про зовнішній вигляд; чи доглядає за особистими речами; чи вміє користуватися столовими приборами та побутовими електроприладами, готувати їжу тощо.

На сьогодні у соціально-педагогічній практиці немає стандартизованих форм оцінки соціальних якостей дитини, на відміну, скажімо, від тестових процедур у психології. Тому потрібно спостерігати за поведінкою дитини у різних життєвих ситуаціях. Для цього рекомендовано проводити оцінку мультидисциплінарною командою, до складу якої можуть входити: соціальний працівник, соціальний педагог/психолог загальноосвітнього закладу, де навчається дитина, керівник творчого колективу, який відвідує дитина, та ін.

Здійснюючи оцінку потреб дитини, яка виховується в інтернатному закладі, соціальний працівник може використовувати бланки спостережень, зміст яких розроблено й апробовано в рамках проекту ЮНІСЕФ, що реалізовувався у 2006 р. Представництвом благодійної організації «Надія і житло для дітей» в Україні [8, с. 83-97].

Шанси дітей досягнути оптимальних результатів розвитку значною мірою залежатимуть від здатності батьків (батьківського потенціалу) належним чином реагувати на їхні потреби на всіх стадіях життя. Соціальні працівники мають знати, що може перешкоджати батькам виконувати свої обов'язки і якими є наслідки цього для дітей різного віку. Потрібно зазначити, що діти будуть менш вразливими, якщо проблеми батьків: несуттєві і короточасні; не пов'язані з насильст-

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

вом у сім'ї, конфліктами та безладом; не призводять до розвалу сім'ї.

Характеристика батьківського потенціалу визначається рівнем компетентності батьків і обумовлюються її трьома складовими: когнітивною, емоційною та поведінковою. З урахуванням зазначеного, аналізуючи показник елементарний догляд, соціальний працівник має з'ясувати таке: як батьки задовольняють потреби дитини в їжі, одязі, відпочинку, грі; гігієнічні потреби; наскільки вони можуть та готові любити й піклуватися про дитину в разі її поганого здоров'я, інвалідності, важких захворювань, проблем у навчанні, емоційному, поведінковому та особистісному розвитку тощо.

Гарантія безпеки. Цей показник визначає спроможність батьків створити безпечне середовище для дитини. У ході його оцінки важливо простежити: чи можуть (уміють) батьки створити безпечне середовище для дитини; гарантувати їй адекватний захист від заподіяння шкоди; чи здатні розпізнавати ризики і небезпеки як в оселі, так і за її межами; чи є у колі їхніх друзів наркомани, алкоголіки, інші особи з не безпечною для оточення поведінкою; чи захоплення батьків, спосіб проведення дозвілля не загрожують життю або здоров'ю дитини.

Емоційне тепло. Виховний потенціал батьків значною мірою залежить від їхньої здатності передавати дитині емоційне тепло. Дорослі мають гарантувати дитині задоволення її потреби в теплих стосунках зі значущими дорослими, які делікатно і чутливо реагують на запити, емоційний стан юної особистості. Для цього батькам потрібно демонструвати, що вони люблять і цінують дитину, схвалюють її поведінку і заохочують до соціально позитивних дій. Тому, аналізуючи даний показник, соціальному працівникові варто звернути увагу: як батьки характеризують дитину і стосунки у власній сім'ї; чи пригортають, обіймають, заспокоюють дитину; чи виявляють почуття любові, турботи; чи використовують у розмові з дитиною пестливі слова; як часто виявляють знаки уваги; чи святкують день народження дитини, дарують їй подарунки; чи є вияв емоційного тепла батьками традиційним.

Стимулювання. Становлення особистості, яка розвивається, відбувається швидше й успішніше за умов його стимулювання. Стимулювання дитини – це допомога їй у розвитку шляхом впливу на формування навичок спілкування, інтересу до ігрової, навчальної, трудової діяльності; розширення соціальних можливостей; взаємодії з дитиною, реагування на її мовлення, запитання; активної участі в іграх дитини тощо. Індикаторами цього показника є: чи батьки стимулюють успішне навчання дитини і як саме це роблять; чи завжди вислуховують дитину і відповідають на її запитання; чи стимулюють дитину раннього та дошкільного віку під час гри; чи здатні батьки створити умови, щоб дитина прагнула досягти успіху у власній діяльності, адекватно оцінювала його; чи батьки сприяють, щоб дитина долала посильні для неї труднощі тощо.

Життєві орієнтири і обмеження. Цей показник окреслює, яким чином батьки допомагають дітям у розвитку вміння та навичок управління власними емоціями і поведінкою: демонструють і моделюють позитивну поведінку, взаємодію з іншими людьми; контролюють власні емоції, визначають певні кордони у поведінці; формують у дитини здатність протидіяти негативному впливові. При цьому особливо цінним для дитини є створення батьками можливостей їй самій регулювати власні емоції та поведінку. Обов'язком батьків є прищеплювати дитині життєві орієнтири для формування й утвердження моральних цінностей, розвитку сумління; зміцнювати її прагнення і навички піклування про інших, дисципліни і гнучкої поведінки. Враховуючи зазначене, соціальний працівник має проаналізувати: які методи, стиль виховання застосовує сім'я, і чи відповідають вони віку, потребам, характеру дитини (з огляду на історію її життя); якою батьки уявляють модель позитивної поведінки дитини, що, на їх думку, не можна робити; яким чином батьки прищеплюють дитині потребу і вміння дотримуватися моральних чи суспільних норм.

Стабільність. Важливими умовами, сприятливими для дитини, є: збереження стабільного сімейного середовища, у

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

якому панують порозуміння, взаємоповага, любов; гарантія безпечних стосунків, плекання послідовного емоційного тепла протягом тривалого періоду часу і реагування подібним чином на схожу поведінку; неперервність зв'язків дитини із кровними для неї членами сім'ї та іншими значущими дорослими. Важливо оцінити ступінь стабільності емоцій, настанов та моделей поведінки батьків, адже саме психолого-педагогічні умови дозволяють будувати позитивні взаємини, забезпечують розвиток дитини. Отож потрібно з'ясувати: чи має сім'я стабільні правила; традиції; чи передбачувана поведінка батьків; чи однаковими є вимоги обох батьків до дитини; чи дотримується сім'я режиму дня; хто, як правило, перебуває поруч із дитиною; чи справедливо розподілено обов'язки між батьками з доглядом за дитиною тощо.

Під час здійснення оцінки компонента «Батьківський потенціал» соціальний працівник має звертати увагу, як виконує свої обов'язки з догляду і виховання дитини не лише мати, але й батько. В сім'ях, де один із батьків не живе з сім'єю, доцільно визначати, який вплив він має і наскільки важливим для дитини є підтримання тісних зв'язків із татом (мамою). Оцінюючи батьківський потенціал, фахівцям треба зрозуміти, який вплив мають стосунки між батьками на їхню здатність задовольняти потреби дитини. Важливо спостерігати за взаємодією батьків і дітей, а не тільки прислухатися до їхніх розповідей про те, як вони це виконують. Тому слід простежити: їхні реакції на дитину та її поведінку; те, яким чином батьки відгукуються на потреби дітей; чи зазнають вони труднощів у задовільненні потреб, чи здатні їх задовольнити взагалі; вплив, який дитина має на них; якість стосунків «батьки – дитина»; розуміння потреб дитини і її розвитку; розуміння батьківських завдань і відповідності цих завдань потребам дитини в розвитку; вплив будь-яких труднощів, які вони можуть переживати, на їхню здатність виконувати батьківські завдання (вміння відрізнити реалізацію від сильного бажання); вплив минулого досвіду на виконання батьківських обов'язків; здатність усвідомлювати труднощі і долати їх; здатність скористатися підтрим-

кою і приймати допомогу; здатність батьків адаптуватися і змінюватися.

2

Роль родичів може стати значним джерелом підтримки і навпаки – родичі не завжди можуть/хочуть підтримати сім'ю, дитину. Щоб детально оцінити вплив факторів сім'ї та середовища на потреби дитини і на здатність батьків реагувати на них, слід проаналізувати цілу низку індикаторів. Зокрема важливо, щоб здатність батьків піклуватися про свою дитину бралася до уваги в контексті структури сім'ї і особливостей її життєдіяльності. Так, індикаторами оцінки історії сім'ї та її функціонування є: значні зміни у складі сім'ї; досвід дитинства батьків; хронологія важливих подій у житті і їх значення для членів сім'ї; характер функціонування сім'ї, охоплюючи стосунки між братами/сестрами та їхній вплив на дитину; сильні і слабкі сторони батьків; стосунки між розлученими батьками.

У ході дослідження цього показника з'ясовується: якою є життєва історія матері, батька; чи переживали батьки насильство; яка хронологія важливих сімейних подій; як члени сім'ї переживали смерть когось із рідних тощо. Соціальному працівникові в аналізі цього фактора допоможе складання разом із батьками генограми сім'ї (форми запису сімейного родоводу). У ній доступно фіксується інформація про всіх членів родини протягом, принаймні, трьох поколінь. Генограма графічно зображує стосунки членів сім'ї, наявність пережитих втрат у зв'язку зі смертю родичів і дає змогу проаналізувати, як це впливає на розвиток дитини, сім'ї [14].

Соціальні працівники, які проводять оцінку, мають знати, що історія сім'ї і кожного її члена зокрема може відчутно впливати на дитину та батьків. Опис сімейних історій і досвіду допомагає зрозуміти, що в даний момент відбувається з сім'єю. Здатність дорослого доглядати і дбати про дитину може бути безпосередньо пов'язаною з його дитячим досвідом сімейного життя. Розуміння того, як сім'я функціонує зазвичай і як поводяться члени сім'ї у стресових ситуаціях, дає змогу визна-

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

чати фактори, які допомагатимуть і заважатимуть батькам виконувати свої функції.

Родичі. Суттєву емоційну, моральну, фінансову підтримку, практичну допомогу батькам і дитині, у разі потреби, можуть надати члени родини. За умов такої консолідації ресурсів сім'я нерідко власними зусиллями долає складні життєві обставини, виходить із кризи, прогнозує своє майбутнє. Тож соціальному працівникові потрібно з'ясувати: хто родичі дитини; хто входить до кола найближчого оточення батьків; де проживають родичі; як часто вони підтримують стосунки з дитиною, сім'єю; чи сприяють родичі, у разі необхідності, вихованню й розвитку дитини; хто з родичів першим відгукнеться і допоможе у випадку гострої потреби.

Житлово-побутові умови. Під час аналізу житлово-побутових умов сім'ї з'ясовується, наскільки сприятливим для дитини є житло, й оцінюється: елементарні комунальні умови (гаряча вода, опалення тощо), інтер'єр, зовнішній вигляд помешкання, його облаштованість, чистота. Роблять також аналіз переваг та слабких сторін місця проживання сім'ї (міста, села, селища, регіону).

Зайнятість. Надзвичайно важливими для соціального працівника є результати оцінки зайнятості батьків, а саме: інформації про місце роботи батьків, рівень їхньої зайнятості, умови праці. При цьому потрібно виявити: хто в сім'ї працює; який вплив має робота батьків на дитину, на стосунки з нею; який графік роботи батьків; чи працюють батьки ще десь за сумісництвом, і як це впливає на догляд, виховання та розвиток дитини; яким чином робота чи її брак розцінюється членами сім'ї.

Доходи. Оцінюючи доходи сім'ї, необхідно проаналізувати ті фінансові надходження чи заощадження, на які можна розраховувати протягом тривалого періоду. Отож соціальний працівник вивчає: заробітна плата кого з батьків становить основний дохід сім'ї; чи вистачає реальних доходів сім'ї для піклування про дитину, забезпечення її потреб у захисті, вихованні та повноцінному розвитку; чи стабільний прибу-

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

ток сім'ї; чи сім'я отримує всі належні їй виплати; яким чином сім'я використовує всі ресурси, розподіляє бюджет тощо.

Соціальна інтеграція сім'ї. Цей показник характеризує ступінь інтеграції сім'ї у соціум, громаду. Його індикаторами є: чи дружить сім'я з іншими родинами; чи відчуває себе членом територіальної громади; чи відвідує громадські заходи, масові свята; яку позицію (активну, нейтральну чи пасивну) у житті громади займає сім'я тощо.

Ресурси громади. У ході аналізу цього показника оцінюється наявність, доступність, рівень ресурсів і їх вплив на сім'ю. Соціальний працівник має з'ясувати: чи володіє громада необхідними ресурсами та резервами для підтримки й допомоги сім'ї; чи є за місцем проживання сім'ї кінотеатр, школа, будинок творчості, лікувальні, розважальні заклади, соціальна служба, неурядові організації, що працюють із дітьми і для дітей тощо; чи користується сім'я зазначеними ресурсами, чи має до них доступ.

Таким чином, оцінка потреб дитини та сім'ї має здійснюватися за адаптованою «Моделлю оцінки», що відображає взаємодію і взаємозумовленість трьох систем (компонентів) – потреби дитини, батьківський потенціал для розвитку, фактори сім'ї та середовища. У свою чергу, ці системи мають низку показників, кожен із яких деталізується у відповідних індикаторах. При цьому показники потребують ґрунтовного вивчення, індивідуального підходу щодо визначення впливу того чи іншого фактора, обговорення та зіставлення з'ясованих позицій. Сприятиме зазначеному відпрацьований алгоритм процедури проведення оцінки та її документування (окремі форми оцінки потреб дитини і її сім'ї наведено в додатках).

Література:

1. Громада як осередок соціальної роботи із дітьми та сім'ями / За заг. ред. І. Д. Звереві. – К.: Наук. світ, 2006. – 69 с.
2. *Діксон Дж.* Історії громади та показники оцінки розвитку

Оцінка потреб дитини та її сім'ї

- громади. Журнал із питань розвитку громади. – 1995. – № 30(4). – С. 327–336.
3. *Дол М., Шардлоу С.* Практика социальной работы. – М.: Аспект Пресс, 1995.
 4. Інновації у соціальних службах / За ред. Т. В. Семигіної – К.: Пульсари, 2002. – 94 с.
 5. *Кевелл Е., Баттерфос Ф., Фраціско В.* Відбір ефективних методів оцінки. “Практика сприяння здоров’ю”. – 2000. – № 1(4). – С. 307–313.
 6. Науковий супровід, моніторинг та оцінка ефективності соціальних проектів / О. О. Яременко, О. Р. Артюх, О. М. Балакірева та ін. – К.: ДЦССДМ; ДІПСМ, 2002. – 123 с.
 7. Представництво інтересів соціально-вразливих дітей та сімей: Навч. посіб. / За ред. Т. В. Семигіної. – К.: Четверта хвиля, 2004. – 214 с.
 8. Проведення комплексної оцінки потреб дитини в інтернатному закладі / Ю. Алімова, О. В. Безпалько, І. Д. Зверева та ін. – К.: видавництво ПП “Март”, 2006. – 131 с.
 9. Словарь по социальной педагогике / Авт.-сост. Л. В. Мардахаев. – М.: Академия, 2002. – 368 с.
 10. Соціальна педагогіка: теорія і технології. Підручник / За ред. І. Д. Зверевої. – К.: Центр навч. літ-ри, 2006. – 316 с.
 11. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченка та ін.: За заг. ред. І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. – К.: Центр навч. літ-ри, 2004. – 256 с.
 12. Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – Наук.-метод. журн. / Редакційна колегія: С. В. Толстоухова, І. М. Пінчук, І. О. Шум. – 2003. – № 2.
 13. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. Книга 4. – К.: ДЦССМ, 2002. – 536 с.
 14. Соціальний супровід сімей, що опинились в складних життєвих обставинах. Метод. посіб. / І. Д. Зверева, В. О. Кузьмінський, Ж. В. Петрочко та ін. – К.: ДЦССДМ, 2006. – 84 с.
 15. Управление случаем в социальных службах и при междисциплинарном взаимодействии в решении проблем детства. – М.: Полиграф-сервис, 2005. – 112 с.

2.2 Раннє втручання як технологія соціальної роботи

Однією з ефективних технологій соціальної роботи є раннє втручання, яке одночасно може розглядатися і стратегією. За думкою дослідників соціальної сфери, стратегія – це бачення перспективи розвитку, досягнення мети, що передбачає вироблення й дотримання основних принципів певної діяльності. Втручання – це комплекс дій, спрямованих на досягнення результату. Таким чином, стратегія втручання – це загальний підхід до процесу надання допомоги.

Він передбачає перспективне планування і подальші дії (в тому числі, негайні), спрямовані на отримання позитивного результату. Стратегії втручання покликані допомогти індивідам змінити своє життя та покращити середовище їхнього існування.

Визначають **стратегії втручання** кількох типів, а саме [3, с. 94–95]:

- пряме втручання (безпосереднє надання послуг тим, хто їх потребує);
- втручання, спрямоване на зміну системи (на створення, підтримання або зміни тих інституцій, у яких надають послуги клієнтам);
- комбіноване або проміжне втручання (поєднуються елементи першого та другого типу втручання).

Український дослідник Т. В. Семигіна деталізує стратегії втручання за видом діяльності (див. Табл. 3).

Змістом стратегій втручання в рамках діяльності інтегрованих соціальних служб є визначення, планування та надання необхідних послуг на ранніх етапах прояву негативних явищ. Насамперед у полі зору соціальних працівників, що здійснюють стратегії втручання, є відмови від новонароджених, переміщення дитини в інтернатний заклад, жорстоке поводження з дитиною тощо. Саму тому

виправданим є визначення стратегій раннього втручання як технології діяльності інтегрованих соціальних служб.

Таблиця 3. Стратегії втручання в соціальній роботі

Пряме втручання	Комбіноване	Втручання, спрямоване на зміну системи
<ul style="list-style-type: none">• Догляд• Ведення випадку• Соціально психологічне консультування• Навчання/наставництво• Зміна поведінки	<ul style="list-style-type: none">• Сприяння (фасилітація) роботі групи• Консультування• Вулична робота• Мобілізація• Представництво та захист інтересів• Допомога іншим фахівцям	<ul style="list-style-type: none">• Планування• Адміністрування• Збирання даних та управління• Оцінювання/дослідження

Розрізняють такі види стратегії раннього втручання: **кризове і термінове**.

При цьому стратегія кризового втручання має на меті здійснення соціальної роботи з клієнтом (дитиною, людиною, сім'єю), який перебуває у стані кризи. Головною метою цього є пом'якшення наслідків кризи; відновлення соціального статусу, фізичного та душевного стану, запобігання адитивній та деліквентній поведінці особистості, відновлення чи компенсацію втрачених функцій організму, обмежень життєдіяльності, а також підтримку оптимального інтелектуального, психічного, соціального рівнів та якості життя для досягнення соціальної і матеріальної незалежності, соціально-професійної адаптації й інтеграції в суспільство.

«Криза» – термін Гіппократа, який цілком можна замінити метафорами «розлад», «хвороба», «страждання». З іншої точки зору, криза – закономірний етап розвитку, в основі якого лежить зустріч–конфлікт старого й нового.

Китайська піктограма слова «криза» повно й точно відображає ідею духовної кризи. Вона складається з двох основних знаків

чи радикалів: один відображає небезпеку, інший – можливість (розвитку, зміни власного стилю життя тощо). Подібний підхід та оцінка виявляються у творчості датського мислителя С. Кіркегора. Головним симптомом цієї хвороби Кіркегор називає страждання, найвищим проявом якого є відчай.

У соціальній роботі виділяють поняття «життєва криза», що стосується не тільки особистості, але й сім'ї. Життєву кризу розглядають [1, с. 69-96] як перехідний період життя, коли відбувається ламання й активна зміна життєвих ролей особистості, якісний перехід із одного стану в інший. Він, як і всяка зміна, має два види детермінації: внутрішню (зумовлену поступовими внутрішніми змінами, що приводять до якісного стрибка), і зовнішню, зумовлену обставинами життя, труднощами міжособистісних стосунків, якимись значущими життєвими подіями тощо.

Характерне для багатьох особистісних криз прагнення «втекти від себе» – це, по суті, прагнення людини позбутися тієї ролі, яка чомусь стала причиною її дисгармонійного стану. В основі всілякої кризи лежать втрата і страждання. Як людина переживає кризу? Тільки через сприйняття кризи як свого страждання, особистісної втрати можливе розв'язання критичної ситуації. Страждання або «больові точки» (втрати) людського життя при цьому постають точками збагачення життєвого досвіду і невинно викликають у людини потребу аналізувати й оцінювати свою діяльність.

За запропонованою Робом Паже (Нідерланди) логічною матрицею кризи, вона має такі етапи: перший – шок – тяжке порушення життєдіяльності людини внаслідок гострого розладу її психічного стану, який характеризується емоційним та руховим виснаженням, тимчасовою втратою орієнтації у часі, просторі тощо.

Шок – це одна з найнебезпечніших загальних неспецифічних реакцій організму на дію певних чинників, насамперед травматичного походження. Хоча ця реакція була відома ще лікарям античного світу, зокрема Гіппократу, сучасною назвою вона завдячує французькому

лікарю Ле Драну (H.F. Le Dran), який у 1737 році видав книгу «*Traite on reflectionirces de la pratique sur les playes d'rames a fen*», де назвав цю реакцію терміном «секус», що означає поштовх, удар, і описав її клініку. Невдовзі книгу було перекладено англійською мовою і термін «секус» було замінено відповідним англійським словом шок (*shock*). Хоча потім для цієї реакції було запропоновано й інші назви, проте англійський термін «шок» залишився.

2

За шоком відразу починається другий етап – відмова повірити – тобто неможливість усвідомлення певної втрати. Третій етап – переговори – характеризується ілюзорною можливістю «все виправити». З ним також часто пов'язане відчуття провини. Четвертий етап – прояви злості – усвідомлення того, що втрата насправді сталась і повернути все назад неможливо. На цьому етапі існує два напрями розвитку кризи: спрямованість злості на себе або на інших. Злість на себе може привести людину до глибокого стану депресії. Злість на інших може проявлятися в асоціальних діях. Подолання емоційних наслідків втрати починається на етапі розуміння і прийняття, що супроводжується сильним стражданням. Коли людина досягає етапу розуміння своєї втрати, вона вже може виразити, залежно від віку та здатностей, свої почуття, розповісти про них. Цей етап, на якому з'являється відчуття надії на майбутнє, є сходинкою для наступного етапу – здатністю справитися із втратою.

З точки зору змісту й характеру психологічних проблем чи життєвих обставин, що спричинили кризову ситуацію, а також особистісних ролей, що виникають, розвиваються і зникають, виділяють певні типи життєвих криз. Так, нижченаведена класифікація за П. П. Горностай [1] не слід розглядати універсальною типологією.

1. Кризи становлення особистості. Найхарактернішими кризами становлення є вікові, що вважаються нормативними, тобто необхідними для нормального процесу становлення особистості. Кризи становлення особистості характерні не лише для дитинства, підлітковості та юності.

Гейл Шиіхі розглядає такі кризи дорослішання: 16 років – «виривання коренів»; 23 роки – «план на все життя»; 30 років – «корекція»; 37 років – «усвідомлення середини життя» (Sheehy G. 1976; Максимов М., 1986, 1987). Неважко помітити, що ці кризи пов'язані зі змінами життєвих ролей людини.

Кризи становлення у дорослому віці можуть супроводжуватися важливими життєвими подіями (втратами): зміною фаху, місця роботи, втечею з сім'ї, переїздом в інше місто, втратою роботи тощо. Але всі обов'язково передбачають зміну важливих соціальних ролей людини: професійних, сімейних, міжособистісних та ін.

Г. Шиіхі пов'язує спосіб переживання кризи людиною зі «стилем проживання життя», що становить своєрідні життєві ролі людини: «вічна дитина», «клозет», «транзит», «інтегратор», «квочка», «кар'єристка з відлагодженим сімейним життям» (G. Sheehy, 1976; Максимов М., 1986, 1987).

2. Кризи здоров'я. Часто людина переживає серйозну кризу у зв'язку з втратою здоров'я, каліцтвом чи іншими серйозними проблемами, що докорінно змінюють життя. Найбільш фрустральними кризовими чинниками є втрата, пов'язана зі зміною здоров'я, якихось важливих життєвих і соціальних функцій (а отже, і важливих психологічних ролей), відмова від важливих життєвих планів у зв'язку з неможливістю їх втілити (тобто відмова від майбутніх ролей).

Прикладом серйозної кризи здоров'я може слугувати історія життя письменника М. Островського, який ще молодим утратив зір і можливість ходити. Ця трагедія перекреслила всі життєві плани і мало не стала причиною самогубства.

3. Термінальні кризи. Дуже серйозними є кризи, пов'язані з термінальними цінностями людини, зокрема з імовірним чи неминучим близьким кінцем її життя. Приклади: звістка про невиліковне захворювання; певні обставини, що загрожують життю і яких неможливо позбутися; смертний вирок суду, онкозахворювання, СНІД тощо.

4. **Кризи значущих стосунків.** Надзвичайно важливою є сфера взаємин людини з іншими, а отже, значні зміни у структурі цих стосунків часто супроводжуються кризами і змінами міжособистісних ролей. Найбільш значущими причинами подібних криз можуть бути: смерть близької людини, вимушена розлука, зрада інших людей, розлучення (пов'язане із втратою міжособистісних ролей). До кризових явищ може призводити і поява нових міжособистісних ролей. Так, народження дитини для сім'ї може стати причиною кризи. Як окрему категорію криз значущих стосунків можна розглядати кризи кохання (нерозділене кохання, втрата кохання, розчарування в коханні).

5. **Кризи особистісної автономії.** Причиною кризи можуть бути обставини, пов'язані з втратою чи обмеженням особистісної автономії або свободи: несподівана фатальна залежність від людей чи обставин, позбавлення волі. Якщо криза значущих стосунків полягає у втраті важливих міжособистісних ролей, то криза особистісної автономії (що становить різновид попередньої) пов'язана з потраплянням у нову небажану міжособистісну роль.

6. **Кризи самореалізації.** Життєва криза може настати внаслідок обставин, пов'язаних із неможливістю нормальної, звичної чи такої, що планується, самореалізації людини: втрата роботи, значущої соціальної ролі (програш на виборах, втрата високого соціального статусу і т.п.), вихід на пенсію, банкрутство, крах життєвих планів, усвідомлення помилковості життєвого шляху, змушене вигнання (наприклад, внаслідок соціальних конфліктів).

7. **Кризи життєвих помилок.** Часто кризові явища розвиваються внаслідок яких-небудь фатальних вчинків (криза, що переживається людиною через скоєну нею зраду, злочин, навіть якщо це не пов'язано з відбуванням покарання), втрата кошовної речі (автомобіль, будинок, квартира; сюди належать і злигодні стихійного лиха), кризи гріха. Кризи життєвих помилок можуть бути наслідком і нездійснених вчинків, якщо це мало фатальні наслідки.

Кризи переживає кожна людина, кожна родина. Існують певні класифікації кризи в сім'ї, за якими можна визначити необхідність втручання [1; 6]. Наприклад, кризи, що виявляються:

- за джерелом турбот: події, що відбуваються поза сім'єю (катастрофи, землетруси, повені тощо); події, що відбуваються в сім'ї (наявність залежності в одного чи кількох членів сім'ї; тривала хвороба одного з членів сім'ї; міжособистісні конфлікти в сім'ї; психічні хвороби чи деформація особистості; брак знань та досвіду для адаптації; нестача матеріальних ресурсів, нестача чи брак соціальних зв'язків тощо);
- за природою проблем, а саме: поява нової людини в сім'ї (шлюб чи новий шлюб після розлучення; вагітність (очікувана чи неочікувана) та батьківство; повернення будь-кого із членів сім'ї з місць позбавлення волі чи після тривалого лікування (наприклад, алкоголізму); влаштування в сім'ю дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування; усиновлення; втрата члена сім'ї (смерть члена сім'ї, госпіталізація, міграція на роботу за кордон, вихід дорослої дитини із сім'ї, влаштування жінки на роботу); деморалізація (втрата роботи чи джерела проживання; невірність; алкоголізм чи наркоманія; злочин); деморалізація плюс поява або втрата члена сім'ї (розлучення, переведення до місць позбавлення волі, самогубство або вбивство); зміна статусу (раптовий "перехід" до багатства чи до злиднів; переселення на нове місце проживання).

Визначення кризи може базуватися на характеристиці загальних проблем сімей, що лежать в основі визначення стану сімей, а саме:

- соціально-демографічні проблеми (неповні, багатодітні, батьки розлучаються, батьки дуже молоді і т.п.);
- матеріально-побутові (малозабезпечені, живуть у незадовільних житлово-побутових умовах, втратили ро-

- боту, тривалий час не отримують заробітну плату і т.п.);
- медико-соціальними (батьки є інвалідами, алкоголіками, наркоманами, психічнохворими, з хронічними соматичними захворюваннями);
- психологічні і соціально-педагогічні (в сім'ї несприятливий психологічний мікроклімат, емоційно-конфліктні взаємини, педагогічна безпорадність батьків і т.п.);
- соціально-правові проблеми (батьки ведуть аморальний, паразитичний, криміногенний спосіб життя; в сім'ї проживають особи, які повернулися з місць позбавлення волі, і т.п.).

До ситуацій кризи в житті дитини належить також: бездоглядність, безпритульність, жебракування дитини; різновиди насильства у сім'ї; криміногенний та аморальний спосіб життя членів сім'ї, адитивна поведінка батьків; суїцидальні наміри когось із членів сім'ї; експлуатація людини; дитяча праця, яка шкодить розвитку та здоров'ю дитини; торгівля людьми; вагітність у неповнолітніх дівчат, які не перебувають у шлюбі; втеча дитини з дому.

Кризове втручання стосовно дитини спрямоване на:

- виведення дитини зі стану кризи і відновлення її соціального статусу, фізичного та психічного стану шляхом створення умов для переходу до «допомоги для самопомоги»;
- підтримку дитини з метою стабілізації її стану та запобігання погіршенню скрути, а також для зниження емоційної напруги;
- прийняття втрати (людини, стосунків, важливої діяльності тощо) або прийняття невизнання людьми, важливими для особистості; усвідомлення цінності свого життя і власної особистості; об'єктивне сприйняття сімейної ситуації та себе;
- стимулювання дитини до пошуку й перегляду життєвих орієнтирів, до виходу з кризи, до планування майбутнього життя.

Переваги раннього запобігання кризовим ситуаціям є очевидними. Це дає можливість підготуватися, проаналізувати стан справ і розробити план реагування, а в разі безпосереднього втручання – значно збільшити вірогідність успішного вирішення проблеми. Раннє запобігання створює сприятливе підґрунтя для визначення мети, завдань, вироблення можливих планів дій та їх порівняння, аналізу можливого застосування обраного варіанту й реакції конфліктних сторін, а також розробки вірогідних сценаріїв скрути. Враховуючи важливість раннього запобігання, в усіх заходах, спрямованих на врегулювання криз і запобігання конфліктам, велика увага приділяється отриманню, оцінці та аналізу інформації на ранніх етапах.

Стратегія **термінового втручання** передбачає надання комплексу оперативних соціальних послуг, спрямованих на усунення загрози життю та здоров'ю людини або її оточенню. Під загрозою життю та здоров'ю дитини розуміють, перш за все, жорстоке поводження з нею в будь-яких умовах її існування: у сім'ї, школі, в позашкільному закладі, на вулиці тощо.

Жорстоке поводження з дитиною – будь-яка форма фізичного, психічного, сексуального або економічного та соціального насильства над дитиною в сім'ї чи поза нею (Порядок розгляду звернень із приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення (Держкомсім'ямолодь, Міністерства внутрішніх справ, освіти і науки, охорони здоров'я від 16.01.04, № 5\34\24\11). Фактично жорстоке поводження – це практична реалізація насильницьких намірів і ставлення до дитини.

З точки зору порушення прав дитини жорстоке поводження вирізняють як (2, с. 19):

- ігнорування потреб дітей, порушення їхніх прав;
- брак догляду за ними (чи незадовільний догляд);
- ізоляція дитини, бойкот (у дитячому колективі);
- байдуже ставлення батьків, відчуження, черствість;
- безвідповідальність щодо дітей;

Раннє втручання як технологія соціальної роботи

- бездіяльність батьків щодо дитини у скруті;
- насильство у всіх видах;
- брутальність, глузування, неповага до гідності, особистості дитини;
- таке ставлення до дитини, яке не враховує її вік;
- дитина просто не може зробити того, що від неї вимагають батьки;
- авторитарний стиль спілкування з дитиною;
- нехтування дитиною;
- обман дитини.

З огляду на вищевказані показники розрізняють інституціональні види жорстокого поводження з дітьми:

- у сім'ї (батьків, опікунів дітей);
- у школі, дитячій установі (вихователів до дітей);
- у мікросередовищі (сусідів, молоді в дитячому колективі, у виховних установах тощо).

Як стверджують дослідники цієї проблеми, така типологізація дає підстави для виділення основних сфер проведення соціальної роботи із запобігання жорсткому поводженню з дітьми [2, с. 19], розробки стратегій втручання на ранньому етапі його проявів і певних ознак (див. Додаток 6).

При цьому розробка стратегій втручання має бути спрямована на вдосконалення системи підвищення професійної компетентності працівників інтегрованих соціальних служб:

- інформаційне забезпечення з питань захисту дітей від жорстокого поводження;
- підвищення їхньої професійної майстерності з метою вироблення певних навичок підтримки дитини, зняття стресового стану, проведення бесід тощо;
- формування вмінь аналізу власної роботи та якості досягнень тощо.

Здійснюючи стратегії втручання, соціальні працівники реалізують свої професійні функції (див. 1.1) та виконують

такі практичні ролі: експерт, опікун, учитель соціальних змін, консультант, агент з питань соціальних змін, аніматор, помічник клієнта та ін. Серед посередницьких ролей: брокер соціальних послуг, керуючий справами клієнта, захисник прав та інтересів клієнта [3, с. 90].

Важливим аспектом роботи працівників інтегрованих соціальних служб є визначення ознак і проявів жорстокого поводження – саме це дає змогу якомога раніше втрутитися і запобігти подальшим неправомірним діям стосовно дитини. Для цього соціальний працівник має знати не тільки складні життєві обставини, причини виникнення жорстокого поводження, його наслідки, але й уміти розрізняти та діагностувати види жорстокого поводження за його певними ознаками.

Етапи здійснення втручання всіх типів (фази процесу втручання) певною мірою збігаються з етапами ведення випадку (див. 2.4) і охоплюють оцінку потреб клієнта, планування втручання, здійснення втручання, оцінку реалізації заходів і їх вплив на ситуацію/стан клієнта (див. Табл. 4):

Таблиця 4. Фази процесу втручання

I фаза	Оцінка потреб клієнта	<ul style="list-style-type: none">• Передбачає визначення проблеми/ситуації клієнта• Підготовка. Налагодження контакту• Збір інформації• Аналіз інформації: потреби, проблеми, переваги та обмеження
II фаза	Планування втручання	<ul style="list-style-type: none">• Розробка оперативних і стратегічних засобів усунення проблеми/ситуації• По можливості узгодження (договір) з клієнтом мети, завдань та плану заходу• Вибір теорії, методів роботи, ресурсів, ролей, часу• Ухвалення рішень

Раннє втручання як технологія соціальної роботи

III фаза	Здійснення втручання	<ul style="list-style-type: none">• Клієнт використовує вміння та навички• Соціальний працівник діє від імені клієнта• Перегляд (моніторинг, поточне оцінювання)
IV фаза	Кінцева оцінка оцінка процесу, оцінка результату (впливу)	<ul style="list-style-type: none">• Визначення ефективності результатів та порівняння їх із завданнями (Якою була проблема? Яких заходів вжито? Яким є результат? Які ресурси використані?)• Обговорення процесу допомоги: оцінка стосунків, вартості, продуктивності• Планування стратегій підтримки: умови закінчення стосунків; яким чином клієнт буде обходитися без допомоги тощо• Самооцінка соціального працівника

2

В Україні розширюється набір стратегій соціальної роботи та видів діяльності соціальних працівників: представництво інтересів клієнтів, вулична соціальна робота, соціальні дослідження тощо. При цьому представництво інтересів як комбінований тип втручання є найбільш перспективним в соціальній роботі, оскільки дозволяє забезпечити належний рівень соціальних послуг, їх адресність, комплексність, якість.

Література:

1. Горностаї П. П. Розділи з книги: Психологія життєвої кризи / Відп. ред. Т. М. Титаренко. – К.: Агропромвидав України, 1998.
2. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії щодо жорстокого поводження з дітьми. Навч.-метод. посіб. За ред. К. В. Левченко, І. М. Трубавіної. – К.: Юрисконсульт, 2005. – 452 с.

Раннє втручання як технологія соціальної роботи

3. Представництво інтересів соціально вразливих дітей та сімей: Навч. посіб. / За ред. Т. В. Семигіної. – К.: Четверта хвиля, 2004. – С. 24–25.
4. *Сидоров В. Н.* Профессиональная деятельность социального работника: ролевой поход. – Винница: Глобус-пресс, 2006. – 408 с.
5. *Mandell B. R., Schram B.* An Introduction to Human Services: Policy and Practice. – Boston: Preason Education, 2003. – P. 109.
6. *Ярошенко Т.* Проблема страждання в історико-культурній традиції. <http://72.14.221.104/search>

2.3 Ведення випадку – ключова технологія роботи інтегрованих соціальних служб

2

Ведення випадку є однією із ключових технологій соціальної роботи, спрямованої на розв’язання психологічних, міжособистісних, соціальних та інших проблем шляхом встановлення безпосередньої взаємодії між соціальним працівником і клієнтом. Таким чином вона є роботою над конкретною проблемною ситуацією. Особливістю цієї технології є те, що в ній об’єднуються і певний моніторинг ситуації, і залучення інших інституцій, і здійснення координації дій з метою розвитку клієнта, його оточення, і відстеження результату. Ведення випадку як процес дуже близький до управлінських моделей, тому даний метод, певною мірою, може розглядатися як універсальний. Ця технологія розвивається з початку ХХ століття.

Ведення випадку є об’єднавчою технологією в роботі інтегрованих соціальних служб, бо враховує й інтегрує інші технології в діяльності служб, а саме: оцінку потреб, раннє втручання та ін. Індикатором ефективності впровадження технології ведення випадку є результативність означених технологій. Технології оцінювання, в тому числі оцінки потреб, раннього втручання, роботи з клієнтом, технології надання послуг постають етапами технології ведення випадку, саме тому її можна вважати політехнологічною (див. Рис. 15).

Як технологія, вона спрямована на забезпечення послідовності і доступності послуг з урахуванням відповідності їх інтенсивності до реальних потреб клієнтів та орієнтації на можливості, наявні ресурси стану системи соціального обслуговування, надання послуг.

Впровадження технології ведення випадку дає можливість перейти від ізольованої, централізованої до інтегрованої, децентралізованої, активної, координаційної моделі надання послуг. Вона цінна саме орієнтацією на комплексний між-

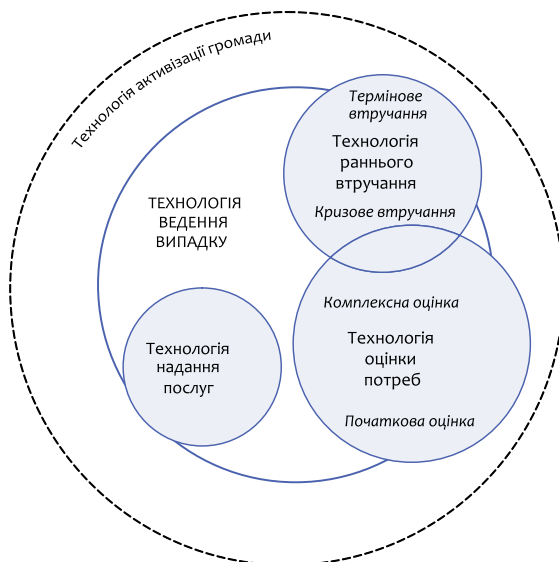

Рис. 15. Ведення випадку як інтегрована технологія

дисциплінарний підхід у наданні соціальних послуг клієнтові. Послуги, які надаються в ході ведення випадку, здійснюються як однією службою, так і різними організаціями. Ведення випадку в соціальній роботі реалізується як на макро-, так і на мікрорівнях: вплив можливий і на рівні клієнта, і на рівні системи.

Основні принципи ведення випадку – міждисциплінарна та міжвідомча взаємодія і співпраця, спадкоємність діяльності, формування особливої соціальної культури суспільства.

Існують **різні моделі** ведення випадку: мультидисциплінарна, трансдисциплінарна, міждисциплінарна (міжпрофесійна), в основі яких лежить командний підхід до координації послуг, що підсилює ефективність цієї технології.

При цьому мультидисциплінарна модель передбачає ведення випадку командою різних спеціалістів із різних галузей знань, які працюють за окремими планами роботи та завданнями. На регулярних зустрічах проводиться оцінювання виконаної роботи, визначається пакет послуг, що пропонується

Ведення випадку – ключова технологія роботи інтегрованих соціальних служб

конкретному клієнтові. В цій моделі координацію роботи членів команди, представлення нових випадків здійснює соціальний працівник – менеджер ведення випадку.

Міждисциплінарна модель вважається однією з найбільш перспективних у створенні скоординованого пакету послуг завдяки інтеграції зусиль усіх фахівців. Члени команди узгоджують на регулярних зустрічах головні питання щодо ведення випадку: порядок взаємодії, єдиний план втручання, усіх етапів ведення випадку переліку послуг, умов їх надання. Таким чином вдається запобігти дублюванню послуг, хаотичності їх надання. Важливим принципом функціонування моделі є врахування думки клієнта під час планування і надання йому соціальних послуг. Тому клієнт може брати участь у зустрічах міждисциплінарної команди як партнер. Головна роль менеджера випадку – координація роботи команди, а також представлення інтересів клієнта перед командою, захист його прав.

У рамках функціонування трансдисциплінарної моделі лише один представник команди підтримує прямий зв'язок із клієнтом і виступає об'єднавчою ланкою між спеціалістами і клієнтом.

Основу процесу координації становлять такі аспекти динамічної взаємодії:

- взаємообмін повною, точною, детальною інформацією між членами команди, які представляють різні соціальні інституції громади;
- відповідальність за ухвалення рішення, дані проведеної оцінки потреб клієнта, надані послуги тощо;
- формування єдиних переконань членів команди щодо завдань ведення випадку, пріоритетності інтересів клієнта/дитини та найкращого середовища для її розвитку тощо.

Ведення випадку – це процес ідентифікації людини, що має специфічні соціальні потреби, розробки і реалізації плану, за яким соціальні, освітні і медичні ресурси використовують

найбільш ефективно з метою досягнення оптимального результату для клієнта за найменших витрат. Ведення випадку можна розглядати інструментом оптимізації витрат, зростання ефективності, раціоналізації послуг і ресурсів. Функціонал менеджерів ведення випадку об'єднує такі професійні вміння, як адвокація (захист прав та інтересів клієнта), фасилітація (допомога в різних видах діяльності), побудова чи використання мереж (систем підтримки).

Головна мета ведення випадку – оптимізувати функціонування клієнта, який має комплексні потреби, надаючи йому якісні й ефективні послуги. Тобто гарантувати максимальне залучення клієнта до розв'язання власних проблем на всіх етапах ведення випадку.

Ведення випадку потребує професійної підготовки соціального працівника/менеджера, тобто знання теорії, практичних умінь, певних навичок, а також дотримання етичних цінностей для досягнення цілей, визначених спільно з клієнтом. Такими **цілями** є:

- розвиток здатності клієнта до розв'язання проблеми і подолання кризових ситуацій;
- створення ефективної системи залучення ресурсів і надання послуг населенню, сприяння її розвитку;
- побудова зв'язку між населенням і системами, що надають послуги та володіють ресурсами;
- розширення спектру можливостей системи, що надає послуги;
- здійснення внеску в розвиток і вдосконалення соціальної політики.

Функціями соціального працівника/менеджера під час впровадження цієї технології є: організаційна, координаційна, оцінювальна, захисна, моніторингова. Менеджер ведення випадку виконує роль адвоката, який гарантує надання послуг, визначення індивідуальних потреб клієнта, недопущення необґрунтованого дострокового закриття випадку тощо. Серед управлінських ролей, як зазначає В. М. Сидоров, лідер

Ведення випадку – ключова технологія роботи інтегрованих соціальних служб

команди, керівник персоналу, адміністратор, соціальний організатор, менеджер змін та ін. [1, с. 90].

У діяльності інтегрованих соціальних служб технологія ведення випадку використовується найчастіше, оскільки є універсальною в роботі з клієнтами – дітьми та сім'ями з дітьми, які опинилися у складних життєвих ситуаціях.

Як процес технологія ведення випадку має певні **етапи**, а саме (див. Рис. 16):

1. Оцінка потреб клієнта.
2. Аналіз результатів оцінки та обґрунтування спеціалістами ЦСССДМ необхідності відкриття та ведення випадку.
3. Ухвалення рішення про відкриття випадку/взяття під соціальний супровід та його ведення (відкриття випадку) міжвідомчим координаційним/дорадчим органом.
4. Планування випадку (розробка спільно з клієнтом індивідуального плану роботи: визначення його мети, часових меж, конкретних дій, заходів тощо).
5. Надання послуг/соціальний супровід.
6. Оцінка процесу.
7. Оцінка результатів роботи (підсумкова).
8. Ухвалення міжвідомчим координуючим/дорадчим органом рішення про закриття випадку.

Детальніше спинимося на окремих етапах методу «ведення випадку». Зокрема, на етапі оцінки потреб (див. 2.2) вивчаються очікування клієнтів, їхнє розуміння проблеми, сімейна динаміка, прогнозуються можливі труднощі супроводу сім'ї тощо. Використовуються методи інтерв'ю, спостереження, вивчення історії сім'ї, медичних документів тощо. На даному етапі спеціалісти ЦСССДМ спільно з представниками ССН та (у разі потреби) із залученням інших суб'єктів здійснюють соціальне інспектування сім'ї. За результатами інспектування складається акт обстеження житлово-побутових умов сім'ї. Це важливий документ у роботі із сім'єю та джерело інформації про сім'ю. У ньому фіксуються дані про членів

Ведення випадку – ключова технологія роботи інтегрованих соціальних служб

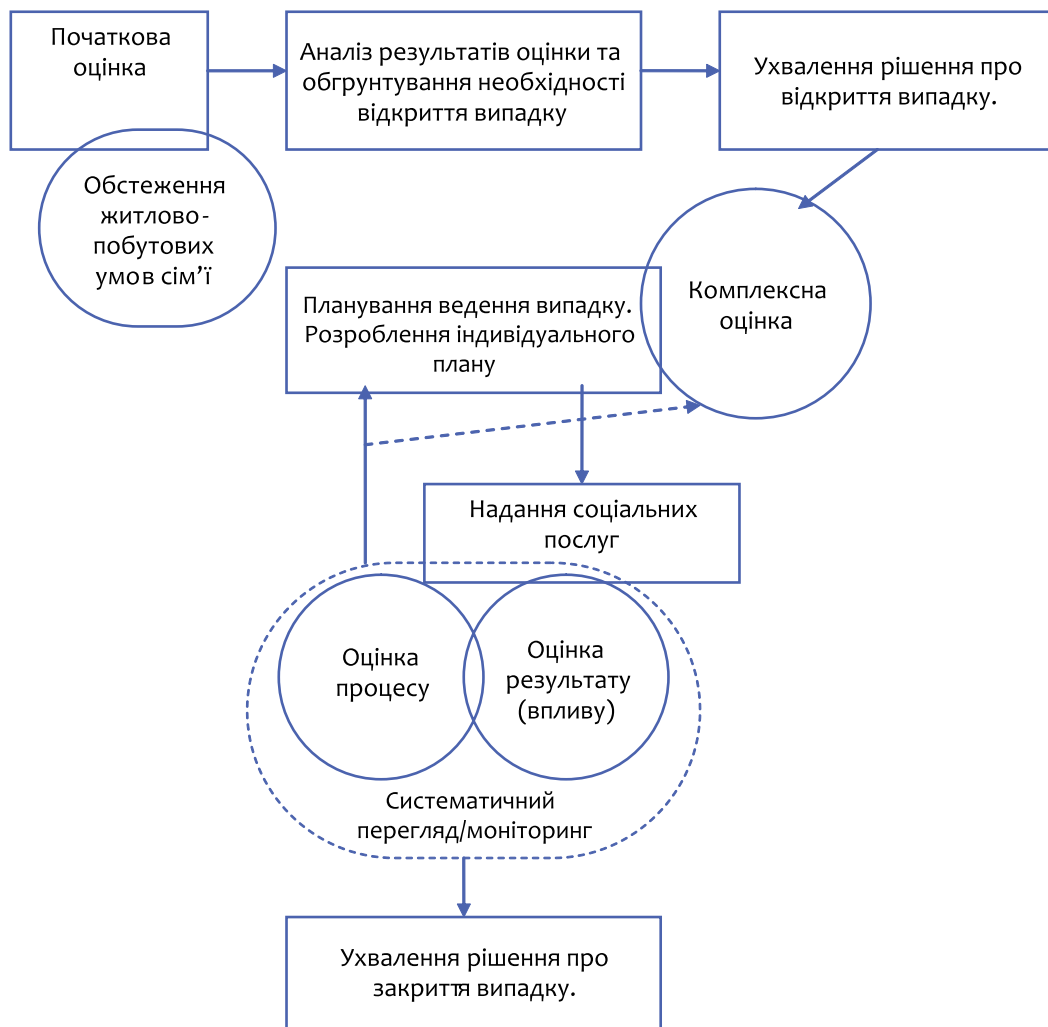

Рис. 16. Етапи технології ведення випадку.

родини, житлові умови, характеристика сім'ї, позитивні зв'язки, основні проблеми.

Спільний наказ Міністерств у справах сім'ї, молоді та спорту, праці та соціальної політики, охорони здоров'я, освіти і науки, внутрішніх справ, транспорту та зв'язку, Державного департаменту з питань виконання покарань від 14.06.2006 р. за № 1983/388/452/221/56/596/106 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах».

Наказ Державного центру соціальних служб для молоді від 08.04.2003 р. № 19 «Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводу неблагополучних сімей».

Менеджер випадку оцінює інформацію, узагальнює дані, з'ясує, чого не вистачає. На основі зібраних даних він оцінює наявні ресурси для здійснення соціального супроводу, готує необхідні матеріали до особової справи сім'ї, що розглядатиметься на засіданні дорадчого органу та обґрунтування необхідності відкриття випадку (див. Додаток 2-3).

Ухвалення рішення про надання соціальних послуг сім'ї, що опинилася у складних життєвих обставинах, відбувається на засіданні дорадчого органу, створеного при управлінні у справах сім'ї, молоді та спорту. Ініціюють засідання ЦСССДМ поданням відповідних документів про виявлення сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах.

На підставі рішення дорадчого органу видається наказ директора ЦСССДМ про початок здійснення соціального супроводу та закріплення за сім'єю соціального працівника, котрий його реалізуватиме.

Після отримання необхідної для початку роботи інформації соціальний працівник ознайомлює клієнта з методами діяльності та умовами надання соціальних послуг й офіційно повідомляє про ухвалене щодо супроводу позитивне чи негативне рішення.

Наступним етапом є укладання договору про надання соціальних послуг. Про його необхідність соціальний працівник інформує клієнта ще під час процесу оцінки ситуації та потреб сім'ї. Це робиться для узгодження з клієнтом мети, завдань та плану спільних дій.

У цьому документі зазначається мета соціального супроводу; права та обов'язки як соціального працівника, так і клієнта/сім'ї. Спільно з клієнтом обговорюються можливі причини припинення та розірвання Договору, умови його перегляду. Зміна договору можлива тільки за письмової згоди сторін, яка оформлюється як перегляд договору про надання соціальних послуг. Договір підписується клієнтом, соціальним працівником та керівником ЦСССДМ.

Відразу після відкриття випадку/взяття сім'ї під соціальний супровід соціальні працівники здійснюють комплексну оцінку потреб клієнта (див. 2.2).

За результатами комплексної оцінки відбувається планування ведення випадку, розроблення індивідуального плану роботи з клієнтом. Головними аспектами у плануванні є визначення особистісних завдань клієнта і розвиток його компетентності. У свою чергу соціальному працівникові/менеджеру під час розробки плану необхідно знати про ресурси громади та можливість їх залучення, формальні і неформальні зв'язки з іншими службами, що надають соціальні послуги; чи було клієнту надано послуги іншими службами та організаціями і які саме тощо. Таким чином, планування діяльності відіграє важливу роль у розподілі ресурсів на рівні громади, дає уявлення про їх вартість.

Спільне планування з клієнтом дій у наданні соціальних послуг є одним з основних принципів у соціальній роботі. Адже часто трапляються випадки, коли у клієнта є власний погляд на проблему, а в соціального працівника – свій, тож, відповідно, різними можуть бачитися і шляхи вирішення проблеми. Тому необхідно спільно визначити проблему та кроки, за допомогою яких вона буде позитивно вирішена. Крім того,

вміння цілеспрямовано рухатися у визначеному напрямі має стати основною навичкою соціального працівника і клієнта. Відображенням «участі сім'ї» може бути складання сімейного плану, що охоплюватиме: первинну інформацію, зазначення “замовника” випадку, мети випадку; дослідження функціонування сім'ї; конкретні кроки для досягнення мети; результати (проміжні, остаточні), термін випадку.

План надання послуг об'єднує очікування та вибір клієнта, короткотривалі і довготривалі завдання щодо подолання складних життєвих обставин, погоджені з ним.

План спільних дій у наданні соціальних послуг сім'ї складається після підписання договору про надання соціальних послуг. Всі заплановані дії/соціальні послуги мають бути: здійснені, зрозумілі, чіткі, відповідати можливостям клієнта та його потребам, враховувати соціальне оточення клієнта, чітко визначати дії для кожної зі сторін (соціального працівника, який надає соціальні послуги, та клієнта). У плані фіксуються конкретні заходи, вказуються виконавці, термін дій та очікуваний результат. Також у ньому зазначається графік моніторингу надання соціальних послуг/соціального супроводу. Моніторинг – це основний елемент систематичного процесу оцінки стану клієнта і виконання індивідуального плану. Моніторинг дає змогу менеджеру реагувати на зміни потреб клієнта і відповідно переглядати надані послуги. Завдяки цьому гарантується надання необхідних послуг та уникнення зайвих, а також заощадження ресурсів. За можливості клієнт має підписати план на знак підтвердження своєї участі в його розробці, а також у його наступній реалізації.

У більшості випадків для розв'язання соціальних проблем сім'я потребує певної матеріальної допомоги. Соціальний працівник спільно з клієнтом визначають, на якій саме проблемі слід зосередити увагу і які матеріальні ресурси для цього потрібні. Після цього соціальний працівник на командній зустрічі обговорює пропозиції, які вносяться до кошторису на отримання коштів для матеріальної допомоги сім'ям.

У ньому зазначаються: коротка характеристика сім'ї, скільки коштів та на які саме потреби виділяється.

На етапі планування визначається, хто виконуватиме головну роль у веденні випадку, з ким ще потрібно проконсультуватися. Менеджер погоджує дії сторін.

На етапі надання соціальних послуг/соціального супроводу робота ведеться за індивідуальним планом. У роботі з клієнтом використовують різні форми і методи, на цьому етапі соціальний працівник реалізує свої професійні функції (див. 1.1).

Періодично спільно з клієнтом переглядається договір, робиться оцінка його виконання. При потребі справа розглядається на засіданні дорадчого органу повторно і вирішується питання щодо продовження або припинення соціального супроводу цієї сім'ї. Таким чином, здійснюється постійний моніторинг надання послуг/соціального супроводу, що охоплює етапні оцінки процесу та результату (впливу) (див. 2.2).

Всі контакти з сім'єю та із соціальним оточенням сім'ї (через листи, телефонні дзвінки, індивідуальні бесіди, інше), протоколи командних зустрічей, на яких розглядалися питання сім'ї, мають бути обов'язково зафіксовані. Всі записи повинні бути достовірними, чіткими й розбірливими. Це потрібно для того, щоб за відсутності соціального працівника чи на випадок надзвичайної ситуації інший соціальний працівник або керівник служби могли при необхідності отримати повну інформацію про сім'ю.

Якщо сім'я потребує матеріальної/фінансової допомоги, відбувається пошук шляхів її надання (залучення благодійних коштів, гуманітарна допомога, організація шефської допомоги тощо). За використанням наданої матеріальної/фінансової допомоги здійснюється систематичний контроль.

На етапі надання послуг менеджер ініціює і стимулює діяльність, ліквідує перешкоди її здійснення, організовує транс-

порт, розробляє графік зустрічей, дає клієнту інформацію про інші інституції, що надають необхідні послуги, чим забезпечує право вибору сім'ї.

Потрібно підкреслити, що соціальний працівник, котрий веде випадок, і клієнт спільно обирають найголовнішу мету своїх дій. Вона має бути реалістична, конкретна і співмірна, відповідати можливостям сім'ї і соціальної служби, потребам клієнта (сім'ї).

Якщо обов'язки соціальної служби, передбачені договором, виконані та за оцінками соціального працівника сім'я вийшла із кризового стану, то сім'ю починають готувати до завершення роботи з нею.

Перед припиненням підтримки сім'ї соціальний працівник спільно з клієнтом визначають: чи вирішено основні проблеми, чи задоволені пріоритетні потреби, чи безпечний психологічний клімат у сім'ї, які саме цілі досягнуті, чи стабільні зміни, чи зможе сім'я в подальшому самостійно впоратися зі скрутою, чи існує соціальна мережа, яка підтримає сім'ю, чи відчуває сім'я потребу в подальшій підтримці, чи сім'я соціально та юридично захищена, чи сім'я самодостатня і готова надалі вирішувати свої проблеми самостійно тощо. Таким чином, закриття випадку є одночасно й аналізом ефективності роботи. На цьому етапі здійснюється підсумкові оцінки процесу та результату (впливу) роботи. Як правило, при оцінці процесу опорною формою аналізу є план роботи з клієнтом, а при оцінці результату (впливу) – інструментарій оцінки потреб клієнта.

Питання про завершення стосунків із сім'єю обговорюється на командній зустрічі, засіданні дорадчого органу, де й ухвалюється рішення щодо припинення стосунків із родиною. Про припинення соціального супроводу сім'ї ухвалюється й відповідний наказ ЦСССДМ.

Менеджер ведення випадку подає звіт про результати роботи директору ЦСССДМ.

Ведення випадку – ключова технологія роботи інтегрованих соціальних служб

Після закриття випадку сім'я в обов'язковому порядку інформується про способи й організації соціальної підтримки, якими вона може скористатися в майбутньому.

Спостереження за сім'єю триває. З метою оцінки ситуації, запобігання рецидивам та надання потрібних консультацій нагляд за сім'єю не припиняється. Соціальний працівник контактує з сім'єю 2-3 рази в перші 3 місяці, далі рідше.

Дотримання послідовності етапів технології ведення випадку забезпечує результативність роботи соціальних служб, а сам метод є інструментом оптимізації витрат, зростання ефективності й раціоналізації послуг, що надаються клієнту з максимальним використанням залучених ресурсів громади.

Література:

1. *Сидоров В. Н.* Профессиональная деятельность социального работника: ролевой подход. – Винница, Глобус-пресс, 2006. – 408 с.
2. Соціальна педагогіка: теорія і технології. Підручник / За ред. І. Д. Звереві. – К.: Центр навч. літ-ри, 2006. – 316 с.
3. Социальные технологии в современном мире / В. Н. Иванов. – М.: – Нижний Новгород, 1996. – 193 с.
4. Технология социальной работы / Под ред. И. Г. Зайнышева. – М.: Владос, 2000. – 240 с.
5. Управление случаями в социальных службах при междисциплинарном взаимодействии в решении проблем детей. – М.: Полиграф-сервис, 2005. – 112 с.
6. The Blackwell encyclopaedia of social work / edited by Martin Davies. – Blackwell Publishing, 2005. – 412 p.

2.4 Мобілізація ресурсів громади щодо підтримки сімей із дітьми

2

Як і в світі, багато громад в Україні занепокоєні загостренням соціальних та економічних проблем, що погіршують соціальне становище сімей із дітьми. Спеціальні урядові програми, спрямовані на їх вирішення, не дають очікуваних результатів.

В Україні негайного вирішення потребують проблеми соціального сирітства, насильства щодо дітей, погіршення стану їхнього здоров'я та багато інших соціальних негараздів. Стає більш чітким розуміння, у тому числі на рівні територіальної громади, що ці проблеми є не ізольованими, а глибоко взаємопов'язаними.

У суспільстві зростає усвідомлення того, що професійні працівники соціальної сфери та державні програми, які ними реалізуються, незважаючи на їхні добрі наміри, не можуть повною мірою забезпечити комплексне розв'язання взаємопов'язаних проблем. Результативність соціальних програм значною мірою залежить від активної участі пересічних громадян, бізнесових структур, формальних і неформальних громадських, благодійних організацій у багатьох сферах життя. Все більш важливими у реалізації соціальних програм стають особисті взаємини та поновлені, життєздатні соціальні мережі. Створення й відновлення таких взаємин і соціальних мереж, у першу чергу в територіальних громадах, є завданням, до виконання якого мають долучатися всі сектори суспільства.

Викладачі канадського Центру навчання з питань розвитку громади «The Four Worlds» подружжя Джуді та Майкл Боп, розглядаючи діяльність певних груп людей, спрямовану на покращення здоров'я і добробуту окремих осіб і сімей, а отже, і громад, у яких вони мешкають, пропонують терміном **«громада»** називати будь-яку групу людей, які встановлюють сталі взаємини між собою з метою вдосконалення самих себе та середовища, в якому вони живуть [8].

Свою **концепцію та модель громади** ці автори подають у вигляді сегментарного кола. В їхньому розумінні життя окремої особистості охоплює чотири сфери її діяльності:

- *духовну* – цінності, переконання, погляди, прагнення, ідеали;
- *фізичну* – самопочуття, стан здоров'я на фізіологічному рівні;
- *емоційну (психологічну)* – почуття, емоції, симпатії, захоплення тощо;
- *розумову* – мислення, стереотипи, ерудиція, освіта тощо.

Всі ці сфери тісно пов'язані, отже, можуть взаємодіяти, справляючи позитивний чи негативний вплив, залежно від рівня благополуччя людини в кожній із них. На їхню думку, дуже важливо, аби людина рухалася шляхом гармонійного розвитку своєї особистості, тобто працювала над покращенням стану цих сфер.

Кожна окрема людина, особистість належить до своєї родини (або групи людей, яку вона вважає своєю родиною). Розглядаючи окремо кожну родину, також можна визначити чотири **сфери її існування**:

- *культурне та духовне життя* – життєві цінності, погляди, традиції тощо;
- *фізичне середовище та економіка* – умови проживання, матеріальне забезпечення;
- *взаємини (емоційний рівень)* – задоволення потреб у любові, повазі, приналежності до громади тощо;
- *світоглядні позиції* – настанови, стереотипи, традиції тощо.

Джуді та Майкл Боп зазначають, що фахівцям, які працюють у громаді, необхідно пам'ятати, що громади складаються із сімей, а в сім'ях також існують певні взаємини, які можна трансформувати, аби створити здорові громади. Кожна родина також має соціальні зв'язки. Члени родини можуть

Мобілізація ресурсів громади щодо підтримки сімей із дітьми

відчувати підтримку, повагу й любов або навпаки – лише критику та неадекватну оцінку. Родини можуть ухвалювати рішення, поважаючи думку кожного з її членів, але може статися й так, що один із членів родини використовує свій вплив для того, щоб контролювати інших. Родина може забезпечувати здорове середовище, в якому задовольняються основні потреби всіх її членів і в якому вони почуваються у безпеці. Або ж навпаки, родинне середовище може бути небезпечним, а дитина позбавлена елементарних речей, зокрема, їжі, а також права на відпочинок. І нарешті, в родинях сформовані певні цінності та переконання, які впливають на їхню поведінку та стосунки і взаємодію з іншими членами громади.

Життя окремих сімей проходить у громадах, тому сім'ї відчують на собі **вплив громадської діяльності**, яку Джуді та Майкл Боп також розглядають **за чотирма аспектами**:

- *культурний* – цінності людей певної громади, їхні переконання, ідеали, потреби, пріоритети, мораль тощо, а не лише належність до певного етносу;
- *економічний* – стан і способи задоволення базових потреб членів громади;
- *соціальний* – взаємини між людьми, їхня соціальна захищеність, впевненість у завтрашньому дні, участь людей у житті громади, відкритість новим ідеям, іншим громадам і т.д.;
- *політичний* – розподіл влади, система управління своїми справами та ресурсами.

Щоб створити повноцінну громаду, необхідно працювати за всіма зазначеними напрямками. Громади складаються зі значної кількості взаємозв'язків різних видів, що є частиною розвитку громади. Ці взаємозв'язки характеризують соціальний аспект життя у громаді й свідчать про те, наскільки люди у громаді відчують, що про них турбуються, що їх підтримують і цінують; як члени громади навчаються спілкуватися одне з одним, розв'язувати конфліктні ситуації, поважати старших і лідерів, доглядати дітей і надавати моло-

2

ді можливість робити власний внесок у життя громади. Створення повноцінної громади залежить від того, наскільки вона є відкритою для нових ідей, для взаємодії з тими, чиї погляди різняться, а також до сприйняття нових методів роботи у випадку, коли старі вже не спрацьовують.

Визначальним є економічний аспект життя громади. Він впливає на те, як саме люди у громаді взаємодіють між собою, зі світом природи та з іншими громадами для задоволення основних потреб. Саме економічні взаємозв'язки можуть забезпечити членам громади процвітання, впевненість у власних силах, дати відчуття власної гідності або, навпаки, призвести до злиднів, залежності від інших і руйнування довкілля.

Діяльність кожної громади має й політичний аспект. Йдеться про те, як громада ухвалює рішення, хто користується владою, а хто ні. Кожна громада має власну систему управління своїми справами та ресурсами, які необхідно використовувати на благо людей.

І нарешті, громади різняться аспектами культури. Культура громади може зазнавати впливу етнічних груп, які живуть у межах. Однак самого лише розуміння того, що певна громада належить, наприклад, до татарської культури, недостатньо. Коли ми говоримо про культурницькі аспекти, мова має йти про переконання, цінності, мораль і потреби, якими керуються люди. Культурницька основа громади часом здається невидимою, однак подібна до ролі програмного забезпечення у комп'ютері. Ми не можемо «побачити» електронну програму, хоч саме вона визначає, яким чином працюватиме комп'ютер. "Програмним забезпеченням" для громади є цінності та переконання, які впливають на формування всіх аспектів громадського життя. У багатьох громадах далеко не всі люди керуються однаковими цінностями, переконаннями та потребами. Тому, коли соціальні працівники розвивають мережу соціальних послуг у громаді, вони мають враховувати ці багатокультурні реалії.

Мобілізація ресурсів громади щодо підтримки сімей із дітьми

Подружжя Боп розглядає три рівні – особа, родина, громада – як своєрідні підсистеми, зображуючи їх у вигляді різних за розміром, накладених одне на одне концентричних кіл, і утворюючи, таким чином, певну **модель громади**, в якій добре видно взаємовплив та взаємозумовленість усіх складових громади у тріаді «індивід – сім'я (родина) – громада» (див. Рис. 17).

2

Рис. 17. Секторальна модель громади (за Джуді та Майклом Боп)

Дана модель показує, що, працюючи над вирішенням проблем конкретної сім'ї, важливо враховувати вплив усіх рівнів і секторів як на етапі виникнення проблеми, так і в її розв'язанні.

Аналіз конкретних проблем людей, сімей у різних секторах і на різних рівнях, а також їх розв'язання передбачають одержання підтримки й допомоги з боку конкретних осіб та організацій на цих рівнях, що дозволяє досягати більшої результативності та надійності у вирішенні цих проблем і подоланні їх наслідків.

Саме це і становить **сутність соціальної роботи**, яка є комплексною у громаді і забезпечується [1]:

- діяльністю державних та неурядових організацій, які працюють в інтересах сімей та дітей;
- розвитком співпраці, партнерських стосунків між різними соціальними інституціями територіальної громади, органами виконавчої влади та членами громади;
- стимулюванням членів громади до різних ініціатив, насамперед до участі у визначенні й вирішенні проблем сімей і дітей та на місцевому рівні.

Однією з необхідних умов здійснення соціальної роботи в громаді є її **ресурсне забезпечення**. Цей вид діяльності неможливо уявити поза зв'язком із необхідними для її проведення ресурсами. Ресурсний потенціал соціальної роботи в окремій громаді постійно видозмінюється, з'являються нові його види, динамічно розвивається наявна ресурсна база. Зазначимо, що практично всі об'єкти і явища, які оточують людей, є ресурсним простором (ресурсною базою). Тому дуже важливо правильно визначитися в питаннях необхідності та спрямованості їх використання, особливо в умовах дефіциту ресурсів місцевих громад.

На сьогодні серед таких ресурсів найчастіше виокремлюються: природні, людські, фінансові, матеріальні, інституційні, інформаційні, технологічні, часові.

Одним із найбільш сталих видів ресурсів територіальної громади є **природні ресурси**. Кожна громада розташована на певній території, яка має свої особливості. Серед природних ресурсів територіальної громади можна виокремити наявність лісопаркової зони, водойм, певних корисних копалин, особливостей географічного місця розташування. Природні ресурси можуть бути активно застосовані членами громади під час вирішення проблем дозвілля людей, їхнього працевлаштування чи розвитку певних напрямів виробництва на території громади.

Фінансові ресурси територіальної громади можуть складати такі їх види: доходна частина місцевого бюджету; трансфери з Державного бюджету України; кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування, які виплачуються жителям відповідної адміністративно-територіальної одиниці; кошти підприємств, установ і організацій, які спрямовуються на реалізацію соціальних програм; кошти благодійних і релігійних організацій, підпорядковані вирішенню соціальних проблем у громаді; приватні кошти громадян [5, с. 164]. За умови, що цих ресурсів замало для вирішення певних соціальних проблем у громаді, можна залучати зовнішні фінансові ресурси у формі грантів чи спонсорських надходжень від представників інших громад.

Такі гранти можуть бути найрізноманітнішими: цільові (спрямовані на сприяння будь-якій події чи заходу, наприклад, реконструкція школи у сільській громаді); тематичні (призначені для підтримки ініціатив у будь-якій сфері соціально вагової діяльності, наприклад, розвиток дитячої творчості чи працевлаштування людей з обмеженими функціональними можливостями); іменні (виділені підприємцем чи певною компанією).

Очевидним є той факт, що будь-яка діяльність не може здійснюватися без участі людей. Тому **людські ресурси** відіграють провідну роль у соціальній роботі на рівні громади. Серед різновидів таких ресурсів можна визначати спеціалістів соціальної сфери (штатних соціальних працівників, соціальних педагогів, психологів, педагогів тощо), які виконують роль соціальних організаторів, членів ініціативних груп, залучених консультантів та волонтерів.

Ініціативна група – це не просто громадська комісія, створена для розв'язання певної проблеми, що стосується всієї громади. Ініціативні групи насправді складаються з членів громади та професіоналів, що їх підтримують, і займаються проблемами, які стосуються всіх. Ключем до ефективного розвитку ініціативної групи є погляд на неї як на своєрідну „міні”-громаду. Створення ініціативної групи здійснюється

за участю зацікавлених осіб. Кожна така група обирає для вирішення певні проблеми, аби стати ініціатором та учасником активних змін у громаді. У межах територіальної громади залежно від її чисельності може бути від однієї до кількох десятків ініціативних груп [2, с. 60].

Таким чином, можна виокремити такі основні критерії корисності волонтерської діяльності для місцевої громади: певний економічний внесок у суспільне життя громади; можливість членам громади реалізувати свої добродійні наміри; залучення до громади людей різних соціальних груп; посилення впевненості людей у собі, можливість розвитку нових умінь та навичок.

Російський дослідник І. Є. Кокарев зазначає, що одним із важливих завдань ініціативної групи (він називає її кореневою) є не тільки вирішення місцевих проблем, але й нарощення соціального капіталу, який визначається потенціалом взаємної довіри та взаємодопомоги, що формується в міжособистісному просторі [1, с. 115].

Соціальний капітал міститься в таких елементах громадської організації, як соціальні мережі, соціальні норми та довіра, що створюють умови для координації та кооперації заради взаємної вигоди. Соціальний капітал – це соціальний клей, який дає змогу мобілізувати додаткові ресурси взаємин на основі довіри людей одне до одного [3]. Соціальний капітал громади складається з певних правил, яких дотримуються окремі особи чи організації, та соціальних стосунків, що створюють довіру і взаємність між громадянами чи організаціями. Соціальний капітал існує у формі міжособистісних взаємин: приналежність до певних неформальних спільнот, до кола друзів; це сукупність усіх неформальних зв'язків, які можуть бути мобілізовані для вирішення того чи іншого завдання. Р. Путнем зазначає, що під соціальним капіталом слід також розуміти мережу стосунків між людьми, рівень розвитку «звичаєвого права», рівень довіри в суспільстві, тобто все те, що дозволяє діяти спільно та більш ефективно, досягаючи намечених завдань. Він виокремлює два типи соціального капіталу: рівень залучення жителів до процесів, які відбува-

Мобілізація ресурсів громади щодо підтримки сімей із дітьми

ються у громаді, та рівень довіри між суб'єктами, які діють на певній території [7, с. 116]. У першому випадку зближуються люди, які вже знають один одного; у другому – об'єднуються люди або групи людей, доти не знайомі.

Якщо порівняти, чим відрізняється успішна громада від неуспішної та чому деякі громади поведуться з подібними економічними, соціальними й демографічними цінностями краще, ніж інші, то стане очевидно, що більш успішні громади мають більші рівні соціального капіталу.

Потужні громади мають сильні мережі сусідів та сімей, у той час як неуспішні часто характеризуються слабкими сімейними та родинними мережами. Успішні громади мають сильну інфраструктуру – від громадських та волонтерських груп до релігійних організацій, місцевих соціальних служб, молодіжних клубів, асоціацій батьків/учителів, ігрових груп та ін.

Соціальний капітал створюється у випадку, коли люди навчилися довіряти одне одному так, що можуть створювати надійні зв'язки і поклатися на певні стосунки взаємності, а не на вузькі ланцюжки спеціалізованих контактів, організованих за принципом: „ти мені – я тобі”. Соціальний капітал у разі його інтенсивного використання не вичерпується, а без застосування порівняно швидко зникає. На соціальний капітал мало впливає нестача матеріальних ресурсів, а його потенціал до творення обмежується лише бажанням та активністю людей. Отже, соціальний капітал за своєю суттю охоплює різних представників громади як суб'єктів соціального життя, мережу їхніх взаємозв'язків, цінності та норми, яких вони дотримуються, а також різні види діяльності, здійснювані ними з власної ініціативи в рамках сформованої мережі зв'язків та з дотриманням усталеної системи цінностей і норм [6, с. 19].

Кожна територіальна громада має низку соціальних інститутів, які надають соціальні послуги, забезпечують соціальні гарантії та соціальний захист населення. Як різновиди соціальної системи такі інститути виконують дві важливі функ-

ції: сприяють соціалізації та інтеграції нових поколінь у суспільство, тобто створюють необхідну для розвитку громади спадкоємність; забезпечують важливий для кожної соціальної системи рівень соціального контролю за діяльністю та спрямованістю поведінки всіх членів спільноти з метою збереження й підтримки впорядкованих суспільних стосунків.

Серед найпоширеніших **інституційних ресурсів** у територіальній громаді можна виокремити: загальноосвітні заклади; позашкільні заклади; заклади системи охорони здоров'я, культури, різноманітні соціальні служби (центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центри роботи з жінками, територіальні центри обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян; центри соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями; центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх; соціальні гуртожитки, клуби за місцем проживання тощо).

Окрім наведених інституційних ресурсів, діяльність яких координується на державному та місцевому рівнях, слід ще назвати такі види ресурсів, як церква та неурядові організації.

В Україні церква є одним із найстаріших інститутів підтримки соціально незахищених верств населення. З часів Київської Русі й дотепер церква організовує віруючих на допомогу хворим, людям похилого віку, тим, хто перебуває у скруті; збирає пожертви від парафіян на придбання харчів, одягу, ліків для тих людей, які перебувають у складних життєвих обставинах; організовує благодійні обіди та притулки для осіб, що не мають постійного місця проживання; сиротинці для дітей, позбавлених батьківського піклування; недільні школи тощо. Нині церква є одним із тих соціальних інститутів, який активно залучає людей до громадської роботи саме в місцевій громаді.

Соціальна робота у громаді тісно пов'язана з ініціацією створення громадських організацій і спрямована на налагодження активної співпраці між урядовим та неурядовим

секторами. Діяльність цих організацій у межах територіальної громади: робить певний внесок у соціально-економічний розвиток територіальної громади; забезпечує рівновагу та баланс у співфункціонуванні трьох секторів – органів місцевого самоврядування, бізнесу та неурядових організацій; сприяє налагодженню співробітництва між ними; забезпечує формування альтернативної (недержавної) системи надання соціальних послуг; сприяє підвищенню громадянської активності членів територіальної громади.

Організація та здійснення соціально-педагогічної роботи в межах зазначених соціальних інституцій неможлива без використання різноманітних технологій – сукупності форм, методів і прийомів, що застосовуються соціальними службами, закладами соціального обслуговування, громадськими організаціями та спеціалістами й волонтерами з метою задоволення потреб чи вирішення проблем членів місцевої громади. У практичній соціальній роботі в громаді найчастіше застосовуються прикладні технології соціально-правового захисту, соціального обслуговування, соціальної профілактики, соціальної реабілітації, соціального опікунства, патронажу, супроводу, рекламно-інформаційні технології.

Наявність матеріальних засобів, технологій діяльності та спеціалістів і волонтерів ще не є належною умовою для здійснення соціально-педагогічної роботи у громаді. У вік бурхливого розвитку інформаційних технологій не можна не зважати на пріоритетні позиції інформаційного поля в забезпеченні високого рівня професійної діяльності. Організація інформаційного обміну є однією з передумов вирішення проблем на локальному рівні, оскільки якісна інформація відображає усе розмаїття життя громади. Завдяки інформації кожен громадянин має можливість відчувати свою власну причетність до громади. Шляхом вивчення відповідної інформації можна визначити стан розвитку та потреби громади, оскільки саме інформація часто спонукає людей до активної участі в різних заходах.

Деталізуючи види **інформаційних ресурсів** на рівні практичної соціальної роботи в громаді, виокремлюють такі: різ-

номанітні документи органів місцевого самоврядування (звіти, накази, постанови); спеціальну літературу; інформацію засобів масової інформації про проблеми в громаді, діяльність органів місцевого самоврядування, державних та неурядових організацій; інформаційну мережу Інтернет (інформаційно-пошукові сервери, сайти урядових, громадських організацій, організацій донорів); рекламно-інформаційну продукцію різноманітних соціальних служб та неурядових організацій; усну інформацію спеціалістів та волонтерів.

Організуючи соціально-педагогічну роботу в громаді, важливо також зважати на ресурс часу, оскільки саме від кількісних характеристик тривалості вирішення певних соціальних проблем залежить як ініціативність людей, так і міра їх задоволеності певними послугами та змінами. Часовий ресурс у цілому складається з витрат часу, потрібних для реалізації кожного наміченого виду діяльності, і має бути визначений на підставі міркувань, планів, розрахунків. Для визначення загального часового ресурсу, слід враховувати, що окремі види діяльності можуть виконуватися одночасно, а деякі можуть бути реалізовані тільки послідовно.

Відтак, якщо певні проблеми в громаді потребують нагального вирішення, очевидно, що ресурс часу в цьому випадку зумовлює необхідність пошуку таких ресурсів, які дадуть змогу фахівцям і членам ініціативної групи якомога скоріше вирішувати проблему. За умов наявності певного часового періоду для розв'язання намічених соціально-педагогічних завдань зацікавлені особи можуть готувати пропозиції до певних проєктів для різних державних і неурядових організацій чи поетапно проводити потрібні зміни у тривалому часовому періоді.

Таким чином, соціальна робота з дітьми та сім'ями у територіальних громадах може проводитися з використанням значної кількості різноманітних ресурсів. Наявні в територіальних громадах ресурси можуть бути доповнені залученими. Використання сукупних ресурсів соціальної роботи має бути комплексним. Планування соціальної роботи з сім'ями із

Мобілізація ресурсів громади щодо підтримки сімей із дітьми

дітьми доцільно здійснювати таким чином, щоб одні види ресурсів органічно доповнювалися іншими. Це сприятиме отриманню максимально вагомого соціального ефекту у вирішенні соціальних проблем сімей із дітьми в територіальних громадах.

Одним із важливих напрямів соціальної роботи в громаді є активізація членів громади до участі у визначенні та вирішенні місцевих проблем. Наразі існує низка технологій активізації членів громади та мобілізації її ресурсного потенціалу.

До найпоширеніших із них належать:

- опитування членів громади з метою визначення наявних у громаді проблем;
- інформаційно-рекламні кампанії;
- громадські збори;
- громадські слухання.

Сьогодні у практиці соціальної роботи виокремлюють **два підходи** щодо визначення потреб і проблем членів громади. **Перший підхід** полягає в тому, що **визначення потреб громади здійснюється фахівцями соціальної сфери** (соціальними працівниками, психологами, соціальними педагогами, представниками неурядових організацій тощо). В основі цього підходу лежить такий різновид участі членів громади, як залучення до надання інформації, оскільки вони постають зазвичай джерелом необхідних даних для тих, хто організовує та проводить опитування. Визначення проблемно-потребового поля членів громади найчастіше проводять за допомогою таких соціологічних методів, як спостереження, інтерв'ю, анкетування, аналіз документів тощо.

Після аналізу отриманих результатів фахівці приймають рішення щодо розробки певних проектів, програм, надання необхідних, на їхню думку, соціальних послуг для задоволення існуючих потреб і розв'язання проблем сімей, враховуючи насамперед можливість організації, яку вони представляють,

та наявні ресурси. При цьому думка членів громади про необхідність тих чи інших заходів, послуг тощо до уваги практично не береться. (див. Таблицю 5)

2

Другий підхід – це **оцінка громадою своїх потреб (ОГП)** – група методів і підходів, завдяки яким люди визначають проблеми громади, аналізують їх та ухвалюють рішення, важливі для їхнього життя у громаді. Особливість цього підходу полягає в тому, що саме пересічні члени громади (діти, молодь, дорослі) намічають шляхи вирішення і працюють, щоб реалізувати власні потреби. Звичайно, вони можуть отримувати допомогу та підтримку фахівців соціальної сфери, але самі члени громади, а не фахівці, контролюють процес визначення й вирішення певної проблеми. Схему проведення оцінки громадою своїх потреб подано на Рис. 18.

Вочевидь обидва означені підходи можуть мати місце у практиці соціальної роботи в громаді. Надання пріоритету певному підходу в кожній конкретній ситуації залежить передусім від того, які види участі членів громади планують застосовувати фахівці соціальної сфери для вирішення потреб та проблем сімей із дітьми.

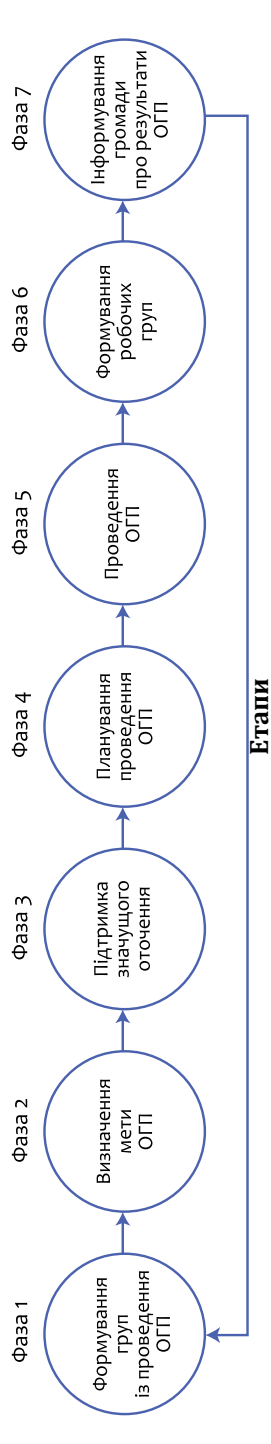
Одним із дієвих способів активізації громади останнім часом стали соціальна реклама та проведення рекламно-інформаційних кампаній – система методів і заходів, спрямованих на конкретну цільову аудиторію з метою зміни ставлення до окремої соціальної проблеми. Вони дають можливість:

- привернути увагу людей до проблем дітей та сімей місцевої громади;
- залучити додаткові ресурси для вирішення наявних проблем;
- формувати в людей думку про те, що вони також є відповідальними за створення сприятливих умов життєдіяльності дітей у своїй громаді.

Провідною фігурою мобілізації ресурсів громади задля вирішення проблем сімей із дітьми є працівник соціальної сфери.

Таблиця 5.
Методи оцінки потреб громади

Методи	Техніка проведення оцінювання	Переваги	Недоліки
Опитування представників громади	Інтерв'ю з членами громади	Дає широкий погляд на існуючі потреби і проблеми	Потребує багато часу і витрат
Опитування надавачів послуг	Інтерв'ю з обраною цільовою групою	Інформація отримана безпосередньо від членів цільової групи	Можливі труднощі з визначенням місця перебування членів цільової групи. Потребує часу і коштів
Оцінка соціальних індикаторів (показників)	Аналіз кількості сімей різних типів, дітей, позбавлених батьківського піклування, рівня доходів членів громади тощо	Дані є доступними й загально характеризують соціально-економічний стан членів громади	Показники не є деталізованими
Аналіз документів	Вивчення адміністративних документів	Надають інформацію щодо основних проблем і турбот членів громад	Можуть бути суб'єктивними та важко доступними
Вивчення інформації від інших організацій	Аналіз даних і документів державних та інших місцевих організацій	Можуть надати нову інформацію, яку важко отримати з інших джерел	Не завжди є доступними

Етапи

Фаза 1	Фаза 2	Фаза 3	Фаза 4	Фаза 5	Фаза 6	Фаза 7
<ul style="list-style-type: none"> Навчання методів ОГП 	<ul style="list-style-type: none"> Визначення очікуваного результату від ОГП Визначення меж громади 	<ul style="list-style-type: none"> Зустрічі з представниками влади та активістами громад Інформування населення про ОГП 	<ul style="list-style-type: none"> Визначення інформаци, необхідної для ОГП Визначення потенційних учасників ОГП Визначення необхідних ресурсів Розподіл ролей і груп під час проведення ОГП 	<ul style="list-style-type: none"> Проведення ОГП у групах, сформованих із представників місцевих громад Огляд і узагальнення можливих вторинних джерел інформації Систематизація результатів Пріоритетність проблем на зборах представників місцевих громад 	<ul style="list-style-type: none"> Формування ініціативних груп із розробки та подальшого виконання планів щодо вирішення проблем місцевої громади 	<ul style="list-style-type: none"> Інформування населення через ЗМІ, зустрічі/зібрання

Результати

Фаза 1	Фаза 2	Фаза 3	Фаза 4	Фаза 5	Фаза 6	Фаза 7
Сформовано групу зацікавлених людей, озайомлених із методами ОГП	Визначено мету ОГП	Отримано згоду місцевої влади на проведення ОГП у громаді. Населення знає про майбутню ОГП	Сплановано процес ОГП і створено всі необхідні умови для проведення ОГП	Виявлено та визначені проблеми за пріоритетністю	Сформовано ініціативні групи	Представників місцевої громади поінформовано про результати ОГП

Рис. 18. Фази проведення оцінки громадою своїх потреб (ОГП)

Мобілізація ресурсів громади щодо підтримки сімей із дітьми

В умовах низького рівня активності членів громади соціальні працівники, соціальні педагоги та інші фахівці соціальної сфери мають стимулювати членів громади до ухвалення певних рішень та впровадження ініціатив, спрямованих на поліпшення становища сімей із дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Література:

1. *Безпалько О. В.* Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді: теоретико-методичні основи. – К.: Наук. світ, 2006. – 363 с.
2. Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями: Метод. матеріали для тренера / О. В. Безпалько та ін.; Під заг. ред. І. Д. Звереві. – К.: Наук. світ, 2004. – 69 с.
3. *Климанська Л.* Про громаду та її соціальний капітал. – <http://www.dialog.lviv.ua/socialpartnership/articles/5/>
4. Науковий супровід, моніторинг та оцінка ефективності соціальних проектів / О. О. Яременко, О. Р. Артюх, О. М. Балакірева та ін. – К.: ДЦССМ, 2002. – 132 с.
5. *Руденко В.* Фінансово-матеріальні ресурси органів місцевого самоврядування як засоби реалізації соціальної спрямованості держави // Ресурси розвитку. Адміністративна реформа в Україні / Упор. М. Пухтинський, Є. Рахімов. – К.: Логос, 2002. – С. 163–174.
6. *Семигіна Т. В.* Робота в громаді: практика й політика. – К.: Видавничий дім “КМ Академія”, 2004. – 180 с.
7. Хрестоматія для некомерческих організацій / Душан Ондрушек и др. – Братислава, 2003. – 312 с.
8. *Ворр М., Ворр Г.* A Practical Guide to Building Sustainable Communities – Calgary: Alberta, 1998. – 68 p.

Основні напрями роботи інтегрованих соціальних служб

3.1 Соціальна робота з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах

Сім'я є тим первинним суспільним осередком, який має особливе значення в житті кожної людини, забезпечує її захист і соціалізацію, формує моральні основи, емоційний світ дитини, громадянську свідомість та самосвідомість. Цілий ряд досліджень вказує на те, що сім'я, як соціальний інститут, сьогодні перебуває у стані гострої кризи. Однак, незважаючи на напружену соціально-економічну атмосферу, у більшості українців саме сім'я та родина залишається на першому місці в ієрархії життєвих потреб людини.

Виконуючи певні **функції**, сім'я забезпечує свою життєздатність. Розрізняють: *економічну* (заробіток, витрати, розподіл грошей, планування бюджету і т.п.); *репродуктивну* (народження дітей, планування сім'ї, небажана вагітність); *рекреативну* (відпочинок після роботи, відпустка, дозвілля); *господарську* (турбота про дім, підтримка порядку й чистоти, догляд за житлом, санітарно-гігієнічні норми); *соціалізуючу* (соціальні вміння, освіта, професія, соціальні навички); *терапевтичну* (взаємодітримка, прив'язаність, ідентичність) функції сім'ї.

Сім'я, яка належним чином виконує свої функції, називається здоровою. Її основними ознаками є: згуртованість; відкритість для встановлення нових стосунків; інтимність; оптимізм і турбота; здатність самостійно вирішувати завдання свого розвитку; ідентичність; готовність до зміни ролей; залучення всіх членів до ухвалення сімейних рішень тощо.

Успішність соціальної роботи з сім'єю залежить від урахування рівня її здатності виконувати ті чи інші функції, а також від типу сім'ї. На жаль, у науковій літературі типологія сімей належною мірою не розроблена, не визначені основні ознаки, які мають бути покладені в основу її окреслення. Тому існує багато підходів до визначення типів сімей. Зокрема, відповідно до соціально-педагогічного підходу, сім'ї класифікують за:

- структурою (повна, неповна);
- матеріальною забезпеченістю (з дуже високим матеріальним статком; із високим матеріальним статком; із середнім матеріальним статком; із низьким матеріальним статком чи малозабезпечена, сім'я, що перебуває за межею бідності);
- місцем проживання (міська, сільська);
- сімейним станом (дискантна, позашлюбна, молода, зріла);
- кількістю і наявністю нерідних дітей (бездітна, малодітна, багатодітна);
- якістю сімейних взаємин (опікунська, прийомна, благополучна, неблагополучна – конфліктна, аморальна, маргінальна) тощо.

Ми вважаємо за доцільне визначати типи сімей залежно від функцій, яку виконує сім'я. Водночас слід зазначити, що іноді сім'ю можна віднести до різних типів, залежно від того, під яким кутом зору розглядати її функціонування.

Насамперед **типологію сімей** можна також визначити за виконанням ними виховної функції. Зокрема, серед клієнтів соціальних служб є сім'ї, які повністю або частково втратили свої виховні можливості через ті чи інші обставини. У таких сім'ях об'єктивно чи суб'єктивно складаються несприятливі умови для виховання дитини, які можуть спричинити формування низки негативних проявів:

- батьки зловживають спиртними напоями, наркомані, ведуть аморальний спосіб життя, вступають у конфлікт із морально-правовими нормами суспіль-

3

ства (тобто припускаються різних видів правопорушень);

- низький морально-культурний рівень батьків;
- мають місце стійкі конфліктами у стосунках між батьками тощо.

Клієнтами соціальних служб є і зовні **благополучні сім'ї**, які допускають серйозні помилки, прорахунки у системі сімейного виховання внаслідок низької педагогічної культури та неосвіченості. Причому, такі помилки і прорахунки в системі сімейного виховання є не ситуативними, а стійкими.

До зовні благополучних можна віднести сім'ї, у яких: спілкування батьків з дітьми є формальними; не дотримується єдність вимог до дитини; безконтрольність або слабкий нагляд із боку батьків за успішністю та поведінкою дитини; сліпа батьківська любов чи надмірна суворість у вихованні, застосування фізичних покарань; насильство стосовно жінки, дитини; не враховуються у процесі сімейного виховання вікові та індивідуально-психологічні особливості особистості дитини. Останнім часом стали звертати на себе увагу сім'ї так званих «нових українців», які основну увагу зосереджують на власному бізнесі. Сімейне виховання у них зводиться до купівлі дітям дорогих іграшок, одягу, видачі значних сум коштів на дозвілля, розваги.

Соціальному працівникові доцільно пам'ятати, що виникнення в житті сім'ї проблеми, ніяк не пов'язаної з неблагополучним фактором, може впливати на спроможність сім'ї справлятися з нею самостійно.

Сім'ї, які долають усі проблеми самотужки, але мають деякі фактори ризику, відносять до **сімей групи ризику**. Вони потребують допомоги чи підтримки, щоб не опинитися у складних життєвих обставинах. До факторів ризику належать: інвалідність хоча б одного члена сім'ї, часткова втрата рухової активності у зв'язку зі старістю або станом здоров'я, сирітство, безпритульність, брак житла або роботи, насильство,

зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо.

Проблемні сім'ї – ті, які опинилися у життєвій скруті і не в змозі її подолати власними зусиллями і можливостями. Тобто показниками визначення того чи іншого типу сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, є рівень самостійності сім'ї у визначенні необхідної соціальної послуги або допомоги, а також міра спрямованості соціальної роботи на певний результат. Як правило, сім'я, яка належить до групи ризику, сама вибирає послугу; з нею проводиться профілактична робота з метою запобігання виникненню проблеми; проблемна сім'я не в змозі самостійно визначити необхідну послугу або допомогу, потребує втручання соціального працівника, який надається соціальні послуги для вирішення наявної проблеми (ситуації). Таким чином, сім'ї групи ризику здатні виконувати свої функції, проблемні сім'ї – ні.

Враховуючи потреби сьогодення, базовою складовою інтегрованої моделі соціальних послуг є служба підтримки сім'ї – спеціалізоване формування, мета діяльності якого: здійснення соціальної підтримки сімей із дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, надання їм адресних комплексних соціальних послуг (див. Додаток 1А).

Основне призначення сім'ї – задоволення суспільних, групових та індивідуальних потреб: по-перше, будучи соціальним осередком суспільства, сім'я задовольняє ряд його найважливіших потреб; по-друге, вона задовольняє особистісні потреби кожного свого члена, а також загальносімейні (групові) потреби. Саме тому специфіка соціальної роботи з сім'єю зумовлена складністю сім'ї як клієнта, адже в ній поєднано декілька людей, і проблема окремого члена сім'ї, як правило, стосується всіх інших.

Соціальний працівник має знати, що сім'ї як клієнту соціальної служби підтримки сім'ї притаманні такі особливості [2]:

3

- Практично всі сучасні соціальні та індивідуальні проблеми представлені в сім'ї або певною мірою її стосуються.
- Проблеми окремих членів сім'ї – це завжди проблеми сім'ї в цілому і навпаки. Наприклад, утрата батьками роботи може прямо відбитися не тільки на матеріальному статусі сім'ї безробітного, але й на психічному кліматі в сім'ї, стосунках між батьками та дітьми, психічному здоров'ї всіх її членів.
- Робота з членами сім'ї, які потребують допомоги, як правило, передбачає роботу і з іншими членами сім'ї, блокування тих моментів їхніх стосунків, що обтяжують стан клієнта. Це особливо потрібно при наданні соціальної допомоги дітям. Реабілітація дітей із послабленими сімейними зв'язками має супроводжуватися реабілітацією сімей, відновленням їхньої властивості бути сприятливим середовищем для виховання та розвитку дитини.
- Сім'я – це замкнена система. Не всі сторони її життя доступні для спостереження, тому справжня причина сімейної дисгармонії й усвідомлення цього її членами можуть не збігатися. Робота з сім'єю потребує багато часу і передбачає уважні спостереження та діагностику.
- Потрібно пам'ятати, що соціальний працівник не може вирішити проблеми, він може лише допомогти клієнтові (тобто сім'ї чи окремим членам) у її вирішенні. Допомога соціального працівника полягає в тому, щоб сприяти розумінню клієнтом сутності проблеми та розгляду різноманітних шляхів її вирішення.
- Сім'я автономна у своїй життєдіяльності і має право вибирати вид взаємодопомоги, методи виховання дітей і т.д. Втручання в сімейні стосунки бажане тільки після прохання про це клієнта, за винятком обставин, коли існує безпосередня загроза фізичному, психічному здоров'ю або життю когось із членів сім'ї.

- Головною метою соціального працівника при наданні соціальної допомоги сім'ї є, перш за все, інтереси її членів, а не абстрактні інтереси суспільства чи держави. Його місія – допомогти існуванню реальних сімей, забезпечити розвиток і дотримання прав конкретних дітей.
- Соціальна робота з сім'ями потребує делікатності й дотримання конфіденційності, адже іноді зачіпаються відомості, розголошення яких може завдавати серйозної шкоди людям.

3

Процес соціальної роботи із сім'єю, що опинилася у життєвій скруті, відбувається у логічній послідовності, що може бути представлена у таких етапах:

Етап 1. Виявлення сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Етап 2. Здійснення діагностування ситуації у сім'ї, її потреб та проблем (у т. ч. обстеження умов проживання сім'ї).

Етап 3. Ухвалення рішення про необхідність надання комплексних соціальних послуг, планування спільних дій (соціальний супровід).

Етап 4. Надання соціальних послуг сім'ї, що опинилася в складних життєвих обставинах.

Етап 5. Оцінка проведеної роботи, припинення соціального супроводу.

Розглянемо окремі етапи роботи детальніше.

Інформацію про сім'ї, які опинилися в складних життєвих обставинах, може отримувати будь-який із суб'єктів соціальної роботи у вигляді особистої заяви громадянина або звернення про допомогу одного з членів сім'ї, від організації, установ, підприємств, сільських і селищних рад, міських та районних у містах державних адміністрацій, органів охорони здоров'я, освіти, внутрішніх справ, установ виконання покарань, яку передають до центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ).

3

Звернення до ЦСССДМ є первинним джерелом інформації про сім'ю, тому воно насамперед ретельно вивчається на предмет визначення необхідності термінових дій. У разі, якщо клієнт сам звернувся до центру соціальних служб, соціальний працівник проводить із ним первинне інтерв'ю – експрес-оцінку. Якщо справа стосується дитини, для характеристики особливостей її розвитку, поведінки, специфіки спілкування з дорослими, однолітками, стану успішності, інших фактів соціальний працівник здійснює збір інформації про клієнта (початкову оцінку) із залученням до цього дотичних служб та установ.

За результатами початкової оцінки потреб ухвалюється рішення про відкриття випадку, і соціальна робота з сім'єю проводиться відповідно до технології, описаній у Розділі 2 (див. 2.3).

Дуже важливо вчасно та якісно діагностувати стан, у якому перебуває конкретна сім'я, її внутрішні та зовнішні резерви, простежити, порушення яких саме функцій призвело до складних життєвих обставин.

Часто в основу визначення потреб сім'ї кладеться дослідження наявного її стану, одним з елементів якого є діагностика виконання нею відповідних функцій. Кожна сім'я виконує у процесі своєї життєдіяльності певні функції, проте деякі з них можуть бути обов'язковими, а деякі – ні. Наприклад, якщо в сім'ї є діти, то обов'язковими будуть функції, пов'язані з дітьми і їх вихованням. Ймовірно, що брак окремих функцій не можна розглядати причиною втручання і початку соціального супроводу, хоча це може ускладнювати функціонування сім'ї в цілому. Наприклад, якщо в сім'ї слабо виражена терапевтична функція, то стосунки в ній будуть деструктивними, холодними, члени сім'ї не відчуватимуть прив'язаності один до одного (так званий «гуртожиток»). Навіть якщо соціальний працівник і зуміє спрогнозувати, до чого це може призвести, у нього не буде формальних причин для початку процесу здійснення соціального супроводу даної сім'ї.

Всі функції сім'ї тісно пов'язані. Неможливість виконання сім'єю однієї функції веде за собою прорахунки у виконанні іншої, порушує її стабільність, свідчить про дисфункціональність сім'ї, тобто наявність складної життєвої ситуації. Аналіз виконання різних функцій сім'ї дозволить знайти її сильні і слабкі сторони, що ляже в основу подальшого планування роботи та надання послуг. Продіагностувати сім'ю за її функціями допоможе таблиця, подана нижче.

Таблиця 5
Діагностика сім'ї за функціями

Функції сім'ї	Норма	Пограничний стан	Проблема
економічна			
репродуктивна			
рекреативна			
господарська			
соціалізуюча			
терапевтична			

Соціальний працівник, здійснюючи діагностування сім'ї, діє за схемою:

- діагностування проблем, потреб та визначення рівня самостійності сім'ї;
- визначення мети, яка виведе на конкретний результат;
- добір послуг необхідного типу та формування їх комплексу.

Діагностику за функціями можна використовувати як підсумкову, зручну для швидкого аналізу, наприклад, при перших візитах у сім'ю, так і детальну, для систематичного комплексного аналізу.

Логіка та процедура виявлення здатності батьків задовольняти потреби дитини, виконувати свої батьківські функції, подана у Розділі 2 (див. 2.1).

Сучасна діагностика сім'ї базується на цілій низці теорій, в числі яких можна вказати теорію комунікацій Г. Бейтсона, сімейну терапію С. Менухіна, теорію об'єктивних зв'язків Дж. Фрамо, гуманістичну сімейну терапію К. Роджерса і В. Сатир, системну сімейну психотерапію М. Палацолі, Ж. Ф. Чекина, Г. Прата і Л. Босколо, позитивну сімейну терапію Н. Пезешкіана, сімейну онтотерапію А. Менегетті та ін.

До проведення діагностування соціальному працівникові варто залучати членів сім'ї та її соціального оточення. Особливо важливо спільно проводити діагностування так званої «неблагополучної, кризової» сім'ї, де батьки зловживають спиртним, ведуть аморальний спосіб життя; неповної сім'ї; сім'ї, де між батьками, батьками й дітьми постійно виникають конфлікти; сім'ї з низьким морально-культурним рівнем батьків; зовні благополучні сім'ї, де за нормальних економічно-побутових умов і наявності обох батьків складаються несприятливі умови для виховання дітей унаслідок педагогічної неосвіченості та низької педагогічної культури батьків. Існують різні методи діагностики сім'ї, сімейних стосунків, внутрішньої взаємодії. Як правило, методи діагностики можуть слугувати і методами роботи з сім'єю. Серед них розрізняють: сімейну реконструкцію, генограму, сімейну розстановку, образи-спогади, сімейну скульптуру і сімейну хореографію, психодраматичне переживання ситуації, метафоричний вираз сім'ї, системно-структурна розстановка тощо.

Однією з найпопулярніших методик є генограма, що допомагає соціальному працівникові зібрати, структурувати і зафіксувати досить великий обсяг інформації про сім'ю, внутрішньо сімейні стосунки у трьох-чотирьох поколіннях. Техніка запропонована М. Bowen у 1978 році. Головна її перевага – структурованість і наочність. Генограма складається із таких компонентів: сімейного древа, медичних відомос-

тей, емоційних паттернів, динаміки стосунків, системи сім'ї, сімейних вірувань, соціальної мережі сім'ї. Існує система позначок, які використовуються при складанні генограми: особи жіночої статі – кружечки, особи чоловічої статі – квадрати (див. Рис. 19). В середині зазначається вік. Смерть одного із членів позначається перекресленим квадратом. Розлучення – двома паралельними лініями. Відновлення шлюбних стосунків – лінія, що повторно з'єднує квадрат і кружечок. Зв'язок без шлюбу – пунктирна. Таким чином і фіксується зміст взаємин: дві паралельні лінії – хороші, а пунктирна лінія – дистантні стосунки. Часто в сім'ях існують симбіотичні стосунки, вони позначаються трьома паралельними лініями. Дві косі лінії характеризують емоційний розрив. Конфлікт позначається хвилястою лінією; прямокутник – наявність кризи; переривчаста лінія позначає слабкість, невпевненість взаємин; цілісна лінія – середній рівень стосунків; потовщена – сильний. Римські цифри в кутку рамки – номер кризи. На полях генограми вказуються імена, дати народження і смерті, фіксуються видатні дати в історії сім'ї (скажімо міграція) [16]. Орієнтовними питаннями при складанні генограми, окрім визначення прямих та опосередкованих зв'язків, можуть бути:

- Як члени сім'ї виявляють любов і прив'язаності?
- Як члени сім'ї проявляють гнів, злість?
- Хто є головним постачальником у сім'ї?
- Які цінності існують у сім'ї?
- Яким чином члени сім'ї контактують між собою (словами, жестами, мовою тіла тощо)?
- Які існують у сім'ї захворювання?
- Яким чином ухвалюються рішення в сім'ї?
- Хто їх ухвалює?
- Хто бере частку в ухваленні рішень?

До найбільш ефективних методик діагностування сім'ї належать:

- визначення сімейного простору (Е. Coppersmith), сімейна скульптура (Р. Papp, О. Silverstain, Е. Carter) і сімейна

3

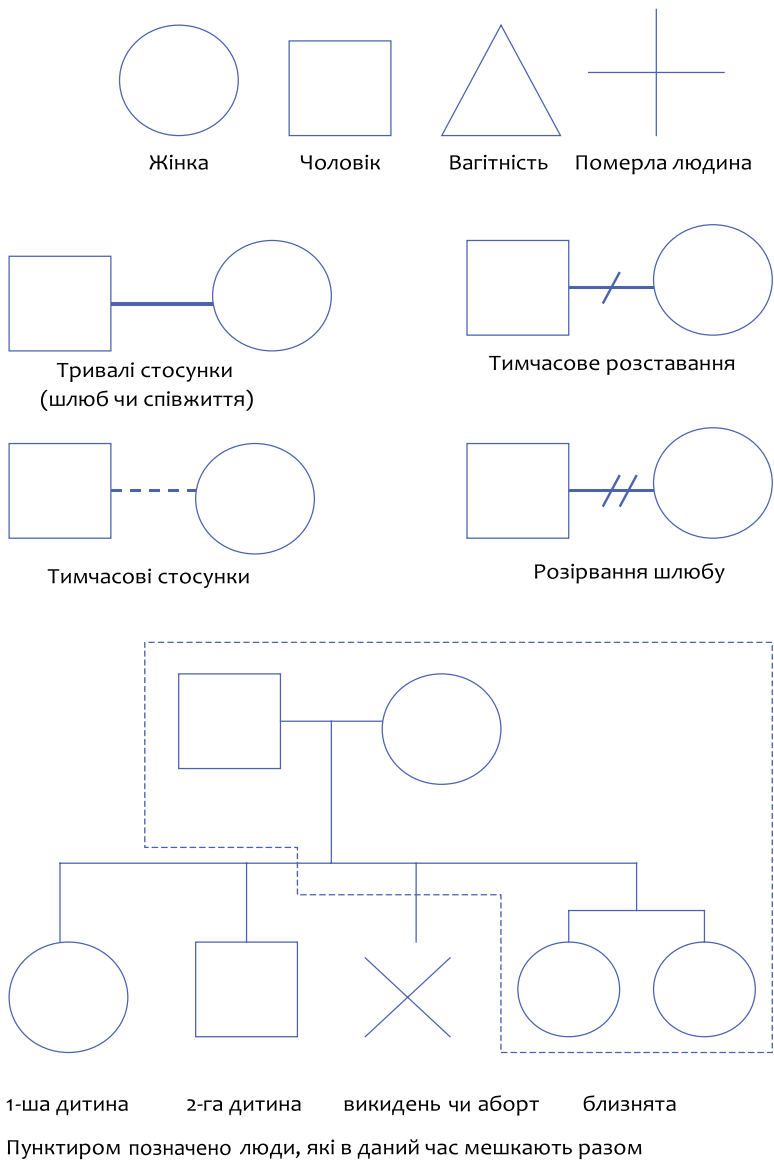

Рис. 19. Позначки генограми

хореографія (D. Kantor, B. Duhl, F. Duhl, P. Papp), що дають можливість визначити актуальні внутрішньо-сімейні проблеми, конфлікти;

- сімейну реконструкцію за фотографіями (C. Anderson, E. Malloy), роботу з образами-спогадами (W. Morris), що дають змогу вивчити вплив минулого на сучасний стан сімейних стосунків;
- системно-структурне розташування (Insa Sparrer, Matthias Varga von Kibed), за допомогою якого можна визначати проблеми, сумніви, «темні» плями сімейної історії, переконання, сімейні потреби тощо.

Слід зазначити, що діагностика сім'ї передбачає й дослідження її динаміки, а саме: зовнішніх та внутрішніх кордонів сім'ї; структури влади; емоційності; цінностей і переконань; ролей; стилю спілкування; сильних сторін сім'ї – все це дає змогу визначити, як члени сім'ї спілкуються між собою; чи існує рівновага у сімейних відносинах (гомеостаз); чи є неписані правила щодо прав, обов'язків, поведінки членів сім'ї; наскільки сім'я здатна ухвалювати рішення (гнучкість) тощо.

У соціальній роботі з сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах, важливо навчитися виявляти ключову проблему, яка має певні ознаки, часові рамки, кордони втручання соціального працівника. До методів виявлення ключової проблеми сім'ї відносять уміння:

- визначати причину і наслідки;
- відрізняти інформацію від емоцій (деякі факти – емоційні, але не інформаційні);
- бачити інформацію з різних кутів зору (сусіди, вчитель, соціальний працівник тощо);
- думки і вислови оточення;
- бачити і аналізувати сім'ю як функціональну систему з уже визначеними стосунками.

При визначенні ключової проблеми сім'ї необхідно враховувати ознаки, що є показниками наявності декількох проблем,

3

а саме: сім'ї, де батьки страждають на алкоголізм; де батьки – безробітні; сім'ї, які розпадаються; неповні сім'ї; сім'ї, де батьки – інваліди. Слід також враховувати ознаки дисфункціональності сім'ї: дитина без догляду, слабка система спілкування; відчуженість між членами сім'ї; брак відповідальності; емоційна замкнутість; брак емпатії; недостатня увага до дитини, до її розвитку і життя); експлуатація в сім'ї, нав'язування дитині батьківської ролі; очікування від дитини емоційної прив'язаності до батьків; недотримання меж, у тому числі сексуальних, між батьками й дітьми; батьки не забезпечують розвитку дитини, її становлення, формування поглядів на світ; батьки неспроможні відділити свої потреби від потреб дитини); дитина – потенційна жертва, прояви батьківської люті; жорсткі вимоги до дисципліни; дитина – «симптом неблагополуччя»; нереальні вимоги до дитини; вимоги підкорення; непослідовна поведінка батьків щодо дитини: від приниження до ідеалізації); насильство над дитиною: сексуальне, психологічне, економічне, фізичне; брак у батьків знань про потреби та проблеми дитини; ізольованість сім'ї тощо.

Необхідно зазначити, що саме всебічна діагностика дає реальну можливість розробити стратегію втручання (див. 2.2) в існуючу ситуацію з метою стабілізації стану сім'ї, відновлення її функцій, формування відповідального батьківства, запобігання фактам жорстокого поводження та забезпечення прав дитини виховуватися в безпечному сімейному середовищі.

Процес соціальної роботи із сім'єю відбувається у логічній послідовності дій, які зафіксовані у спеціально розробленому пакеті документів «Картка соціальної роботи», а вимоги до їх оформлення викладені в «Інструкції щодо роботи з картками соціальної роботи з сім'ями, що потребують підтримки чи соціального супроводу» (див. Додаток 2-3).

В основу стратегії дій соціального працівника доцільно покласти такі основні завдання:

- допомогти сім'ї визначити свої потреби;
- навчити сім'ю проговорювати свої потреби;
- спільно з сім'єю визначити можливості задовольнити потреби.

Із поставлених завдань випливає необхідний перелік умінь, якими має володіти соціальний працівник:

- уміння визначати причини і наслідки;
- вміння відрізняти інформацію від емоцій (деякі факти – емоційні, але не інформаційні);
- вміння бачити інформацію з різних кутів зору (сусіди, вчитель, соціальний працівник та ін.), враховувати думки і висловлювання оточення;
- вміння бачити й аналізувати сім'ю як функціональну систему з уже визначеними стосунками.

Зміст і результативність взаємодії соціального працівника і клієнта (сім'ї) значною мірою визначається якістю першого візиту в сім'ю. Саме від того, як він відбудеться, залежить встановлення довіри, варіанти подальшої співпраці з даною сім'єю, можливість партнерства та спільного ухвалення рішень. Почати візит у сім'ю необхідно з налагодження контакту, передусім за все спрямованого на зняття страху і напруження в сім'ї.

Надзвичайно важливо поставити правильну мету відвідування сім'ї. Звернення, що надійшло, може містити інформацію, яка стосується різних аспектів життя сім'ї, однак найважливішою має бути інформація про дитину, забезпечення її прав на виховання у сприятливому та безпечному сімейному середовищі. Тому при визначенні мети візиту пріоритетом має стати встановлення контакту з сім'єю та діагностування її щодо забезпечення належних умов виховання дитини (див. 2.1; 2.3).

Враховуючи те, що за умови співпраці з клієнтом візити соціального працівника в сім'ю є необхідним елементом його соціального супроводу, вони потребують ретельного планування

3

та визначення мети для кожного наступного візиту. Наскрізними завданнями візитів соціального працівника є: допомогти сім'ї визначити свої потреби; навчити проговорювати свої проблеми/потреби/ситуації; спільно з сім'єю шукати можливості подолання складних життєвих обставин.

Формуючи мету та завдання кожного окремого візиту, соціальний працівник може скористатися переліком основних складових, що мають діагностуватися: структура сім'ї (найближчого оточення) і демографічні характеристики; основні події або кризи в історії сім'ї (наприклад, розлучення, смерть, міграція тощо); культурний і соціально-економічний статус сім'ї; важливі події, що були у період народження дитини, та основні етапи її життя; проблеми дитини, пов'язані зі здоров'ям; особливості навчання дитини; сучасне освітнє середовище дитини; адаптивна поведінка дитини, її соціальні контакти і взаємодія; ресурси, що має (або може знайти) сім'я.

Алгоритм дій соціального працівника **під час першого візиту** має таку логіку: представити себе та організацію, де працюєш; зазначити, які послуги може отримати сім'я, коли звернеться до центру/служби; запитати, якої допомоги потребує сім'я; перевірити, як члени сім'ї зрозуміли подану їм інформацію; поцікавитись, якою бачить сім'я співпрацю із соціальним працівником; провести оцінку якості контакту з сім'єю. Під час першого візиту не треба акцентувати увагу на проблемах сім'ї, якщо вона не готова сама говорити про них; не можна вказувати, що правильно, що неправильно, давати негативну оцінку проблеми, ситуації, випадку у сім'ї, а також прискорювати події (примушувати сім'ю ухвалювати рішення негайно).

Головне завдання – показати, що соціальний працівник є безпечним для сім'ї і зорієнтований на співпрацю з нею.

Варто пам'ятати, що якість встановлення контакту з сім'єю визначається змістом розмови; інтонацією і темпом мовлення; жестами і мімікою (мовою тіла). Саме тому, готуючись

до візиту, соціальний працівник має налаштуватися на співпрацю з сім'єю, вибрати позицію „поряд”, а не «по той бік», бути переконаним, що спільно можна подолати складні життєві обставини тощо. Зазначене дасть змогу соціальному працівникові почуватися під час візиту в сім'ю комфортно і впевнено.

На якість візиту в цілому впливає також уміння соціального працівника встановлювати вербальний контакт із клієнтом. Важливими є навички пасивного слухання (повна увага, поза, жести, візуальний контакт); демонстрування небайдужості до проблеми/ситуації клієнта (кивання головою, посмішка, позитивні репліки), зацікавленості у з'ясуванні її деталей (відкриті питання, заохочення); активного слухання (уточнення, переформулювання тощо).

Поради для першого контакту

- *Не наражатись ні на який ризик! Не йти одному, заздалегідь дізнатися про ситуацію.*
- *Бути поінформованим про ситуацію.*
- *Давати клієнту вибір – контактувати чи ні.*
- *Мати план візиту, визначені цілі візиту. із самого початку подолати страхи клієнта – заспокоїти, пояснити мету, «ми принесли Вам...».*
- *Встановити зоровий контакт.*
- *Помічати інтереси сім'ї, робити компліменти.*
- *Бути спокійним, врівноваженим, упевненим (пряма спина, випростані плечі).*
- *Спілкуватись з рівної позиції.*
- *Бути наполегливим.*
- *Бути тактовним – не концентруватись на проблемі.*
- *Тримати дистанцію.*
- *Задавати уточнювальні, навідні питання.*
- *Шляхом повтору відповідей – переконатися, що Ви правильно зрозуміли співрозмовника.*
- *У спілкуванні не використовувати бюрократизмів, образливих слів.*
- *Тембр голосу: вільний, спокійний.*
- *Голос не тихий, не гучний.*
- *Інколи – застосовувати офіційний тон.*

3

- *Пропонувати послуги.*
- *Не обіцяти нічого неможливого.*
- *Не прагнути досягти мети за будь-яку ціну.*
- *Домовитися про подальший контакт.*
- *Залишити свої контакти, де і коли Вас можна знайти.*

Нерідко під час здійснення соціальним працівником візитів у сім'ю може виникнути складна ситуація (стан алкогольного сп'яніння, агресія, депресія тощо). У цьому випадку необхідно: зробити паузу в розмові, зупинку в обговоренні теми; перестати говорити, а почати активно слухати; викори стовувати «я-повідомлення» замість «ти-повідомлення»; змінити своє місце під час розмови; провести індивідуальні бесіди з кожним членом сім'ї; залишити сім'ю, якщо ситуація небезпечна, або члени сім'ї просять про це.

Значний обсяг роботи з сім'єю соціальний працівник здійснює у ході її соціального супроводу. Це вид соціальної роботи, спрямованої на забезпечення оптимальних умов життєдіяльності сімей, дітей і молоді, шляхом надання необхідних соціальних послуг, допомоги та здійснення відповідних заходів: різних видів матеріальної та психологічної допомоги, консультування, захисту інтересів сім'ї в органах державної влади.

Перспективним у соціальній роботі є підхід, коли соціальні послуги сім'ям, які опинилися в життєвій скруті, об'єднуються у дві групи: підтримки та захисту. Метою комплексу підтримки послуг є запобігання проблемі у житті сім'ї. Як правило, вони надаються сім'ям групи ризику. Захисні послуги мають на меті втручання у сім'ю для надання допомоги у вирішенні її проблем. Ці послуги переважно надаються проблемним сім'ям.

Тривалість соціального супроводу окремої сім'ї залежить від гостроти проблем у сім'ї, рівня розвитку адаптаційного потенціалу її членів, міри функціональної спроможності сім'ї щодо самостійного подолання труднощів, рівня розвитку зв'язків сім'ї з мікро- та макро- середовищем.

Кожна сім'я живе у певному соціальному середовищі, що впливає на її розвиток, водночас сім'я своїм стилем життя сама впливає на те середовище, у якому функціонує. Оточення сім'ї середовище умовно можна поділити на фізичне та соціальне.

Фізичне середовище – умови проживання, наявність чи брак необхідних фізичних умов (соціальна інфраструктура, житлові умови, транспорт тощо).

Соціальне середовище – люди з оточення сім'ї (ті, що безпосередньо чи опосередковано впливають на людину).

Із практичної точки зору соціальне середовище має дві категорії: середовище, що впливає, і середовище, що не впливає на сім'ю. У свою чергу вплив може бути як позитивний, так і негативний, тому доцільно говорити про: позитивне, нейтральне і негативне соціальне оточення. Позитивне соціальне оточення називають соціальною мережею (сіткою) сім'ї.

Краще зрозуміти, як планувати роботу, які методи втручання будуть ефективними, дозволяє нам структура соціальної мережі конкретної сім'ї. Вона показує, хто входить до соціальної сітки. При цьому важливо визначити її обсяг (скільки людей, організацій входять у соціальну сітку). Потрібно зазначити, що сам обсяг соціальної сітки не є діагностичною ознакою (якщо мало, то погано).

Соціальна мережа

Структура	Об'єм
Організації і люди, які входять у соціальну мережу клієнта (сім'ї)	Кількість людей, організацій, які входять у соціальну мережу клієнта (сім'ї)

Групи людей, що впливають на сім'ю, можуть бути **формальними і природними**. Відповідно існують формальні (заклади охорони здоров'я, школи, позашкільні навчальні заклади,

3

органи праці та соціального захисту населення, соціальні проекти тощо) та природні (родичі, друзі, сусіди, неформальні об'єднання – клуби, спортивні, релігійні тощо) системи підтримки. Формальні системи плануються і створюються суспільством, аби допомогти сім'ї адаптуватися до умов соціуму. Природні – складаються стихійно. Дві системи взаємодоповнюють одна одну.

Під час планування роботи з сім'єю, визначення переліку доцільних соціальних послуг важливо проаналізувати форми соціальної підтримки сім'ї: **інформаційну, емоційну, матеріальну.**

Членам сім'ї, яка опинилася у життєвій скруті, пропонується визначити конкретних осіб, що входять до кола їхньої формальної і природної систем. Їх можна позначити певним знаком, у центрі якого записується ім'я особи чи її посада, професія: наприклад, представників формальної системи можна позначити Δ, природної – O). Окремо обговорюється, яка соціальна підтримка здійснюється кожною конкретною особою стосовно сім'ї (форму соціальної підтримки теж позначаємо відповідних знаком: наприклад, інформаційна ≈; емоційна ≠; матеріальна ◇).

Аналізуючи соціальну мережу, потрібно брати до уваги частоту контактів конкретного елемента з сім'єю. Зазначається інтенсивність спілкування, взаємодії (1 раз у день, 1 – 2 рази в тиждень, 1 – 2 рази в місяць, рідко). Об'єднавши основні елементи соціальної сітки, ми отримуємо повну картину мережі сім'ї, на основі якої можна здійснювати оцінку соціальних контактів сім'ї та планування подальших дій в її інтересах.

У запропоновану таблицю соціальний працівник спільно з сім'єю вносить інформацію (за бажанням, за допомогою вибраних позначок) щодо осіб, котрі створюють соціальне оточення, мережу сім'ї. При цьому потрібно визначити, який вплив (позитивний, нейтральний чи негативний) має конкретна особа на сім'ю, надаючи ту чи іншу форму підтримки.

Системи соціальної підтримки	Форми соціальної підтримки	Впливи ¹		
		позитивний	нейтральний	негативний
природна	інформаційна			
	матеріальна			
	емоційна			
формальна	інформаційна			
	матеріальна			
	інформаційна			

Сім'ї потрібно пояснити, що соціальна мережа – поняття динамічне. Її не можна створити раз і назавжди. Тому слід виробляти навички створення нових секторів своєї мережі, налагодження нових зв'язків, що дасть змогу змінити життєві обставини сім'ї на краще.

Типовими помилками соціального працівника під час роботи з соціальною мережею сім'ї є:

- ігнорування інших служб, організацій, не залучення їх до соціального супроводу;
- зосередження на якомусь одному із секторів сітки й ігнорування інших;
- невміння бачити ключові елементи сітки для ефективної роботи із сім'єю;
- брак навичок і вмінь активізації соціальної мережі для допомоги конкретній сім'ї;
- брак навичок активізації самої сім'ї;
- недооцінка важливості професійної роботи із соціальною мережею сім'ї.

¹ У графі «Впливи» заповнюються імена, назви організацій чи використовуються певні позначки

Налагодження тісної й ефективної взаємодії елементів соціальної мережі здійснюється шляхом:

- встановлення чи відновлення контактів між елементами формальної системи підтримки;
- усвідомлення проблеми, вироблення єдиної мети, що зробить контакти регулярними;
- складання спільного плану дій – розподіл ролей та обов'язків;
- виконання плану дій.

Таким чином, сім'я є прикладом унікального поєднання різнопланових збалансованих характеристик. Саме завдяки здатності до врегулювання вона є найгнучкішим елементом соціальної структури, здатним швидко реагувати на внутрішні та зовнішні впливи. Проблема благополуччя сім'ї надзвичайно важлива як для кожного індивіда, так і для держави, суспільства загалом.

Література:

1. *Безпалько О. В.* Соціальна робота в схемах і таблицях: Навч. посіб. – К.: Логос, 2003 – 105 с.
2. *Васьковская С. В.* Психологическое консультирование. – К.: Вища школа, 1996. – 192 с.
3. *Кочубей А., Умарова Н.* Азбука семьи или практика работы с семьями. Уч. метод. пособ. – Псков: ПЛИКПКРО, 2004. – 152 с.
4. *Кочубей А., Умарова Н.* Визит в семью или практика работы с семьями: Уч. пособ. – Псков: ПОИПКРО, 2002. – 118 с.
5. *Пинкус А., Минахан А.* Практика социальной работы. – М., 1993.
6. Психологія життєвої кризи / Відп. ред. Т. М. Титаренко. – К.: Агропромвидав України, 1998. – 348 с.
7. Сборник материалов о результатах российско-британского проекта «Поддержка детей группы риска в г. Екатеринбурге и Свердловской области». – Екатеринбург, 2003.
8. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За ред. І. Д. Звереві – К.: Центр навч. літ-ри, 2006. – 316 с.
9. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; За ред. І. Д. Звереві,

- Г. М. Лактіонової. – К.: Центр навчальної літ-ри, 2004. – 256 с.
10. Сидоренко Ю. А. Сучасна українська сім'я як клієнт соціальної роботи // Соціальна робота в Україні: теорія і практика / Наук.-метод. журн. – 2003. – № 2. – С. 99–103.
 11. Соціальні служби родині: Розвиток нових підходів в Україні (перевидання) / За ред. І. М. Григи, Т. В. Семигіної. – К., 2003.
 12. Стан та соціальний захист сільських дітей. Тематична державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2004 р. – К.: ДІПСМ, 2005. – 250 с.
 13. Створення і діяльність кризових центрів для бездоглядних і безпритульних дітей / За ред. А. Й. Капської. – К.: Видавничий дім «КАЛИТА», 2003.
 14. Фирсов М. В., Студенов Е. Г. Теория социальной работы: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М., 2001.
 15. Харчев А. Г., Мацковский М. С. Современная семья и ее проблемы. – М., 1997. – С. 34–35.
 16. http://www.fips.ru/inv/03_06/doc/runwc2/000/002/268/648/document.pdf. – Лаврова Н. М., Лавров В. В., Мельник О. В. Способ диагностики семейного кризиса и последующей коррекции структуры системных связей членов кризисной семьи. Патент RU 2268648 С2.

3.2 Робота з сім'ями, які виховують дітей раннього віку, щодо формування навичок усвідомленого батьківства і запобігання відмовам від немовлят

Забезпечення сприятливих умов розвитку дитини раннього віку, на порозі життя, сприяє формуванню гармонійної особистості у майбутньому. Існують тенденції зростання кількості новонароджених із певними розладами здоров'я, жінок – майбутніх матерів, які вживають алкоголь чи наркотичні речовини, вагітності у підлітковому віці, затримки розвитку дітей раннього віку внаслідок порушення взаємин між дитиною та її батьками, не сформованості прив'язаностей між ними. Все це зумовлює необхідність удосконалення форм і методів соціальної роботи, одним із головних завдань якої є формування усвідомленого батьківства – умови повноцінного розвитку дитини.

Саме тому останнім часом увага фахівців і громадськості акцентується на необхідності впровадження інтегрованих послуг для сімей, що дають змогу підготуватися до народження дитини, виховання дітей раннього віку, їхнього розвитку тощо.

У рамках проекту ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей» були створені спеціалізовані служби раннього втручання (СРВ) як компонент інтегрованих соціальних служб (див. Додаток 1Б). Мета їхньої діяльності має деякі відмінності від усталених підходів і зосереджена на запобіганні інституалізації дітей раннього віку, забезпеченні їхніх прав на повноцінний розвиток у сім'ї, шляхом надавання підтримки вагітним жінкам, сім'ям із дітьми раннього віку, які опинилися в складних життєвих обставинах, запобігання відмовам матерів від новонароджених дітей.

Зміст роботи служби полягає у поширенні засад відповідального, усвідомленого батьківства як головної передумови

сімейного благополуччя та повноцінного розвитку дитини; у здійсненні невідкладних заходів для подолання складних життєвих обставин (насильство, жорстоке поводження, недогляд), які можуть призвести до відмови від новонародженої дитини, вилучення її від батьків; у представленні інтересів сімей з дітьми раннього віку в організаціях та установах; у захисті прав дитини та сприянні у задовільненні батьками, або близькими родичами її потреб.

Необхідно зазначити, що плідна робота спеціалізованої служби раннього втручання неможлива без тісної співпраці з інституціями сфери охорони здоров'я: пологовими будинками, поліклініками, жіночими консультаціями, будинками дитини, тобто тими, що піклуються про здоров'я новонародженої дитини, її матері. Важливим аспектом цієї співпраці є системність та комплексність у взаємодії з урахуванням потреб конкретних цільових груп клієнтів на основі інтегрованого підходу, що має забезпечити зменшення кількості вилучень від батьків дітей перших років життя, як і відмов матерів від новонароджених, покращення догляду за дітьми раннього віку.

Певні механізми взаємодії відпрацьовані в ході реалізації проекту Європейського союзу і зафіксовані в договорах про співпрацю щодо запобігання ранньому соціальному сирітству між районними, міськими ЦССССДМ та центральними, районними, міськими лікарнями, поліклініками, пологовими стаціонарами (див. Додаток 6). Головними напрямками цієї співпраці є:

- інформаційно-просвітницька робота,
- виявлення цільових груп клієнтів у ході спільних заходів,
- надання соціальних та медичних послуг,
- підвищення рівня професійної компетентності працівників медичної та соціальної сфери,
- узагальнення та впровадження досвіду спільної діяльності тощо.

Формами співпраці можуть бути: розробка й оформлення інформаційних куточків/буклетів/листівок із питань збереження фізичного, психологічного, соціального здоров'я матері

та дитини; розробка та реалізація програм «Школа усвідомленого батьківства», «Школа молодих батьків»; проведення семінарів, тренінгів, круглих столів щодо взаємоінформування та взаємодії; створення банку даних вагітних жінок групи ризику; здійснення спільних дворових обходів; створення мультидисциплінарних команд; організація груп взаємопідтримки жінок, які опинилися в складних життєвих умовах; розробка та розповсюдження пам'яток – обов'язкового набору інформацій для молодих сімей; організація роботи служби «Телефон довіри», мобільного консультаційного пункту для роботи у віддалених районах; створення такого стаціонарного пункту при медичному закладі тощо.

Пріоритетним напрямом співпраці соціальних працівників і медиків щодо запобігання соціальному сирітству є інформаційно-просвітницька робота, сфокусована на формуванні засад усвідомленого батьківства (див. Додаток 9).

Усвідомлене батьківство розглядається як соціально-психологічний феномен, що, базуючись на певній системі знань, умінь, навичок, почуттів, якостей, реалізується у відповідальній поведінці батьків, спрямованій на виховання і розвиток дитини, формування її гармонійної особистості. Усвідомлене батьківство є найвищим рівнем батьківської компетентності, яка характеризується поєднанням когнітивно-чуттєвої і поведінкової системи.

Компонентами усвідомленого батьківства є:

- ціннісні орієнтації подружньої пари,
- батьківські установки та сподівання,
- батьківські почуття,
- батьківські позиції,
- батьківська відповідальність,
- стилі сімейного виховання.

Кожен із компонентів усвідомленого батьківства охоплює три складові, а саме: когнітивну (знання), емоційну (почуття, погляди, судження), поведінкову (уміння, навички, дії). Наприклад:

Таблиця 6

Компоненти	Складові		
	Когнітивна	Емоційна	Поведінкова
Батьківська відповідальність	Когнітивна	Емоційна	Поведінкова
<ul style="list-style-type: none"> • Якість особистості, що інтегрує у собі: <ul style="list-style-type: none"> – розуміння людиною свого місця у системі сімейних стосунків; – усвідомлення необхідності приймати/встановлювати норми, правила, традиції сім'ї та дотримуватися їх; – здатність здійснювати оцінку своїх вчинків та їх наслідків для себе та членів сім'ї; – готовність визнавати свої помилки у вихованні та догляді за дітьми 	<ul style="list-style-type: none"> • Уявлення про відповідальну та безвідповідальну поведінку батьків, про розподіл відповідальності між членами подружжя; • Поінформованість про шляхи формування відповідальності 	<ul style="list-style-type: none"> • Поява почуттів стосовно членів сім'ї; • Емоційні переживання в системі сімейних стосунків в цілому, і стосовно виконання ролі батька/матері з позиції відповідальності 	<ul style="list-style-type: none"> • Уміння, навички, поведінкові реакції, дії батьків у вихованні, розвитку дітей, догляді за ними; • Здійснення контролю за своєю поведінкою та діями інших членів сім'ї з метою забезпечення дотримання норм і правил, традицій сім'ї, відповідального ставлення до сімейних обов'язків, в тому числі до виховання дітей

Зазначені компоненти та їхні складові стали основою змістового наповнення однієї з ефективних форм соціальної роботи з сім'ями, які готуються стати батьками чи виховують дітей раннього віку, – **Школи усвідомленого батьківства**. Головною метою її діяльності є популяризація ідеї усвідомленого батьківства як неодмінної умови гармонійного розвитку дитини. Дана мета реалізується через організацію занять із молодими батьками та спеціалістами для ознайомлення їх з важливіс-

тю періоду раннього розвитку дитини, роллю розвивального середовища в житті дитини, значущість іграшки та гри у розвитку дітей; формування навичок спілкування в сім'ї, спільної діяльності тощо.

Діяльність Школи базується на таких **принципах**: особисто-орієнтований розвиток; гуманізм і толерантність; відкритість; демократичність; рівні можливості; принцип спільної діяльності, партнерства, командної роботи; відповідність потребам клієнтів; практичність; системність; комплексність тощо.

Учасниками Школи можуть бути батьки дітей раннього віку, вагітні жінки, пари, які очікують народження дитини, молоді сім'ї, що утворені вихованцями інтернатних закладів, спеціалісти (педагоги дошкільних навчальних закладів, психологи, соціальні педагоги, студенти факультетів психології та соціальної педагогіки) та ін.

Впровадження такої моделі інтегрованих соціальних послуг, як Школа усвідомленого батьківства, у громаді можна здійснювати за таким алгоритмом:

- 1. Вивчення стану справ у громаді** щодо: кількості вагітних жінок у районі; їхнього вік; кількості новонароджених та дітей віком до 3-х років; стану їхнього здоров'я; видів послуг, які існують у громаді для вразливих сімей з дітьми тощо.
- 2. Вивчення потреб батьків** щодо отримання консультативних послуг, проведення тренінгових занять шляхом їх опитування;
- 3. Визначення мети, завдань та пріоритетних напрямів функціонування Школи.**
- 4. Адаптація програм навчання клієнтів Школи до їхніх потреб.**
- 5. Створення мультидисциплінарної команди фахівців** – викладачів Школи; встановлення з ними тісної взаємодії.
- 6. Вирішення організаційних питань**, а саме: вибір та облаштування приміщення; забезпечення моделі необхідними канцтоварами та ілюстративними матеріалами: іграшками, іграми, роздатковими матеріалами для тренінгів тощо.

7. Налагодження партнерських зв'язків з організаціями, які можуть сприяти функціонуванню Школи (органами місцевої влади: управління освіти, охорони здоров'я; керівництвом дитячих поліклінік; соціальною службою для сім'ї, дітей та молоді; громадськими організаціями; бізнес-структурами; місцевими засобами масової інформації); проведення зустрічей, переговорів, круглих столів із метою забезпечення підтримки інформаційної кампанії про роботу моделі, отримання дозволу на розміщення оголошень у різних медичних на навчальних закладах; підписання угод про співпрацю; складання графіка роботи з партнерською організацією, що надає приміщення.

8. Розробка інформаційних матеріалів (оголошень, листівок, буклетів, прес-релізів) щодо діяльності Школи та залучення батьків до занять.

9. Проведення рекламно-інформаційної кампанії (не менше одного місяця): розклеювання оголошень про курси для батьків дітей раннього віку на базі дитячих поліклінік, дитячих садків; написання статей у місцеві газети; подача інформації на радіо та телебачення.

10. Надання інтегрованих соціальних послуг клієнтам – слухачам школи: організація і проведення різних форм роботи з клієнтами; стимулювання батьків до спостереження за дитиною вдома; розробка альбома для дитини спільними зусилля усіх членів сім'ї, добір розвивальних ігор тощо.

11. Аналіз проведеної роботи та надання додаткових послуг: анкетування батьків; проведення додаткових занять; організація індивідуальних консультацій за участі спеціалістів; інтерв'ю з партнерами; анкетування спеціалістів, залучених до роботи Школи тощо.

Особливістю даної форми роботи є використання інтегрованого підходу у наданні послуг клієнтам – слухачам Школи, що передбачає залучення фахівців різних сфер діяльності до проведення занять, створення мультидисциплінарної команди для вирішення певної проблеми клієнта, впровадження інтерактивних методів навчання, популяризація інноваційних програм розвитку дитини раннього віку тощо. Створення Школи усвідомленого батьківства є певним механізмом соці-

ального партнерства між державними і недержавними організаціями.

Соціальні послуги, що надаються в рамках діяльності Школи усвідомленого батьківства, виражаються в таких формах роботи:

- проведення тренінгових занять для:
 - сімей, які виховують дітей раннього віку;
 - батьків, які очікують на народження дитини;
 - спеціалістів, працівників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- здійснення індивідуальних соціально-педагогічних консультацій щодо виховання та розвитку дітей раннього віку, підготовки до народження дитини, грудного вигодовування, догляду за немовлям та психологічних консультацій за запитом батьків;
- інформування сімей про діяльність Школи усвідомленого батьківства, про їхні можливості стати її слухачами.

Заняття для батьків можуть проводитися на тиждень на базі районних, міських центрів СССДМ, консультаційному пункті центру СССДМ у пологовому стаціонарі, жіночих консультаціях тощо.

Орієнтовна тематика тренінгових занять [6]:

1. Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини.
2. Формування навичок здорового способу життя в сім'ї. Грудне вигодовування як основа здоров'я дитини.
3. Актуальність періоду раннього віку. Особливості психофізичного розвитку дитини раннього віку.
4. Ранній інтелектуальний розвиток дитини: основні принципи й підходи.
5. Як створити для дитини розвивальне середовище в перший рік її життя.
6. Іграшка в житті дитини. Світ народної гри, ігри для розвитку дитини.

7. Ритм у житті дитини.
8. Спілкування в сім'ї.
9. Розвиток дитини за допомогою навчання читати.
10. Математика й логіка – найважливіші складові розвинутого інтелекту, або як навчити дитину лічити.
11. Як допомогти дитині стати ерудованою.
12. Творимо разом.
13. Родинне свято.

Безперечно, значення Школи усвідомленого батьківства вагоме, оскільки формуються громади однодумців, батьків і спеціалістів, для яких важливим є здоровий, гармонійний розвиток дітей та родини.

Наступним кроком розвитку Школи усвідомленого батьківства може стати створення клубу підтримки та спілкування молодих сімей. Як правило, членами клубу стають сім'ї – учасники групових занять і залучені ними сімейні пари, які виховують дітей різного віку.

Ефективність і результативність надання соціальних послуг вразливим сім'ям із дітьми раннього віку, вагітним жінкам великою мірою залежить від вдалих профілактичних заходів та своєчасності виявлення клієнтів, які потребують допомоги й соціальної підтримки.

Започаткування роботи спеціаліста з соціальної та соціально-педагогічної діяльності в медичних установах, створення консультаційних пунктів при пологових відділеннях підпорядковане одній меті – надати соціально-педагогічну та психологічну допомогу тим жінкам, які її потребують, тим, хто втратив в силу особливих життєвих обставин або під впливом особистісної кризи, тимчасових психологічних колізій віру в себе, свої сили і здатність піклуватися про дитину.

Консультаційний пункт Центру СССДМ у пологових стаціонарах, жіночих консультаціях та будинках дитини (далі – КП) є поширеною ефективною формою соціальної роботи з формування усвідомленого батьківства.

Механізм взаємодії медичних закладів та ЦСССДМ з метою раннього виявлення

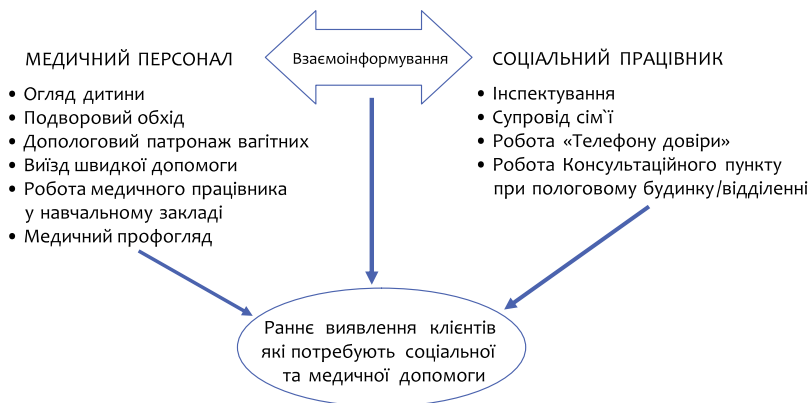

Рис. 20. Механізм взаємодії медичних закладів та ЦСССДМ із метою виявлення клієнтів, які потребують допомоги та соціальної підтримки

Він створюється як окреме спеціалізоване формування центру СССДМ для здійснення соціальної роботи з вагітними жінками та жінками, які народили дитину; з неповнолітніми матерями; з молодим подружжям; із матерями, які мають намір відмовитися від новонародженої дитини; з батьками, або особами, які їх замінюють, які тимчасово влаштували дитину в будинок дитини; з батьками, у яких народилися діти з вадами розвитку, або померли новонароджені діти. Під час вагітності жінка перебуває в різних психологічних станах, піддаючись навколишнім впливам та емоціям. Тому наявність у лікарні, при пологовому відділенні чи жіночій консультації консультативного пункту, в якому чергують соціальні працівники, дуже актуальна.

Метою КП є сприяння зміцненню інституту сім'ї шляхом формування засад відповідального усвідомленого батьківства.

Основними напрямками діяльності КП є:

- встановлення причин відмови від дитини батьками чи одним із них; вжиття заходів щодо усунення відмов;
- співпраця з персоналом пологових будинків, жіночих консультацій, центрів планування сім'ї та соціальними центрами матері й дитини для здійснення соціальної роботи з матерями, які мають намір відмовитися від новонароджених дітей; із персоналом будинку дитини з метою повернення її в сімейне оточення;
- надання комплексу соціальних послуг, спрямованих на забезпечення сімейних стосунків між дитиною і матір'ю (сім'єю), на реінтеграцію дитини в сімейне оточення;
- здійснення соціального супроводу жінок, які мають намір відмовитись від новонароджених дітей або змінили своє рішення; сімей, до яких повернули/ влаштували дитину;
- здійснення психологічної підтримки батьків, у яких народилися діти з вадами розвитку або померли новонароджені діти (при необхідності – із соціальним супроводом).

Вивчення проблемного поля клієнтів консультаційних пунктів дає змогу виявити причини, які найчастіше призводять до відмов від новонароджених. Саме цей напрям діяльності спеціалізованої соціальної служби раннього втручання є одним із пріоритетних.

Причини відмов від новонароджених можна об'єднати у дві групи: соціальні й біологічні. До **соціальних** належать: брак житла, засобів до існування; соціальний осуд: дитина народилася поза шлюбом, немає підтримки з боку рідної сім'ї; народження дитини у неповнолітньої матері; народження дитини в асоціальной сім'ї або у матері, що має алкогольну чи наркотичну залежність; настання небажаної вагітності внаслідок насильства; криза сімейних стосунків. **Біологічними** причинами відмов є: небажана вагітність на тлі важкого, гострого або хронічного захворювання, психічного розладу. Страх перед можливими наслідками та їхнім впливом на здо-

3

ров'я дитини; ухвалення рішення на тлі післяпологового стресу, тривалої ендогенної або екзогенної депресії; народження дитини з вадами розвитку: або вродженою патологією, або ВІЛ-інфекцією, або народження дитина від ВІЛ-інфікованої матері, у стані наркотичної чи алкогольної абстиненції.

Визначення причин відмов від новонароджених дітей дає змогу розробити стратегію втручання в ситуацію клієнта (див. 2.2).

Серед «відмовниць» дуже часто зустрічаються емоційно незрілі особистості, яких вирізняє егоцентризм, афективна нестриманість, низька толерантність до стресів, амбівалентність настанов на материнство. Вони відчують пустоту довкола себе, власну ізольованість. Їм притаманна нездатність контролювати свої інстинкти, імпульси.

Вирішальним фактором відмови від дитини стає почуття, що її народження може стати загрозою для реалізації власних амбіцій чи, навпаки, що мати сама (а через неї і все її оточення) є загрозою для благополуччя і навіть для життя дитини. За результатами багатьох досліджень така поведінка жінки визначається як **аномальна материнська поведінка**. Дослідник В. І. Брутман [2] посилається на мультифакторну модель аномальної материнської поведінки, запропоновану Gelles R. J., яка стала основою розроблення критеріїв ризику у превентивній програмі пренатальної підтримки вагітності і успішно реалізується протягом 10 років у шпиталі материнства ім. Королеви Марії в Новій Зеландії. Цю модель подано у таблиці 7.

Аналіз причин і мотивів відмов, а також певний досвід, напрацьований неурядовими організаціями в партнерстві з державними інституціями, дає підстави зробити висновок, що за умови своєчасної професійної допомоги соціального працівника можна запобігти значній кількості відмов від новонароджених.

У рамках проекту ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей» відпрацьована певна

послідовність дій працівника спеціалізованої соціальної служби раннього втручання у випадках відмов від новонароджених дітей.

Таблиця 7
Мультифакторна модель аномальної материнської поведінки

Соціальне становище матері: вік; соціально – економічний статус		Клас, суспільство: цінності та норми; субкультура; регулярність агресії
Досвід соціалізації: досвід спілкування з матір'ю; знуцання у дитинстві; рольова модель; агресія	А. Ситуаційний стрес взаємини у батьківській сім'ї; стосунки з найближчим оточенням, родичами; взаємини батьків між собою	Безпосередня ситуація: некерована поведінка; суперечки; дратівливість; непередбачуваність
Психологічні особливості: характерологічні особливості; некерованість дій; невропатії; психічні розлади	Б. Структурний стрес багатодітність; безробіття; соціальна ізоляція; загроза батьківської самооцінці С. Ситуація вагітності небажана вагітність	Насильство над дитиною: одиничне психологічне насильство; систематичне психологічне знущання; фізична кривда; нехтування

Як правило, інформація про такі випадки надходить до ЦСССДМ через «єдине вікно звернення» від пологових стаціонарів/відділень лікарень. За направленням менеджера/керівника Центру соціальний працівник спеціалізованої соціальної служби раннього втручання планує первинний контакт із потенційною клієнткою. До безпосередньої зустрічі з матір'ю соціальний працівник має дізнатися у її лікаря про стан здоров'я матері та дитини, з'ясувати, як проходили пологи (тривалість, складність, оперативне втручання), чи є ознаки постнатального синдрому. Мета першого візиту соціального працівника до відмовниці – виявити причини,

3

визначальний мотив відмови, оцінити емоційний стан жінки, її ставлення до проблеми, визначити необхідність відповідної психотерапії, можливі перспективи надання допомоги. Вагітна жінка/породілля перебуває в особливому стані, викликаному фізичним і психічним навантаженням вагітністю/пологами, що найчастіше зумовлює її обмежену здатність ухвалювати зважені рішення. На це має звертати увагу соціальний працівник, плануючи/здійснюючи візити.

Для встановлення контакту з вагітною жінкою/породіллю, яка висловила намір відмовитися від новонародженої дитини, важливим для соціального працівника є володіння технікою проведення бесіди/інтерв'ю.

Консультативна бесіда може здійснюватися за такою логікою (див. Рис. 21).

Рис. 21. Логіка проведення консультативної бесіди

Таким чином, можна виокремити такі основні етапи проведення консультативної бесіди/інтерв'ю: встановлення контактів, дослідження запиту клієнта, розробка плану подолання проблеми, завершення бесіди/інтерв'ю. Завдання кожного етапу, техніки і прийоми проведення бесіди/інтерв'ю наведено у таблиці (див. Табл. 8.)

Значущим є і місце проведення зустрічей. Бажано, щоб це була окрема затишна кімната у пологовому відділенні, а не палата, в якій перебувають ще кілька жінок. Це зумовлено потребою встановити з молодою матір'ю довірливі стосунки, налаштувати її на відвертість, уникнути поширення пліток тощо. Важливо, аби під час спілкування дитина була разом із матір'ю.

У ході перших зустрічей із жінкою доцільно спрямувати бесіду на те, щоб вона зрозуміла всі наслідки для себе і дитини у разі відмови від малюка, направлення його до інтернатного закладу; отримала інформацію про належну державну допомогу, соціальні та юридичні послуги, спробувала позитивно поглянути на своє майбутнє, реалістично оцінити становище, відчути підтримку.

Стратегія надання допомоги охоплює планування і здійснення заходів з відновлення стосунків із біологічною сім'єю, біологічним батьком дитини (де це можливо), пошук шляхів вирішення матеріальних, побутових і соціальних проблем, оформлення юридичних документів на матір і дитину, надання допомоги в подоланні післяпологової депресії тощо.

Важливе значення в цій роботі має погодженість і скоординованість дій соціального працівника служби раннього втручання з медичним персоналом пологового будинку, державними установами і соціальними закладами, від яких залежить вирішення проблем клієнта.

Зусилля соціального працівника, психолога, лікарів спрямовані на те, щоб за короткий термін (5-7 днів) перебування жінки у пологовому будинку сформувати емоційний зв'язок

Таблиця 8. Етапи, завдання і техніки проведення бесіди/інтерв'ю

№ з/п	Етап	Завдання етапу	Техніки, прийоми
	Встановлення контакту	<ul style="list-style-type: none"> • познайомитися з клієнтом; • створити комфортні умови для бесіди; • досягти взаємної довіри; • визначити тему взаємодії; • презентувати клієнту можливості (межі компетенції) соціального працівника; • сформулювати мету інтерв'ю; • стимулювати початок обговорення проблем 	<ul style="list-style-type: none"> • організація простору бесіди; • контакт очей; • зустріч-знайомство; • розминка (коротка бесіда на сторонні теми); • емпатійні висловлювання; • саморозкриття
	Дослідження запити клієнта	<ul style="list-style-type: none"> • керувати ходом бесіди, підтримувати емоційний контакт із клієнтом; • сформулювати запит клієнта; • отримати інформацію, необхідну для визначення і дослідження проблем клієнта та виявлення ресурсів клієнта; • сформулювати і перевірити гіпотези щодо причин проблем клієнта; • акцентувати увагу клієнта на ті фактах і чинниках, на які він сам не звертав увагу; • сприяти поліпшенню розуміння клієнтом природи своїх проблем, своєї ролі в їх виникненні та власних допомогти клієнту зняти емоційну напругу викликану обговоренням проблем 	<ul style="list-style-type: none"> • безмовне слухання; • проста рефлексія; • вибіркова рефлексія; • уточнення; • переказ; • перефразування; • перевірка правильності розуміння клієнта; • подальший розвиток думки клієнта; • відкриті запитання; • закриті запитання; • заохочувальні репліки; • емпатійні висловлювання.
	Розробка плану подолання проблем (вирішення питання)	<ul style="list-style-type: none"> • досягти з клієнтом взаєморозуміння щодо визначення проблем та їхніх причин і чинників; • сформулювати мету і завдання подальшої взаємодії; • надати клієнту необхідну інформацію і перевірити, чи правильно він її зрозумів; • визначити основні шляхи та конкретні кроки у подоланні проблем; • сприяти прийняттю клієнтом певної відповідальності за подальші дії та їх результат; • розподілити обов'язки щодо подальших дій між консультантом і клієнтом 	<ul style="list-style-type: none"> • резюмування; • інтерпретація; • інформаційне повідомлення; • аргументація; • відкриті запитання; • формулювання альтернатив (різних шляхів поведінки, подолання проблеми); • конфронтація
	Завершення бесіди	<ul style="list-style-type: none"> • нагадати клієнту про результати бесіди і зміст подальших дій; • узгодити час, місце і завдання наступної зустрічі; • висловити впевненість у спроможності клієнта подолати проблеми; • висловити вдячність за звернення 	<ul style="list-style-type: none"> • резюмування; • саморозкриття

«мати – дитина», налаштувати молоду матір на подолання обставин, які перешкоджають виконанню материнських обов'язків. Багато випадків потребують подальшого супроводу жінки з дитиною, що має здійснювати соціальний працівник за місцем проживання.

Очевидно, що навіть після успішного завершення екстреної роботи в умовах пологового відділення залишається певна група клієнтів, які не можуть повернутися з немовлям у своє звичне оточення і які потребують більш тривалої та комплексної допомоги. Є багато залежних і незахищених жінок, яким необхідна не тільки виховний вплив, а допомога й підтримка в отриманні освіти, роботи, житла, тобто в отриманні реальної, а не формальної незалежності. Оптимальною формою соціально-педагогічної роботи, психологічної та спеціалізованої підтримки можуть стати **соціальні Центри матері та дитини** – заклади тимчасового проживання жінок на сьомому-дев'ятому місяці вагітності та матерів із дітьми віком від народження до 18 місяців, які опинилися в складних життєвих умовах, що перешкоджають виконанню материнського обов'язку.

Вагітна жінка/породілля може бути направлена до Центру, коли:

- мати хоче бути разом із дитиною;
- немає іншого безпечного місця проживання породіллі разом із дитиною на даний час;
- жінка має шанси до реінтеграції в громаду у майбутньому;
- вона не має психічних захворювань;
- має дітей віком від народження до 18 місяців чи термін вагітності – 7-9 місяців, як це визначено Типовим положенням про соціальний Центр матері і дитини;
- жінка погоджується працювати за індивідуальним планом соціального супроводу і дотримуватися затверджених правил розпорядку.

Згідно з Типовим положенням про соціальний Центр матері та дитини (постанова КМУ від 08.09.2005, №879)

основною **метою центру** є запровадження нових форм соціальної підтримки жінок і запобігання відмовам батьків від новонароджених дітей.

Якщо мати розлучена з немовлям в перші місяці його життя, у неї не формується прихильність до дитини, і тоді мало ймовірно, що мати пізніше забере малюка до себе. Саме тому **основними завданнями** Центру є:

- створення належних психолого-педагогічних і житлово-побутових умов для забезпечення нормальної життєдіяльності осіб, що тимчасово тут проживають;
- сприяння здобуттю особами, що тимчасово проживають у Центрі, освіти, фаху, навичок самостійного життя з дитиною поза межами центру, захист їхніх прав та інтересів;
- надання безоплатних психологічних, соціально-педагогічних, правових, соціально-економічних та інформаційних послуг особам, що тимчасово проживають у Центрі, та забезпечення їх харчуванням.

Команда працівників Центру допомагає жінкам набути навички з догляду за дитиною, готує їх до самостійного ухвалення рішень щодо своїх життєвих проблем. Це передбачає і набуття знань стосовно захисту власних прав і прав своєї дитини, налагодження контактів із родичами, розв'язання житлових та інших життєво важливих питань. Під час проживання в Центрі молоді матері мають можливість продовжувати навчання, розпочати здобувати вищу освіту, відвідувати професійні курси тощо.

У той самий час варто зазначити, що Центр матері та дитини, як і будь-який інший заклад, не є ідеальним засобом розв'язання проблем у системі профілактичної роботи. Часто соціальної роботи на місцях може бути досить, аби запобігти залишенню дітей у лікувальних закладах. Послуги Центру необхідно використовувати як останній ресурс, коли всі інші вичерпано. Час перебування в ньому має бути настільки коротким, наскільки це можливо, і настільки тривалим, наскільки

ки це необхідно. Наприклад, термін перебування у Центрі «Мати і дитина разом» м. Фастова становить до 4 місяців, у виняткових випадках – до 21 місяця. Клієнти мають розуміти із самого початку, що Центр – це тимчасовий притулок унаслідок виникнення кризової ситуації. Шляхом порозуміння між матір'ю та персоналом Центру може бути угода з визначеним терміном перебування.

Житлово-побутові умови в Центрі створено таким чином, аби забезпечити максимум самостійності та комфорту в повсякденному житті. Кожна жінка мешкає разом із дитиною в мебльованій, затишній кімнаті. До послуг клієнтів: вітальня, кухня, де вони готують їжу (персонал консультує, як приготувати ту чи іншу страву), в окремих Центрах створюються майстерні, комп'ютерні кімнати. Команда працівників Центру, до складу якої входять психолог, соціальні працівники, соціальні педагоги, медсестра та інші співробітники, забезпечують надання кваліфікованої допомоги. Обов'язковою умовою перебування в центрі є прибирання кімнати, де проживає жінка з дитиною.

Особливістю функціонування Центру є індивідуальна і планомірна робота з кожним клієнтом. Як тільки жінка з дитиною потрапляє до закладу, за нею закріплюють соціального працівника (члена мультидисциплінарної команди співробітників Центру), завдання якого – координувати всю роботу, яка ведеться з конкретним клієнтом. Через сім-десять днів після направлення породіллі до Центру закріплений за нею соціальний працівник складає індивідуальний план соціального супроводу на основі первинної діагностики, спостереження, а також інформації, наданої соціальним працівником, який працював із жінкою за місцем її проживання або в пологовому будинку.

План соціального супроводу має відображати всі аспекти життя матері та дитини, охоплюючи стан здоров'я і розвитку дитини, взаємин матері й дитини, підготовку матері до самостійного життя, освіту, роботу, стосунки з сім'єю і батьком дитини, підтримку з боку оточення і заходи з реінтеграції в сім'ю.

3

Обов'язковою умовою ефективності виконання плану є активне залучення клієнтів до цього процесу на всіх стадіях його здійснення (оцінка, підготовка, реалізація, за потреби – перегляд плану). У ході реалізації плану треба акцентувати увагу на закріпленні й розвитку сильних сторін клієнта, постійно підкреслюючи його успіхи й досягнення.

Необхідно, щоб усі члени команди працівників Центру ознайомилися з індивідуальним планом кожного клієнта і спрямували його виконання.

Важливим компонентом системи соціальної роботи в Центрі є планування заходів і подальший супровід клієнта після вибуття його з закладу. В цьому контексті є доцільним, аби співробітники Центру і соціальний працівник служби раннього втручання за місцем проживання клієнта із самого початку (направлення до Центру) працювали в постійному контакті, обмінюючись інформацією в ході реалізації заходів, спрямованих на успішну реінтеграцію жінки з дитиною у громаду.

Таким чином, можна визначити наступний алгоритм роботи з жінками, які висловлюють намір відмовитися від новонародженої дитини [5; 7]:

- налагодження контакту з вагітною жінкою/ породіллю;
- аналіз причин виникнення кризи, її виду та стадії;
- розробка стратегії збереження біологічної матері для новонародженого або визначення її нездатності виховувати дитину шляхом проведення оцінки стану, потреб, визначення напрямів соціально-психологічної та соціально-педагогічної роботи з породіллю задля формування у неї позитивної мотивації стосовно новонародженої дитини (планування послуг);
- надання інтегрованих соціальних послуг та оцінка їх ефективності.

Сучасна ситуація розвитку дитинства, у тому числі формування прив'язаностей між батьками і дітьми в сім'ї, потребує

наукового переосмислення і концентрації зусиль усіх інституцій, відповідальних за її нормалізацію. Адже дитинство – період існування людини, у якому закладаються основи її особистої активності, риси й цінності, що визначають якість майбутнього життя.

Література:

1. Брутман В. І. Раннє соціальне сирітство як комплексна медико-соціально-педагогічна проблема. – М.: АСОПР, 1994. – 182 с.
2. Брутман В. И., Ениколопов С. Н., Панкратова М. С. Некоторые результаты социологического и психологического обследования женщин, отказавшихся от своих новорожденных детей // Вопросы психологии. – 1994. – № 5.
3. Брутман В. И., Северный А. А. Нежеланная беременность как фактор риска психической патологии будущего ребенка // Актуальные вопросы детской психоневрологии: Материалы республиканской конференции. – Томск, 1992.
4. Власова Н., Снурникова Н., Хольмберг Б. Сеть социальных контактов: мобилизация социального окружения детей и семей в кризисной ситуации. – Москва, 2005.
5. Копыл О. А., Бас Л. Л., Баженова О. В. Готовность к материнству: выделение факторов и условий психологического риска для будущего развития ребенка // Синапс. – 1993. – № 4.
6. Разом до гармонії: розвиток дитини раннього віку: Методичний посібник / Авт.-упорядн. І. В. Братусь, Н. В. Кошечко, О. Л. Нагула / За заг. ред. І. Д. Звереві. – К.: Кобза, 2004. – 160 с.
7. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За заг. ред. І. Д. Звереві – К., Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.
8. Соціальні служби – родині: розвиток нових підходів в Україні. (Перевидання) / за ред. І. М. Григи, Т. В. Семигіної. – К., 2003. – 128 с.
9. Усвідомлене батьківство як основа повноцінного розвитку дитини та підвищення виховного потенціалу громади: Метод. матеріали до тренінгу / Упор. І. Братусь та ін. / За заг. ред. Г. М. Лактіонової. – К.: Наук. світ, 2004. – 86 с.
10. Shore A. The affects of early relational trauma on right brain development, affect regulation, and infant mental health // Infant Mental Health Journal. – 2001. – № 22.

3.3 Розвиток сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї, забезпечення пріоритету сімейних форм влаштування є основними засадами державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Проте шлях до забезпечення права кожної дитини на зростання та виховання в сім'ї досить складний. На сьогодні в Україні дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, понад 100 000. І хоча вже сформовані передумови для розвитку сімейних форм влаштування дітей, цей процес уповільнюється через різні фактори: недостатня поінформованість населення про державну соціальну політику в цьому напрямку, необ'єктивність громадської думки, неготовність громадян взяти активну участь у цьому процесі, а також недостатня кількість підготованих спеціалістів, які працюють у сфері захисту прав дітей, невідпрацьованість технологій роботи щодо розвитку сімейних форм у широкому сенсі (з кожною дитиною і сім'єю зокрема).

Згідно із Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» передбачено такі форми влаштування дітей цих категорій:

Усиновлення – це прийняття усиновлювачем у свою сім'ю дитини на правах дочки чи сина, здійснене на підставі рішення суду. Усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя.

Встановлення опіки та піклування – це влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають, переважно, у сімейних, родинних стосунках із цими дітьми, з метою забезпечення їхнього виховання, освіти, розвитку і захис-

ту їхніх прав та інтересів. Опіка та піклування встановлюються над дітьми, які залишилися без батьківського піклування: опіка – над малолітньою дитиною, яка не досягла 14 років, а піклування – над неповнолітньою дитиною віком від 14 до 18 років.

Передача до прийомної сім'ї – добровільне прийняття за плату сім'єю або окремою особою, яка не перебуває у шлюбі, із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей на виховання та для спільного проживання.

Передача до дитячого будинку сімейного типу – прийняття в окрему сім'ю, створену за бажанням подружжя або окремої особи, котра перебуває у шлюбі, на виховання та для спільного проживання не менше п'яти дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей, охоплюючи рідних, у такій сім'ї не може перевищувати десяти осіб.

До закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, **незалежно від форми власності та підпорядкування**, дитина може бути влаштована в разі, якщо з певних причин немає можливості влаштувати її на виховання у сім'ю.

Але пріоритетом виховання дитини є біологічна сім'я, яка за умов свого благополуччя найкраще зможе забезпечити її інтереси та потреби.

Треба пам'ятати, що влаштування у сімейні форми виховання не завжди може бути здійснене у найкращих інтересах дитини, адже позбавляє її права на власне коріння, на кровних родичів, інколи, навіть, на інформацію про своє минуле. Ухвалювати рішення про влаштування дитини потрібно в кожному випадку індивідуально, виходячи з оцінки її потреб.

Згідно з українським законодавством дитина може бути влаштована до тієї чи іншої сімейної форми, якщо їй встанов-

3

лено статус дитини-сироти, та дитини, позбавленої батьківського піклування. Статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, – визначене законодавством становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення й отримання передбачених пільг та підтверджується комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування.

Існує досить широкий перелік можливостей, визначених у законодавстві, для встановлення статусу дитині, позбавленій батьківського піклування. На жаль, на практиці встановлення дитині статусу майже завжди прирівнюють до позбавлення дорослих батьківських прав. Досвід багатьох країн світу підтвердив ефективність та дієвість іншої практики: позбавлення дорослих батьківських прав має бути крайнім заходом, який вживається у виключних випадках. Проте у вітчизняній практиці працівники місцевих структур, які працюють у сфері захисту прав дітей, діють за багаторічною «традицією» й дедалі частіше порушують питання про позбавлення батьків права брати участь у вихованні власної дитини, тим самим знімаючи з них усю відповідальність і перекладаючи її на державу. Тим часом законодавство України дозволяє вилучати дітей із сім'ї без позбавлення батьківських прав. Такий підхід є вигідний і в економічному плані. Адже короткотермінова підтримка біологічної сім'ї, спрямована на її вихід із кризи, дасть можливість у подальшому зекономити кошти на довготривалому державному забезпеченні дитини.

Подальший розвиток сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні має базуватися саме на принципі забезпечення найкращих інтересів дитини і при можливості збереження для неї рідної, біологічної сім'ї. Цей підхід найкраще відображається у світовій практиці короткотермінової прийомної сім'ї. Створення в Україні подібних прийомних сімей, які зможуть терміново забезпечити потреби дитини, родина якої переживає життєву скруту, дасть можливість стимулювати біологічну сім'ю

до виходу з кризи і вберегти дитину від влаштування в заклади навіть на короткий термін. Професійно підготовлені прийомні батьки могли б у подальшому замінити притулки та центри соціальної реабілітації для дітей.

У Київській області в рамках реалізації проекту ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей та дітей» було створено спеціалізовану соціальну службу супроводу сімейних форм влаштування, де відпрацьовувалися технології розвитку та підтримки сімейних форм виховання переважно шляхом створення й забезпечення діяльності прийомних сімей (див. Додатки 1В; 7). Принципи й основні підходи, форми та методи роботи з прийомною сім'єю можуть застосовуватися і в роботі із сім'ями опікунів, піклувальників, усиновителів та з дитячими будинками сімейного типу.

Діяльність, спрямована на розвиток сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, має бути комплексною та послідовною, поетапною.

Першим етапом є інформування населення і залучення бажаних виховувати в сім'ї дитину-сироту.

Другим – оцінка та підготовка кандидатів, результатом чого є схвалення (або несхвалення) кандидатів у прийомні батьки та занесення їх до банку даних як потенційних.

Третій етап є чи не найважливішим, адже саме на ньому закінчується підготовка й починається безпосереднє створення сім'ї. Це – взаємопідбір прийомних батьків і дітей. Здебільшого від нього залежить майбутнє функціонування сім'ї, її благополуччя та розвиток. Досить часто на практиці цій діяльності не приділяють належної уваги. Витрачаючи основні ресурси на підготовку батьків, спеціалісти недооцінюють важливість підготовки дітей.

Із моменту створення прийомної сім'ї починається її соціальне супроводження. Це етап роботи соціального працівника, який триває протягом усього періоду функціонування сім'ї.

Завершується ця діяльність виходом дитини із сім'ї, підготовкою її до самостійного життя. Отже, розглянемо детальніше кожен із наведених етапів.

Розвиток сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, неможливий без високої активності громадян. Активізація громади, у свою чергу, неможлива без її інформування. Низький рівень обізнаності населення щодо прав та потреб дітей, а також форм їх державного захисту призводить до необ'єктивності громадської думки та породження міфів.

Інформування населення містить два поетапних завдання:

- Підвищити рівень обізнаності населення, сформува-ти об'єктивну громадську думку щодо сімейних форм влаштування.
- Залучити якомога більше осіб, які мають на меті взяти на виховання дитину-сироту, дитину, позбавлену батьківського піклування.

Крім того, правильно спланована та впроваджена інформаційна компанія підвищить доступність соціальних послуг для населення.

Щодо носіїв та форм реклами, то тут можуть бути різні варіанти. Вибрати потрібний допоможе аналіз потреб цільової групи. Зазвичай соціальні працівники, які працюють на місцях, можуть із власного досвіду визначити форму і вид реклами, що найкраще працюватиме у їхній територіальній громаді: оголошення в місцевих газетах, на транспорті, на місцевих теле-, радіоканалах, інформаційні столи під час проведення масових заходів, усне спілкування з цільовою аудиторією, проведення інформаційних вечорів за участю прийомних батьків тощо.

Найбільш широке охоплення цільової групи в інформаційній кампанії забезпечується за рахунок використання різних носіїв і видів реклами – місцевого телебачення, газет, радіо,

роздаткового матеріалу, зовнішньої реклами. Ефективна інформаційна кампанія має складатися з комплексу взаємозалежних заходів, що здійснюються у визначеній послідовності й підсилюють один одного. Однією з форм інформування населення є модель кампанії, за якою передбачається кілька циклів рекламних подач (наприклад, по 3-4 тижні кожен), із чітко розрахованою інтенсивністю поширення інформації, її акцентуванням. Позитивом такої форми подачі матеріалу є можливість залишити потрібну споживачеві інформацію, адже часто номери телефонів та адреси, зазначені у телероліках чи на бігбордах, не запам'ятовуються.

Загальна логіка медіа-планування такої інформаційної кампанії полягає в тому, що спочатку основне інформаційне повідомлення створює імідж, а згодом цей імідж підтримується і деталізується. Усі елементи кампанії (друкована продукція, носії зовнішньої реклами, відеоролик, аудіоролик і т.ін.) мають єдине дизайнерське вирішення і звуковий супровід, що робить їх пізнаваними та поєднаними. Ефективність впливу різних форм і джерел інформації на різні суб'єкти може бути визначена шляхом опитування й тестування макетів рекламної продукції для окремих цільових груп населення.

Проте відомо, що найкращим способом інформування громадськості про нові соціальні послуги є ефективна робота самих служб.

Для розвитку сімейних форм виховання надзвичайно важливим є питання мотивації кандидатів на усиновлення, створення прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу. Знання пріоритетних мотивів, що спонукають сім'ї брати на виховання дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, дозволить ефективно вибудовувати інформаційну кампанію.

З іншого боку, визначення істинної мотивації конкретної сім'ї, яка звернулася з відповідним запитом до центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, дасть змогу правиль-

3

но дібрати форму влаштування дитини, а це вже половина успіху функціонування сім'ї в подальшому. Так, наприклад, молоде подружжя, неспроможне мати власних дітей, яке хоче взяти на виховання немовля, є потенційно успішним усиновителем. Сім'ї, яка бажає опікуватися конкретною дитиною, з тих чи інших причин дорогою їм, найкраще запропонувати опіку. А людям, готовим професійно займатися допомогою дітям задля їхніх найкращих інтересів, забезпечуючи всі потреби, найкраще створити прийомну сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу.

Серед чинників які спонукають людей прийняти дитину в сім'ю, можна виокремити такі: чийсь приклад (сусідів, родичів, знайомих); стаття в газеті, журналі; теле-, радіопередача; побачена в лікарні/на вулиці дитина; повідомлення про те, що в когось із близьких залишилася дитина-сирота; дехто мріє про виховання обездоленого маляти ще із дитинства під впливом власного досвіду, книги чи фільму; деякі сім'ї ухвалюють таке рішення після участі у програмах, через які вони брали дітей на вихідні чи канікули тощо. У такому випадку формується емоційна прив'язаність, яка і спонукає батьків до створення прийомної сім'ї. Часто люди приймають дітей на виховання з релігійних міркувань.

Враховуючи результати різних соціологічних досліджень, можна виокремити кілька обставин, які спонукають сім'ю всиновлювати дитину:

- сім'я має певний досвід роботи з дітьми, які проживали в дитячих будинках, і вирішує допомогти їм;
- сім'я знайомиться з сиротою в лікарні, коли хтось із родичів лікується там, особливо власні діти;
- трагічні обставини приводять дітей-сиріт у сім'ю сусідів, знайомих, незнайомих людей.

Виділяють також два основні мотиви, які впливають на ухвалення рішення взяти на виховання дитину-сироту: у першу чергу – єдина можливість родини мати дітей, по-друге – прояв гуманізму, бажання допомогти дитині.

Позитивна мотивація до створення сімейних форм виховання є важливим чинником, що забезпечує створення сприятливих умов для розвитку дитини. Проте соціальному працівникові необхідно оцінити спроможність кандидатів виховувати дитину-сироту/дитину, позбавлену батьківського піклування. Процес оцінки починається з моменту першого звернення кандидатів і триває до завершення проходження ними навчання. Її результат має лягти в довідку-рекомендацію, що видається регіональним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді по завершенню навчання.

Запропонована нами комплексна методика проведення **оцінки кандидатів у прийомні батьки** складається з чотирьох частин (зустрічей), логічно поєднаних між собою (див. Додатки 10; 11). При цьому процес оцінки має розглядатися соціальними працівниками і кандидатами у прийомні батьки як спільна діяльність, спрямована на досягнення єдиної мети.

Рекомендована кількість зустрічей може коректуватися відповідно до конкретного випадку та ресурсів соціального працівника. Перелік питань також не є вичерпним. Соціальний працівник, який готує кандидатів до створення прийомної сім'ї, може доповнювати і скорочувати цю методику.

Основними критеріями, на які має зважати соціальний працівник, оцінюючи здатність кандидатів створити прийомну сім'ю, є:

1. *Здатність батьків задовольняти потреби дитини* (соціальний працівник має пересвідчитися, що батьки здатні виховувати дитину, вміло спілкуються з нею; розуміють одне одного і потреби дитини).
2. *Здатність батьків забезпечувати турботливе середовище (оточення) дитини* (чи вміють батьки захищати дитину, розпізнавати її вразливі сторони, чи знають, як захистити дитину в новому середовищі відчуження).
3. *Здатність забезпечити подальший розвиток дитини* (чи знають, як забезпечити і стимулювати сприятливе середови-

3

ще; як підтримати захоплення дитини; як надати дітям інформацію про історію їхнього стану і розвитку відповідним до їхнього віку і розвитку способом; як сприяти навчанню дитини; як створювати можливості для розвитку соціальних і життєвих навичок дитини).

4. *Вміння працювати в команді* (чи батьки організовані, чи відвідують усі зустрічі, чи розуміють принцип конфіденційності, чи вміють взаємодіяти в колективі).

5. *Прагнення до саморозвитку* (чи хочуть удосконалювати свої вміння, чи готові працювати з біологічними батьками).

Після офіційної реєстрації прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу постає питання про влаштування дітей. Яку саме дитину влаштувати до прийомної сім'ї? Хто це має вирішувати? Чи можуть прийомні батьки «вибирати» дитину? А головне – потрібно підбрати дитину для сім'ї чи сім'ю для дитини? Ці та інші питання виникають у батьків та спеціалістів на етапі **взаємопідбору**. Сама назва даного етапу діяльності автоматично дає відповідь на поставлене запитання. Враховуючи те, що вся діяльність соціальних працівників і сам факт створення прийомних сімей (та інших сімейних форм) спрямовані на забезпечення найкращих інтересів дитини, логічним є підбір сім'ї для дитини. Але не можна забувати про важливість емоційного контакту між прийомною дитиною та всіма членами сім'ї. Тому доцільно врахувати думку сім'ї щодо дитини, яку вона бажає взяти на виховання. Рішення про влаштування дитини має бути виважене й узгоджене з батьками, зі спеціалістами, які попередньо вивчили та оцінили потреби дитини, і обов'язково із самою дитиною (у прийнятній для її віку формі).

Взаємопідбір сім'ї та дитини має базуватися на **принципах**:

Пріоритетності інтересів дитини: влаштування має здійснюватися виключно в інтересах дитини, сприяти її розвитку.

Участі в ухваленні рішення: дитина має бути поінформована доступним для неї способом про всі події, які відбуваються

в її житті, щоб вона могла усвідомлювати своє життя і посильно керувати ним на кожному етапі свого розвитку. У процесі взаємопідбору беруть активну участь батьки, соціальні працівники, працівники закладу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, рідні діти прийомних батьків.

Компетентності: роботу щодо створення прийомних сімей мають здійснювати кваліфіковані працівники, які володіють навичками дотримання професійних норм і відповідальності щодо наслідків вчинених ними дій.

Комплексності: рішення щодо взаємопідбору ухвалюється на основі комплексного аналізу оцінки кандидатів у прийомні батьки, оцінки дитини, результатів обстеження житлово-побутових умов.

Природовідповідності: дитина має бути найменшою в новій родині, щоб не порушувати ієрархію сім'ї; враховувати співвіднесення розвитку дитини з її віком;

Конфіденційності: процес взаємопідбору відкриває доступ до інтимної інформації, яка не розголошується. Соціальний працівник веде професійні записи, де має викладати особисту інформацію так, щоб не порушувати права людини на приватне життя. Те ж саме стосується і представлення випадку на засіданні різних адміністративних органів влади тощо.

Для того, щоб взаємопідбір був ефективним, а сім'я в подальшому могла успішно забезпечувати реалізацію потреб дитини, варто враховувати не лише бажання всіх зацікавлених сторін, а й збіг потреб дитини та можливостей сім'ї в основних сферах життєдіяльності. Особливу увагу варто звернути на наступні критерії, за якими невідповідність потреб дитини і можливостей сім'ї може становити особливий ризик: віросповідання, мова, вік, хобі, інтереси, бажання, згода біологічних дітей, взаємна симпатія, місце проживання, інфраструктура місця проживання, готовність підтримувати стосунки з біологічними родичами, готовність до виходу дитини із прийомної сім'ї, готовність продовжити контакт із дити-

3

ною після виходу з сім'ї, твердість у своїх переконаннях, культура, традиції, сприйняття оточення дитини, готовність взяти в сім'ю брата чи сестру дитини, готовність допомогти дитині повернутися в біологічну сім'ю, готовність прийомних батьків підтримати біологічних батьків дитини, готовність прийомних батьків боротися з наслідками насильства над дитиною.

Проведення взаємопідбору – складний тривалий процес. Він передбачає оцінку потреб дитини (див. Розділ 2, п. 2.2.), у тому числі обстеження житлово-побутових умов сім'ї, ухвалення колегіального рішення щодо варіантів взаємопідбору та вироблення відповідних рекомендацій.

Наступним кроком до створення успішної прийомної сім'ї є **підготовка дитини**. Недосить виважений підхід до цього етапу, або ж взагалі його ігнорування, може призвести до ускладнення адаптації дитини і, як наслідок, до погіршення подальших стосунків у сім'ї.

Підготовка дитини має базуватися на принципах: участі дитини; використання всієї наявної інформації про дитину; залучення всіх людей, які можуть допомогти; планування. Зокрема, коли ми плануємо розмову з дитиною, потрібно продумати, де вона проходитиме. Найкраще вести її у звичному для дитини місці, але, за бажанням дитини, зустріч можна проводити в офісі центру соціальних служб чи служби у справах дітей, якщо для цього є необхідні умови (окрема кімната).

В розмові з дитиною слід дотримуватися таких правил: слухати дитину; вірити їй; гратися з нею; задавати прості запитання, але не використовувати слово «чому»; сидіти на тому ж рівні, що й дитина; наголосити, що дитина не винна в тому, що так склалося в її житті; з самого початку домовитися щодо конфіденційності та її значенні для соціального працівника і дитини; уникати неправдивої обіцянки; здобувати взаємну довіру поступово: діти не мають довіряти соціальному працівникові беззастережно тільки тому, що він – доросла людина; не нав'язувати свою гру.

Знайомство дитини з потенційними батьками має бути спочатку заочне, а лише потім можливий особистий контакт. Причому, зміст і методи роботи на даному етапі багато в чому залежать від віку дитини.

Найпоширеніший прийом заочного знайомства – обмін листами та фотографіями. Як тільки дитина розпочинає відрізняти знайомих людей від незнайомих, соціальному працівникові варто показувати їй фотографії прийомних батьків/батьків-вихователів, членів сім'ї. Краще, якщо це буде кілька фотографій, як поодиночці, так і всією сім'єю. Великий розмір фотокарток дозволить дитині легко роздивитися й запам'ятати обличчя. Майбутні батьки можуть передати через соціального працівника дитині якусь іграшку, а потім при зустрічі привезти таку саму, погратися з дитиною.

На першій зустрічі варто розказати дитині, що таке прийомна сім'я (враховуючи вік дитини); говорити, що є підготовлені потенційні прийомні батьки. Якщо дитина хоче, вона може з ними познайомитися і просто поговорити. Вона не обов'язково має бути влаштована до цих батьків.

У багатьох дітей, що побували на канікулах, святах, в гостях у сім'ях, складається враження ідеалізованого способу сімейного життя. Діти сподіваються, що нові батьки забезпечуватимуть їх усім тим, чого бракувало досі. Для того, щоб підготувати дитину до влаштування у сім'ю, важливо знати її очікування. Соціальний працівник на даному етапі за допомогою різноманітних психолого-педагогічних прийомів (рольових ігор, інсценування, арт-терапії, книг, віршів, розповідей, бесід про сім'ю тощо) може впливати на очікування дитини, допомагаючи їй адекватно сприйняти інформацію про те, що є люди, готові стати для неї люблячими батьками.

Основна умова успішного влаштування дитини у прийомну сім'ю – наявність психологічного контакту між прийомними батьками та дитиною. Якщо в ході першої зустрічі у прийомних батьків виникають сумніви або негативне сприйняття

3

дитини, краще відмовитися від подальших кроків і не сподіватися на те, що з часом щось зміниться. Завдання соціального працівника – виявити такі сумніви з метою їх обговорення із сім'єю. Краще, коли батьки відмовляться від влаштування конкретної дитини на етапі першого знайомства, ніж після того, як дитина почне зивкати до них.

При підготовці дитини до влаштування у прийомну сім'ю важливо вибудувати уявлення дитини про її минуле, історію життя, причини переміщення і перспективи на майбутнє. Це необхідно зробити, аби дитина розуміла ті зміни, що відбуваються у її житті, і уявляла, яке майбутнє її чекає.

Організація знайомства та входження дитини в сім'ю має певні принципи та правила. Термін від першого знайомства прийомних батьків/батьків-вихователів із дитиною до повного її входження у сім'ю може бути досить тривалим. Контакт батьків із дитиною налагоджується ненав'язливо, поступово. З кожною наступною зустріччю час спілкування дитини з батьками поступово збільшується, форми взаємодії розширюються (від пасивного спостереження один за одним через взаємодію з предметами до активного спілкування).

Процес встановлення довірливих стосунків між батьками і дитиною потребує проведення систематичних зустрічей, бажано в один і той самий час. Після кількох зустрічей можна організувати спільну прогулянку прийомних батьків/батьків-вихователів і дитини звичною для неї територією.

Наступний крок – відвідування дитиною місця проживання прийомних батьків/батьків-вихователів. При першому візиті важливо не переобтяжувати дитину надмірною кількістю знайомств, краще, аби в помешканні були присутні лише члени сім'ї.

Спільні прогулянки, обіди, проведення вільного часу, ігри, перегляд телепередач, читання книг із майбутніми батьками допоможуть встановити тісніший емоційний зв'язок між дитиною та дорослими, налагодити спілкування.

Останній етап перед переходом дитини у сім'ю – її прощання з попереднім місцем проживання. Дитина разом із соціальним працівником збирає свої іграшки й речі. Для процедури прощання дитині має бути відведено належний час, тому не варто її підганяти.

Отже, на етапі підготовки дитини до влаштування в сім'ю на соціального працівника покладається:

- налагодження контактів із дитиною та батьками, обговорення особливостей процесу знайомства батьків з дитиною;
- організація і проведення знайомства та подальших зустрічей прийомних батьків із дитиною, надання психологічної підтримки прийомним батькам та дитині під час знайомства;
- спостереження за перебігом процесу знайомства, емоційних виявів та реакцій дитини і прийомних батьків у ході їхніх контактів;
- складання та узгодження з батьками плану переходу дитини у прийомну сім'ю, підготовка рідних дітей до розміщення дитини-сироти, допомога під час адаптації дитини у перші дні життя в новій сім'ї.

Прихід прийомної дитини – надзвичайно важлива подія для біологічних дітей прийомних батьків. Неготовність до змін може призвести в подальшому до конфліктів та ускладнення стосунків у сім'ї.

Необхідність підготовки біологічних дітей є очевидною, тож більшість сімей так чи інакше обговорюють майбутні зміни зі своїми дітьми. Вчасне інформування дітей про ухвалене рішення є надзвичайно важливим, але не єдиним елементом складного підготовчого процесу. Справа в тому, що біологічні діти будуть активно залучені до процесу функціонування прийомної сім'ї. Їхнє життя обов'язково зміниться із приходом нової дитини, і якщо ця зміна відбуватиметься без їхньої активної участі, вони не зможуть почуватися повноцінною частинкою сім'ї, а також брати на себе відповідальність

3

за власні дії та майбутнє, адже це може викликати відчуття, що їхнє життя від них не залежить, а все вирішують дорослі.

Дітям необхідно бути залученими до всього, що відбувається в родині. Важливо врахувати їхню думку при ухваленні рішення, а також у процесі взаємопідбору.

Прийомні батьки, уперше беручи на виховання дитину, можуть не знати як саме підготувати свою сім'ю. Тому завданням соціального працівника є тісна співпраця з усією родиною уже на підготовчому етапі. Соціальний працівник може навчити прийомних батьків, дати рекомендації щодо спілкування з дітьми, а може й сам провести кілька розмов із ними.

Готуючи біологічну дитину до появи в сім'ї прийомної дитини, доцільно застосовувати методики проведення бесід та виконання творчих завдань. Наприклад:

- «Намалюй нашу сім'ю в майбутньому, коли у тебе з'явиться прийомний братик чи сестричка».
- «Подумай, як ти зустрінеш прийомну дитину, що покажеш їй насамперед».
- «В які ігри ви зможете гратися разом? Згадай, будь-ласка, свої улюблені ігри».
- «Що хорошого тобі принесе збільшення твоєї сім'ї?»
- «Які складнощі можуть виникнути?»
- «Що ти можеш розказати своїм знайомим про прийомну сім'ю?»

Важливо сформувати у біологічної дитини реалістичне бачення майбутніх змін. Вона не має очікувати приходу нового члена сім'ї з побоюванням та небажанням, але й «рожеві окуляри» можуть не менше нашкодити подальшим стосункам у родині. Біологічні діти мають усвідомлювати, що чимось їм доведеться поступитися, що увага батьків до них буде меншою і що майбутній братик (сестричка) не обов'язково буде таким, яким уявляється. Та все ж він може стати справжнім новим другом – а заради цього варто чимось поступитися.

Із моменту створення прийомної сім'ї і влаштування до неї дітей розпочинається її **соціальне супроводження**, метою якого є захист і забезпечення дотримання прав та інтересів дитини, оптимальних умов її життя та розвитку. Це передбачає врахування індивідуальних потреб кожної дитини шляхом надання соціальних послуг прийомній сім'ї/дитячому будинку сімейного типу.

Соціальне супроводження сприяє адаптації дитини в новій сім'ї, створенню в ній позитивного психологічного клімату, забезпеченню оптимальних умов життя та захисту прав дитини, створення можливостей для її розвитку шляхом надання комплексу якісних соціальних послуг.

Основними **формами та методами** здійснення соціального супроводження є: відвідування сім'ї; телефонна розмова; бесіда; консультування; організація зустрічей дитини з біологічними батьками; тестування; інтерв'ю; проведення навчання; організація груп взаємопідтримки; написання запитів, листів, клопотань, звернень; документування тощо.

Соціальне супроводження базується на **принципах**: гарантованого захисту прав дитини, пріоритетності її інтересів, врахування її думки; реалізації першочергового права дитини на зростання та виховання в сім'ї; цілісного підходу до виховання й догляду за дитиною, що передбачає підтримку її психофізіологічного, інтелектуального, емоційного, соціального та духовного розвитку; індивідуального підходу до кожної дитини, кожної сім'ї з урахуванням їхніх потреб та особливостей; забезпечення стабільності, тривалості сімейних форм виховання; важливості відновлення та розвиток сімейних зв'язків, збереження етнічної, культурної спадщини дитини; пріоритетності повернення дитини до біологічної сім'ї, усиновлення, встановлення опіки як форми виходу з прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу; врахування результатів наукових досліджень, досвіду та кращої світової практики; системності, комплексності, безоплатності, доступності соціальних послуг; взаємодії соціальних працівників із при-

3

йомними батьками, батьками-вихователями та постійному підвищенні їхньої професійної компетентності.

Супроводжуючи прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, соціальний працівник керується положеннями Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України.

Соціальне супроводження розпочинається після ухвалення офіційного рішення про створення прийомної сім'ї/дитячого будинку сімейного типу та передачу на виховання до неї/нього дитини/дітей.

На початку соціального супроводження соціальний працівник перевіряє наявність копій документів на дитину, при потребі уточнює та доповнює інформацію про загальний стан здоров'я, щеплення, результати психодіагностичних досліджень, навчання дитини, характер її стосунків із біологічними батьками/особами, що їх замінюють, родичами, звертаючись до відповідних установ, фахівців. Термін перевірки документів та збору інформації становить один місяць. При його подовженні у плані соціального супроводження зазначається, що стало підставою для цього.

На початку функціонування прийомної сім'ї/дитячого будинку сімейного типу на основі отриманої інформації разом із прийомними батьками/батьками-вихователями соціальним працівником проводиться оцінка потреб дитини (див. Додаток 12).

План соціального супроводження містить комплекс послуг щодо забезпечення умов для підвищення виховного потенціалу сім'ї та створення умов для утримання, виховання і розвитку прийомної дитини/дитини-вихованця. Планом передбачаються конкретні заходи щодо надання соціально-економічних, соціально-побутових, юридичних, психологічних, медико-соціальних, соціально-педагогічних та інформаційних послуг.

Протягом першого півріччя функціонування прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу план соціального

супроводу складається на кожний місяць, потім – на півріччя, у подальшому – щорічно. План соціального супроводження формується на кожному дитині персонально на основі оцінки потреб дитини таким чином, щоб кожній потребі дитини відповідали заходи сім'ї, соціального працівника чи інших залучених осіб. У випадку, коли дитина, яка виховується у прийомній сім'ї чи в дитячому будинку сімейного типу, має суттєві розлади здоров'я (інвалідність, ВІЛ-інфікованість, хронічні захворювання, травми та ін.), соціальний працівник за участю служб у справах дітей вживає заходів для забезпечення медичного супроводження належною установою.

Процес планування здійснюється за участю прийомних батьків/батьків-вихователів і дитини, якщо дозволяє вік, стан здоров'я.

План соціального супроводження, за потребою, але не рідше, ніж раз у рік, аналізується та коригується за участю прийомних батьків/батьків-вихователів і дитини з урахуванням її віку та стану здоров'я. При цьому беруться до уваги результати супервізії соціального супроводження прийомної сім'ї/дитячого будинку сімейного типу, щорічна інформація про ефективність функціонування прийомної сім'ї/дитячого будинку сімейного типу.

У ході здійснення соціального супроводження соціальний працівник може застосовувати різні методики роботи з сім'єю та дитиною. Ефективною формою взаємодії з дитиною, стимулювання її до власного розвитку й самоаналізу, вивчення свого коріння та встановлення соціальних зв'язків є ведення разом з нею «Літопису життя» [3]. Цю методику доцільно використовувати ще на етапі перебування дитини в інтернатному закладі.

В Україні ця методика була відпрацьована благодійною організацією Християнський дитячий фонд (нове ім'я – Український фонд «Благополуччя дітей»), яка видала альбоми відповідного формату. Але за відсутністю друкованого «літопису» можна виготовити таку книгу самостійно разом з дитиною із зошита або папки-накопичувача.

«Літопис мого життя» складається з семи розділів, що можуть допомогти дитині згадати й переказати від себе свою історію життя, адже дитина найчастіше має потребу в такій допомозі. Дитині простіше почати роботу над літописом, коли поруч перебувають дорослі, кому вона довіряє та в оточенні яких почуває себе впевнено і спокійно. Коли навколо панує атмосфера впевненості та спокою, настає момент для спільної роботи над «Літописом мого життя». Якщо через якісь складні обставини такий момент ще не настав, краще зайнятися пошуком нового та збереження наявного матеріалу (фотографії, шкільні роботи, квитки в кіно). Можна завести й окрему шухлядку для збереження матеріалів, що поступово накопичуються. Часом, діти ще не можуть самостійно впоратися з веденням літопису, проте завдання зі збору та збереження матеріалів для них є цілком посильним.

Ведення «Літопису мого життя» переслідує одночасно кілька завдань.

Перше – збирання інформації. Дорослий допомагає дитині фіксувати в цій книзі все, що відбувається в житті маленької людини, аби потім їй можна було все це пояснити. Книга з фотокартками, розповідями, враженнями та фактичними даними дає змогу уникнути прогалин в історії життя дитини.

Друге – пошук і поповнення інформації з минулих років життя дитини. Коли всі дорослі з оточення дитини (батьки, прийомні батьки, родина, опікуни, наставники, керівники дитячих будинків та притулків) діють спільно, єдиною командою, вчасно зібрати важливу інформацію про дитину легше. Адже потім зробити це буде набагато складніше. Не всі події, що відбувалися з дитиною, можна згодом відновити, оскільки дитина найчастіше не усвідомлює всього того, що з нею сталося. Тому бувають ситуації, коли факти варто приховати, щоб не травмувати й без того знівечену душу дитини, покинутої батьками. Однак «Літопис мого життя» у будь-якому випадку допоможе зберегти потрібну інформацію про дитину, коли вона подорослішає і зможе оцінити змістовні відомості.

Третє – усвідомлення дитиною своєї значущості, того, що вона варта складання такої книги. Дорослі, які оточують дитину, можуть вважати історію дитини настільки важливою, що їй необхідно якось зафіксувати і зберегти для пам'яті. Прийомні батьки та батьки-вихователі можуть додати, що сама дитина є досить важливим джерелом інформації при складанні такої історії, а її розповіді також варті збереження в «Літописі мого життя».

Четверте – отримання прийомними батьками, опікунами й наставниками засобів, необхідних для того, щоб допомогти дитині охопити й усвідомити своє минуле. Правильне й точне розуміння свого минулого – це відправний пункт для усвідомлення всього, що відбувалося й відбувається в житті дитини, яку залишили батьки.

Важливо, щоб дорослий допомагав дитині створювати «Літопис мого життя». Йому необхідно спілкуватися з нею, аби докладніше довідатися про її спогади та пережитий досвід. Змістом таких бесід може стати обговорення важливих життєвих запитань: «Хто я?» і «Звідки я?»

Такі бесіди спонукають дитину замислитися, щоб вона замислилася над тим, що ж із нею сталося. Можливо, це будуть заборонені, важкі й болісні запитання. Робота над «Літописом мого життя» має поступово перетворитися для дитини у процес осмислення нею свого минулого, і це допоможе їй правильніше розібратися у своєму сьогоденні.

Таким чином, «Літопис мого життя» являє собою щось більше, ніж формуляр з інформацією, якого можна торкнутися руками. Це ще й засіб допомогти дитині осмислити все, що відбулося в її житті. «Літопис мого життя» варто розглядати ще й допоміжним матеріалом, спрямованим на сприяння прийомним батькам, наставникам та вихователям у їхній роботі з дітьми, позбавленими батьківської опіки.

«Літопис мого життя» призначений для дітей до 18 років, які виховуються поза рідною домівкою. Його видано у двох

3

версіях: для хлопчиків і для дівчаток. Версії є абсолютно ідентичними і відрізняються лише обкладинками та закінченнями в окремих словах. Наприклад, «мешкала», «мешкав» тощо. Книжка містить рекомендації для батьків щодо її заповнення та сім робочих розділів:

Розділ «Я» – у ньому дорослі, які оточують дитину віком до 18 років, висвітлюють найвизначніші події перших років її життя.

Розділ «Мої близькі» повністю присвячений біологічній сім'ї дитини, родинним зв'язкам і сім'ї, в якій дитина виховується в даний час. Також у цьому розділі є окремі сторінки, де дитина може подати відомості про своїх друзів.

Розділ «Я навчаюсь...» має містити інформацію про всі установи, де дитина навчалась, улюблені предмети, вчителів, а також про успіхи дитини в навчанні тощо.

Розділ «Мої захоплення» – дає змогу дитині розповісти про свої захоплення, про те, як їй подобається проводити вільний час, про свої мандрівки, улюблені книги, музику, ігри тощо.

Розділ «Моє сокровенне» – над ним дитина має працювати самостійно, і тільки за її згоди батьки можуть ознайомитися зі змістом цього розділу. Він повністю присвячений внутрішньому світові дитини, її успіхам і невдачам, снам, мріям, спогадам та бажанням.

Розділ «Важливі події в моєму житті» має фіксувати важливі події як минулого дитини, так і її сьогодення. Дитина мусить сама визначити, які події відтворювати у книжці.

Розділ «Моя творчість» – тут дитина з допомогою дорослих розповідає про свої творчі здобутки. В цьому розділі можна розмістити малюнки, гербарій, історії про різні вияви творчості в дитини.

Надзвичайно важливим напрямом соціального супроводження є налагодження взаємодії з біологічними батьками/родичами

дитини. Для більшості прийомних батьків це питання є особливо гострим. Не менш хвилює воно і соціальних працівників.

Причини небажання підтримувати контакти зрозумілі. З одного боку, прийомні батьки хочуть захистити дитину від можливої шкоди, яку їй можуть заподіяти кровні родичі, у тому числі від зайвих, на їхню думку, переживань та стресів. З іншого – просто ні з ким не хочуть ділити любов та прив'язаність своєї прийомної дитини, побоюються її можливого повернення в сім'ю. Така позиція прийомних батьків цілком природна. Віддаючи дитині свою любов і вкладаючи зусилля в виховання та розвиток, батьки хочуть бачити її завжди поряд. Тож потреба у взаємодії з біологічною сім'єю може стати справжньою проблемою сім'ї і соціального працівника.

Щоб запобігти подібним ускладненням потрібно одразу формувати правильні переконання в кандидатів на створення прийомної сім'ї. Якщо сім'я, звернулася до центру соціальних служб, аби виховувати дитину “як свою”, не готова тісно співпрацювати з установами, що діють в інтересах дитини, та біологічними родичами, то таку сім'ю слід одразу орієнтувати на усиновлення.

В ході підготовки до створення прийомної сім'ї слід звернути особливу увагу кандидатів на мету влаштування дітей у прийомні сім'ї. Важливо пояснити значимість для дитини рідної сім'ї, адже діти люблять своїх батьків безумовно, незалежно від того, який спосіб життя ті ведуть. Біологічна сім'я, за умови її благополуччя, зможе найкраще забезпечити потреби дитини, адже це її коріння, яке дає їй відчуття кровної приналежності. Це історія дитини, те що складає її особистість, її «я».

Найкращим виходом дитини із прийомної сім'ї є повернення до біологічної родини. Знову ж таки за умови, якщо ця родина пододала кризу і вийшла зі складних життєвих обставин. Саме таку мету ставить перед собою соціальний працівник, влаштовуючи дитину до сімейних форм виховання, а прийомні батьки мають стати його партнерами у цій діяльності.

3

Вони, люблячи свою прийомну дитину, мають бажати найкращого вирішення її долі і діяти виключно в її інтересах. Це ключова позиція, яку слід неодмінно донести до кандидатів під час співбесіди, тренінгу, обстеження і взаємопідбору.

Пріоритет біологічної сім'ї для дитини підтверджують практики, описують закордонні і вітчизняні дослідники, визначає українське законодавство. Та все ж, на жаль, повернення дитини в сім'ю не завжди є можливим і не завжди відповідає її інтересам. Важливо передусім ґрунтовно оцінити ситуацію і визначити можливість контактів та їхню кінцеву мету. Від цього залежатиме форма, тривалість, періодичність і зміст спілкування. Висуваючи вимоги до спілкування, необхідно враховувати думку дитини, її права й потреби. З'ясувати, чи треба підтримувати існуючі стосунки, поновлювати «втрачені» чи будувати нові. Що краще, виходячи з інтересів дитини, – тривалі стійкі зв'язки чи періодичні контакти?

У будь-якому разі спілкування з кровними родичами має бути чітко спланованим і організованим. Нижче в таблиці 9 наведено дії соціального працівника щодо налагодження стосунків прийомної сім'ї з батьками та ріднею прийомної дитини.

Таблиця 9

Дитина	Сім'я	Громада
<ul style="list-style-type: none">• Оцінити, що є найкращим в інтересах дитини• Вислухати точку зору дитини• Встановити права і потреби дитини• Брати до уваги бажання дитини	<ul style="list-style-type: none">• Знайти біологічних батьків• Знайти членів родини• Провести обстеження (оцінку) сім'ї та членів родини• З'ясувати інтереси, бажання і можливості для спілкування	<ul style="list-style-type: none">• Визначити мережу контактів• Оцінити їх відповідність• Визначити зацікавленість і бажання допомагати

Після визначення завдань спілкування, з'ясування необхідної інформації, узгодження всіх наведених вище питань розпочинається **планування зустрічей**. Його можна здійснювати за такою схемою:

1. **Вид контакту:** під пильним наглядом/під наглядом/без нагляду.
2. **Форми спілкування:** прямий контакт/по телефону/листуванням/електронною поштою.
3. **Тривалість спілкування:** на короткий період протягом дня/на вихідний день/із ночівлею/протягом шкільних канікул.
4. **Місце для спілкування:** ЦСССДМ (окрема кімната)/дім/громадські місця.
5. **Частота спілкування:** щодня/щотижня/щомісяця/тільки у виняткові дні.

Плануючи та організовуючи зустрічі з біологічними батьками дитини, необхідно враховувати всі юридичні підстави та процедури їх здійснення.

Згідно з пунктом 13 Положення про прийомну сім'ю (постанова КМУ № 565 від 26.04.2002 р.) форми спілкування дитини з рідними (біологічними) батьками та іншими родичами – якщо такі особисті контакти не заборонено рішенням суду – визначають органи опіки та піклування за погодженням із прийомними батьками та за участю центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Для вихованців ДБСТ форми спілкування дитини з рідними (біологічними) батьками та іншими родичами – якщо такі особисті контакти не заборонено рішенням суду – визначають органи опіки та піклування за погодженням із батьками-вихователями та за участю соціального працівника, який здійснює соціальне супроводження згідно з пунктом 16 Положення про дитячий будинок сімейного типу (постанова КМУ № 564 від 26.04.2002 р.).

Якщо мати чи батько позбавлені батьківських прав, вони мають право звернутися до суду з заявою про надання їм права на разові чи періодичні побачення з дитиною за умови присутності іншої особи – за умови,

що суд встановить відсутність загрози життю, здоров'ю або моральному вихованню дитини (стаття 168 Сімейного кодексу України).

Крім того, в пункті 7 Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу (наказ Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту № 3685 від 31.10.2006 р.) встановлено обов'язок соціальних працівників негайно інформувати службу у справах дітей та виносити на розгляд опікунської ради факти невиконання рішень опікунської ради про форму та порядок спілкування дитини з біологічними батьками або особами, які їх замінюють.

Сімейний кодекс України передбачає дві процедури повернення дитини до біологічних батьків, залежно від того, чи було ухвалено рішення суду про позбавлення батьківських прав.

Зокрема, якщо відібрано дитину без позбавлення батьків батьківських прав, то згідно зі статтею 170 Сімейного кодексу суд за заявою біологічних батьків може (але не зобов'язаний!) прийняти рішення про повернення їм дитини у випадку, коли перешкоди для належного виховання дитини відпали. Згода прийомних батьків на повернення не вимагається, а в випадку набрання чинності рішення суду відмова прийомних батьків від повернення дитини біологічним батькам є підставою для вжиття соціальним працівником заходів, передбачених пунктом 7 Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу (наказ Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту № 3685 від 31.10.2006 р.) та інших установлених законом санкцій.

Якщо біологічні батьки були позбавлені батьківських прав, то суд повинен брати до уваги думку осіб, із якими проживає дитина, тобто прийомних батьків (стаття 169 Сімейного кодексу). Прийомні батьки або прийомна дитина, яка досягла 14 років, мають право також звернутися до суду з позовом про позбавлення біологічних батьків батьківських прав (стаття 165 СК).

Дитина має право на врахування її думки щодо визначення місця її проживання, в т.ч. у випадку поновлення батьківських прав та повернення біологічним батькам в обох випадках. Проте, попри

обов'язок суду вислухати думку дитини, він може ухвалити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають інтереси дитини (статті 169 та 171 СК).

Крім того, план соціального супроводження дитини обов'язково має передбачати перелік заходів щодо повернення дитини в біологічну сім'ю та пошуку біологічних батьків або осіб, що їх замінюють.

Таким чином, критеріями успішності соціального супроводження, які визначаються на підставі результатів відповідних планів, оцінки ефективності функціонування прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу, досліджень щодо розвитку та адаптації прийомної дитини/вихованця, відповідних документів, які зберігаються в особових справах сім'ї та дитини, довідок від різних підприємств, установ та організацій, звітів соціального працівника тощо, є:

- задовільнення фундаментальних життєвих потреб дитини (безпеки, житла, якісної їжі) та забезпечення належних побутових умов (одяг, окреме робоче місце, місце для сну та відпочинку тощо);
- використання ресурсів та потенціалу громади для повноцінного розвитку дитини, її успішної соціалізації;
- досягнення в особистісному розвитку дитини (покращення показників навчання, залучення до гурткової роботи, спортивних секцій, громадських формувань, наявність успіхів у формуванні соціальних навичок);
- забезпеченість належного догляду за збереженням здоров'я дитини, вжиття, у разі необхідності, адекватних заходів щодо його покращення;
- достатній рівень підготовленості дитини до самостійного життя (сформованість професійних планів, вирішення/знання шляхів вирішення житлової проблеми, вміння розпоряджатися коштами, сформованість уміння вибудовувати стосунки, уникати небезпечних ситуацій, вести здоровий спосіб життя; здатність до ухвалення самостійних рішень та відповідальності за них; працелюбність, наявність друзів, уміння співпрацювати);

- володіння навичками самообслуговування (самостійно їсти, вдягатися; прибирати кімнату, мити посуд; користуватися побутовою технікою; самостійно готувати нескладні страви, сформованість навичок особистої гігієни тощо);
- достатній рівень самоусвідомлення, самоідентифікації дитини (володіння рідною мовою, можливість, за бажанням, відкрито сповідувати свою релігію; відчуття дитиною себе особистістю, яку цінують; позитивне сприйняття своїх здібностей, теперішньої ситуації загалом, відчуття приналежності до родини, громади; знання дитиною своїх кровних родичів чи інформації про них; належна самооцінка і позитивне світосприйняття; усвідомлення культурної та релігійної приналежності);
- встановлення та розвиток стосунків дитини з біологічною сім'єю, повернення до біологічної сім'ї (якщо немає заборони на такі стосунки згідно з рішенням суду);
- самопочуття дитини в сім'ї (упевненість, комфортність, прив'язаність до членів сім'ї; дитина тепло відгукується про них, має дружні стосунки з усіма або з окремими членами сім'ї);
- відсутність/успішне вирішення/запобігання гострим конфліктам, неадекватним стосункам у прийомній сім'ї/в дитячому будинку сімейного типу;
- виконання прийомними батьками/батьками-вихователями плану соціального супроводження;
- дотримання прийомними/батьками-вихователями умов договору про організацію діяльності прийомної сім'ї/дитячого будинку сімейного типу;
- наявність позитивного морально-психологічного клімату у прийомній сім'ї/дитячому будинку сімейного типу (стосунки довіри, взаємоповаги між прийомними та рідними дітьми, іншими членами сім'ї, родичами; залучення обох батьків до процесу виховання, наснага до життя, виправдані очікування).

Література:

1. Замещающая семья. Метод. пособ. / Ж. А. Захарова, И. И. Осипова; под ред. Э. А. Манукян. – М.: Полиграф сервис, 2005. – 112 с.
2. *Картер Ричард*. Опіка над дітьми: сім'я і держава. Вплив інституційної форми виховання на розвиток дітей (моніторинговий звіт). – К.: Логос, 2005. – 88 с.
3. Книга для батьків: Посібник до тренінгового курсу «Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі»/ Автори та авт.-упоряд.: Т. Ф. Алексєєнко, А. В. Гулевська-Черниш, Г. М. Лактіонова, Г. О. Притиск та інш./ За заг. ред. Т. Ф. Алексєєнко. – К.: Наук.світ 2006. – 496 с.
4. Методические материалы по подготовке приёмных родителей / Автор. коллектив Л. М. Абросова, Е. В. Водопьян, Н. Б. Девон. – СПб.: СПбОО «Врачи детям», 2006. – 112 с.
5. Методичний посібник по проведенню тренінг-курсу для соціальних працівників з питань підбору, підготовки та соціального супроводу прийомних батьків / Г. М. Бевз, А. Й. Капська, Н. М. Комарова та ін. – К.: Український ін-т соц. досліджень, 2000. – 128 с.
6. *Пеша І. В.* Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування). – К.: Логос, 2000. – 87 с.
7. Питання формування ефективності родинних форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування / Н. М. Комарова, Л. М. Мельничук, І. В. Пеша та ін. – К.: ДІПСМ, 2004. – 128 с.
8. Право дитини на сім'ю. Тренінговий курс для спеціалістів соціальної сфери / Авт.-упоряд.: С. Ю. Буров, Т. В. Війцях, Є. В. Дубровська та інш. За заг. ред. Г. М. Лактіонової. – К.: Основа-Принт, 2007. – 432с.
9. Приймна сім'я: методика створення і соціального супроводу: Наук.-метод. посіб. / Г. М. Бевз, В. О. Кузьмінський, О. І. Нескучаєва та ін. – К.: Центр стратегічної підтримки, 2003. – 92 с.
10. Приймна сім'я: оцінка ефективності опіки (методичні рекомендації для соціальних працівників) / О. О. Яременко, Н. М. Комарова, Г. М. Бевз, Л. С. Волинець та ін. – К.: Український ін-т соц. досліджень, 2000. – 78 с.

11. Робота з дитиною у прийомній сім'ї. Метод. посіб. – К.: ДІПСМ, 2003. – 188 с.
12. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Автор. колектив Л. С. Волинець, Н. М. Комарова, І. В. Пеша та ін. – К.: Студцентр, 1998. – 120 с.
13. Створення та функціонування прийомних сімей: Навч. посіб. для державних службовців / О. О. Яременко, Н. М. Комарова, Л. С. Волинець, І. В. Пеша. – К.: Український ін-т соц. досліджень, 2000. – 128 с.
14. Технології створення та функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу. Зб. метод. матеріалів / Автор. колектив Г. М. Бевз, А. Й. Капська, Н. М. Комарова та ін. – К.: ДІПСМ, 2003. – 188 с.

3.4 Реінтеграція та соціалізація вихованців інтернатних закладів

3

У нових економічних і соціально-культурних умовах Україна з усією відповідальністю ставить і вирішує питання щодо гарантій реалізації прав і можливостей усіх дітей, незалежно від стану чи походження, успішно соціалізуватися у різних соціальних інститутах. Тому в діяльності інтегрованих соціальних служб не міг лишитися поза увагою такий актуальний і важливий напрям, як реінтеграція та соціалізація вихованців інтернатних закладів. Ця робота здійснювалася спеціалізованими соціальними службами (див. Додаток 1Г) в рамках проекту ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих дітей і сімей» відповідно до переконань:

- сімейне середовище – найкраще для розвитку дитини;
- потрібно використовувати усі шанси повернути дитину в родинне оточення;
- необхідно готувати дитину до створення власної сім'ї та адекватного виконання нею батьківських функцій, і найкращою умовою для цього є безпосереднє зростання дитини у люблячому сімейному середовищі;
- успішність подальшої соціалізації вихованця інтернатного закладу значною мірою залежить від використання можливостей його реінтеграції у сімейне оточення.

Вітчизняні та зарубіжні дослідження неодноразово доводили, що система утримання та виховання дитини в інтернатному закладі не створює умов для гармонійного розвитку її особистості. Як правило, випускник інтернату не здатний повноцінно забезпечувати свою життєдіяльність поза стінами закладу, визначити власну громадянську позицію, самореалізуватися та самоствердитися.

Економічні, соціальні, психологічні проблеми вихованців інтернатних закладів позначаються на їхніх міжособистісних стосунках з: однолітками (комплекс «Ми», суперництво); дорослими (дорослий сприймається як обслуга); особами ін-

шої статі (ранні сексуальні стосунки, сексуальне насильство, невміння налагоджувати сімейні взаємини).

Специфічні умови утримання та проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в інтернатних закладах спричиняють у них:

- брак значущих і неперервних стосунків прив'язаності та любові;
- недостатній вияв позитивних соціально-рольових орієнтирів; почуття соціальної відчуженості, нехтування соціумом;
- емоційну вразливість і потребу постійної опіки з боку дорослих; підвищену агресивність, нівелювання виявів здорової особистості;
- відставання у когнітивному та соціального розвитку особистості дитини; брак стимулу до активної пізнавальної діяльності; «комплекс неповноцінності»;
- неприйняття соціального оточення поза інтернатом, неуспішну соціалізацію у майбутньому.

Все зазначене підсилило необхідність змін у державній політиці стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, адже невимірно кращим для дитини, ніж життя у найліпше облаштованому закладі, є сімейне чи родинне оточення. Любов і ласка, яку можуть дати батьки (рідні, прийомні, усиновителі) чи родичі, є надзвичайно потужним і незамінним чинником, що позитивно впливає на розвиток дитини.

До основних законів та міжнародних договорів України, що створили сприятливу платформу для процесу реформування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, належать: Конвенція ООН про права дитини, Європейська конвенція про основні свободи та права людини, Конституція України, Цивільний та Сімейний кодекси України, а також закони України: „Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх” (№ 20 від 24 січня 1995 р.); „Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” (№ 2017 від 5 жовт-

ня 2000 р.); „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” (№ 2558 від 21 червня 2001 р.); „Про охорону дитинства” (№ 2402 від 26 квітня 2001 р.); „Про попередження насильства в сім’ї” (№ 2789 від 15 листопада 2001 р.); „Про соціальні послуги” (№ 966 від 19 червня 2003 р.); “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського перебування” (№ 2342-IV від 13 січня 2005 р.).

Офіційний старт початку реформування було дано з моменту схвалення 11 травня 2006 р. розпорядженням Кабінету міністрів України (№ 263-р) Концепції державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Метою цієї програми є: реалізація права дитини на розвиток у сім’ї, в територіальній громаді; створення умов для фізичного, розумового і духовного розвитку кожної дитини; забезпечення соціального захисту дітей, здобуття ними належної освіти та опанування навичок самостійного життя; гарантування надання дітям індивідуальних психологічних, соціально-педагогічних, медико-соціальних, соціально-економічних, юридичних та інформаційних послуг тощо.

У результаті впровадження Концепції очікується:

- забезпечити спілкування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з батьками та іншими родичами;
- провадити ефективну діяльність щодо повернення дітей до рідних батьків, підвищення їхньої відповідальності за виховання дітей;
- забезпечити розвиток системи сімейних форм виховання (усиновлення, встановлення опіки чи піклування, прийомна сім’я, дитячий будинок сімейного типу).

Таким чином, сьогодні реінтеграцію вихованців інтернатних закладів можна вважати одним із пріоритетних напрямів державної політики нашої держави стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Що ж таке реінтеграція як процес і в чому полягає його сутність?

Реінтеграція – (від лат., що означає відновлення, набуття цілісності) – процес повернення людини в суспільство у ролі активного і незалежного члена соціального життя, що передбачає компенсацію втрат соціальних зв'язків, досягнення відповідного рівня емоційного стану тощо. Організація та забезпечення оптимальних умов реінтеграції створюють можливості для подальшого повноцінного функціонування індивіда у соціумі, його успішної соціалізації.

Реінтеграція дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – процес повернення чи входження їх до тієї чи іншої соціальної системи шляхом відновлення або формування прив'язаностей, соціальних зв'язків та відносин, набуття соціального досвіду, соціальної компетентності.

Реінтеграція здійснюється у соціумі, а відповідно розгортається у мережі соціальних взаємодій. Саме зміст соціальних взаємодій у певній соціальній системі можна покласти в основу визначення даного поняття.

Враховуючи специфіку процесу реінтеграції дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначимо такі **рівні соціальних взаємодій**: чуттєво-емоційний; емоційно-соціальний; соціально-інституційний.

Зокрема на **чуттєво-емоційному рівні** відбувається відновлення, розвиток чи встановлення прив'язаностей (емоційно теплих, близьких, люблячих, стійких та тривалих стосунків між людьми) дитини з батьком, матір'ю, близькими родичами.

На **емоційно-соціальному рівні** також має місце процес формування та розвитку прив'язаностей, проте помітно вирізняється соціальний компонент взаємодій між дитиною і прийомними батьками (опікунами, батьками-вихователями), дитиною і соціальним працівником, що здійснює соціальний супровід виховання та розвитку дитини у сім'ї. Передумовами зазначе-

ного певною мірою є збереження за дитиною статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування; отримання певних пільг, соціальних виплат та державних допомог тощо.

На **соціально-інституційному рівні** соціальні взаємодії набувають найвищого і найважливішого виду та змісту – активної соціалізації (засвоєння і перетворення індивідом соціальних норм і культурних цінностей шляхом активного входження в соціальні інституції суспільства). Як правило, на такий рівень соціальних взаємодій людина виходить після досягнення повноліття, набуття правосуб'єктності, виходу в самостійне життя, коли, як зазначає український вчений В. Т. Циба [7, с. 129-131], з'являються соціогенні потреби – осмислювати своє подальше життя, вибирати професію, планувати створення власної сім'ї, задумуватися над стратегічними завданнями, які б становили мету життя у кількох або в усіх соціальних інституціях.

У контексті зазначених рівнів соціальних взаємодій і потрібно розглядати реінтеграцію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Так, на **чуттєво-емоційному рівні** реінтеграція передбачає повернення дитини у те конкретне сімейне середовище, звідки вона вийшла, тобто у біологічну сім'ю чи під опіку близьких родичів.

На **емоційно-соціальному рівні** реінтеграція визначатиметься як повернення дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, з інституційного в сімейне середовище, і передбачає влаштування дитини в сім'ю усиновителів, прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, під опіку осіб, що не є родичами дитині.

На **соціально-інституційному рівні** реінтеграція розглядатиметься як вихід із відносно закритої інтернатної системи, для якої характерним є обмежене коло соціальних зв'язків, у систему відкриту, в незалежне життя поза межами інтер-

натного закладу, де неабиякого значення набувають навички соціальної компетентності. При цьому під соціальною компетентністю мається на увазі знання, вміння та навички, що сприяють успішному виконанню соціальних ролей, дозволять індивіду адекватно виконувати норми та правила, прийняті в суспільстві, оптимально адаптуватися до різних соціальних умов. Соціальна компетентність вихованців та випускників інтернатних закладів виявляється у здатності до співпраці, вмінні розв'язувати проблеми в різних життєвих ситуаціях; у комунікативних навичках та навичках взаєморозуміння; в активній участі у житті громади тощо. Велике значення має мотиваційний компонент компетентності, а саме: прагнення адаптуватися та бути мобільним; бажання змінити життя на краще; спрямованість на здійснення власного вибору, на визначення та досягнення особистісних цілей тощо. У такому контексті процес реінтеграції певною мірою уподібнюється процесу соціалізації особистості, що передбачає активне входження індивіда в усі соціальні інституції.

У цьому разі компоненти реінтеграційного процесу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, мають охоплювати різні сфери суспільного життя дитини та різні напрями соціально-педагогічної діяльності. Це підтримка соціально-позитивної активності вихованців інтернатних закладів, введення їх у соціально-виховне середовище; підготовка вихованців інтернатних закладів до самостійного життя; сприяння здобуттю освіти, працевлаштування відповідно до потреб та індивідуальних особливостей дитини; вирішення проблеми житла, захист майнових прав дитини після закінчення навчання в інтернатному закладі; підготовка персоналу інтернатних закладів і спеціалістів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді до змін; формування громадської думки щодо підтримки вихованців та випускників інтернатних закладів; активізація громади щодо підтримки реінтеграції вихованця інтернатного закладу.

Вищезазначені **рівні процесу реінтеграції** можуть бути представлені схематично (див. Рис. 22).

СОЦІУМ як система соціальних зв'язків та взаємодій

Рис. 22. Рівні реінтеграційного процесу

3

Як процес, реінтеграція базується на певних **принципах**, серед яких:

- гуманізм (ставлення до дитини як найвищої цінності, безумовне прийняття, любов і повага до неї);
- індивідуальний підхід до дитини (виявлення проблем особистісного зростання і допомога у їх розв'язанні, врахування індивідуальних особливостей та розробка персонального плану опіки);
- пріоритетність інтересів дитини (надання переваги інтересам дитини у конфліктних та спірних випадках);
- комплексний підхід (різнобічна оцінка потреб дитини та середовища, у яке вона інтегрується);
- взаємодія, командний підхід до вирішення проблем дитини та сім'ї (налагодження співпраці та партнерства між різними державними і неурядовими організаціями в інтересах дитини, створення міжвідомчих та мультидисциплінарних команд фахівців для ухвалення обґрунтованого рішення стосовно дитини, сім'ї чи ефективного здійснення соціального супроводу);
- стимулювання дитини і сім'ї до самопомоги (активізація внутрішніх ресурсів сім'ї та дитини до зміни способу життя на краще, перебудови стосунків, саморозвитку; формування бажання успішно адаптуватися до нових умов та бути мобільним).

Які ж діти насамперед потребують реінтеграції? Необхідність у першочерговій реінтеграції мають діти раннього віку та діти з незначним досвідом проживання в інтернаті (до 6 місяців). Причому, чим довше дитина залишається у закладі, тим менше шансів її успішно реінтегрувати.

Високу ймовірність успішної реінтеграції мають діти:

- вилучені із сім'ї без позбавлення батьківських прав через матеріальні проблеми;
- чий батьки, родичі висловили бажання їх повернути.

Потенційними причинами повернення дитини до біологічної сім'ї, в коло родини є:

- становище в сім'ї змінилося на краще (батьки позбавилися нарко- чи алкогольної залежності, подолали сімейну кризу);
- ситуація в сім'ї стабілізувалась (мати знайшла постійну роботу і тепер може розпоряджатися власними грошима; мати вийшла заміж, і тепер вони удвох із чоловіком здатні створити дитині безпечні умови, покращилося фінансове та матеріальне становище сім'ї);
- родичі хочуть оформити опіку над дитиною та ін.

Реінтеграцію вихованців інтернатних закладів потрібно розглядати як процес із чітко окресленими етапами. Зокрема, враховуючи міжнародний досвід¹, можна виділити **дев'ять етапів повернення дитини у сімейне середовище**, що подані на схемі нижче (див. Рис. 23).

Незважаючи на негативний досвід проживання в сім'ї, багато дітей прагнуть повернутися у родинне оточення. Проте цей шлях «додому» часто виявляється дуже складним. Більшість етапів процесу реінтеграції проходять ще в період перебування дитини в інтернатному закладі, а не після її повернення/влаштування в сім'ю. Детальніше розглянемо усі етапи реінтеграції вихованця інтернатного закладу.

Етап 1. Початкова оцінка та ухвалення рішення щодо можливостей реінтеграції дитини. Всі рішення реінтегрувати дитину в біологічну сім'ю, сім'ю родичів чи іншу родину реалізуються тільки після оцінки її потреб, оскільки потрібно з'ясувати можливість і виправданість такого повернення дитини, а також відповідність цього процесу найкращим інтересам дитини.

Ініціатива щодо проведення початкової оцінки потреб дитини може виходити від одного з батьків, які бажають повернути

¹ За матеріалами тренінгу, проведеного міжнародним експертом проекту ЄС Інґрід Джонс у червні 2007 р.

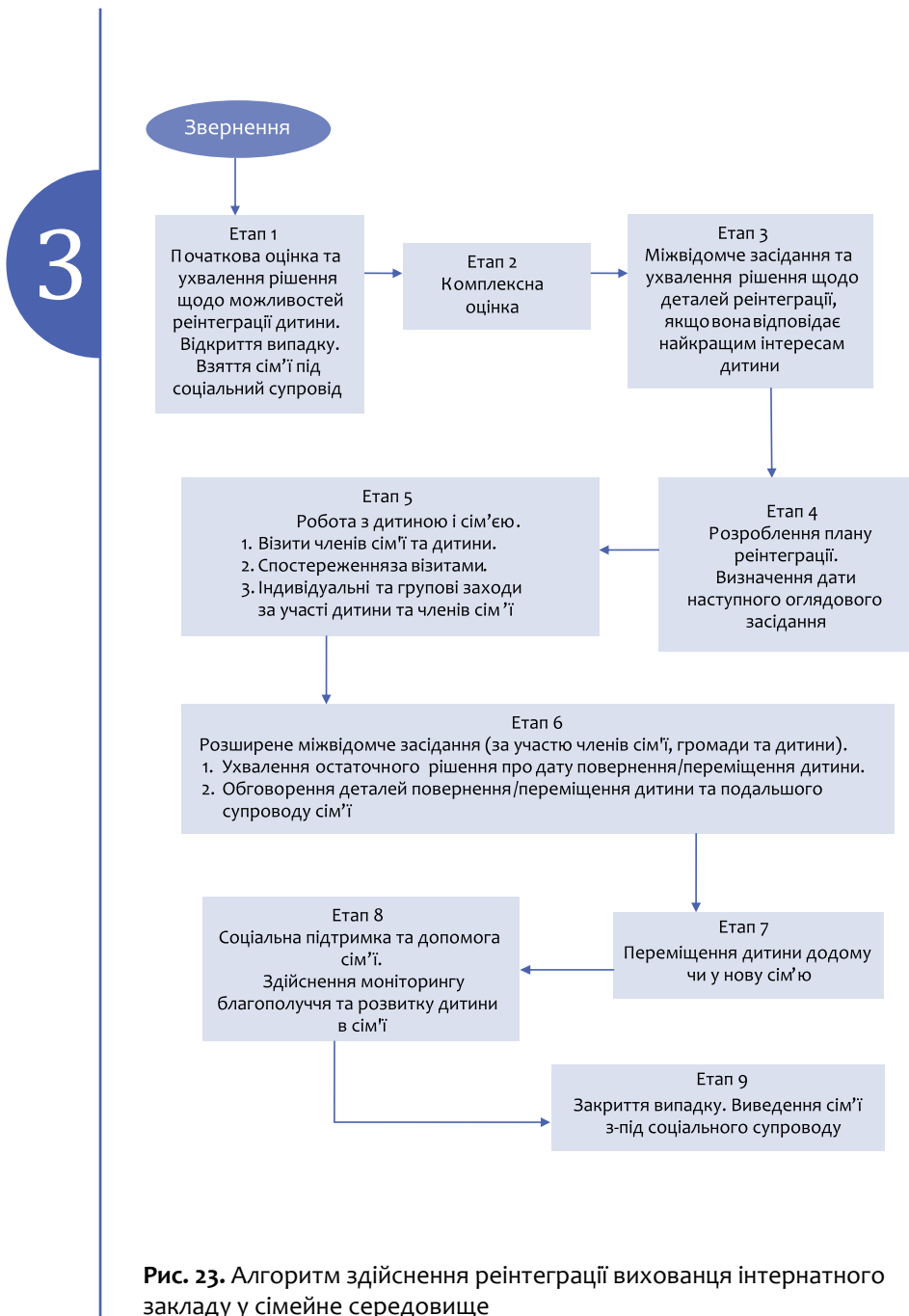

Рис. 23. Алгоритм здійснення реінтеграції вихованця інтернатного закладу у сімейне середовище

свою дитину, чи від соціального працівника/соціального педагога закладу, який, оцінивши сімейну ситуацію кожної дитини в інтернатному закладі, зробив висновок про доцільність спроби розпочати реінтеграції того чи іншого вихованця.

Насамперед необхідно вивчити особову справу дитини, по-знайомитися з нею, налагодити довірливі стосунки. Далі соціальний працівник здійснює початкову оцінку потреб дитини, постійно спостерігаючи за її поведінкою, реакціями, емоційною готовністю до змін.

Водночас проводиться відповідна робота з сім'єю, що передбачає:

- збір інформації про біологічну сім'ю дитини;
- пошук даних про родичів, значущих для дитини;
- встановлення контактів соціального працівника (педагога) з сім'єю, родичами;
- вивчення сімейних проблем та причин їх виникнення;
- організація позитивного інформування родичів про вихованця/вихованку інтернатного закладу.

Висновок щодо можливості повернення дитини до біологічних батьків, родичів робиться на основі аналізу інформації про дитину і сім'ю, яку можна отримати від: вихователів інтернатного закладу, вчителів, соціального працівника громади, дільничного міліціонера, сусідів, родичів, самих батьків і дітей. Завдання соціального працівника/соціального педагога на даному етапі – провести оцінку бажання дитини повернутися додому та стану життя сім'ї (тих факторів, які покращились і відтепер сприяють реінтеграції).

У випадку реінтеграції дитини у прийомну сім'ю, ДБСТ, під опіку чи усиновлення проводиться оцінка здатності батьків задовольняти потреби дитини, відповідно до моделі оцінки, описаної у підрозділі 2.1.

На основі звіту соціального працівника/соціального педагога за результатами початкової оцінки рішення щодо можливос-

3

ті реінтеграції ухвалюється колегіально (координаційною радою або іншим схожим координаційним органом). Відразу після такого рішення сім'ю доцільно взяти під соціальний супровід спеціалістів Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Етап 2. Комплексна оцінка. Комплексна оцінка потреб дитини, сім'ї та їхнього соціального оточення надасть повну інформацію щодо всіх аспектів життя дитини та її сім'ї. Технологія її проведення наведена у підрозділі 2.2. Комплексна оцінка підтверджує, що процес реінтеграції справді відбуватиметься в найкращих інтересах дитини.

Етап 3. Міжвідомче засідання (міжвідомча зустріч). Міжвідомча зустріч проводиться з метою обговорення та аналізу результатів комплексної оцінки й ухвалення рішення щодо деталей реінтеграції. До роботи на таких зустрічах можуть бути запрошені представники інтернатного закладу, де виховується дитина, вчитель/вихователь, соціальні працівники служби реінтеграції та служби підтримки сім'ї Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, лікар-педіатр чи дільничний лікар, спеціалісти служби у справах дітей, кримінальної міліції у справах неповнолітніх та ін.

Якщо всі учасники засідання висловлюють згоду, що повернення дитини відповідає її найкращим інтересам, вносяться пропозиції до плану здійснення реінтеграції. Саме на цьому етапі визначається дата перегляду виконання плану реінтеграції (наступного міжвідомчого засідання).

Етап 4. Розроблення плану реінтеграції. Варто зауважити, що реінтеграція вихованця інтернатного закладу у сім'ю не може бути короткотривалим, а відповідно, недбалим процесом – вона триває, як правило, не менше трьох місяців.

Складаючи план реінтеграції, особливу увагу потрібно звернути на візити дитини додому та батьків в інтернатний заклад (їх час, місце та тривалість). Інтенсивність візитів залежатиме від віку дитини, терміну її інституалізації, здійс-

нення таких візитів раніше, до початку процедури повернення дитини.

Мета, завдання і заходи реінтеграції викладаються письмово й погоджуються усіма сторонами. Під час планування потрібно враховувати:

- рівень прив'язаності дитини до біологічної сім'ї;
- причини роз'єднання сім'ї;
- можливість рідної сім'ї захистити дитину;
- висловлену дитиною потребу почуватися частиною сім'ї;
- її бажання залишитися у територіальній громаді;
- культурну, релігійну ідентичність дитини;
- взаємини з братами, сестрами, намагаючись уникнути їх роз'єднання.

Розробляючи план реінтеграції, необхідно дати відповіді на такі запитання:

- Кого із членів сім'ї та/або друзів варто залучити до кожного етапу процесу реінтеграції?
- Які фахівці чи спеціалісти державних, неурядових організацій братимуть участь у реінтеграції?
- Хто працюватиме над підготовкою дитини до переміщення додому?
- Хто супроводжуватиме дитину, з ким вона може по-розмовляти про свої почуття чи занепокоєння під час процесу реінтеграції?
- Хто супроводжуватиме батьків або членів сім'ї, і до кого вони зможуть звертатися за консультацією упродовж процесу реінтеграції?
- Хто із фахівців візьме на себе керівництво та відповідальність за процес реінтеграції?
- Як часто спеціалісти центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді чи служби у справах дітей відвідуватимуть сім'ю чи дитину?
- У разі виникнення непередбачуваних обставин хто зв'язуватиметься з сім'єю?

3

- Короткотривалого чи довготривалого супроводу потребуватиме дитина, сім'я після реінтеграції?
- Чи потребує сім'я матеріальної допомоги?
- Що станеться, якщо передбачені планом заходи реінтеграції виявляться неможливими?
- Які резервні заходи варто запланувати?

Етап 5. Робота з дитиною та сім'єю. Провідним компонентом реінтеграційного процесу є безпосередня підготовка біологічної сім'ї до зустрічі дитини та спільного проживання з нею та дитини до повернення додому. Як тільки узгоджується план реінтеграції, відразу потрібно налагоджувати і розвивати взаємодію дитини з батьками. Зокрема, робота з сім'єю вихованця інтернатного закладу може охоплювати:

- спільне з батьками складання плану виходу із життєвої скрути, його реалізацію й моніторинг;
- допомогу у вирішенні житлових питань, працевлаштуванні батьків;
- направлення батьків, у разі потреби, до нарколога з питань подолання алкогольної чи наркозалежності;
- допомогу у відновленні документів; оформлення та надання матеріальної/гуманітарної допомоги, виплат;
- сприяння створенню позитивного психологічного мікроклімату в сім'ї;
- посилення відповідальності рідних батьків щодо виховання дітей;
- закріплення у батьків цінності дитини;
- навчання батьків і родичів методів та прийомів ефективного спілкування з вихованцем інтернатного закладу.

Форми та методи роботи з сім'єю у процесі реінтеграції:

- Складання сімейного плану подолання складних життєвих обставин.
- Бесіда з батьками.
- Індивідуальне консультування родичів спеціалістами (юрист, психолог, соціальний педагог та ін.).

- Організація спільного дозвілля (свята в інтернатному закладі, похід у кіно, театр; екскурсії тощо).
- Організація візитів дитини у сім'ю і спостереження за нею та батьками під час таких зустрічей.
- Виконання дитиною у присутності батьків чи рідних певного практичного завдання (малюнок сім'ї, тест), що дозволяє спостерігати за реакцією батьків, їхнім ставленням до дитини, її дій.
- Організація занять школи батьківської мудрості з питань розвитку дитини, особливостей її виховання.

3

Заняття з батьками спрямовані на створення позитивного психологічного мікроклімату в біологічних сім'ях вихованців інтернатних закладів; формування відповідальності у батьків за виховання дітей, навичок взаємодії з ними, усвідомлення дитини як цінності. На такі заняття можуть запрошуватися і вихованці інтернатного закладу.

Робота з дитиною задля підготовки її до повернення у сім'ю передбачає відновлення, розширення та зміцнення контактів дитини з батьками, родичами, формування у неї позитивної мотивації до змін. Одним із її напрямів є організація і проведення взаємних візитів дитини до батьків і батьків до дитини.

Для обох сторін важливо, щоб взаємні візити ставали дедалі частішими і якіснішими. Це сприятиме розвитку їхніх стосунків, а також визначить здатність батьків до батьківства та схильність дитини визнавати їхніх настанови, життєві орієнтири, стиль виховання.

У випадках, якщо дитина тривалий час перебуває в інтернатному закладі або реінтегрується під опіку, усиновлення чи у прийомну сім'ю, перші візити мають відбуватися в інтернаті, знайомому й безпечному для дитини місці.

Візити можуть охоплювати конструктивні ігрові заняття, що відповідають рівню розвитку дитини та дають можливість їй досягати певних позитивних результатів, а доросло-

3

му висловлювати задоволення (захоплення) з приводу цих досягнень. Таким шляхом стосунки дитини з опікуном (прийомним батьком) розвиватимуться на ґрунті емоційного підкріплення, схвалення та позитивних емоцій.

Якщо дитина повертається у біологічну сім'ю, контакти з якою підтримувалися, візити мають відбуватися щотижня. Їх тривалість потрібно поступово збільшувати і, врешті-решт, дозволити дитині переночувати вдома. За таких обставин доцільно подбати про транспорт для переміщення дитини у напрямку із/до школи.

Візити не мають бути обмежені святами, вихідними днями чи відбуватися лише в атмосфері спеціальної підготовки, тому що така практика не відображає звичайного життя. Варто розуміти, що дитина повертається додому назавжди, а в житті більше буднів, аніж свят.

На початку реінтеграції зустрічі відбуваються у присутності соціального працівника, який несе відповідальність за безпеку дитини. Упродовж усього періоду реалізації плану реінтеграції поруч із дитиною має бути особа, якій вона довіряє, тобто людина, яку дитина найкраще знає та в присутності якої почувається упевнено. Цей самий працівник спостерігатиме за поведінкою дитини до, під час та після візитів, щоб визначити, чи боїться вона наступних зустрічей, або, можливо, засмучена, пригнічена після них.

Мета спостережень за візитами полягає не в тому, щоб задавати дитині запитання, чим вона займалася; потрібно з'ясувати загальне ставлення дитини до стосунків із батьками, і чи бажає вона продовжувати візити.

Одночасно соціальний працівник проводитиме бесіди з дорослими та іншими членами сім'ї, аби дізнатися про їхні погляди на візити і про почуття щодо повернення дитини. Варто порозмовляти і з іншими дітьми у сім'ї, якщо такі є. Це, по можливості, краще зробити не в присутності батьків.

Якщо упродовж візитів дитина, член сім'ї або спеціалісти висловлюють занепокоєння, що дитина не почувається щасливою з приводу повернення додому, відразу ж потрібно скликати міжвідомче засідання. Той факт, що реалізацію плану реінтеграції було розпочато, зовсім не означає, що цей процес не можна зупинити.

На даному етапі реінтеграції разом із дитиною корисно складати її власну книгу життєвих історій «Літопис мого життя», що допоможе вихованцю інтернатного закладу зрозуміти події, що відбулися чи відбуваються (чому, коли та де їх розлучили з біологічними батьками, що сталося потім); розвиває у дитини почуття ідентичності, оскільки фіксує важливі деталі, що стосуються розвитку в ранньому віці (перші кроки, перше слово, уподобання щодо їжі, ігор, свят) тощо (див. 3.2).

Це чудова можливість для соціального працівника проаналізувати причини, чому дитина потрапила до інтернатного закладу. Проте при цьому не можна негативно висловлюватися про біологічних батьків дитини.

Наскільки це можливо, у «Літописі мого життя» мають бути поміщені фотографії та якомога більша кількість деталей, що стосуються біологічної сім'ї (батьків, братів чи сестер, родичів). Навіть якщо фотографій немає, доцільно детально описати зовнішність, таланти, інтереси батьків, родичів, бо все це може стати невід'ємною складовою формування у дитини прив'язаностей до них.

Складання «Літопису мого життя» має проходити у формі набуття активного досвіду взаємодії між дитиною та соціальним працівником. Та варто пам'ятати: чим старшою є дитина, тим більше часу потрібно, щоб «писати» книгу її життєвих історій, тим складніше це робити.

Етап 6. Розширене міжвідомче засідання (за участю членів сім'ї, громади та дитини). На таку зустріч, окрім учасників попереднього міжвідомчого засідання, можуть бути запро-

шені дільничний міліціонер, активні представники громади, батьки та сама дитина.

Усі зацікавлені сторони збираються разом для здійснення спільного огляду розвитку подій. Якщо все йде за планом і дитина висловлює бажання повернутися до сім'ї, якщо немає професійних заперечень, що базуються на фактах, тоді визначається дата повернення дитини у сім'ю – таким чином, щоб забезпечити можливість здійснення усіх намічених у плані заходів. Зокрема:

- судові заяви щодо поновлення батьківських прав мають бути розглянуті;
- соціальний працівник та батьки мають відвідати загальноосвітній чи дошкільний навчальний заклад із приводу влаштування туди дитини;
- необхідні документи з інтернатного закладу, в т.ч медична картка, мають бути передані відповідним органам влади, адміністрації закладів тощо.

Окрім цього, на засіданні обговорюються питання подальшого супроводу сім'ї, у разі потреби визначаються спільні заходи, відповідальність за які із соціальним працівником поділяє представник тієї чи іншої організації.

Етап 7. Поміщення дитини додому чи у нову сім'ю. Дитина переїжджає назад до своєї домівки чи у нову сім'ю. Після переміщення варто підтримувати звичний для дитини розпорядок, щоб допомогти їй відчувати себе безпечно і комфортно. Змінювати розпорядок дня потрібно поступово, коли дитина крок за кроком, усе більше й більше, звикатиме до нового середовища чи «нових» батьків.

На цьому етапі важливо допомогти дитині адаптуватися у школі чи в дитсадку, а також інтегруватися у колектив гуртка, творчого об'єднання, спортивної секції тощо. Головним чином це належить до відповідальності батьків, проте, у разі потреби, соціальний працівник має надати їм відповідну пораду, допомогу.

Етап 8. Соціальна підтримка та допомога сім'ї. Здійснення моніторингу благополуччя та розвитку дитини в сім'ї. Невід'ємною частиною гарантування, що реінтеграція пройшла успішно, є забезпечення «пост-транзитного» соціального супроводу. Важливо, щоб соціальний працівник, який готував дитину до повернення у сім'ю, регулярно здійснював візити і за потреби активно залучався до життя дитини після її переміщення з інтернатного закладу.

Мета візитів – переконатися, що реінтеграція пройшла успішно, а стосунки, що розвивались упродовж виконання плану реінтеграції, залишаються позитивними. Якщо у дитини були близькі друзі чи склалися щирі товариські стосунки з вихователем у закладі, цим особам теж варто надати можливість відвідувати її.

Кількість візитів зменшуватиметься відповідно до того, як зміцнюватиметься прив'язаність дитини до батьків (опікунів). Це залежить від обставин кожного окремого випадку, від рівня хвилювань, які відчуває дитина, та від зацікавленості у візитах дорослих, їхньої стурбованості.

Окрім індивідуальної роботи із членами сім'ї та дитиною, необхідно проводити зустрічі та бесіди з учителями дитини, її друзями, сусідами щодо емоційного стану дитини, її поведінки.

Етап 9. Закриття випадку. Виведення сім'ї з-під соціального супроводу. Якщо сім'я навчилася долати складні життєві обставини, стосунки з дитиною стабільні, її потреби задовольняються, то справу потрібно закрити. Не виправдовує себе практика тривалого соціального супроводу сім'ї, якщо в цьому немає потреби. У разі виникнення труднощів сім'я завжди зможе звернутися до центру соціальних служб для сімей, дітей та молоді з проханням про допомогу й підтримку. Таким чином, реінтеграція має відбуватися як поступовий контрольований процес. Постійні зміни в умовах надання опіки, формах влаштування шкодять розвитку дитини, формуванню прив'язаностей, тому під час реінтеграційного процесу потрібно уникати раптових перемін і суперечливих рішень.

У результаті реінтеграції дитина може зазнавати певних втрат щодо:

- дружніх стосунків з однолітками з інтернату чи прив'язаностей до працівників закладу;
- доступу до ресурсів, наявних в інтернатному закладі (іграшок, комп'ютера, тренажерів, бібліотеки тощо).

Дитина переживає період змін, пов'язаних із організацією побуту, режимом дня, зміною місця навчання чи проведення дозвілля та ін., тому є вразливою і потребує особливої підтримки.

Забезпечення та закріплення контактів між дитиною і родиною, підготовка вихованця інтернатного закладу до виходу у нове середовище передбачає завчасність, плановість, урахування індивідуальних особливостей дитини, міжвідомче партнерство та мультидисциплінарний підхід до ведення конкретного випадку. Сприяти реінтеграції, допомагати соціальним працівникам служби реінтеграції і соціалізації ЦСССДМ мають соціальні педагоги, психологи, вихователі та вчителі закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Водночас процес реінтеграції дитини в біологічну сім'ю може супроводжуватися низкою суб'єктивних та об'єктивних труднощів, які потрібно враховувати, а саме:

- брак законодавчо закріплених положень щодо механізмів чи порядку реінтеграції, що відображається в т.ч. у відповідних відомчих наказах, інструкціях;
- слабкість переконань, брак стійких мотивацій представників різних державних організацій, особливо керівництва та педагогічних працівників інтернатних закладів, щодо переваг реінтеграції для розвитку дитини;
- труднощі міжвідомчої співпраці, взаємодії з працівниками інтернатних закладів;
- недостатній рівень підготовленості працівників соціальної сфери до здійснення процесу реінтеграції;
- віддаленість інтернату від місця проживання сім'ї,

що ускладнює її відвідування працівником закладу, організацію візитів дитини;

- обмеженість інформації про сім'ю чи її скупість, суб'єктивність;
- невідпрацьованість психологічних травм дитини, набутих за період проживання у сім'ї;
- складність налагодження контакту соціального працівника з дитиною через особистісні якості дитини, її замкнутість, недовіру до дорослих;
- брак комфортного місця для занять із дитиною з метою підготовки її до повернення у сім'ю;
- відмова батьків вихованця інтернатного закладу від контакту з соціальним працівником, небажання і невміння співпрацювати;
- неготовність і неможливість батьків задовольнити окремі потреби дитини на рівні, що забезпечував інтернат;
- неготовність батьків до негативного досвіду дитини, набутого в інтернаті (шкідливі звички, ранній статевий досвід, несамостійність, споживацьке ставлення) тощо.

Якщо немає можливостей повернути дитину у біологічну сім'ю чи влаштувати у сімейні форми виховання, соціальний працівник готує її до реінтеграції на соціально-інституційному рівні – самостійного життя після залишення закладу. Іншими словами, створює умови, можливості для успішної активної соціалізації дитини у майбутньому.

Соціалізація особистості – це обопільний взаємообумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає її входження в систему суспільних відносин шляхом засвоєння соціального досвіду, а також самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість. Це процес становлення особистості – суспільної істоти, під час якого складаються різноманітні зв'язки особистості із суспільством, засвоюються орієнтації, цінності, норми, відбувається розвиток особистісних властивостей.

Дослідження різних років висвітлили комплекс проблем підготовки вихованців інтернатних закладів до самостійного

життя: вони не мають адекватного уявлення про життєві труднощі, не підготовлені до сімейного життя, у них не сформоване відчуття рідної домівки; діти відчувають складнощі у придбанні одягу, взуття, раціонального харчування; їх опановує страх спілкування із новими людьми, небажання дотримуватися норм співжиття. Значною перешкодою в адаптації вихованців шкіл-інтернатів до самостійного життя є брак позитивного життєвого досвіду вирішення матеріальних проблем. У дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, часто сформовані споживацькі стереотипи.

Завданнями діяльності соціального працівника/соціального педагога щодо підготовки випускників шкіл-інтернатів до самостійного життя є:

- зняття психологічної напруженості перед виходом з інтернатного закладу;
- формування навичок самостійного та відповідального ухвалення рішень;
- орієнтація на правильний вибір професії з урахуванням здібностей, інтересів дитини і потреб регіонів (надзвичайно важливо у школах-інтернатах запроваджувати програми психологічної та практичної підготовки до праці, професійного самовизначення вихованців);
- усвідомлення дітьми юридичних норм щодо соціального захисту власних прав;
- вирішення питань спілкування, налагодження контактів з іншими людьми, виходу із конфліктних ситуацій;
- оволодіння навичками самообслуговування, побутового забезпечення життєдіяльності.

Надзвичайно важливим у роботі з дитиною – вихованцем інтернатного закладу з метою її соціалізації є:

- моделювати її уявлення та переконання про функціонально спроможну сім'ю (формування цілісного образу сім'ї з усвідомленням її функцій, механізмів розвитку, розподілу ролей тощо);

- виробляти необхідні навички створення власної функціонально спроможної сім'ї.

Враховуючи зазначене, цікавою видається **Програма моделювання уявлення і переконання вихованців інтернатного закладу про сім'ю**, представлена російським науковцем Ф. Р. Зєвахіною [2]. Вона складається з блоків:

1. Мій сімейний досвід або Що я знаю про свою сім'ю

Потрібно знайти «точки відштовхування», виявити, що допоможе дитині, а що перешкоджатиме її успішній реінтеграції. Найкращим засобом актуалізації сімейного досвіду можуть стати ігрові вправи.

Ігрові вправи для вихованців інтернатних закладів:

«Моя сім'я»

Дитині пропонується намалювати чи підписати під заготовленими силуетами імена тих, кого б вона хотіла бачити на сімейній фотографії.

«Ранок чи вечір у моїй сім'ї»

Дітям пропонується намалювати чи прокоментувати серію картинок щодо розподілу функцій у сім'ї.

«Сімейний вихідний»

Міні-твір, малюнок чи інший коментар на цю тему.

«Сімейний театр»

Дітям пропонується виступити режисером фільму на сімейну тематику, наприклад, «Сімейне життя очима дитини».

«Сімейні мемуари»

Це можуть бути спогади про найближчу людину в сім'ї чи якийсь період сімейного життя.

«Сімейна скриня»

Дітям пропонується скласти у скриню «приємне придане» сім'ї: сімейні традиції, приємні спогади, світлі образи, пам'ять про близьких людей.

2. Сім'я, яку я хочу створити

Дитині ставиться завдання: зобразити образ сім'ї за допомогою будинку. Запитання: що буде фундаментом сім'ї (правила, принципи, переконання). Що буде стінами вашого будинку? Що захищатиме вашу сім'ю? Хто житиме у вашому домі? На якому поверсі? Як будуть розподілені обов'язки? Що буде дахом вашої сім'ї? Який лозунг ми повісимо на даху? Куди будуть виходити вікна вашого дому? Яка інформація входить через вікна і двері дому? Як часто ви будете розкривати вікна і двері? Хто це робитиме? Які традиції ви сформуєте у своєму домі?

3. Як зберегти сім'ю і зробити її щасливою?

Дитина має знати, що сім'я – динамічне об'єднання, тому постійно потрібно працювати над розвитком сімейних стосунків, аби вміти запобігати сімейним конфліктам.

Загальними принципами діяльності щодо підготовки дітей до самостійного життя стають: відповідність потребам (вивчати наявні потреби дітей у набутті знань і навичок та орієнтувати зміст, форми роботи на їх задоволення); реалістичність (використання прикладів із реального життя, пропонування посильних завдань); активізація зворотнього зв'язку (завжди надавати дитині можливість висловлювати думки та почуття); добровільність (мотивувати та пропонувати, а не примушувати щось виконувати); практичність (акцентувати увагу на тому, як і де можна застосовувати отримані знання) [1, с. 28].

Останніми роками в Україні розроблено та впроваджено декілька навчальних програм, провідною метою яких є сприяння дітям в оволодінні життєвими навичками, формування у них здорового способу життя, розвиток правової, екологічної, психологічної культури. При цьому сучасна практика свідчить, що програми навчання життєвих навичок для дітей, підлітків та молоді мають бути обов'язковою складовою шкільного навчального плану, визначатися як факультативний курс або додаткові компенсаторні заняття.

Зокрема на особливу увагу заслуговує інтегрований курс «**Культура життєвого самовизначення**» [4]. Робота над його розробкою була ініційована громадською організацією Християнський дитячий фонд і підтримана Представництвом Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні.

Культура життєвого самовизначення розглядається як активне визначення людиною своєї позиції стосовно суспільної системи цінностей (моральних, соціальних, комунікативних, естетичних, професійних тощо), що дає їй змогу виявляти й утверджувати себе в різних життєвих обставинах. Тому **метою курсу** «Культура життєвого самовизначення» є формування у дітей шкільного віку життєвих навичок соціальної компетентності – базису для адаптивної та позитивної поведінки, – які дозволяють людині адекватно виконувати норми і правила, прийняті у суспільстві, ефективно вирішувати проблеми повсякденного життя. У змісті курсу зроблено акцент на формуванні таких життєвих навичок, як комунікація (спілкування), ухвалення рішень, критичне і творче мислення, управління емоціями, стресами та конфліктними ситуаціями, розпізнавання та формування цінностей.

У зміст курсу закладено **чотири базові компоненти** розвитку і становлення особистості: ставлення до себе (особистісне самовизначення); ставлення до інших (самовизначення у сфері комунікації); ставлення до діяльності (поведінкове та професійне самовизначення); ставлення до навколишнього світу (суспільне самовизначення).

У свою чергу, ці компоненти стали наскрізними тематичними блоками курсу, змістовне наповнення яких, враховуючи принцип послідовності, для кожного класу зумовлюється рівнем розвитку учнів та їхнім соціальним досвідом.

Кожний тематичний блок курсу дає змогу забезпечити реалізацію конкретних завдань формування культури життєвого самовизначення дітей. Зокрема головними завданнями тематичного блоку «**Ставлення до себе**» є визначення особистістю власних внутрішніх та зовнішніх якостей, особистісних

характеристик, особливостей емоційного світу, самооцінка та самоаналіз потреб, сильних і слабких якостей, поведінки та визначення власної позиції в системі життєвих цінностей.

Провідними завданнями тематичного блоку **«Ставлення до інших»** є формування у дітей навичок спілкування, толерантного ставлення та ефективної взаємодії з батьками, ровесниками і дорослими (представниками іншої національності, віросповідання, статі тощо) без упереджень, стереотипів та конфліктів.

Завдання тематичного блоку **«Ставлення до діяльності»** передбачають формування у дітей навичок самоорганізації в навчальній та дозвілєвій діяльності, підготовку особистості до свідомого професійного вибору.

Основними завданнями тематичного блоку **«Ставлення до навколишнього світу»** є усвідомлення особистістю багатогранності світу, визначення себе як його частини, громадянина суспільства та члена міжнародної спільноти.

Програма курсу та методичне забезпечення враховує вікові особливості розвитку дітей. Загальна кількість занять усього курсу – 170. Кількість занять у кожному класі варіюється від 13 до 16. Тобто заняття (кожне по 45 хв.) проводяться двічі на місяць.

Проведення занять курсу «Культура життєвого самовизначення» сприятиме підготовці вихованців інтернатних закладів до самостійного життя, оскільки порушені в ньому питання є надзвичайно актуальними для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з огляду на їхні проблеми та запити, перестороги і труднощі соціальної адаптації.

Спеціально для роботи з учнями випускних класів інтернатних закладів Державним інститутом проблем сім'ї та молоді за сприяння Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) розроблена навчальна програма та навчально-методичне

забезпечення спецкурсу «**Формування навичок самостійного життя**» [1].

Завдання спецкурсу – допомогти вихованцям закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, повірити у себе, розкрити й розвинути позитивний особистісний потенціал, прагнення самореалізуватися, сформувати досвід самостійного ухвалення рішень. **Програма спецкурсу** містить 11 модулів, серед яких: «Який я?», «Школа успішного спілкування», «Запобігання конфліктам, поведінка у конфліктних ситуаціях», «Опановуємо соціальні ролі», «Як зробити правильний вибір професії», «Статеві особливості та культура взаємин між юнаком і дівчиною», «Що потрібно знати про сімейно-шлюбні стосунки», «Відповідальне батьківство», «Секрети домашньої економіки» та «Як зробити дозвілля змістовним і цікавим». На вивчення кожного модулю відводиться від 1 до 7 годин, загалом 37. До викладання навчального курсу можуть бути залучені вчителі, вихователі, психологи та соціальні педагоги інтернатних закладів, а також соціальні працівники ЦСССДМ.

Представлені курси добре інтегруються як у навчальну програму інтернатного закладу, так і в позанавчальну виховну роботу. Теми, розроблені у рамках курсів, є змістовним матеріалом для роботи з дітьми соціального педагога чи психолога закладу; це основа для тренінгів, що можуть проводитися спеціалістами ЦСССДМ; вони є матеріалом для творчої авторської розробки занять із випускниками інтернатних закладів, що проводяться працівниками різних державних органів і недержавних організацій, які опікуються проблемами дітей з метою їхньої підготовки до самостійного життя.

Соціальні працівники продовжують працювати з дітьми і після закінчення ними інтернатного закладу. Нерідко основні напрями такої роботи збігаються з вищенаведеними і спрямовані на: розвиток навичок соціальної компетентності, підтримку соціально-позитивної активності випускників інтернатних закладів, введення їх у соціально-виховне середовище; сприяння здобуттю освіти, їхньому працевлаштуван-

ню відповідно до потреб та індивідуальних особливостей; допомогу у вирішенні питання житла та його облаштуванні, інших побутових проблем, проведення дозвілля тощо.

Формами роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування (випускниками інтернатних закладів), можуть бути індивідуальні (бесіди, тестування, консультації тощо) та групові (тренінги, зустрічі з цікавими людьми, фахівцями, диспути, засідання групи взаємодопомоги) заходи. Доцільно залучати таких клієнтів до активної волонтерської діяльності.

Таким чином, реінтеграція і соціалізація вихованців інтернатних закладів – досить складний напрям роботи інтегрованих соціальних служб, оскільки передбачає мобілізацію зусиль усіх інституцій, що функціонують у громаді, належний рівень нормативного і навчально-методичного забезпечення такої роботи; відповідну підготовку фахівців до її здійснення та цілу низку інших чинників. Утім, мають бути використані усі можливості для гармонійного розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, чи осіб з їх числа, для їхньої соціалізації, як повноцінних і повноправних українських дітей – успішних майбутніх громадян нашої держави.

Література:

1. Вчимося жити самостійно: Навч.-метод. посіб. для роботи з учнями випускних класів інтернатних закладів / Ж. В. Петрочко, О. В. Безпалько, О. М. Денисюк та ін. – К.: ДІПСМ, 2002. – 203 с.
2. *Зверева І. Д.* Впровадження програм з формування життєвих навичок // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 4. – С. 43–48.
3. Концепція Державної програми реформування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, схвалена розпорядженням Кабінету міністрів України № 263-р від 11 травня 2006 р.
4. Культура життєвого самовизначення: Метод. комплекс для загальноосвітніх навч. закладів / науков. керівн. та ред. І. Д. Зверєвої. – К.: Златограф, 2004. – 1127 с.

5. *Пеша І. В.* Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування). – К.: Логос, 2000. – 87 с.
6. Питання формування ефективності родинних форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування / Н. М. Комарова, Л. М. Мельничук, І. В. Пеша та ін. – К.: ДІПСМ, 2004. – 128 с.
7. *Циба В. Т.* Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз): Навч. посіб. – К.: МАУП, 2000. – 152 с.
8. Чужих детей не бывает. Под ред. Ф. Р. Зевахиной. – М.: «Оргсервис-2000», 2005. – 144 с.

3.5 Профілактика правопорушень серед неповнолітніх, реабілітація дітей, які перебувають у конфлікті з законом

Кожне суспільство має свою певну систему норм, які містять вимоги до поведінки та обов'язків членів цього суспільства. Протиправна поведінка є наслідком неспроможності або небажання окремої людини знайти дозволений юридичними нормами спосіб задоволення власних потреб. Причини девіантної поведінки слід шукати у соціальних умовах існування людини і в особистих рисах, що знижують адаптивні можливості людини, насамперед, у її мотиваційній сфері, ціннісних орієнтаціях, особливостях емоційно-вольової та інтелектуальної сфери. Соціальні проблеми, з одного боку, породжують складні життєві ситуації, у ході розв'язання яких людина порушує правові норми, а з іншого, впливають на формування особистості людини. Особистісні ж якості людини ускладнюють оцінку ситуації, не дають їй змоги ухвалити адекватне рішення, свідомо управляти своєю поведінкою, протистояти негативному впливу інших осіб.

Девіантна поведінка – поведінка індивіда або групи осіб, що не відповідає прийнятим у суспільстві нормам та завдає шкоди самій людині, оточенню, суспільству загалом. До основних видів девіантної поведінки в сучасному суспільстві, як правило, відносять протиправну (антисоціальну, делінквентну), асоціальну (аморальну, агресивну), адиктивну (залежну) та саморуйнівну (суїцидальну, аутоагресивну) поведінку.

Делінквентна поведінка (від лат. *delinquens* – провина) – поведінка індивіда, що порушує норми громадського правопорядку, загрожує благополуччю інших людей або суспільству взагалі та може бути правомірно покараною.

Адиктивна поведінка – це поведінка людини, для якої притаманне прагнення відходу від реальності шляхом штучної зміни свого пси-

хічного стану через вживання різноманітних хімічних речовин постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій. Внаслідок такої поведінки людина існує у своєрідному «віртуальному світі». Вона не тільки не вирішує свої проблеми, але й зупиняється в особистісному розвитку, а в окремих випадках навіть деградує.

Правопорушення – це порушення адміністративних та правових норм, які проявляються через дрібні крадіжки, здирицтво, викрадення автотранспортних засобів, хуліганство.

Соціальна дезадаптація – наслідок низького рівня соціальної адаптації до соціального середовища. Проявляється в різних формах девіантної поведінки (втеча з дому, крадіжки, хуліганство, зловживання алкоголем, наркотиками, суїцид та ін.) і неадекватному психологічному стану особистості (депресія, гіперактивність).

Серед соціальних причин правопорушень можна назвати такі:

- загострення соціальних проблем (зниження життєвого рівня, проблеми зайнятості та працевлаштування, забезпечення житлом тощо);
- недосконале законодавство;
- недоліки у роботі правоохоронних органів;
- неефективна робота установ соціально-культурної сфери, обмежені можливості для змістовного проведення дозвілля;
- недоліки виховної роботи в освітніх закладах;
- демонстрація насильства, романтизація кримінального способу життя у програмах ЗМІ, в сучасному масовому кінематографі та популярній музиці;
- низький рівень правової, педагогічної культури населення;
- поширення зловживання алкоголем, наркотичними речовинами;
- недостатній рівень соціального захисту населення;
- недоступність соціально-психологічної допомоги широким верствам населення тощо.

3

Названі причини так чи інакше впливають на життя всіх людей та призводять до поширення девіантної поведінки як соціального явища. Формуванню протиправної поведінки з боку конкретної дитини, насамперед, сприяють особливості її мікросередовища (сім'ї, навчального закладу, неформальної групи), зокрема такі, як перебування у криміногенному оточенні, виховання у проблемних і кризових сім'ях, брак індивідуального підходу до проблемної дитини у навчально-виховних закладах, негативний вплив асоціальних груп однолітків.

Серед причин, пов'язаних із сім'єю дитини, які призводять до її соціальної дезадаптації, можна виділити такі:

- безпосереднє залучення дитини до кримінальної діяльності, виховання її у дусі асоціальних орієнтирів;
- жорстоке поводження з дитиною, вчинення щодо неї насильницьких дій, жорсткі методи виховання;
- недостатня увага з боку батьків до дитини, її виховання, задоволення її потреб; нехтування її інтересами;
- брак у сім'ї матеріальних умов для повноцінного розвитку, життєдіяльності та виховання дитини;
- виховання дитини педагогічно некомпетентними особами (наприклад, старшими дітьми), а також особами, що мають обмежені можливості щодо педагогічного впливу на дитину (літнім людям, сусідам, знайомим тощо);
- перенесення дорослими на дитину агресії, спричиненої якимись іншими проблемами;
- залучення дитини до конфліктів між батьками, конкуренція між ними через дитину, атмосфера емоційного напруження, взаємної неприязні;
- неадекватний стиль виховання та порушення педагогічної позиції батьків у благополучних сім'ях (гіперпротекція, гіпопротекція, емоційне нехтування дитиною тощо);
- неприйняття вікових змін у дитині в підлітковому віці – ігнорування батьками вікових потреб підлітка, висування вимог до його поведінки та використання прийомів виховання, що не відповідають конкретному віку.

Наслідком впливу вказаних причин може бути незадовільненість фізичних і соціальних потреб дитини; формування в неї асоціальних орієнтирів і стереотипів делінквентної поведінки, загальна невихованість; педагогічна занедбаність, відставання у фізичному, психічному та культурному розвитку; посилення загальної тривожності та агресивності дитини, формування комплексу неповноцінності, заниженої самооцінки, невпевненості у собі; низький авторитет батьків для дитини, пошук нею зразків для наслідування поза сім'єю; пошук дитиною захисту й підтримки в компанії однолітків або у сторонніх дорослих; бажання самоствердитися, привернути до себе увагу ризикованими, зокрема делінквентними, вчинками.

До особистісних передумов формування протиправної поведінки належать такі особливості темпераменту, пізнавальної та емоційно-вольової сфери дитини, її характеру, світогляду, мотивації та ціннісних орієнтацій, які роблять її чутливою до психотравмуючих ситуацій, знижують її здатність опиратися негативним соціальним впливам і знаходити правомірні способи подолання труднощів. Серед таких чинників варто виокремити:

Незадовільнені потреби. Правопорушення, здебільшого, спрямовуються на задоволення звичайних потреб людини (фізіологічних, безпеки, належності до групи, визнання, самоствердження, самореалізації тощо). Отже, поштовхом до правопорушення, як правило, є не аномальність потреб, а неспроможність або небажання людини задовольнити звичайні потреби правомірним шляхом.

Психофізіологічні порушення. У певної кількості неповнолітніх правопорушників дослідження виявляли залишкові прояви органічних уражень центральної нервової системи, що були наслідком уроджених і перенесених ними травм і захворювань. Проте причиною правопорушень, вчинених дитиною, стають не самі психофізіологічні порушення, а нехтування ними у навчанні й вихованні дитини.

Деадаптивні емоційно-вольові якості. До девіантної поведінки призводять емоційно-вольові якості та їх комбінації, що ускладнюють об'єктивну, раціональну оцінку умов та обставин (запальність, упертість), самостійне ухвалення та виконання рішення (нерішучість, нестійкість, несамостійність, конформізм і нонконформізм), передбачають силові засоби розв'язання проблемної ситуації (агресивність, жорстокість). Інколи у підлітків делінквентна поведінка може бути наслідком невдалого бажання позбутися (гіперкомпенсацією) якостей, які вони вважають негативними, наприклад, тривожності, боязкості.

Особливості розвитку пізнавальної сфери. Частина підлітків відстає у загальному інтелектуальному розвитку або в розвитку окремих пізнавальних процесів, мовлення, уваги внаслідок перенесених ними травм, захворювань, недоліків виховання. Такі діти часто не справляються з навчальними завданнями, мають низьку успішність, не користуються популярністю серед однокласників, можуть стати жертвами цькування, глузувань. Якщо педагогам не вдасться знайти підхід до таких дітей, використати корекційні методики або до них будуть застосовуватися покарання, у таких дітей зникне бажання вчитися і може закріпитися комплекс неповноцінності, занижена самооцінка, репутація нерозумних, бажання самотвердитись або захистити себе ризикованими чи делінквентними діями.

Педагогічна занедбаність. Якщо дитина не отримала належного піклування та виховання в сім'ї через девіантну поведінку батьків, невиконання ними своїх дорослих обов'язків або через їхню педагогічну некомпетентність, вона може відставати від однолітків фізично, у розвитку пізнавальних процесів, вольових якостей, культури, не оволодіти базовими знаннями та вміннями, необхідними для успішного навчання, спілкування в колективі, самообслуговуванні тощо. Такі діти страждають від стигматизації, можуть порушувати дисципліну, вчиняти протиправні дії через те, що просто не знають норм або не вміють іншим чином поводитися, задовольняти свої потреби.

Стереотипи асоціальної та дезадаптивної поведінки. Деякі підлітки засвоюють стереотипи агресивної, аморальної, делінквентної поведінки, отримуючи позитивне підкріплення (заохочення) після перших, спонтанних спроб таких дій або спостерігаючи за «успішною» подібною поведінкою інших.

Помилкові, хибні уявлення і переконання. До правопорушень можуть призводити засвоєні підлітком у дитинстві під впливом батьків або однолітків хибні, ірраціональні уявлення, що суперечать реальності, нормам права і моралі, проте поширені у певних групах.

Несформованість комунікативних навичок. Деякі підлітки звертаються до протиправних, насамперед насильницьких, дій, оскільки не вміють позитивно і впевнено розв'язувати окремі проблеми у взаєминах з іншими людьми: аргументовано доводити свою думку, досягати порозуміння та конструктивно розв'язувати конфлікти, входити до нового колективу, звертатися по допомогу або відмовлятися від прохань інших людей, протистояти тиску групи, маніпуляціям тощо. Якщо підліток зазнає невдачі в подібних ситуаціях або лише очікує на неї, він може застосувати насильницькі дії для досягнення своєї мети, залякування опонента, для зняття емоційного напруження.

Невирішені особистісні проблеми, міжособистісні конфлікти. Внаслідок невирішення таких проблем підліток може скоїти протиправні дії для того, щоб відстояти свої інтереси у конфлікті, самоствердитись у власних очах та в очах оточуючих, привернути до себе увагу, отримати засоби вирішення цих проблем (наприклад, гроші, престижні предмети), перенести агресію, викликану проблемами, на інших осіб або предмети.

Невпевненість у собі, неадекватна самооцінка. Підліток, що має занижену самооцінку, переконаний у своїй некомпетентності та неуспішності, може скоїти правопорушення лише тому, що не вірить у можливість досягти своєї мети соціально прийнятним шляхом або хоче таким чином виразити протест, подолати дискомфорт, самоствердитися.

Екстернальний локус контролю – схильність людини вбачати причини своїх дій та відповідальність за них у собі або в зовнішніх обставинах. Особи з екстернальним локусом контролю вважають, що те, що з ними відбувається, особливо неприємності, є результатом впливу зовнішніх сил, обставин, дій інших, а вони просто вимушені діяти таким чи іншим чином. Екстернальна позиція підлітка найчастіше призводить до скоєння правопорушення, адже він не вважає себе відповідальним за власні дії.

Низький культурний рівень, несформованість соціально корисних інтересів. Несформованість інтересів і невизначеність пріоритетів особистості може бути тлом для протиправної поведінки підлітків. Якщо дитина не бачить перспектив власного розвитку, вона орієнтується на задоволення швидкоплинних потреб. Якщо у дитини не сформовано інтерес до культури, високого мистецтва, пізнання світу, творіння прекрасного тощо, вона намагатиметься отримувати примітивні задоволення, засоби для яких може знайти за допомогою делінквентної поведінки.

Асоціальна спрямованість особистості. У підлітка система ціннісних орієнтацій ще формується і є суперечливою, підліткові уявлення про цінності, як правило, переглядаються в юнацькому віці. Проте частину асоціальних орієнтирів підліток вже запозичив у батьків або в однолітків, із творів масової культури та ЗМІ. Але послідовно асоціальною ціннісна орієнтація у підлітка може бути тільки тоді, коли він виховується в асоціальному середовищі.

Прояви кризи підліткового віку. Ризик скоєння підлітками правопорушень збільшують психологічні особливості цього віку і типові підліткові поведінкові реакції (емансипації, групування, імітації, компенсації тощо), які впливають на вирішення їхніх проблем. Названі реакції цілком природні для підліткового віку, але через конфлікти з дорослими та їхні невмілі виховні дії можуть стати причиною делінквентних учинків підлітка і призвести до закріплення протиправної поведінки.

Наявність у підлітка названих ознак не обов'язково призводить до протиправної поведінки, проте перебіг кількох із них значно підвищує ризик того, що за несприятливих обставин дитина скоїть правопорушення.

У рамках реалізації проекту ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей» у двох пілотних регіонах (Вишгородський район та місто Бровари) створені й успішно діють спеціалізовані служби супроводу дітей, які перебувають у конфлікті з законом. Детальний опис змісту та мети діяльності служби подані у додатку 1Д. Коло завдань служби охоплює широкий спектр діяльності, що стосується роботи з дітьми даної категорії, але найголовніше з них – профілактика негативних проявів у дитячому середовищі.

Соціальна профілактика негативних явищ – це діяльність, спрямована на запобігання виникненню, поширенню, загостренню негативних соціальних явищ та їх небезпечним наслідкам шляхом виявлення, усунення або нейтралізації чинників, що їх породжують, та створення умов для успішної життєдіяльності суспільства.

Види соціальної профілактики негативних явищ:

- **первинна профілактика** – діяльність, спрямована на запобігання виникненню та поширенню певного негативного явища і проблем, пов'язаних із ним;
- **вторинна профілактика** – діяльність, спрямована на запобігання загостренню негативних явищ та їх наслідків, на запобігання поглибленню соціальної дезадаптації осіб, яким властива асоціальна або небезпечна поведінка;
- **третинна профілактика** – робота, спрямована на запобігання рецидивам асоціальної або небезпечної поведінки серед осіб, яким така поведінка була властива раніше.

За рівнем охоплення виділяються рівні соціальної профілактики:

- **загальна профілактика** – діяльність, що охоплює широкі верстви суспільства в цілому і спрямовується на подолання загальних, універсальних причин негативних явищ;
- **спеціальна профілактика** – профілактична робота, що спрямовується на ті групи осіб, які перебувають в умовах, що збільшують ризик їхньої соціальної дезадаптації (групи ризику);
- **індивідуальна профілактика** – профілактична робота, що проводиться з окремою особою і має на меті подолання специфічних для неї чинників.

До компетенції інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей може бути віднесено проведення спеціальної профілактичної роботи з дітьми, що виховуються у проблемних, девіантних та кризових сім'ях або яким вже властиві певні прояви девіантної поведінки, а також участь у роботі з соціальної реабілітації та запобігання рецидиву дітей, які вже скоїли правопорушення та були засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Профілактична робота з дітьми груп ризику передбачає декілька етапів:

1. Діагностичний етап – це вивчення соціальних, педагогічних та психологічних передумов формування індивідуальних особливостей, що стали причиною девіантної (з відхиленнями від соціальних норм) поведінки підлітка.

Діагностичний етап необхідно починати з вивчення особової справи дитини. Це дасть можливість з'ясувати, які порушення поведінки їй властиві, чи вчинялися протиправні дії раніше, за яких умов. Далі соціальний працівник має познайомитися та провести бесіди з учителями, психологом школи, де вчиться підліток, із метою визначення його поведінкових, комунікативних особливостей, нахилів, здібностей, інтелектуальних (навчальних) можливостей. Бесіда з батьками має бути спрямована на визначення педагогічних можливостей

сім'ї, її соціального статусу та виховного впливу на дитину. Все це дасть більш об'єктивну інформацію про дитину, аби з'ясувати, яку саме роботу було проведено школою та які недоліки було допущено у сімейному вихованні.

Подальша робота передбачає знайомство соціального працівника з дитиною. При цьому слід звернути увагу на зовнішній вигляд підлітка, на манеру поведінки, спілкування, тобто на все, що може дати інформацію про нього. На першому етапі важливо завоювати довіру неповнолітнього, викликати відвертість. Цьому сприятиме бесіда, витримана у спокійному і приязному тоні. Небажано задавати прямі запитання, ефективніше подавати їх у зауважливій формі.

На цьому етапі можна використати такі психодіагностичні методики: тест Люшера; тест «Неіснуюча тварина»; методики дослідження особистості «дім-дерево-людина» Дж. Бука; «незакінчене речення»; виміру рівня тривожності Тейлора; діагностики показників та форм агресії А. Басса та А. Дарки; виявлення акцентуацій характеру К. Леонгарда; діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса тощо.

Завершується психодіагностичний етап постановкою мети і завдань подальшої соціально-педагогічної роботи з дитиною, написанням висновків та рекомендацій, складенням подальшої програми соціально-педагогічного, соціально-психологічного супроводу: залучення до суспільно-корисної діяльності, до членства в дитячій громадській організації, зрештою – до малих тренінгових груп, організації індивідуальної психокорекційної роботи тощо.

2. Корекційний етап. Після отримання повної інформації про підлітка та обробки результатів потрібно розробити і застосувати психокорекційну програму, спрямовану на подолання проблем, негативних особистісних рис, виявлених на попередньому етапі, які сприяють відхиленням у поведінці неповнолітнього.

3

За результатами досліджень нерідко з'ясовується, що для неповнолітніх, які проявляють ознаки схильності до правопорушень, характерні: а) високий рівень агресивності; б) високий рівень тривожності; в) низька самооцінка.

Для того, щоб запобігти формуванню та вкоріненню девіантної поведінки, необхідні особливі заходи. Наприклад, міні-тренінг, спрямований на корекцію ставлення підлітка до себе, артотерапія тощо.

3. Аналіз та повторна діагностика, розробка рекомендацій. На цьому етапі проводиться повторна діагностика поведінки, емоційного стану особистості та ставлення її до себе і до оточення. На основі отриманих даних складається характеристика на досліджуваного неповнолітнього, що охоплює різносторонній опис його особистості на даний момент, перспективи подальшого розвитку і рекомендації для продовження роботи з питань корекції особистісних порушень, що сприятиме запобіганню девіантній поведінці.

Соціальному працівникові необхідно володіти груповими **методами профілактики правопорушень**, які можна об'єднати у такі групи:

А. Групові психокорекційні методи, спрямовані на подолання негативних особистісних характеристик, та корекцію поведінки неповнолітнього: групова психотерапія, соціально-психологічний тренінг, ігротерапія, артотерапія тощо.

Б. Групові методи, спрямовані формування та розвиток якостей особистості, що сприяють зміні негативної моделі поведінки: розвивальні заняття, ділові, рольові ігри, тренінг особистісного зростання, тренінг за методикою «рівний рівному» тощо.

В. Групові методи, спрямовані на підвищення рівня правової освіти неповнолітніх, освітнього рівня і компетенції батьків та вчителів: лекції, кіно-, відео-лекторії, семінари, групові консультації, тематичні масові заходи тощо.

Ефективним груповим методом є ігротерапія, що може використовуватись у роботі з дітьми молодшого шкільного віку. Формами ігротерапії є: дидактичні, рольові, розвивальні, сюжетні, ігри-драматизації, ігри з правилами, під час проведення яких створюється атмосфера прийняття дитини, розширення її можливостей до саморегуляції, самоконтролю, емпатії, почуття власної гідності.

Як груповий метод застосовують арттерапію. Великий позитивний вплив на емоційну сферу дітей має музика, спів, поезія, танок, ляльковий театр. При цьому діти виявляють творче ставлення до життя, відкритість до діалогічного типу спілкування, наявність здібності передавати свій внутрішній стан засобами мистецтва.

Найбільш поширеним серед групових методів є соціально-психологічний тренінг. У ході якого діти і підлітки набувають знань та навичок у розв'язанні конфліктів, взаємодії з іншими тощо.

Для профілактичної роботи слід організовувати групи за такою тематикою: «Умій спілкуватися», «Як удосконалювати самого себе», «Розв'язання проблем», «Графік моєї роботи та відпочинку» і т.д. Вагомий результат дає організація і проведення групових занять для учнів з таких тем: «Блокування негативних якостей», «Норми, прийняті у суспільстві», «Щоденне самовиховання і вдосконалення», «Корекція пізнавальних процесів» і т.д. Ефект дають також заняття груп особистісного зростання, цикл лекцій і практичних занять «Сімейне виховання».

Серед групових методів профілактики необхідно також виділити освітні лекції для батьків, учителів, учнів, проведення виховних годин, семінари для вчителів, батьків із метою підвищення їхньої психологічної компетентності. Слід залучати до таких заходів спеціалістів, наприклад юриста, інспектора у справах неповнолітніх, нарколога і т.д.

Таким чином, в арсеналі соціального працівника є низка групових методів профілактики правопорушень серед непов-

3

нолітніх, застосування яких дає можливість охопити під час профілактичної роботи більшу кількість дітей та підлітків. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що знання групових методів профілактики правопорушень серед неповнолітніх та володіння ними є важливою умовою ефективності профілактики з даної проблеми.

Соціальна робота з дітьми, що перебувають у конфлікті з законом (вчинили правопорушення та засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі), охоплює **три напрями: профілактика протиправних дій у майбутньому; соціальну реабілітацію “важких дітей”; соціальний супровід дітей та їхніх сімей.**

Соціальна реабілітація передбачає подолання негативних особистісних якостей та особливостей соціального середовища, що сприяли вчиненню дитиною правопорушення, надання дитині допомоги у ресоціалізації (повноцінному поверненні до суспільства) та у соціальній адаптації. Її вихідним положенням є переконання в тому, що для ресоціалізації дитини необхідно усунути причини, що призвели до скоєння нею протиправного вчинку, та чинники, які заважають соціально прийнятній адаптації.

Загальною метою соціальної реабілітації є повернення дітей до правослухняного життя, створення умов для успішної соціалізації, повноцінного фізичного і психічного розвитку, подолання існуючих особистісних проблем і конфліктів з оточенням.

Завдання соціальної реабілітації полягають у:

- встановленні й усуненні причин протиправної поведінки дитини та чинників, що сприяють її формуванню, заохоченню, заважають виправленню та ресоціалізації;
- подоланні особистісних чинників, що спричинюють протиправну поведінку або заважають соціальній адаптації та сприянні розвитку позитивних особистісних якостей, оволодінню дитиною вміннями, необхід-

- ними для подолання проблем і задоволення потреб;
- сприянні закріпленню в дитини мотивації до законослухняної поведінки;
- сприянні створенню соціальних умов, необхідних для повноцінної життєдіяльності дитини.

Відповідно до цих завдань робота із соціальної реабілітації дитини має передбачати наступні кроки:

3

1. Встановлення контакту з дитиною та її сім'єю, мотивування їх до співпраці й роботи над проблемами дитини.

Робота з соціальної реабілітації дитини, звільненої від відбування покарання з випробуванням, розпочинається з моменту отримання територіальним підрозділом кримінально-виконавчої інспекції (КВІ) судового вироку. У вирокі міститься інформація про зміст та обставини скоєного дитиною злочину, умови її звільнення від відбування покарання та первинна інформація про саму дитину (місце проживання, правовий статус). Інспектор КВІ – саме той фахівець, котрий призначає першу зустріч із дитиною та її сім'єю. Якщо з матеріалів справи стає зрозуміло, що дитина (або її сім'я) перебуває у кризовій ситуації чи сама дитина має особливий статус (інвалідність, сирітство, брак постійного місця проживання тощо), на першу зустріч можуть бути запрошені фахівці спеціалізованої соціальної служби супроводу дітей, які перебувають у конфлікті з законом, Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді або служби у справах дітей. Під час першої зустрічі інспектор КВІ або фахівець, що супроводжує дитину, намагається встановити довірливі стосунки з дитиною та її батьками (опікунами) і мотивувати їх на співпрацю з КВІ та соціальними службами. Дитині й батькам роз'яснюють їхні права та обов'язки, умови взаємодії з інспекцією, можливості отримання послуг соціальних служб, визначають фахівців і служби, що доцільно залучити до соціально-педагогічної роботи.

2. Здійснення комплексної оцінки потреб дитини та сім'ї.

Значна увага приділяється також визначенню чинників, що: 1) призвели до скоєння дитиною правопорушення; 2) призведе-

ли до формування у неї інших проявів девіантної поведінки (агресивності, зловживання алкогольними напоями, паління); 3) заважають її соціальній адаптації та індивідуальним особливостям дитини, які можуть стати ресурсом соціальної реабілітації (соціально позитивні інтереси, схильності та здібності, вміння і навички, цінності). На цьому етапі роботи використовуються методи індивідуального інтерв'ю, психодіагностики, аналізу незалежних характеристик, спостереження за поведінкою та взаєминами дитини; можливе проведення соціального інспектування умов її життєдіяльності в сім'ї (за місцем проживання). Комплексне оцінювання може здійснюватися протягом декількох зустрічей, у них можуть брати участь психологи, соціальні педагоги і фахівці соціальних служб, навчальних закладів.

3. На основі проведеної оцінки розробляється **план соціальної реабілітації дитини**. План містить такі компоненти: мета, завдання, методи роботи, комплекс виховних, психокорекційних і реінтеграційних заходів, до яких залучається дитина, перелік послуг, які дитина та її сім'я повинні отримати в соціальних службах та в інших закладах. Оскільки виконання плану соціальної реабілітації, як правило, передбачає взаємодію різних установ і служб, то в його розробці та реалізації повинні брати участь фахівці залучених організацій. Підготовлений план обговорюється з дитиною та її батьками, у разі необхідності в нього вносять корективи. Важливо, щоб дитина прийняла мету й завдання реабілітації як свої власні, а передбачені заходи відповідали її потребам та інтересам. Також із дитиною та сім'єю обговорюються правила та обмеження, яких їм потрібно буде дотримуватися. Підліток та його батьки повинні зрозуміти необхідність цих обмежень як таких, що насамперед захищають їх від негативного впливу зовнішнього середовища. Під час бесіди з дитиною та її сім'єю визначаються час і місце проведення запланованих заходів, перелік служб та організацій, до яких вони звертатимуться, послуг, що вони отримуватимуть.

4. **Контроль за поведінкою дитини**, за дотриманням нею умов звільнення від покарання, норм моралі та права, угоди

щодо співпраці. Інспектор КВІ періодично зустрічається з дитиною, за допомогою аналізу характеристик і довідок збирає та узагальнює інформацію про випадки порушення з її боку норм правопорядку, ухвалених судом обов'язків та обмежень, особливостей роботи, навчання і життєдіяльності неповнолітнього. Працівники кримінальної міліції у справах неповнолітніх та дільничний інспектор міліції відвідують підлітка за місцем проживання, проводять із ним профілактичні бесіди правового змісту, опитують сусідів щодо поведінки неповнолітнього. У випадку, коли отримана інформація свідчить про порушення підлітком норм правопорядку та умов звільнення від відбуття покарання, із ним та з його батьками проводяться застережні бесіди. Якщо ж випадки порушень повторюються, справа неповнолітнього передається до суду.

5. Психологічна та педагогічна реабілітація дитини. На цьому етапі відбувається корекція дезадаптивних і розвиток соціально-позитивних індивідуальних якостей, розвиток навичок подолання залежностей та вирішення особистих проблем. У їх проведенні беруть участь психологи, соціальні педагоги соціальних служб і навчальних закладів. Вони застосовують методи індивідуальної педагогічної бесіди, консультування, психотерапії, соціально-психологічного тренінгу, заохочення самовиховання; можливе використання індивідуальних та групових форм роботи, наприклад, організація зустрічей груп взаємодопомоги неповнолітніх засуджених.

6. Формування сприятливого соціального-педагогічного середовища довкола дитини, що передбачає психолого-педагогічну допомогу сім'ї дитини для підвищення її педагогічної культури та позбавлення асоціальних проявів, запобігання негативному впливу на дитину її неформального оточення, організація індивідуального педагогічного підходу до дитини та захист її прав.

У роботі з сім'єю дитини фахівці можуть використовувати педагогічні бесіди, консультування, сімейні конференції із залученням членів розширеної сім'ї. Сім'ї можуть бути запропоновані матеріальна допомога та послуги соціальних

служб. У разі необхідності ставиться питання про позбавлення або обмеження батьківських прав та про виховання неповнолітнього у прийомній сім'ї. Соціально-педагогічна робота за місцем навчання дитини передбачає налагодження індивідуального педагогічного підходу до неї, запобігання тавруванню, стигматизації з боку адміністрації навчального закладу, педагогів та учнів. Можливе проведення консультацій, педагогічних консиліумів, розробки індивідуальних навчальних програм. У разі отримання інформації про порушення прав неповнолітнього (зокрема на працю, освіту, належні умови проживання, захист від насильства, отримання соціальних послуг тощо) КВІ та соціальні служби застосовують доступні правові засоби (офіційні листи, звернення, клопотання), консультують дитину та її батьків з питань захисту їхніх прав.

7. Соціальна реінтеграція та реадаптація дитини. На даному етапі передбачається сприяння первинній або вторинній зайнятості неповнолітнього, надання йому допомоги в отриманні загальної і професійної освіти, послуг соціальних установ, медичних послуг. Дитина забезпечується для цього необхідною інформацією, отримує консультації й направлення до відповідних установ. Їй надається допомога у вирішенні побутових проблем, також підтримується її соціально позитивна активність. Соціальні педагоги соціальних служб і навчальних закладів сприяють залученню дитини до гуртків, спортивних секцій, дитячих громадських організацій.

8. Оцінка процесу і результативності реабілітації дитини, що передбачає визначення рівня її соціально-психологічної адаптованості. Проведена соціально-педагогічна робота може вважатися успішною, якщо дитина не лише дотримується прийнятих у суспільстві норм і правил поведінки, а й здатна самостійно ухвалювати рішення, задовольняти потреби та долати проблеми соціально прийнятними засобами.

Таким чином, до соціальної реабілітації дитини залучаються фахівці різних установ і служб (а саме: кримінально-виконавчої інспекції, кримінальної міліції у справах неповно-

літніх, інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей, служб у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служб зайнятості, навчальних закладів). Ефективність їхньої співпраці також позначається на успішності ресоціалізації дитини. Узгодженість дій, регулярний обмін інформацією, самооцінка власних дій, дотримання в роботі гуманістичних принципів – запоруки ефективної міжвідомчої співпраці.

Інновацією у напрямку соціальної реабілітації є використання замість корекційного відновлювального підходу в роботі з дітьми, які перебувають у конфлікті з законом. **Відновлювальні технології** – це вид соціальних технологій, спрямованих на відновлення попереднього (нормального) стану людини, порушеного внаслідок негативного впливу соціального середовища, соціальної дезадаптації, девіантної та ризикованої поведінки, скоєного злочину тощо. Вони можуть застосовуватись як для допомоги постраждалим від девіантної поведінки дитини, так і для соціальної реабілітації самої дитини, якій властива девіантна поведінка, та її соціального оточення, для відновлення нормального стану суспільного осередку, в якому відбулася та чи інша негативна подія.

Потреба пошуку нового підходу виникла через те, що традиційний корекційний вплив передбачає зовнішнє втручання в особистість дитини та в її стосунки з оточенням, що часто пов'язане із покаранням, є примусовим, незрозумілим і важким для дитини та її близьких, тому й викликає їхню протидію. Опір дитини та її оточення корекційному впливу часто зводить нанівець усі спроби її соціальної реабілітації. На відміну від цього відновлювальний підхід передбачає не стільки корекцію особистісних якостей дитини, скільки відновлення належних умов її життєдіяльності та гармонізацію її стосунків із соціальним середовищем, що є бажаним для дитини, відповідає її потребам, відбувається у співпраці з дитиною, а отже, не викликає опору.

Принципові відмінності двох підходів подані у таблиці 10:

Таблиця 10
Порівняльний аналіз корекційного та відновлювального підходів

Корекційний підхід	Відновлювальний підхід
Мета:	
Запобігання асоціальної та небезпечної поведінці осіб, яким вона властива	Створення або відновлення можливостей для повноцінної життєдіяльності людей та задоволення ними своїх потреб таким способом, що не призводить до негативних наслідків
Концепція підходу:	
<ul style="list-style-type: none">• асоціальна та небезпечна поведінка вважається спричиною особистісними якостями та схильностями осіб, яким вони властиві;• фахівці визначають міру дезадаптації людини, якій властива асоціальна чи ризикова поведінка, і розробляють план корекційної роботи з нею;• фахівці вилучають соціально дезадаптовану особу із середовища і проводять із нею відповідну корекційну роботу	<ul style="list-style-type: none">• асоціальна або небезпечна поведінка вважається реакцією людини на життєву скруту; негативні зміни в особистості є наслідком перебування у несприятливому середовищі;• кожна людина здатна до позитивних змін і прагне до них, здатна до управління власним життям, наділена потенціалом рухатися вперед у позитивному напрямі;• здатність людини до позитивних змін посилиться, якщо вона об'єднається з іншими людьми, знайде підтримку у своєму оточенні;• профілактична робота передбачає не вилучення людини з проблемного середовища, а відновлення самого середовища та спроможності людини до успішної життєдіяльності в ньому;• людині надається можливість самостійно змінити ситуацію, самовизначитися, ухвалити відповідальне рішення;• основні засоби підтримки: надання інформації, надання повноважень, заохочення співпраці з громадою, підтримка позитивних взаємозв'язків

Сфери застосування відновлювального підходу: профілактична і реабілітаційна робота з особами, що скоїли правопорушення, запобігання деструктивним конфліктам та подолання їх у групах; профілактична робота з сім'єю.

Різновидами відновлювальних соціальних технологій є: **медіація, відновна конференція, сімейна групова нарада, мережева зустріч.**

У сфері правосуддя найчастіше відновлювальні технології застосовуються до підлітків та молодих людей, які скоїли протиправні вчинки та злочини різного ступеню. Відновлювальні технології на сьогодні постають знаряддям переорієнтації кримінального правосуддя з покарання злочинця на подолання ним конкретних наслідків своїх протиправних дій та на запобігання скоєнню ним нових злочинів.

Метою **медіації** є добровільне і конфіденційне порозуміння сторін правопорушення у присутності неупередженого, нейтрального медіатора з метою досягнення угоди щодо усунення наслідків злочину (примирення). Потерпілий та правопорушник зустрічаються віч-на-віч за справами, які надходять із судових та слідчих органів. Зустріч відбувається за добровільної згоди усіх сторін і тільки тоді, коли правопорушник визнав свою провину.

Підготовкою і проведенням зустрічей – процедур примирення – займається спеціальний посередник (медіатор), який виступає у ролі ведучого і є нейтральною особою. Посередник – не суддя і не арбітр. Він не має права нав'язувати сторонам своє бачення проблеми чи свій варіант виходу із ситуації, що склалася. Його мета – допомогти сторонам досягти порозуміння. Ведучий встановлює правила (не вживати образливих висловлювань, слухати один одного, говорити по черзі та ін.), дотримання яких дозволяє зберігати доброзичливу атмосферу під час процедури примирення. Його завдання – полегшити переговори і перевести шквал взаємних звинувачень у визнання несправедливості наявної ситуації. За рахунок використання технік перефразування, виявлення у висловах конструктивної основи, активного слухання, вміння працювати з сильними емоціями та ін. посередник допомагає сторонам висловити почуття і водночас сприяє зниженню агресивності учасників зустрічі та пробудженню в них людяності.

3

Під час зустрічі потерпілого і правопорушника сторонам пропонується розповісти свою версію того, що сталося, і яким чином це вплинуло на подальше життя. Кожна сторона має право ставити запитання. Далі вони спільно вирішують, що робити з наслідками злочину. У випадку досягнення домовленостей вони підписують угоду, яка часто є рішенням щодо матеріальної компенсації збитків потерпілих, спокутування моральної провини та дій, спрямованих на запобігання скоєнню правопорушниками нових злочинів. Однак це не єдина можливість компенсації. Іноді правопорушники погоджуються відпрацювати на користь потерпілого чи на користь громади.

Відновна конференція – технологія відновного правосуддя, що передбачає групове обговорення наслідків правопорушення та пошук шляхів виправлення ситуації, яка склалася через правопорушення. До розмови залучається широке коло родичів правопорушника, представників його безпосереднього оточення, а також ті, хто постраждав від правопорушення. Відновна конференція (нарада) охоплює і правопорушника, і постраждалого від правопорушення, і все коло осіб, на яких цей вчинок вплинув. У ході конференції беруть участь щонайменше дві підсистеми суспільства – соціальні мережі правопорушника і постраждалого. Можливі учасники наради:

- правопорушник і члени його розширеної сім'ї (батьки, брати, сестри, інші родичі, в тому числі ті, хто проживає окремо від сім'ї правопорушника);
- особи з безпосереднього оточення правопорушника, ті, котрі певним чином пов'язані з ним (друзі, сусіди, вчителі, керівники, колеги тощо);
- постраждалий від злочину і члени його розширеної сім'ї;
- особи з безпосереднього оточення постраждалого;
- представники громади, у якій стався інцидент (школи, мікрорайону тощо).

Відновна конференція проводиться нейтральним координатором і передбачає ґрунтовну підготовку. Координатором (фасилітатором) наради може бути представник соціальних служб, навчального закладу, громадських організацій.

Вимоги до координатора:

- нейтральність стосовно сторін, тим чи іншим чином пов'язаних із правопорушенням;
- володіння методикою проведення сімейних групових нарад;
- володіння навичками з надання психологічної підтримки;
- досвід участі в сімейних групових нарадах у якості спостерігача і співведучого.

Процедура відновної конференції складається з чотирьох етапів. На першому координатор наради представляє учасників і описує правопорушення, яке стало приводом до наради. На другому етапі учасники висловлюють думки і почуття з приводу правопорушення та його наслідків. На третьому етапі учасники обговорюють та ухвалюють можливі дії, спрямовані на подолання наслідків правопорушення й поновлення правового становища. На четвертому етапі може відбутися формальне і неформальне примирення сторін (у тому числі й через спільне чаювання).

Результатом відновної конференції є план дій сторін, що передбачає найкращий спосіб вирішення справи. Він містить три основні компоненти:

- встановлення факту визнання правопорушником того, що він вчинив правопорушення;
- інформація, якою поділилися учасники наради стосовно сутності і причин скоєння та наслідків правопорушення;
- рішення про заходи, що мають бути вжиті, чи рекомендації щодо подальшої поведінки правопорушника, необхідні для усунення шкоди та запобігання подальшим правопорушенням.

Прийнятий план може охоплювати дії, спрямовані на подолання наслідків правопорушення (в тому числі моральних), на компенсацію втрат, та на усунення причин правопорушення і запобігання новим асоціальним вчинкам правопорушника.

Наприклад, план може передбачати такі дії та зобов'язання правопорушника:

- ніколи не поводитися таким чином;
- кинути пити алкогольні напої, відвідувати групи анонімних алкоголіків;
- відвідувати психологічні консультації;
- компенсувати завдані збитки;
- повернути вкрадені речі;
- допомагати родині потерпілого у побуті;
- надрукувати в газеті листа з каяттям тощо.

План може містити і зобов'язання членів сім'ї правопорушника та осіб із його соціального оточення щодо надання правопорушникові допомоги у подоланні наслідків скоєного, в реабілітації та ресоціалізації (наприклад, зобов'язання допомогти у працевлаштуванні, лікуванні, забезпеченні житлом, проведенні вільного часу, подоланні особистих проблем).

Укладена угода друкується координатором і підписується всіма учасниками відновної конференції. Якщо нарада проводилася з приводу злочину, то угода, як правило, додається до кримінальної справи і може бути врахована при винесенні вироку, а інколи навіть приводити до припинення кримінального переслідування. Виконання укладеної угоди може тривати протягом року після проведення відновної конференції. Формальний контроль за її виконанням у випадку, коли це є умовою звільнення від кримінальної відповідальності, може здійснювати працівник органу виконання покарання або особа, на яку покладено нагляд за правопорушником. Неформальний контроль можуть здійснювати самі постраждалі та представники громади.

У сфері соціальної роботи з сім'єю відновлювальні технології застосовуються для надання соціальної підтримки проблемним і кризовим сім'ям із метою створення в них належних умов для розвитку та соціалізації дитини й усунення чинників, що призводять її до соціальної дезадаптації.

Сімейні групові наради (СГН) – збори членів розширеної сім'ї та її оточення з метою ухвалення рішення щодо шляхів виходу сім'ї зі скрути. СГН проводяться у випадках, коли є загроза життю дитини, її здоров'ю, повноцінному розвитку та вихованню, власне, коли в неї формується девіантна поведінка; мала сім'я виявила неспроможність самостійно вирішити проблему або перебуває у кризовому стані; представник соціальної служби має право або можливість ухвалити рішення щодо захисту дитини, проте це не сприятиме посиленню сім'ї або призведе до її руйнування, вилучення дитини із сім'ї або позбавлення її волі. СГН проводиться з ініціативи працівників інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей або служб у справах дітей, організовується незалежним координатором, який має зібрати разом усіх зацікавлених осіб – як членів сім'ї, так і представників її соціального оточення. У сімейному колі, без присутності сторонніх (координатора, фахівців соціальних служб, ініціатора проведення наради) учасники СГН обговорюють проблему сім'ї та розробляють план її вирішення за допомогою власних ресурсів.

Запровадження технології сімейних групових нарад сприяє соціальній єдності в суспільстві, тому що громадяни, які вступили у конфлікт із суспільством, мають можливість самі знайти рішення в межах своєї сім'ї та своєї культури. Таким чином:

- активізується потенціал сім'ї та її соціального оточення;
- створюється можливість дуже точно визначити і задовольнити потреби людей;
- втручання у процес догляду за дитиною та її виховання відбувається від імені сім'ї та її соціального оточення, що робить його більш прийнятним;
- сім'я залишається відповідальною за проблему, її члени зберігають контроль над власною життєдіяльністю;
- рішення знаходять у рамках культурного середовища цієї сім'ї, дитина (підліток) залишається частиною сім'ї;
- рішення щодо дитини (підлітка) ухвалюються разом із нею, сім'єю та її соціальним оточенням;

3

- розроблений план має значну довготривалу підтримку;
- співпраця між сім'ями та працівниками служб соціального захисту стає ефективнішою;
- соціальні працівники займаються своїми справами та нічого не вирішують за інших;
- це є важливим внеском до підвищення статусу сім'ї.

Можна визначити чотири особливості сімейних групових нарад:

1. Це – модель для ухвалення рішень.
2. СГН є зборами сім'ї та членів її соціального оточення, які самі за неї відповідають (на ній присутні «свої» люди, вони самі визначають місце та час її проведення, самі розробляють план), тому сім'я не втрачає контроль над власною життєдіяльністю.
3. Координатор СГН є незалежним. Це означає, що він не працює для установи або організації, які ухвалюють рішення щодо сім'ї, тож він жодним чином не зацікавлений у тому чи іншому результаті СГН.
4. Сім'я має право отримати необхідну інформацію, обговорити проблему й ухвалити рішення без присутності сторонніх осіб, а розроблений нею план має обов'язково прийматися, якщо тільки він не є небезпечним або суперечить законодавству.

Ефективною технологією соціальної роботи з дитиною, сім'єю та їхнім найближчим оточенням (сіткою її соціальних контактів) є **мережева робота**, що здійснюється переважно у формі мережевих зустрічей. Ця технологія в останні десятиліття широко розповсюджується у різних країнах і пов'язана з тим, що для досягнення стійких змін необхідно працювати не лише з дитиною, її сім'єю, а й з їхнім соціальним оточенням.

Мережева робота базується на гуманістичному і цілісному підходах та віддзеркалює дух Конвенції ООН про права дитини. Метою мережевої зустрічі є залучення самих дітей, які опини-

лися у життєвій скруті, і їхніх батьків до терапевтичної роботи, в ході якої соціальні працівники допомагають сім'ї знайти ресурси для розв'язання певної проблеми. Мережева зустріч – це ефективний спосіб встановлення стосунків між дітьми, їхніми батьками та іншими родичами. Звернення до найближчого оточення (друзів, родичів, сусідів, учителів та ін.) у складній ситуації має стати природною реакцією сім'ї, яка хоче подолати життєві негаразди.

Однією із складових мережевої роботи є карта соціальних зв'язків (мережева карта) – інструмент глибокого вивчення соціального оточення дитини. Зазначена карта дає змогу впорядкувати й досягнути всю отриману соціальним працівником інформацію про оточення дитини/сім'ї.

Її зображують у вигляді малюнка [див. Рис. 24], яким намагаються передати розмір мережі, дистанцію між людьми, об'єднані групи всередині мережі контактів. До складу мережі контактів можуть входити сусіди, родичі або близькі для особи люди.

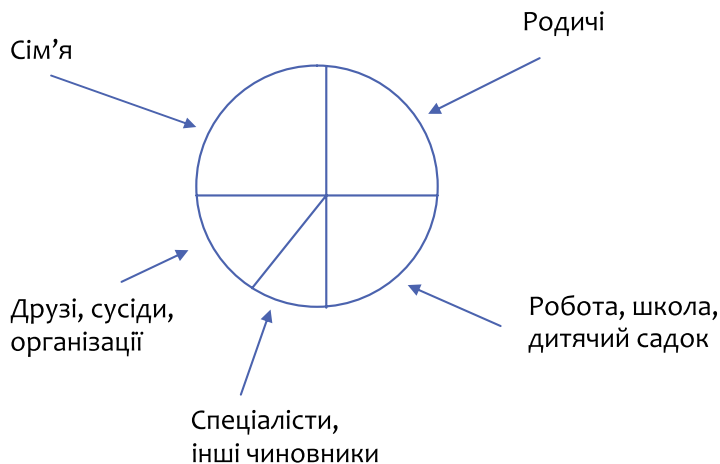

Рис. 24. Карта соціальних зв'язків (мережева карта)

Таким чином, секторами мережевої карти є: сім'я, родичі, друзі, сусіди, організації, спеціалісти, робота, школа, дошкільний навчальний заклад.

3

Складання мережевої карти проводиться в декілька етапів. Визначають значущих для дитини людей і розмішують довкола дитини відповідно до рівня прив'язаності. Прямими лініями з'єднуються особи, які перебувають у певних зв'язках. Графічними символами позначають стать представників оточення дитини, сутність зв'язків (конфлікти, розлучення, дружба тощо), динаміку розвитку стосунків.

Клієнт, по можливості, має самостійно скласти свою мережеву карту. Проте, у разі потреби, соціальний працівник може допомогти клієнтові зобразити на карті названих ним людей та стосунки між ними.

Мережева карта допомагає побачити теперішнє і майбутнє, відповісти на низку питань: «Що хоче змінити клієнт? Як це зробити? Як соціальний працівник може підтримати клієнта чи допомогти йому досягнути бажаних змін?». Саме тому мережева карта є корисним вихідним пунктом для продовження роботи над зміною ситуації, а також як певний інструмент моніторингу стану клієнта. Заповнення мережевої карти згодом перетворює її на карту сподівань, яка дає відповідь на запитання: Що змінилося у стані клієнта, в його стосунках із певними людьми? Яких змін він прагне?

Заповнення мережевої карти є першим кроком організації та проведення мережевої зустрічі, що передбачає роботу команди мережевих терапевтів (3 – 5 осіб), а саме:

- координатор – людина, яка мобілізує людей на мережеву зустріч;
- ведучий;
- помічник ведучого;
- рефлексивна група (мінімум дві особи).

На координатора покладаються функції підготовки до мережевої зустрічі – мобілізація ресурсів на мережеву зустріч: запрошення учасників, вибір місця проведення, організація робочого простору безпосередньо перед зустріччю (підготов-

ка приміщення, матеріалів та чаювання). Ведучий відповідає за процес розвитку зустрічі, йому допомагає помічник. Координатор мережевої зустрічі також відстежує виконання ухвалених рішень, дотримання визначених термінів та, в разі затримки з розв'язанням остаточно визначеної проблеми, збирає наступну мережеву зустріч.

Якщо справа стосується дитини, вона також запрошується на мережеву зустріч. Важливо зустрітися з нею напередодні, аби скласти мережеву карту і обговорити, яких важливих для неї людей варто запросити. На мережевій зустрічі має бути присутній дорослий, який представлятиме інтереси дитини. Бажано, щоб він був обраний із числа осіб, непричетний до конфлікту.

Для забезпечення емоційного балансу на зустрічі важливо дотримуватися наступних умов:

- для кожної людини, залученої до розв'язання проблеми, має бути підтримка;
- має бути рівновага між провідними людьми і периферійними особами, які менш залучені до розгляду проблеми;
- особиста, приватна мережа контактів має бути ширшою, ніж професійна мережа.

Отже, застосування відновлювальних технологій співробітниками інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей, у тому числі фахівцями спеціалізованої служби супроводу дітей, які перебувають у конфлікті з законом, у межах комплексних програм профілактики протиправної поведінки та соціальної реабілітації дітей, які схильні до правопорушень чи скоїли їх, дасть змогу не лише запобігти негативним явищам у дитячому середовищі, а й покращити потенціал сім'ї та громади. Проте ефективне застосування відновлювальних технологій потребує системної співпраці працівників соціальних служб із навчальними закладами, правоохоронними органами та громадськими організаціями.

Література:

1. *Алексєєнко Т. Ф.* Соціально-педагогічна підтримка дітей групи ризику // Соціально педагогіка: теорія та практика. – 2005. – №1. – С.51–56.
2. *Бартол К.* Психологія кримінального поведіння. — СПб.: прдйм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 352 с.
3. *Заверико Н. В.* Теоретичні засади соціально-педагогічної технології роботи з підлітками // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціологія. Соціальна робота. Управління: Зб. наук. праць. – К.: Національний пед. ун-т ім. М. Драгоманова, 2004. – № 2. – С. 80–86.
4. *Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л., Піскун В. М.* Основи дитячої патопсихології. – К., 1997.
5. Надання допомоги «дітям вулиці» та соціально незахищеним дітям і підліткам (інформ.-метод. збірник) / За ред. С. В. Толстоухова, К. Акстманн. – К., 2003. – С. 18–23.
6. *Олиференко Л. Я.* и др. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска: Учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений / Л. Я. Олиференко, Т. И. Шульга, И. Ф. Дементьева. – М.: Изд. центр «Академия», 2002. – 256 с.
7. *Оржеховська В. М.* Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: Навч.-метод. посіб. – К.: ВіАн, 1996. – 352 с.
8. Превентивна робота з молоддю за методом «рівний-рівному»: Навч. посіб. / За ред. І. Д. Звереві. – К.: Навчальна книга, 2002. – 256 с.
9. Сімейні групові наради як метод розв'язання конфліктних ситуацій: Методичні матеріали для тренера / Упоряд.: Т. П. Амельцева, Н. В. Зимівець, В. П. Лютий, О. А. Калібаба: За заг. ред. І. Д. Звереві. – К.: Науковий світ, 2003. – 86 с.
10. Соціально педагогіка: теорія і технології: Підручник / За заг. ред. І. Д. Звереві. – К.: Центр навч. літ-ри, 2006. – 316 с.
11. Соціальна, педагогічна та психокорекційна робота з неповнолітніми, засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі: Метод. посіб. з питань соціальної реабілітації у громаді неповнолітніх засуджених / Авторі-упорядн.: Т. П. Амельцева, З. П. Бондаренко, Н. В. Зимівець та ін.; За наук. ред. І. Д. Звереві. – К.: Науковий світ, 2006. – 277с.
12. Чи зійдуться наші долі... Реінтеграція батьків і дітей: перші кроки до усвідомлення проблеми / Авт. кол. Л. С. Волинець, Т. В. Говорун, Г. І. Постолук, Л. В. Косарєвська, Л. В. Балім. – К.: 2002. – 104 с.

Особливості використання інтегрованого підходу у наданні соціальних послуг в умовах села (селища)

4.1 Організаційно-змістові засади соціальної роботи в селі (селищі)

Важливу роль в житті українського народу відіграє село як єдиний соціально-економічний, територіальний комплекс, який включає в себе: сільське населення, сукупність відносин, пов'язаних з його життєдіяльністю, територію та матеріальні об'єкти, які розміщуються у цій місцевості.

Однак на сьогодні, за рівнем свого розвитку, українське село залишається мало привабливим для проживання. Катастрофічний стан соціально-культурної інфраструктури села, соціальна незайнятість сільського населення спричиняють нівелювання сімейних цінностей, формування безвідповідального батьківства, вживання алкоголю, наркотиків та як наслідок – скоєння злочинів.

Села України традиційно були джерелом поповнення людських ресурсів міст. Але інтенсивна міграція, при чому переважно молодих людей дітородного віку, привела до відтоку із сіл благополучних сімей і притоку соціально дезадаптованих родин, які не володіють навичками проживання у сільській місцевості.

Проте, потрібно зауважити, що в умовах гострої демографічної кризи сільське населення зберегло вищі показники на-

4

роджуваності у порівнянні з населенням міст. Серед загальної кількості дітей, які народжуються у сільській місцевості, половину складають діти, які народилися першими в сім'ї, біля третини – другі діти і тільки 16% – діти третьої і більш високих послідовностей народжень, що віддзеркалює репродуктивні установки населення в сучасних умовах на одностітність та дводітність.

Не зважаючи на певні сприятливі тенденції в Україні, сучасний рівень народжуваності у сільській місцевості залишається низьким.

Крім того, в селах максимальна частка сімей із дітьми (понад 4/5) проживає в трипоколінних домогосподарствах з двома і більше шлюбними парами, що приводить до загострення сімейних конфліктів.

Відносна замкненість сільського життя, складні соціально-економічні умови, нерозвиненість чи занепад інфраструктури – ось ті чинники, що впливають на можливість сільських сімей, дітей та молоді до самореалізації та самоствердження у нових соціально-культурних умовах.

Потрясіння, яких зазнало українське суспільство в усіх сферах життєдіяльності в останні роки, особливо загострили ситуацію щодо соціального захисту сімей і забезпечення прав сільських дітей.

Потрібно зазначити, що сільська сім'я, з одного боку, характеризується значним виховним потенціалом і водночас низьким рівнем його застосування на практиці. Це пояснюється як соціальними (виїзд батьків у пошуках роботи через неможливість знайти її за місцем проживання, брак часу на виховання та ін.), так і педагогічними причинами (недостатня готовність сільських сімей до виконання виховної функції).

Також можна виокремити негативну тенденцію, притаманну сільській місцевості, – низьку обізнаність як окремої сім'ї так і в цілому сільської громади щодо вирішення різних со-

ціальних питань. На відміну від жителів міст, для жителів сільської місцевості менш доступні якісні соціальні послуги та можливості проведення змістовного дозвілля і відпочинку. Слабкість соціальної інфраструктури села, відсутність закладів культурно-дозвільного спрямування провокує поширення негативних проявів у поведінці сільських дітей і підлітків, нівелювання їх морально-етичних цінностей. А тому, опинившись у життєвій скруті, сільські сім'ї залишаються безпорадними.

Вирішення проблем сільського населення потребує не лише розв'язання економічних питань, але й піднесення громадянської активності молоді, здійснення профілактики негативних явищ та вирішення соціальних проблем сільського населення.

Вище викладені причини спонукають до необхідності посилення соціальної роботи з молодими, багатодітними, мало-забезпеченими сім'ями, які опинилися в складних життєвих умовах, а також з різними категоріями дітей та молоді. Саме тому, одним із перспективних напрямів реалізації державної політики, спрямованої на розвиток села в Україні, має стати розвиток мережі соціальних служб, введення при сільських (селищних) радах посад соціальних працівників з роботи із сім'ями, дітьми та молоддю (див. Додаток 4Г), створення сільських (селищних) центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Переважно соціальну роботу на селі (селищі) здійснювали працівники спеціалізованих служб «Мобільні консультативні пункти соціальної роботи в сільській та гірській місцевості», що функціонували при центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ). Серед головних завдань спеціалізованої служби належить виїзна індивідуальна та групова інформаційно-консультативна і просвітницька робота спеціалістів різного фаху щодо надання соціально-медичних, психологічних, соціально-педагогічних, юридичних, інформаційних, соціально-економічних послуг, проведення лекційно-тренінгових занять, розповсюдження інформаційних матеріалів.

Однак, найбільша ефективність соціальної роботи досягається за умов комплексності, особистого та адресного підходів. Вона має проводитися на регіональному і місцевому рівнях та спрямовуватися на конкретні об'єкти діяльності – безпосередню роботу з клієнтом на основі його потреб.

Основними **принципами соціальної роботи** у сільській місцевості є:

- забезпечення доступності сільського населення до сфери надання соціальних послуг;
- відповідність послуг потребам клієнтів, комплексний характер надання соціальних послуг;
- спроможність вирішувати багатосторонні соціальні проблеми клієнта;
- участь сільської громади у вирішенні проблем співгромадян.

Підґрунтям розвитку мережі соціальних послуг у сільській місцевості стали основні положення Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-III, Указу Президента України «Про додаткові заходи щодо вдосконалення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями» від 23.06.2001 р. № 435/2001, постанови Кабінету міністрів України «Про розвиток центрів соціальних служб для молоді» від 03.10.2001 р. № 1291, якими в Україні було започатковано створення **сільських і селищних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і філій районних ЦСССДМ.**

Зокрема, відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280 сільські центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді можуть створюватися у складі сільської ради, яка виділяє кошти на їх утримання з місцевого бюджету. Основною метою діяльності сільських центрів є надання психологічних, соціально-педагогічних, медичних, економічних, інформаційних, юридичних та інших соціальних послуг, у яких мають потребу сім'ї, діти та молодь, які проживають на території сільської (селищної) ради.

Сільські (селищні) центри соціальних служб покликані забезпечувати організацію та проведення соціального обслуговування, супроводу та патронажу, соціальної профілактики і реабілітації. Важливим напрямом діяльності центрів є залучення сільської громади до проведення роботи із сім'ями, дітьми та молоддю, розвиток та підтримка волонтерського руху.

Сільський (селищний) центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді є спеціальним закладом, де відповідно до Закону України "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю" надаються соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді, які опинилися у життєвій скруті та потребують сторонньої допомоги.

Формування сільських (селищних) центрів соціальних служб забезпечує доступність клієнтів до соціальних послуг, дозволяє розширювати коло соціальних послуг для дітей, молоді та молодих сімей, здійснювати координацію діяльності різних структур села (селища) для цільового надання послуг.

Основними **завданнями** сільського (селищного) центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді є:

- участь у виконанні загальнодержавних, обласних та інших соціальних програм шляхом проведення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, зокрема забезпечення соціального обслуговування, соціального супроводу та патронажу, соціальної профілактики і реабілітації;
- створення спеціалізованих формувань та забезпечення їх функціонування;
- залучення громадськості до проведення роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, розвиток та підтримка волонтерського руху тощо.

Сільський (селищний) центр, що має статус юридичної особи, створюється рішенням сільської (селищної) ради і здійснює свою діяльність відповідно до положення про сільський (селищний) центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (зі статусом юридичної особи), що затверджуєть-

4

ся сільською (селищною) радою за погодженням з районним (обласним) центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Діяльність сільського (селищного) центру фінансується за рахунок коштів, передбачених у місцевому бюджеті. Сільська (селищна) рада чи її виконавчий комітет забезпечує центр приміщенням, засобом зв'язку, меблями, оргтехнікою та транспортом, які необхідні для виконання його завдань.

Сільський (селищний) центр соціальних служб може бути створений як підрозділ, що не має статусу юридичної особи. У такому разі центр діє в структурі виконавчого органу сільської (селищної) ради, не являється юридичною особою і користується статусом юридичної особи виконавчого комітету. Діяльність центру регламентується положенням про сільський (селищний) центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (без статусу юридичної особи), що затверджується сільською (селищною) радою за погодженням з районним (обласним) центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Спеціалістом сільського (селищного) центру збирається інформація для підготовки соціального паспорту села (див. Додаток 13), який дозволяє відслідковувати пріоритетність напрямів соціальної роботи, необхідність залучення спеціалістів районного ЦСССДМ, представників інших органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Порядок ведення діловодства сільських (селищних) центрів соціальних служб регламентується примірною інструкцією з загального діловодства Республіканського (Автономної Республіки Крим), обласних, районних, міських, районних у містах ЦСССДМ від 10.09.1999 р. № 137.

Доступність до соціальних послуг у сільській місцевості може забезпечуватися шляхом створення філії районного ЦСССДМ. **Філія районного ЦСССДМ** є його структурним підрозділом. Її створення та забезпечення діяльності здійснюється відповідно до положення про філію районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у селі (селищі) та затверджується наказом районного центру соціальних служб. Керівни-

ком філії є спеціаліст I категорії районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, який призначається на посаду і звільняється з посади директором відповідного районного ЦСССДМ, і діє на підставі посадової інструкції.

Створення такої мережі сільських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді значно поліпшує соціальну роботу в сільській місцевості, оскільки забезпечує роботу із сільськими сім'ями, дітьми та молоддю в певному населеному пункті за всіма напрямками соціальної роботи. Районний центр ЦСССДМ делегує сільським центрам соціальних служб реалізацію соціальних програм щодо профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі; роботу із соціально незахищеною молоддю; формування здорового способу життя; роботу із жіночою молоддю та соціально-психологічне консультування. Основними напрямками роботи, за якими співпрацює районний центр соціальних служб з сільськими центрами ЦСССДМ, є робота із сім'ями, які опинилися у життєвій скруті, їх соціальний супровід та інспектування.

Розширення мережі центрів має забезпечити розвиток співпраці всіх гілок соціальної інфраструктури селища (села): соціального працівника з соціальним педагогом, психологом загальноосвітнього закладу, персоналом медичних закладів, закладів культури та спорту, а також представниками релігійних громад і громадських організацій. У перспективі мережа сільських центрів соціальних служб буде розширена по аналогії мережі районних.

На сьогодні у тих районах, де створені сільські (селищні) центри ЦСССДМ, налагоджена взаємодія між представниками школи, культурно-дозвіллевих комплексів (сільських клубів) та інших державних структур, які працюють з молоддю та сім'ями. Одним із механізмів взаємодії є створення при сільській (селищній) раді Координаційної ради, яку очолює головам сільської (селищної) ради. Головна її функція – координація дій різних структур та організацій щодо проведення соціальної роботи у громаді села (селища). Засідання Координаційної ради проводиться один раз на місяць. Для участі

4

у засіданнях можуть запрошуватися члени кризових сімей з метою визначення необхідної соціальної допомоги. Соціальний працівник несе відповідальність за діагностування сім'ї (оцінку потреб) та підготовку необхідних матеріалів для засідання Координаційної ради.

Формування здорового способу життя, профілактика правопорушень, допомога сім'ям із дітьми – пріоритетні напрями роботи інституцій села (селища).

Через сільські (селищні) центри соціальних служб до проведення роботи із сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах залучаються: районні служба у справах дітей, відділ у справах сім'ї та молоді, відділ освіти та інші державні структури, мета функціонування яких – здійснювати соціальний захист сімей, дітей та молоді. Така взаємодія допомагає оперативно виконувати термінові завдання стосовно захисту прав сімей та дітей.

Практичний досвід роботи районних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у співпраці з сільськими центрами СССДМ демонструє механізм взаємодії, який визначає не тільки координацію між структурами, але й необхідний рівень надання інформаційної та методичної допомоги. Головним засобом координації діяльності структур є щомісячний семінар, який виконує керівну та навчальну функції. Саме на семінарах визначають коло партнерів, яких необхідно залучити до реалізації соціальних програм. Як правило, це районні державні структури: служба у справах дітей, опікунська рада, відділ юстиції, центр зайнятості тощо. Загалом, такі семінари вирішують проблемні питання, які вимагають оперативності та залучення районних ресурсів. Як правило, це стосується роботи з сім'ями та дітьми, які опинилися у життєвій скруті.

На даний час сільські центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді забезпечені тільки однією-двома посадами соціальних працівників. Але реалізація соціальних програм або проектів у молодіжному середовищі сільської місцевості ви-

магає залучення набагато більшої кількості соціальних працівників. Тому виникає проблема кадрового забезпечення спеціалістами, які здатні самостійно координувати та реалізувати соціальні програми або проекти.

Основною відмінністю сільської місцевості від міста є надзвичайно високий рівень значення громади у життєдіяльності села. Можливості місцевих органів виконавчої влади та самоврядування, на які покладено вирішення питань захисту прав дітей, необхідно постійно розширювати. Роль громади села (селища) повинна знаходитись на високому рівні щодо здійснення контролю за дотриманням Конвенції ООН про права дитини. Тому актуальним є озброєння сільського (селищного) соціального працівника технологіями активізації громади (див. 2.4). Не менш важливим напрямом діяльності сільських (селищних) центрів ЦСССДМ є залучення членів громади до волонтерства.

Соціальний працівник з роботи із сім'ями, дітьми та молоддю активно залучає школярів, учителів, керівників різних установ, які функціонують на даній території (завідуючі дитячим садком, бібліотекою, сільським клубом, медичні працівники та працівники сільської ради) до роботи волонтерів. Найактивнішими учасниками волонтерського руху є учні шкіл та їхні батьки. Зокрема у сільських школах створено групи волонтерів із числа учнів середніх та старших класів. Вони не тільки допомагають соціальному працівнику проводити акції, масові заходи та сільські свята, але й навчаються проводити тренінгові заняття з метою профілактики негативних явищ (тютюнопаління та вживання алкоголю), які мають місце у молодіжному середовищі. Волонтерська діяльність формує у членів громади взаємну довіру, заохочує до співпраці.

Осередком, де збираються люди різного віку, які мають потребу в набутті знань щодо власного здоров'я, бажають самореалізуватися, розширити власний кругозір та коло друзів, цікаво провести вільний час, є ресурсні центри. Вони можуть створюватися при сільських (селищних) ЦСССДМ і повинні забезпечуватися необхідним обладнанням, оргтех-

нікою, інформаційною та методичною літературою. Значна частина представників сільської громади, де працюють такі ресурсні центри, відзначає їх просвітницьку роль та вважає, що вони позитивно впливають на якість їхнього життя в цілому.

Розвиток мережі сільських (селищних) центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сприятиме удосконаленню соціальної роботи у сільській місцевості, зміцненню місцевого самоврядування, створенню дієздатних сільських територіальних громад та посиленню їх ролі у здійсненні соціальних реформ у сфері захисту прав дітей і сімей із дітьми.

Література:

1. Ромм М. В., Ромм Т. А. Теория социальной работы. – Новосибирск, 1999.
2. Социальная работа: теория и практика: Учеб. пособ. / Отв. ред. Е. И. Холостова. – М., 2001.
3. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; За ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. – К.: Центр навч. літ-ри, 2004. – 256 с.
4. Стан та соціальний захист сільських дітей: Тематична державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2004 р. – К.: ДІПСМ, 2005. – 250 с.

4.2 Специфіка надання інтегрованих соціальних послуг дітям і сім'ям в умовах села (селища)

4

Конкретним кроком у напрямі розвитку соціальної роботи є запровадження при сільських (селищних) радах посад сільських соціальних працівників з роботи із сім'ями, дітьми та молоддю.

Базуючись на основних положеннях Закону України «Про місцеве самоврядування» від 21.05.1997 № 280/97-ВР та практичному досвіді запровадження в Україні інтегрованої моделі соціальних послуг у сільській місцевості, введення посади соціального працівника при сільській (селищній) раді відбувається за рішенням виконкому сільської (селищної) ради (див. Додаток 5). Сільський соціальний працівник з роботи із сім'ями, дітьми та молоддю (далі – сільський соціальний працівник) є посадовою особою сільської (селищної) ради, приймається на роботу та звільняється за погодженням із районним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (див. Додаток 4Г). Основним завданням його діяльності є участь у реалізації державної соціальної політики шляхом надання соціальних послуг дітям, молодим особам і сім'ям, зокрема тим, які опинилися у життєвій скруті. Сільський соціальний працівник приймається на роботу на конкурсній основі, повинен мати вищу освіту (освітньо-кваліфікаційний рівень – спеціаліст), належні особистісні якості, проживати у межах територіальної громади, об'єднаної сільською (селищною) радою.

Діяльність соціального працівника на селі регламентується його основними професійними функціями (див. 1.1). Вона є не лише складовою інтегрованої моделі соціальних послуг на селі, але й новим видом професійної соціальної роботи, яка має враховувати складну систему соціальних відносин, історичних, культурних, господарських традицій сільської громади.

За обов'язками селищного (сільського) соціального працівника, викладеними в його посадовій інструкції, він повинен:

- дотримуватись Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України;
- вивчати проблеми і потреби сімей, дітей та молоді, які проживають на території сільської ради, і вносити відповідні пропозиції на розгляд сесії сільської ради;
- вживати заходи для запобігання виникненню складних життєвих обставин у сім'ї клієнта та здійснювати профілактичні заходи проти вилучення дітей із сім'ї;
- забезпечувати збір попередньої інформації, первинного оцінювання проблем клієнта та обстеження житлово-побутових умов сім'ї;
- своєчасно виявляти сім'ї, дітей та молодь, які опинилися у складних життєвих обставинах; оперативно опрацьовувати отриману інформацію про виявлення кризової ситуації, що виникла в сім'ї, та надавати необхідну допомогу у вирішенні проблем на ранньому етапі;
- терміново реагувати на випадки жорстокого поводження з дітьми, насильства над ними, залучення їх до найгірших форм дитячої праці; інформувати залежно від обставин кримінальну міліцію у справах неповнолітніх, опікунську раду, службу у справах дітей, районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і вживати заходи відповідно до законодавчих та нормативних актів;
- своєчасно виявляти дітей і сім'ї з дітьми, які переселилися або перебувають на території сільської ради без визначеного статусу (волоцюги, жебраки, біженці та ін.), та інформувати виконком сільської ради і районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді для вжиття заходів, передбачених законодавством;
- здійснювати соціальне інспектування сім'ї, консультування й патронаж клієнта або своєчасне інформування компетентних установ та організацій;
- надавати консультації клієнтам із питань чинного законодавства, соціального захисту і забезпечення прав та інтересів сім'ї, дітей і молоді (пільги, допомоги, пен-

- сії, оформлення документів тощо) у межах своєї компетенції;
- співпрацювати з опікунською радою села щодо підтримки сімей із дітьми, запобігати направленню дітей із сімей до інтернатних закладів, використовувати всі можливості територіальної громади для збереження сімейного середовища для дитини, сприяти влаштуванню дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку (піклування), у прийомну сім'ю, реінтеграції в біологічну сім'ю;
 - інформувати батьків про обов'язки та відповідальність за виховання дітей і можливість притягнення до відповідальності батьків, які не забезпечують належний догляд та виховання дітей відповідно до законодавства. В разі недогляду, жорстокого поводження чи невиконання батьками своїх обов'язків стосовно дітей інформувати опікунську раду, службу у справах дітей, центр соціальних служб для сім'ї дітей та молоді, відділ у справах сім'ї та молоді;
 - здійснювати заходи щодо виведення сімей із кризи шляхом здійснення послідовного соціального супроводу та створення умов для самостійного розв'язання життєвих проблем, що виникають у сім'ї, повернення до повноцінного життя родини;
 - розробляти рекомендації для сім'ї та інших залучених до процесу супроводу структур на подальший період – насамперед ті, які забезпечать належні умови для виховання дитини в сім'ї;
 - представляти інтереси сімей, дітей та молоді в органах державної влади, сприяти наданню матеріальної допомоги (за потреби);
 - сприяти налагодженню взаємодопомоги та обміну досвідом між клієнтами, організувати групи зустрічей клієнтів;
 - залучати до співпраці в інтересах клієнта депутатів сільської ради, територіальну громаду, заклади, установи та організації соціальної інфраструктури села;
 - виносити на розгляд сесії сільської ради нагальні питання щодо покращення роботи з сім'ями, дітьми

та молоддю, залучати до вирішення проблем сімей та дітей депутатів сільської ради в межах покладених на них повноважень;

- вносити на розгляд виконавчого комітету пропозиції щодо створення у територіальній громаді безпечних і сприятливих умов для охорони здоров'я, зайнятості, освіти й розвитку дітей, забезпечення їхніх духовних та культурних потреб;
- формувати родинні цінності, традиції сімейного виховання дітей, активно пропагувати здоровий спосіб життя, створювати умови для задоволення інтересів і культурних потреб сімей у територіальній громаді;
- невідкладно інформувати голову сільської ради та районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про складні та надзвичайні ситуації, які виникають у ході роботи;
- вести робочі записи, документацію, готувати звіти і подавати голові сільської ради та районному центру соціальних служб за формою і в терміни, встановлені ним;
- постійно підвищувати професійний рівень, оволодівати інноваційними формами, методами і технологіями соціальної роботи, опановувати знання та навички щодо форм і методів взаємодії із громадськістю;
- не менше одного разу на рік проходити професійну супервізію та, відповідно до чинного законодавства, атестацію і курси підвищення кваліфікації;
- проводити інформаційно-просвітницьку роботу з питань сімейної і молодіжної політики, гендерної рівності, захисту прав та інтересів дітей, проводити сімейні й індивідуальні консультації;
- брати участь у проведенні в територіальній громаді села інформаційної кампанії щодо залучення родин до створення сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- здійснювати обов'язкове соціальне супроводження прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, а також сімей опікунів, піклувальників та усиновителів за їхньою згодою;
- співпрацювати із закладами для дітей-сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування, та спільно з районним центром соціальних служб та службою у справах дітей сприяти реінтеграції дітей, які походять із територіальної громади села, у сімейне середовище;

- виконувати інші доручення голови сільської ради, директора районного ЦСССДМ, що відповідають основній діяльності.

Враховуючи вимоги до професійної діяльності, сільський соціальний працівник **має право:**

- отримувати безкоштовно інформацію від підприємств, закладів, установ та організації незалежно від їх підпорядкування і форми власності щодо фінансового і матеріального забезпечення сімей, дітей та молодих осіб, здійснення їхнього соціального та правового захисту;
- співпрацювати з підприємствами, закладами, установами й організаціями незалежно від їх підпорядкування і форми власності, які здійснюють роботу з клієнтами і/або ведуть справи клієнтів відповідно до своїх повноважень і функцій, вносити належні пропозиції та рекомендації;
- визначати пріоритетні завдання щодо роботи з клієнтом, обирати форми і методи роботи й послідовність їх здійснення;
- самостійно планувати свій робочий час за графіком погодженим із головою сільської ради; візувати й підписувати документи в рамках своєї компетенції, укладати угоди з клієнтом щодо здійснення його супроводу та визначати спільно з клієнтом його нагальні потреби і проблеми, розмір та види допомоги, в тому числі матеріальної (в межах визначеного й узгодженого з виконкомом кошторису);
- здійснювати аналіз ефективності роботи з клієнтами; вносити керівництву пропозиції щодо вдосконалення й оптимізації роботи з сім'ями, дітьми та молоддю в селі;
- залучати до роботи з сім'ями, дітьми та молоддю інших спеціалістів і волонтерів;
- співпрацювати зі ЗМІ щодо актуальних проблем соціального розвитку села в межах своєї компетенції.

4

Запровадження в сільській місцевості моделі інтегрованих соціальних послуг є надзвичайно перспективним напрямом у сфері соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю. Саме такий крок забезпечить:

- безпосереднє надання послуг клієнтам за місцем проживання;
- спрямування своєї діяльності на ефективне використання ресурсів родинного та соціального оточення клієнта;
- залучення громади до покращення складних життєвих умов клієнта.

Специфіка діяльності соціального працівника в сільській місцевості на засадах інтегрованого підходу спонукає його бути професіоналом у вирішенні багатьох проблем, мати ґрунтовну підготовку для здійснення соціальної роботи, розвитку партнерських стосунків із місцевими та районними установами і спеціалістами.

Інтегрована модель соціальних послуг передбачає, що робота селищних (сільських) рад має бути спрямована на реалізацію **основних напрямів забезпечення прав і захисту інтересів дітей:**

- створити безпечні сприятливі умови в територіальній громаді для освіти, охорони здоров'я, зайнятості, розвитку дітей, забезпечення їхніх духовних, культурних потреб;
- своєчасно виявляти сім'ї, які перебувають у складних життєвій скруті, сприяти отриманню ними підтримки різних видів, передбаченої законодавством;
- забезпечити ефективну діяльність опікунської ради села;
- здійснювати профілактичні заходи для сімей та дітей, які опинилися в складних життєвих умовах, запобігати вилученню дітей із сімей;
- своєчасно виявляти дітей та сім'ї з дітьми, які переселилися або перебувають на території села без визначеного статусу (волоцюги, жебраки, біженці та ін.)

та вживати заходи, передбачені законодавством щодо вирішення їхніх проблем;

- порушувати питання про притягнення до відповідальності батьків, які не забезпечують належний догляд і виховання дітей, відповідно до законодавства;
- сприяти популяризації сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- вживати заходів щодо профілактики негативних проявів у дитячому та молодіжному середовищі, популяризувати здоровий спосіб життя;
- підтримувати традиції сімейного виховання, формувати відповідальне батьківство.

Всі наведені вище заходи можуть бути покладені в основу роботи сільського соціального працівника у громаді. **Особливістю його діяльності** має стати спрямованість на налагодження міжвідомчої координації, залучення спеціалістів усіх інституцій, що становлять інфраструктуру села, до розв'язання проблем клієнтів. Для того, щоб виконувати таку координацію, соціальний працівник на селі обов'язково має володіти вміннями налагоджувати й підтримувати горизонтальні та вертикальні зв'язки як усередині сільської громади, так і поза нею. Під горизонтальними зв'язками маються на увазі контакти і стосунки з надавачами соціальних послуг. Відповідно до виявлених потреб клієнта сільський соціальний працівник формує мультидисциплінарну команду.

Важливою деталлю є те, що на селі, де більшість людей особисто знайома, а багато хто ще й родичі, горизонтальні зв'язки є неформальними. Тому до складу мультидисциплінарної команди можуть ввійти значущі для клієнта особи, авторитетні представники громади.

Вертикальні зв'язки – це стосунки із зовнішнім оточенням громади: структурні підрозділи районної та обласної державної адміністрації, благодійні фонди та інші громадські організації. Використовуючи ці зв'язки, соціальний працівник в інтересах клієнта може ініціювати міжвідомчі зустрічі.

4

У своїй практичній діяльності соціальний працівник може скористатися різними моделями роботи у громаді (див. Табл. 10).

Описані моделі стали майже «класичними». У таблиці узагальнено базові характеристики моделей, описано припущення, на яких ґрунтується той чи інший вид втручання, визначено пріоритетні методи дій. Ця інформація дає уявлення про те, чого саме очікують від соціальних працівників у рамках конкретної моделі. У кожній конкретній ситуації соціальним працівникам доводиться вирішувати, яку саме модель варто застосовувати.

Особливістю професійної діяльності сільського соціального працівника є її значна обумовленість статусом (престижем, авторитетом) особи, котра займає цю посаду. Сільські жителі цінують свого соціального працівника не лише «за диплом», а насамперед за здатність співчувати людям, відгукуватися на їхні проблеми та потреби; вміння спілкуватися з односельчанами, налагоджувати з ними тісний контакт; представляти інтереси у складних ситуаціях тощо.

Однак для ефективного впровадження моделі інтегрованих соціальних послуг на селі сільський соціальний працівник має бути компетентним. Тому він потребує постійної підтримки районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, супервізійних зустрічей, відвідування тренінгових занять та навчальних семінарів, обміну досвідом, підвищення свого професійного рівня.

Складовими роботами сільського соціального працівника з клієнтом є: прийняття звернення, збір інформації та вивчення ситуації, психосоціальна діагностика та оцінка потреб дитини, планування роботи з клієнтом на основі виявлених потреб, документування, надання соціальних послуг, аналіз та оцінка досягнутих результатів, припинення активної роботи і додаткове кураторство (соціальне інспектування та соціальний патронаж). В основі планування і надання послуг клієнтові лежить технологія ведення випадку (див. 2.3).

Таблиця 10. Моделі практичної діяльності соціального працівника в громаді [2]

Параметри	Модель		
	місцевого розвитку	соціального планування	соціальної дії
Цілі діяльності	Підвищення інтеграції та можливостей громади, розвиток самопомоги (завдання, орієнтовані на процес)	Розв'язання проблем з огляду на значні труднощі громади (вимоги, орієнтовані на завдання)	Зміна владних стосунків та доступу до ресурсів, ключові інституційні зміни (вимоги, орієнтовані на процес або завдання)
Припущення щодо структури громади та проблем	У громаді спостерігається анемія, брак зв'язків та здатності до демократичного ухвалення рішень; громада є статичною	У громаді – значні соціальні проблеми, пов'язані з психічним та фізичним здоров'ям, житлом, відпочинком тощо	У громаді є упосліджені групи, спостерігаються соціальна несправедливість, нерівність, депривація
Ключова стратегія дій	Залучення широкого кола людей до визначення та розв'язання власних проблем	Збирання інформації щодо проблем та ухвалення рішень щодо перспективного розвитку	Кристалізація проблем та мобілізація людей надії проти ворогів (ворожих цілей)
Тактики і техніки змін	Досягнення консенсусу; комунікація між групами у громаді; групові дискусії	Досягнення консенсусу чи розв'язання конфлікту	Конфронтація, безпосередні дії, переговори
Засоби змін	Спрямування малих, орієнтованих на завдання груп	Спрямування формальних організацій та тлумачення даних	Спрямування масових організацій та політичного процесу
Ставлення до владних структур	Члени владних структур співпрацюють у розв'язанні проблеми	Владні структури є роботодавцями та спонсорами	Владні структури є зовнішньою мішенню дій, сприймаються як пригноблювачі, яких потрібно примушувати щось зробити або усунути

4

Враховуючи особливості потреб клієнтів у сільській громаді соціальний працівник надзвичайно активно використовує позитивний потенціал можливої допомоги з боку членів найближчого соціального оточення: родичів, сусідів, однолітків, колег по роботі, навчанню тощо. Важливим аспектом є запровадження методик сімейних групових нарад, мережних зустрічей, зустрічей груп підтримки в основу яких покладено принцип мобілізації соціального оточення дітей, сімей та молоді, які опинилися в складних життєвих умовах (див. 2.4; розділ 3).

Вивчення практичного досвіду дозволяє говорити про певний алгоритм впровадження інтегрованої моделі соціальних послуг на селі. Так, на запровадження цієї моделі у рамках реалізації проекту ЄС “Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей” передбачено:

- проведення у громаді інформаційної кампанії щодо переліку соціальних послуг та можливостей отримання соціальних послуг за місцем проживання;
- вивчення ситуації щодо становища сімей, дітей та молоді, які проживають на території сільської (селищної) ради;
- визначення окремих категорій клієнтів, які зазнали життєвої скрути та діагностика їхніх потреб;
- формування комплексу соціальних послуг;
- аналіз ресурсів громади та соціальних інституцій села (селища);
- планування створення мультидисциплінарної команди для надання соціальних послуг;
- безпосередня робота з клієнтами та їхнім найближчим оточенням щодо подолання життєвої скрути: здійснення діагностики сім'ї, проведення оцінки потреб дитини, надання соціальних послуг, ведення соціального супроводу сімей, дітей та молоді, які опинилися у складних життєвих обставинах, соціальне інспектування клієнтів, виведених з-під соціального супроводу, соціальний патронаж сімей, дітей та молоді;
- організація заходів із профілактики сімейного неблаго-

получчя, запобігання (вчасне виявлення) насильству в сім'ї, жорсткому поводженню;

- вивчення можливості створення умов для забезпечення права дитини на виховання в сімейному середовищі;
- залучення сільської громади до профілактики негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі, формування навичок здорового способу життя, організації змістовного дозвілля;
- здійснення аналізу якості й надання соціальних послуг та їх впливу на життя громади.

Безпосередня участь селищних (сільських) соціальних працівників у курсах підвищення кваліфікації, тренінгах, семінарах сприяла планомірному, послідовному впровадженню моделі надання інтегрованих соціальних послуг сільським сім'ям із дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах. Використання інтегрованого підходу в соціальній роботі на селі дозволило об'єднати й активізувати громаду, зробити її небайдужою до виявлення і розв'язання проблем вразливих сімей із дітьми; максимально залучити до соціальних дій фахівців різних сфер діяльності, об'єднавши їх у мультидисциплінарну команду; зміцнити співпрацю всіх інституцій, представлених у соціальній інфраструктурі села тощо.

Література:

1. *Безпалько О. В.* Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді: теоретико-методичні основи. – К.: Науковий світ, 2006. – 363 с.
2. *Методичні рекомендації для соціальних працівників сільських та селищних центрів СССДМ / Н. М. Комарова, О. В. Вакуленко, А. Г. Зінченко та ін.* – К.: ДСССДМ, 2005. – 176 с. (С. 89–91)
3. *Представництво інтересів соціально вразливих дітей та сімей: Навч. посіб. / За ред. Т. В. Семигіної.* – К.: Четверта хвиля, 2004. – 216 с.

Програма¹ навчання соціальних працівників інтегрованих соціальних служб

Пояснювальна записка

Ця програма має на меті підвищити професійну компетентність соціальних працівників інтегрованих соціальних служб, а також допомогти їм розширити міжсекторні та міжвідомчі зв'язки, спрямовані на реалізацію соціальних завдань.

Саме тому учасниками різних форм навчання можуть бути не тільки соціальні працівники та менеджери інтегрованих соціальних служб (передусім, соціальні працівники служб підтримки сім'ї, раннього втручання, сімейних форм виховання, супроводу дітей, які перебувають у конфлікті з законом, реінтеграції та соціалізації вихованців інтернатних закладів, що створюються на базі центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді), а також працівники соціальної сфери, представники громад, органів місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування, які є **цільовою групою**.

Основними завданнями програми є:

- сформувати загальні уявлення про соціальну роботу;
- розкрити організаційно-практичні умови та напрями діяльності інтегрованих соціальних служб;

¹ Цей варіант Програми підготовлено на основі Програми підготовки соціальних працівників інтегрованих соціальних служб (За заг. ред. І. Д. Звереві, В. О. Кузьмінського, І. Саммон. – К.: ПБО „Кожній дитині” в Україні, 2006. – 34 с.) [наказ ДСССДМ № 57 від 21.11.06] з урахуванням досвіду її впровадження упродовж реалізації проекту ЄС „Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей”.

- представити різноманітні технології, підходи, форми і методи соціальної роботи інтегрованих соціальних служб;
- обґрунтувати етичні засади соціальної роботи.

Увесь матеріал поділений на модулі, розроблені у стандартизованому форматі. Навчання може здійснюватися відповідно до Програми з повним розкриттям змісту модулів у формі спецкурсу, а також у формі інтегрованого тренінгу, в якому зміст модулів узгоджується з потребами слухачів. Така гнучкість допоможе отримати максимум результату від використання навчальних матеріалів. Тобто кожний модуль складається з декількох тем, які можуть бути впроваджені у рамках названого модуля, або в поєднанні з іншими темами інших модулів. Ця варіативність дає змогу викладачам, тренерам та ведучим планувати кожний тренінг або семінар, враховуючи цільові запити аудиторії.

Програма поєднує основні теоретичні проблеми соціальної роботи з різними категоріями сімей з дітьми, насамперед із сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, із її технологічними аспектами.

Кожний модуль має певний часовий алгоритм, кратний 6 годинам, тобто модуль може мати 6, 12, 18 чи більше годин тощо.

Учасники мають знати: основи теорії та методи соціальної роботи, основи психології (теорію кризи), соціології (проведення досліджень), правові аспекти соціального захисту; методи соціальної роботи; методи оцінки та моніторингу в системі захисту дитинства; повноваження соціальних працівників у сфері захисту дитинства; нормативно-правову базу реалізації прав дитини тощо.

Учасники мають уміти: працювати в команді; проводити інтерв'ювання, консультування, оцінювання соціального становища клієнтів, у тому числі оцінку потреб дитини та її сім'ї; планувати і вести випадки, управляти процесом допомоги, надавати інформацію, сприяти підвищенню потенціалу клієн-

та, спілкуватися, знаходити й розподіляти ресурси, створювати мережі допомоги, співпрацювати з різними установами та організаціями щодо захисту прав сімей та дітей; дотримуватися етичних норм професійної діяльності, володіти методами особистого захисту від негативних впливів.

Програма є варіативною, а також базується на досвіді роботи Міжнародної благодійної організації «Кожній дитині», Представництва міжнародної благодійної організації «Надія і житло для дітей», Українського фонду «Благополуччя дітей».

Навчально-тематичний план

№ модуля	Назва модулів, тем	Кількість годин
МОДУЛЬ 1	ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ІНТЕГРОВАНІХ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ	27
	1.1. Характеристика соціальної роботи як професійної діяльності	6
	1.2. Захист прав дитини як пріоритетний напрям соціальної роботи	6
	1.3. Гейткіпінг як нова філософія, концепція та механізм ухвалення рішень в інтересах дітей	4
	1.4. Зміст і організація роботи інтегрованих соціальних служб	12
МОДУЛЬ 2	ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В РОБОТІ ІНТЕГРОВАНІХ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ	38
	2.1. Оцінка потреб дітей та їхніх сімей	18
	2.2. Раннє втручання як технологія соціальної роботи	6
	2.3. Ведення випадку – ключова технологія роботи інтегрованих соціальних служб	8
	2.4. Мобілізація ресурсів громади щодо підтримки сімей із дітьми	6
МОДУЛЬ 3	ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОБОТИ ІНТЕГРОВАНІХ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ	72

	3.1. Соціальна робота з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах	18
	3.2. Робота з сім'ями, які виховують дітей раннього віку, щодо формування навичок усвідомленого батьківства і запобігання відмовам від немовлят	18
	3.3. Розвиток сімейних форм виховання	12
	3.4. Реінтеграція та соціалізація вихованців інтернатних закладів	12
	3.5. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх, реабілітація дітей, які перебувають у конфлікті з законом	12
МОДУЛЬ 4	ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО ПІДХОДУ У НАДАННІ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ СЕЛА (СЕЛИЩА)	12
	4.1. Організаційно-змістові засади соціальної роботи в селі (селищі)	4
	4.2. Специфіка надання інтегрованих соціальних послуг дітям і сім'ям в умовах села (селища)	8
	ВСЬОГО	150

Модуль 1. Теоретико-методологічні основи організації роботи інтегрованих соціальних служб

1.1. Характеристика соціальної роботи як професійної діяльності

Завдання та призначення соціальної роботи. Суб'єкти та об'єкти соціальної роботи. Принципи соціальної роботи. Знання і вміння, функції соціальних працівників.

Визначення й види соціальних послуг.

Цінності соціальної роботи. Компетентність соціального працівника. Етичний кодекс спеціалістів соціальної роботи. Переконавання соціального працівника.

Література:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. – К.: Либідь, 2003. – 621 с.
2. Зверева І. Д. Соціальна робота з дітьми та молоддю в Україні. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 432 с.
3. Зверева І. Д. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України // Соціальна політика та соціальна робота: Журн. – 2003. – №1. – С. 21-25.
4. Коваль Л. Г., Зверева І. Д., Хлебик С. Р. Соціальна педагогіка / Соціальна робота: Навч. посіб. – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.
5. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2002. – 136 с.
6. Савченко С. В. Социализация студенческой молодежи в условиях регионального образовательного пространства. – Луганск: Альма-матер, 2003. – 406 с.
7. Соціальна робота в Україні: перші кроки / За ред. В. Полтавця. – К.: Видавничий дім «KM Academia», 2000. – 236 с.
8. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін. За заг. ред. І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. – К.: Наук.світ, 2003. – 233 с.
9. Мардахаев Л. В. Методика и технология работы социального педагога. – М.: Союз, 1999. – 154 с.
10. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник // Соціальна робота. Кн. 4. – К.: ДЦССМ, 2002. – С. 345, 411.

1.2. Захист прав дитини як пріоритетний напрям соціальної роботи

Захист прав дитини – професійний обов'язок соціального працівника.

Потреби і права дітей та сімей. Основні етапи розвитку прав дітей у ХХ ст. Конвенція ООН про права дитини. Питання захисту прав дітей у чинному законодавстві України.

Забезпечення права дитини на виховання в сім'ї.

Особливості соціально-правового захисту дітей, його принципи. Представництво інтересів дитини як складова робо-

ти соціальних працівників. Типи представництва. Функції соціального працівника щодо представництва інтересів дитини.

Сфери участі дітей в ухваленні рішень. Етапи (сходинки) участі. Форми і методи залучення дітей до участі у прийнятті рішень стосовно забезпечення їхніх прав.

Література:

1. Конвенція про права дитини. – К.: Дитячий Фонд ООН (ЮНІСЕФ), 2004. – 32 с.
2. Вихованці інтернатів про себе і своє життя. – К.: Український ін-т соціальних досліджень. – 2000. – Кн. 1. – 134 с.
3. Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей. – К.: Дитячий Фонд ООН (ЮНІСЕФ), 2002. – 318 с.
4. Знайти себе: життєві історії випускників інтернатів. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2001. – 201 с.
5. Конвенція ООН з прав дитини: шляхи практичного застосування: Метод. реком. / Упоряд. Г. М. Лактіонова та ін. – К.: Наук. світ, 2000. – 38 с.
6. Права дитини: від витоків до сьогодення: Зб. текстів, метод. та інформ. матеріалів: Метод. видання / Автор.-упоряд. Г. М. Лактіонова (кер.), Л. В. Пироженко, О. В. Сухомлинська. – К.: Либідь, 2002. – 280 с.
7. Представництво інтересів соціально вразливих дітей та сімей: Навч. посіб. / За ред. Т. В. Семигіної. – К.: Четверта хвиля, 2004. – 216 с.
8. Спеціальна сесія ООН в інтересах дітей: Зб. матеріалів. – К.: Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), 2001. – 124 с.
9. Социальная адаптация воспитанников и выпускников детских домов. Пособие. – Вел. Новгород, 2002. – 87 с.
10. Факти для життя / Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). – К., 2004. – 156 с.
11. <http://www.everychild.org.ua/uk/library/>

1.3. Гейткіпінг як нова філософія, концепція та механізм ухвалення рішень в інтересах

Історія розвитку і становлення гейткіпінгу у країнах Європейського регіону. Гейткіпінг як нова філософія захисту

і забезпечення прав дітей та інноваційна концепція реформування системи опіки над дітьми. Елементи гейткіпінгу як механізму. Умови і механізми, що забезпечують якість впровадження гейткіпінгу. Перешкоди поширення гейткіпінгу. Досвід впровадження елементів гейткіпінгу в Україні. Сильні та слабкі сторони, сприятливі можливості й небезпеки, що виникають у гейткіпінгу.

Література:

1. *Bilson A., Harwin J.* Gatekeeping Services for Vulnerable Children and Families. A Concept Paper, 2003, UNICEF.
2. *Bilson A. and Gotestam R.* (2003) Improving Standards in Child Protection: Developing Better Services for Children and Families in ECA Countries – A Concept Paper. Florence: UNICEF-World Bank.
3. *Bilson A. and Ross A.* (1999) Social Work Management and Practice: Systems Principles (2nd ed.). London: Jessica Kingsley Publishers.
4. *Bilson A. and Thorpe D. H.* (1988) Child Care Careers and their Management – A Systems Perspective. Glenrothes: Five Regional Council.
5. *Thomas M. and Pierson J.* (eds.) (1995) Dictionary of Social Work. London: Collins Educational.

1.4. Зміст і організація роботи інтегрованих соціальних служб

Інтегрований підхід до здійснення соціального обслуговування населення на рівні громади. Клієнти інтегрованих соціальних служб. Поняття складних життєвих обставин.

Діяльність інтегрованих соціальних служб у контексті державної політики щодо забезпечення прав дітей.

Функціонально-змістовна модель роботи інтегрованих соціальних служб. Загальна характеристика основних компонентів функціонально-змістовної моделі: мета, завдання, принципи, клієнти, соціальні інституції, технології, напрями, форми, методи.

Механізми, що забезпечують ефективність роботи інтегрованих соціальних служб.

Нормативно-правове врегулювання роботи інтегрованих соціальних служб і соціального працівника.

Моделі інтегрованої партнерської взаємодії на рівні міста і району.

Література:

1. Головатий М. Ф. Трансформація нової соціальної політики в сучасній Україні: концептуальні засади // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – К., 2002. – № 1 жовтень – грудень. – С. 20–24.
2. Інноваційні моделі соціальних послуг: Проекти Українського фонду соціальних інвестицій / За ред. Н. В. Кабаченко. – К.: ЗАТ „ВПОЛ”, 2006. – 320 с.
3. Кузьмінський В. О. Інтегровані соціальні служби – складова стратегії деінституалізації // Права дітей. – К., 2006. – № 2. – С. 10–11.
4. Представництво інтересів соціально-вразливих дітей та сімей: Навч. посіб. / За ред. Т. В. Семигіної. – К.: Четверта хвиля, 2004. – 216 с.
5. Програма підготовки соціальних працівників інтегрованих соціальних служб. / За заг. ред. І. Д. Звереві, В. О. Кузьмінського, І. Саммон. – К.: ПБО «Кожній дитині» в Україні, 2006. – 34 с.
6. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За заг. ред. І. Д. Звереві. – К.: Центр навч. літ-ри, 2006. – 316 с.
7. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; За заг. ред. І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонової. – К.: Центр навч. літ-ри, 2004. – 256 с.
8. Соціальний супровід сімей, що опинились у складних життєвих обставинах. Метод. посіб. / Автор-упор. І. Д. Зверева, Ж. В. Петрочко та ін. – К.: ДЦССМ, 2006. – 84 с.
9. Соціальні послуги: 85 запитань та відповідей. Проект ТАСІС «Посилення регіональних соціальних служб в Україні». – К., 2006. – 72 с.
10. Соціальні служби – родині: розвиток нових підходів в Україні (перевидання) / За ред. І. М. Григи, Т. В. Семигіної. – К., 2003. – 128 с.

Модуль 2. Інноваційні технології в роботі інтегрованих соціальних служб

2.1. Оцінка потреб дитини та їхніх сімей

Оцінювання – технологія соціальної роботи. Принципи оцінювання. Компоненти оцінювання. Загальна характеристика типів оцінки: оцінки потреб, оцінки процесу, оцінка результатів (впливу), економічна оцінка. Цикл оцінювання.

Оцінка потреб дітей, її предмет та об'єкт. Принципи оцінки. Етапи здійснення оцінки та їх характеристика: експрес-оцінка, початкова оцінка, комплексна оцінка.

Методи збору інформації.

Стандарти проведення якісного оцінювання та оцінки. Умови здійснення якісної оцінки потреб.

Концепція визначення потреб дитини та здатності батьків їх задовольняти. Загальні підходи до здійснення оцінки потреб дітей. Практика оцінки базових потреб дітей. Особливості оцінки виховного потенціалу батьків. Оцінка впливу сім'ї та зовнішніх факторів.

Партнерство і взаємодія з дітьми та дорослими під час проведення оцінки потреб.

Література:

1. Інновації у соціальних службах / За ред. Т. В. Семигіної. – К.: Пульсари, 2002. – 94 с.
2. Кеввел Е., Баттерфос Ф., Фраціско В. Відбір ефективних методів оцінки. «Практика сприяння здоров'ю». – 2000. – 1(4): 307–13.
3. Науковий супровід, моніторинг та оцінка ефективності соціальних проектів / О. О. Яременко, О. Р. Артюх, О. М. Балакірева та ін. – К.: ДЦССМ; ДІПСМ, 2002. – 123 с.
4. Проведення комплексної оцінки потреб дитини в інтернатному закладі. Результати дослідження / О. В. Безпалько,

- І. Д. Зверева, Г. І. Постолук та ін.; За заг. ред. О. Карагодіної. – «Надія і житло для дітей», Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). – К., 2006. – 133 с.
5. Соціальна педагогіка: теорія і технології. Підручник / За ред. І. Д. Зверєвої. – К.: Центр навчальної літ-ри, 2006. – 316 с.
 6. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; За заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. – К.: Центр навчальної літ-ри, 2004. – 256 с.
 7. Соціальна робота в Україні: теорія і практика. Наук.-метод. журнал. / Редакційна колегія: С. В. Толстоухова, І. М. Пінчук, І. О. Шум. – К., 2003. – № 2.
 8. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. Кн. 4. – К.: ДЦССМ, 2002. – 536 с.
 9. Соціальний супровід сімей, що опинились у складних життєвих обставинах. Метод. посіб. / І. Д. Зверева, В. О. Кузьмінський, Ж. В. Петрочко та ін. – К.: ДЦССДМ., 2006. – 84 с.

2.2. Раннє втручання як технологія соціальної роботи

Стратегія втручання як ефективна технологія надання соціальної допомоги. Типи стратегій втручання. Види стратегій раннього втручання: кризова і термінова. Фази втручання.

Поняття кризи. Етапи кризи. Типи життєвих криз: становлення особистості; здоров'я; термінальні кризи: значущих стосунків; особистісної автономії; самореалізації; життєвих помилок.

Класифікації кризи в сім'ї.

Поняття жорстокого поводження з дитиною.

Ролі соціальних працівників.

Література:

1. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорстокому поводженню з дітьми. Навч.-метод. посіб. / За ред. К. В. Левченко, І. М. Трубавіної. – К.: Юрисконсульт, 2005. – 452 с.
2. Представництво інтересів соціально-вразливих дітей та сімей: Навч. посіб. / За ред. Т. В. Семігіної. – К.: Четверта хвиля, 2004. – С.24–25.

3. Психологія життєвої кризи / Відп. ред. Т. М. Титаренко. – К.: Агропромвидав України. – 1998. – 348 с.
4. Сидоров В. Н. Профессиональная деятельность социального работника: ролевой подход. – Винница: Глобус-пресс. – 2006. – 408 с.
5. Марченко С. Я., Краснова Н. П., Марченко Л. П. Соціально-педагогічні технології: Навч.-метод. посіб. для студентів вищих навч. закл. – Луганськ: Альма-матер. – 2005. – 552 с.
6. Mandell B. R., Schram B. An Introduction to Human Services: Policy and Practice. – Boston. Preason Education, 2003. – P. 109.

2.3. Ведення випадку – ключова технологія роботи інтегрованих соціальних служб

Місце технології ведення випадку серед інновацій роботи інтегрованих соціальних служб. Мета і завдання ведення випадку. Принципи ведення випадку.

Моделі ведення випадку: мультидисциплінарна, трансдисциплінарна.

Функції та ролі соціального працівника/менеджера під час впровадження технології ведення випадку.

Технологія ведення випадку як процес, його етапи: діагностика (оцінка потреб клієнта); аналіз результатів оцінки та обґрунтування спеціалістами ЦСССДМ необхідності відкриття та ведення випадку; ухвалення рішення про відкриття випадку/взяття під соціальний супровід та його ведення (відкриття випадку) міжвідомчим координаційним / дорадчим органом; планування випадку (розробка спільно з клієнтом індивідуального плану роботи: визначення його мети, часових меж, конкретних дій, заходів тощо); надання послуг/соціальний супровід; оцінка процесу; оцінка результатів роботи (підсумкова); ухвалення міжвідомчим координаційним / дорадчим органом рішення про закриття випадку. Характеристика етапів.

Література:

1. Сидоров В. Н. Профессиональная деятельность социального работника: ролевой подход. – Винница: Глобус-пресс, 2006. – 408 с.

2. Соціальна педагогіка: теорія і технології. Підручник / За ред. І. Д. Звереві. – К.: Центр навч. літ-ри, 2006. – 316 с.
3. Социальные технологии в современном мире / В. Н. Иванов. – М.: Нижний Новгород, 1996. – 193 с.
4. Технология социальной работы / Под ред. И. Г. Зайнышева. – М.: Владос, 2000. – 240 с.
5. Управление случаем в социальных службах при междисциплинарном взаимодействии в решении проблем детей. – М.: Полиграф сервис, 2005. – 112 с.
6. The Blackwell encyclopaedia of social work / edited by Martin Davies. – Blackwell Publishing, 2005. – 412 p.

2.4. Мобілізація ресурсів громади щодо підтримки сімей із дітьми

Громада як чинник підтримки сімей з дітьми. Сучасні підходи до організації роботи в громаді.

Інноваційні моделі соціальної роботи з дітьми та сім'ями у громаді. Секторальна модель громади.

Оцінка ресурсів територіальних громад: природні, фінансові, матеріальні, людські, інституційні, інформаційні, технологічні, часові. Можливості їхнього використання.

Стратегії мобілізації ресурсів місцевих громад. Соціальний капітал як мережа стосунків між людьми, рівень розвитку «звичаєвого права», рівень довіри в суспільстві.

Особливості організації соціальної роботи в громаді. Різні підходи до визначення проблем і потреб членів громади. Фази проведення оцінки громадою своїх потреб.

Сучасні способи активізації громади.

Література:

1. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді: теоретико-методичні основи. – К.: Наук. світ, 2006. – 363 с.
2. Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'я-

- ми: Метод. матеріали для тренера / О. В. Безпалько та ін.; Під заг. ред. І. Д. Звереві. – К.: Наук. світ, 2004. – 69 с.
3. *Климанська Л.* Про громаду та її соціальний капітал. – <http://www.dialog.lviv.ua/socialpartnership/articles/5/>
 4. Науковий супровід, моніторинг та оцінка ефективності соціальних проектів / О. О. Яременко, О. Р. Артюх, О. М. Балакірева та ін. – К.: ДЦССМ, 2002. – 132 с.
 5. Робота в громаді: практика й політика / Семигіна Т. В. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 180 с.
 6. *Руденко В.* Фінансово-матеріальні ресурси органів місцевого самоврядування як засоби реалізації соціальної спрямованості держави // Ресурси розвитку. Адміністративна реформа в Україні / Упор. М. Пухтинський, Є. Рахімов. – К.: Логос, 2002. – С. 163–174.
 7. Хрестоматія для некомерческих організацій / Душан Ондрушек и др. – Братислава, 2003. – 312 с.
 8. *Vorr M., Vorr G.* A Practical Guide to Building Sustainable Communities – Calgary: Alberta, 1998. – 68 p.

Модуль 3. Основні напрями роботи інтегрованих соціальних служб

3.1 Соціальна робота з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах

Поняття «сім'я». Функції сім'ї. Типи сімей: здорова сім'я; сім'я групи ризику; проблемна сім'я. Особливості сім'ї як клієнта соціальної служби підтримки сім'ї. Визначення ключової проблеми сім'ї.

Етапи процесу соціальної роботи з сім'єю. Їх характеристика. Особливості діагностики сім'ї.

Налагодження взаємодії з сім'єю як умова успішного здійснення соціальної роботи та її якості. Вимоги до першого візиту в сім'ю. Алгоритм дій соціального працівника під час першого візиту. Методики встановлення контакту з сім'єю.

Соціальний супровід сім'ї, яка опинилася в складних життєвих обставинах. Планування роботи з сім'єю. Залучення сім'ї до планування.

Соціальна мережа сім'ї, визначення її ресурсів. Мобілізація найближчого оточення сім'ї до вирішення її проблем.

Література:

1. *Безпалько О. В.* Соціальна робота в схемах і таблицях / Навч. посіб. – К.: Логос, 2003 – 105 с.
2. *Кочубей А., Умарова Н.* Азбука семьи или практика работы с семьями / Учебно-метод. пособ. – Псков: ПЛИКПКРО, 2004. – 152 с.
3. *Кочубей А., Умарова Н.* Визит в семью или практика работы с семьями / Учебное пособ. – Псков: ПОИПКРО, 2002. – 118 с.
4. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За ред. І. Д. Звереві – К.: Центр навч. літ-ри, 2006. – 316 с.
5. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; За ред. І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонові. – К.: Центр навч. літ-ри, 2004. – 256 с.
6. *Сидоренко Ю. А.* Сучасна українська сім'я як клієнт соціальної роботи // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – К., 2003. – № 2. – С. 99–103.
7. Соціальні служби родині: розвиток нових підходів в Україні (перевидання) / За ред. І. М. Григи, Т. В. Семигіної. – К., 2003.
8. *Трубавіна І. М.* Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: Навч. посіб. – К.: ДЦССМ, 2002. – 132 с.
9. *Харчев А. Г., Мацковский М. С.* Современная семья и ее проблемы. – М., 1997. – С. 34–35.

3.2 Робота з сім'ями, які виховують дітей раннього віку, щодо формування навичок усвідомленого батьківства і запобігання відмова від немовлят

Роль батьків у створенні умов для повноцінного розвитку дитини та реалізації її прав.

Поняття «усвідомлене батьківство». Компоненти усвідомленого батьківства та їх складові.

Школа усвідомленого батьківства – як модель надання інтегрованих соціальних послуг. Алгоритм її створення та організації діяльності в громаді.

Особливості, напрями та форми співпраці спеціалізованої соціальної служби раннього втручання з іншими інституціями. Скоординованість дій соціального працівника з медичним персоналом і породіллями у пологових будинках та обсерваційних відділеннях пологових будинків, відділеннях патології новонароджених. Механізми взаємоінформування.

Консультаційний пункт ЦСССДМ у пологових стаціонарах, жіночих консультаціях та будинках дитини як поширена ефективна форма соціальної роботи з формування усвідомленого батьківства та запобігання відмовам від новонароджених.

Причини аномальної материнської поведінки. Мотиви відмов від немовлят. Алгоритм роботи з жінками, які висловили намір відмовитися від новонародженої дитини. Техніки встановлення контакту та проведення консультативних бесід.

Стратегії надання допомоги клієнтам соціального Центру матері і дитини. Особливість функціонування Центру. Залучення клієнтів до планування послуг та подальших дій після виходу із Центру.

Література:

1. Брутман В. І. Раннє соціальне сирітство як комплексна медико-соціально-педагогічна проблема. – М.: АСОПІР, 1994. – 182
2. Васьковская С. В. Психологическое консультирование. – К.: Вища шк., 1996. – 192 с.
3. Копьл О. А., Бас Л. Л., Баженова О. В. Готовность к материнству: выделение факторов и условий психологического риска для будущего развития ребенка // Синапс, 1993. – № 4.
4. Кравець В. П. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства. – К.: Академія, 2001. – 244 с.
5. Разом до гармонії: розвиток дитини раннього віку. Метод. посіб. / Автор-упоряд.: І. В. Братусь, Н. В. Кошечко, Л. О. Нагула; За заг. ред. І. Д. Звереві. – К.: Кобза, 2004. – 160 с.
6. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За заг. ред. І. Д. Звереві – К.: Центр навч. літ-ри, 2006. – 316 с.

7. Трубавіна І. М. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками: Наук.-метод. матеріали для працівників соціальних служб, учителів, соціальних педагогів, студентів пед. вузів. – К.: УДЦССМ, 2000. – 88 с.
8. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини та підвищення потенціалу громади: Метод. матеріали до тренінгу / Упоряд.: І. В. Братусь та ін.; За заг. ред. Г. М. Лактіонової – К.: Наук. світ, 2004. – 86 с.
9. Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини: Метод. матеріали для тренера / Упоряд.: І. В. Братусь та ін.; За заг. ред. Г. М. Лактіонової. – К.: Наук. світ, 2002. – 51 с.
10. Школа для батьків / В. Бондаровська, К. Бабченко, О. Возіянова та ін. – К.: ТОВ «Батискаф»; ТОВ „Видавничий будинок «Аванпост-Прим», 2003. – 320 с.

3.3. Розвиток сімейних форм виховання

Розвиток сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як пріоритет державної політики у сфері захисту прав дітей.

Послідовність роботи служби розвитку сімейних форм виховання: інформування населення та залучення бажаючих виховувати в сім'ї дитину-сироту; оцінка та підготовка кандидатів; взаємодобір прийомних батьків та дітей; соціальне супроводження прийомних сімей.

Оцінка здатності батьків створити прийомну сім'ю. Функції соціального працівника при здійсненні підготовки дитини-сироти до влаштування у прийомну сім'ю. Підготовка біологічної дитини прийомних батьків до появи в сім'ї нової (прийомної) дитини. «Літопис мого життя» як ефективна форма взаємодії з прийомною дитиною, стимулювання її до саморозвитку і самоаналізу.

Принципи, форми і методи соціального супроводження прийомної сім'ї. План соціального супроводження прийомної сім'ї. Налагодження взаємодії з біологічними батьками, родичами дитини, позбавленої батьківського піклування, як

важливий напрям соціального супроводження прийомної сім'ї; нормативно-правове урегулювання цієї взаємодії. Критерії успішності соціального супроводження прийомних сімей.

Література:

1. *Захарова Ж. А., Осипова И. И.* Замещающая семья. Метод. пособ. / Под ред. Э. А. Манукян, – М.: Полиграфсервис, 2005. – 112 с.
2. *Картер Ричард.* Опіка над дітьми: сім'я і держава. Вплив інституційної форми виховання на розвиток дітей (моніторинговий звіт). – К.: Логос, 2005. – 88 с.
3. *Методические материалы по подготовке приёмных родителей / Автор. кол.: Л. М. Абросова, Е. В. Водопьян, Н. Б. Девон.* – СПб.: СПбОО «Врачи детям», 2006. – 112 с.
4. *Методичний посібник по проведенню тренінг-курсу для соціальних працівників з питань добору, підготовки та соціального супроводу прийомних батьків / Г. М. Бевз, А. Й. Капська, Н. М. Комарова та ін.* – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 128 с.
5. *Пеша І. В.* Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування). – К.: Логос, 2000. – 87 с.
6. *Питання формування ефективності родинних форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування / Н. М. Комарова, Л. М. Мельничук, І. В. Пеша та ін.* – К.: ДПКСМ, 2004. – 128 с.
7. *Прийомна сім'я: методика створення і соціального супроводу: Наук.-метод. посіб. / Г. М. Бевз, В. О. Кузьмінський, О. І. Нескучаєва та ін.* – К.: Центр стратегічної підтримки, 2003. – 92с.
8. *Прийомна сім'я: оцінка ефективності опіки (методичні рекомендації для соціальних працівників) / О. О. Яременко, Н. М. Комарова, Г. М. Бевз, Л. С. Волинець та ін.* – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 78 с.
9. *Робота з дитиною у прийомній сім'ї. Метод. посіб.* – К.: ДПКСМ, 2003. – 188 с.
10. *Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Автор. кол.: Л. С. Волинець, Н. М. Комарова, І. В. Пеша та ін.* – К.: Студцентр, 1998. – 120 с.

11. Створення та функціонування прийомних сімей: Навч. посіб. для державних службовців / О. О. Яременко, Н. М. Комарова, Л. С. Волинець, І. В. Пеша. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 128 с.
12. Технології створення та функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу. Зб. метод. матеріалів / Автор. кол.: Г. М. Бевз, А. Й. Капська, Н. М. Комарова та ін. – К.: ДПКСМ, 2003. – 188 с.

3.4. Реінтеграція та соціалізація вихованців інтернатних закладів

Особливості соціалізації вихованців інтернатних закладів.

Головні напрями та нормативно-правове забезпечення реформування інтернатної системи утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Сутність процесу реінтеграції. Рівні реінтеграційного процесу. Принципи реінтеграції. Алгоритм здійснення реінтеграції вихованця інтернатного закладу у сімейне середовище. Характеристика основних етапів повернення дитини в сім'ю. Форми і методи роботи з сім'єю та дитиною в процесі реінтеграції. Сильні та слабкі сторони реінтеграції вихованців інтернатного закладу.

Сприяння успішній соціалізації випускників інтернатних закладів – важливе завдання діяльності спеціалізованої служби. Технології підготовки до самостійного життя вихованців шкіл-інтернатів. Впровадження інтегративного курсу «Культура життєвого самовизначення» як ефективна умова формування у вихованців інтернатних закладів життєвих навичок соціальної компетентності.

Література:

1. Вчимося жити самостійно: Навч.-метод. посіб. для роботи з учнями випускних класів інтернатних закладів / Ж. В. Петрович, О. В. Безпалько, О. М. Денисюк та ін. – К.: ДПКСМ, 2002. – 203 с.

2. Зверева І. Д. Впровадження програм з формування життєвих навичок // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 4. – С. 43–48.
3. Концепція Державної програми реформування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 263-р від 11 травня 2006 р.
4. Культура життєвого самовизначення: Методичний комплекс для загальноосвітніх навчальних закладів / Наук. керівн. та ред. І. Д. Зверєвої. – К.: Златограф, 2004. – 1127 с.
5. Пеша І. В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування). – К.: Логос, 2000. – 87 с.
6. Питання формування ефективності родинних форм виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Н. М. Комарова, Л. М. Мельничук, І. В. Пеша та ін. – К.: ДІПСМ, 2004. – 128 с.
7. Циба В. Т. Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз): Навч. посіб. – К.: МАУП, 2000. – 152 Чужих дітей не бывает. Под ред. к.п.н. Ф.Р. Зевахиной – М.: «Оргсервис-2000», 2005. – 144 с.

3.5. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх, реабілітація дітей, які перебувають у конфлікті з законом

Сутність понять: девіантна, деліквентна, адитивна поведінка, правопорушення, соціальна дезадаптація. Причини правопорушень та соціальної дезадаптації дитини. Передумови формування протиправної поведінки неповнолітніх, їх сутність.

Соціальна профілактика негативних явищ як головний напрям діяльності спеціалізованої служби супроводу дітей, які перебувають у конфлікті із законом. Види соціальної профілактики негативних явищ.

Етапи профілактичної роботи з дітьми груп ризику: діагностичний; корекційний; аналізу та повторної діагностики. Групові методи профілактики правопорушень,

Соціальна реабілітація як подолання негативних особистісних якостей та негативних проявів у соціальному середовищі

щі. Завдання соціальної реабілітації. Порядок здійснення соціальної реабілітації дітей, які перебувають у конфлікті з законом.

Відновлювальний підхід у роботі з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, як інновація профілактики правопорушень та соціальної реабілітації. Відновлювальні технології соціальної роботи: медіація (відновна конференція); сімейні групові наради; мережеві зустрічі.

Література:

1. *Алексеевко Т. Ф.* Соціально-педагогічна підтримка дітей групи ризику // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2005. – № 1. – С. 51–56.
2. *Бартол К.* Психологія кримінального поведіння. – СПб.: ЕВРОЗНАК, 2004. — 352 с.
3. *Заверико Н. В.* Теоретичні засади соціально-педагогічної технології роботи з підлітками // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціологія. Соціальна робота. Управління: Зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – № 2. – С. 80–86.
4. *Максимова Н. Ю., Мільотіна К. Л., Піскун В. М.* Основи дитячої патопсихології. – К., 1997.
5. Надання допомоги «дітям вулиці» та соціально-незахищеним дітям і підліткам: інформ.-метод. збірник / За ред. С. В. Толстоухової, К. Акстманн. – К., 2003. – С. 18–23.
6. *Олиференко Л. Я.* и др. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска: Учеб. пособ. для студентов высш. пед. учеб. заведений / Л. Я. Олиференко, Т. И. Шульга, И. Ф. Дементьева. – М.: Изд. центр «Академия», 2002. – 256 с.
7. *Оржеховська В. М.* Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: Навч.-метод. посіб. – К.: ВіАн, 1996. – 352 с.
8. Превентивна робота з молоддю за методом «рівний-рівному»: навч. посіб. / За ред. І. Д. Звереві. – К.: Навч. книга, 2002. – 256 с.
9. Сімейні групові наради як метод розв'язання конфліктних ситуацій: Метод. матеріали для тренера / Упоряд. Т. П. Авельцева, Н. В. Зимівець, В. П. Лютий, О. А. Калібаба; За заг. ред. І. Д. Звереві. – К.: Наук. світ, 2003. – 86 с.
10. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За заг. ред. І. Д. Звереві. – К.: Центр навч. літ-ри, 2006. – 316 с.

11. Соціальна, педагогічна та психокорекційна робота з неповнолітніми, засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі: Метод. посіб. з питань соціальної реабілітації у громаді неповнолітніх засуджених / Авторі-упоряд. Т. П. Авельцева, З. П. Бондаренко, Н. В. Зимівець та ін.; За наук. ред. І. Д. Звереві. – К.: Наук. світ, 2006. – 277 с.
12. Чи зйдуться наші долі... Реінтеграція батьків і дітей: перші кроки до усвідомлення проблеми / Автор. кол. Л. С. Волинець, Т. В. Говорун, Г. І. Постоліюк, Л. В. Косаревська, Л. В. Балім. – К., 2002. – 104 с.

Модуль 4. Особливості використання інтегрованого підходу у наданні соціальних послуг в умовах села (селища)

4.1. Організаційно-змістові засади соціальної роботи в селі (селищі)

Загальна характеристика розвитку соціальної інфраструктури села (селища). Становище сім'ї на селі (в селищі).

Особливості соціальної роботи з молодими, багатодітними, малозабезпеченими сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах, а також із різними категоріями дітей та молоді в селищі (селі). Основні принципи соціальної роботи на селі.

Основні засади та діяльність сільських (селищних) центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: завдання, напрями роботи; розвиток їх мережі.

Механізми взаємодії соціальних інституцій селища (села).

Пріоритетні напрями спільної роботи.

Залучення членів громади до волонтерства.

Література:

1. Ромм М. В., Ромм Т. А. Теория социальной работы. – Новосибирск, 1999.

2. Социальная работа: теория и практика: Учеб. пособ. / Отв. ред. Е. И. Холостова. – М., 2001.
3. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Зверєва, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; За ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. – К.: Центр навч. літ-ри, 2004. – 256 с.
4. Стан та соціальний захист сільських дітей: Тематична державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2004 р. – К.: ДІПСМ, 2005. – 250 с.

4.2. Специфіка надання інтегрованих соціальних послуг дітям і сім'ям в умовах села (селища)

Специфіка роботи соціального працівника в селі (селищі). Регламентація діяльності соціального працівника на селі (селищі). Моделі практичної діяльності соціального працівника в громаді. Складові роботи сільського соціального працівника з клієнтом.

Інтегрована модель надання комплексних соціальних послуг. Алгоритм впровадження інтегрованої моделі соціальних послуг на селі.

Література:

1. *Безпалько О. В.* Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді: теоретико-методичні основи. – К.: Наукм. світ, 2006. – 363 с.
2. *Методичні рекомендації для соціальних працівників сільських та селищних центрів СССДМ / Н. М. Комарова, О. В. Вакуленко, А. Г. Зінченко та ін.* – К.: ДСССДМ, 2005. – С. 89–91, 176.
3. *Представництво інтересів соціально-вразливих дітей та сімей: Навч. посіб. / За ред. Т.В. Семигіної.* – К.: Четверта хвиля, 2004. – 216 с.

Примітки до впровадження Програми навчання працівників інтегрованих соціальних служб

На основі Програми з метою підвищення професійної компетентності можуть бути розроблені тренінгові модулі для навчання фахівців соціальної сфери, а саме:

- спеціалістів інтегрованих соціальних служб,
- представників органів місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування,
- директорів центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді,
- начальників та працівників служб у справах дітей,
- директорів та персоналу інтернатних закладів,
- педіатрів районних дитячих поліклінік,
- медичного персоналу загальноосвітніх закладів,
- працівників районних відділів кримінальної міліції для неповнолітніх,
- представників засобів масової інформації,
- громадських організацій тощо.

Зокрема, у ході реалізації проекту було проведено навчання цільових груп відповідно до розроблених тренінгових модулів, окремі з яких подано у таблиці (див. Табл.).

З метою зміцнення партнерських стосунків та розвитку міжвідомчої взаємодії можуть бути розроблені такі тренінги для:

- представників органів місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування, директорів центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді, начальників

Таблиця. Окремі тренінгові модулі, що розроблені та проведені у ході реалізації проекту ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих дітей і сімей» (див. CD)

Назва тренінгового модулю	Цільова група	Мета	Завдання	Тривалість, год.
Захист прав дітей – пріоритетний напрям соціальної роботи	Фахівці спеціалізованих соціальних служб, представники органів місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування, директори та спеціалісти центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді, начальники та працівники служб у справах дітей, представники сфер охорони здоров'я, освіти, засобів масової інформації, громадських організацій тощо	Підвищення професійної компетентності фахівців соціальної сфери щодо захисту прав дітей	<ul style="list-style-type: none"> • Ознайомити з міжнародними документами у сфері захисту прав дітей. • Розглянути нормативно-правову базу щодо представництва інтересів дітей працівниками соціальної сфери. • Визначити роль та шляхи залучення дітей до ухвалення рішень. • Ознайомити з інноваційними технологіями активізації громад в інтересах дітей. • Визначити основні напрями залучення громад до вирішення проблем сімей та дітей 	18
Розвиток сімейних форм влаштування: особливості роботи з дітьми у процесі створення ПС/ДБСТ	Представники районних та міських служб у справах дітей, спеціалісти центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді, працівники інтернатних закладів	<ul style="list-style-type: none"> • Забезпечення ефективного захисту прав дітей, які влаштовуються у прийомні сім'ї/ДБСТ, шляхом посилення співпраці між службами у справах дітей та центрами соціальних служб для сімей, дітей та молоді. • Підвищення професійної компетентності представників районних та міських служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді у роботі з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, у процесі створення прийомної сім'ї/ДБСТ 	<ul style="list-style-type: none"> • Розглянути особливості взаємодії центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді і служб у справах дітей у процесі створення та забезпечення функціонування прийомної сім'ї/ДБСТ. • Відпрацювати методику діяльності спеціалістів у процесі взаємодії з влаштування дітей-сиріт до прийомних сімей/ДБСТ; оцінки потреб дітей та їхніх сімей. • Ознайомити з методами роботи з дітьми, чим забезпечується захист їхніх прав на етапі створення прийомної сім'ї/ДБСТ 	12
Соціальне супроводження прийомних сімей та ДБСТ	Представники районних та міських центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді, персонал інтернатних закладів	Відпрацювання механізму, форм та методів соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу	<ul style="list-style-type: none"> • Проаналізувати й вивчити нормативну базу, що регулює здійснення соціального супроводження. • Відпрацювати методику здійснення соціального супроводження прийомних сімей на різних етапах функціонування з урахуванням потреб дітей 	

<p>Соціальне супроводження прийомних сімей та ДБСТ</p>	<p>Представники районних та міських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, персонал інтернатних закладів</p>	<p>Відпрацювання механізму, форм та методів соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Проаналізувати й вивчити нормативну базу, що регулює здійснення соціального супроводження. • Відпрацювати методики здійснення соціального супроводження прийомних сімей на різних етапах функціонування з урахуванням потреб дітей 	
<p>Нові моделі соціальних послуг для сімей та дітей: форми й методи роботи</p>	<p>Соціальні працівники спеціалізованих соціальних служб, представники відділів у справах сім'ї та молоді</p>	<p>Підвищення професійної компетентності соціальних працівників служб раннього втручання та служб підтримки сім'ї ПСССДМ, які надаватимуть соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді, які опинилися у складних життєвих обставинах</p>	<p>18</p> <ul style="list-style-type: none"> • Розглянути діяльність соціальних служб для сімей, дітей та молоді в контексті державної політики щодо забезпечення прав дітей. • Визначити основні принципи, якими керуються соціальні працівники в роботі з сім'ями. • Розглянути класифікацію сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. • Ознайомити учасників із методами соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах (первинне обстеження, планування, ведення випадку). • Ознайомити учасників із завданнями та функціями СПС та СРВ. Відпрацювати посадові обов'язки соціального працівника СПС та СРВ. • Розглянути схему міжвідомчої взаємодії – основу соціального супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах 	
<p>Нові моделі соціальних послуг для сімей та дітей: практика філактика конфліктів у сім'ї</p>	<p>Директори та спеціалісти сільських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, соціальні працівники работ з сім'ями, дітьми та молоддю при сільських та селищних радах</p>	<p>Підвищення професійного рівня сільських соціальних працівників.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ознайомлення з ефективними методиками формування навичок роботи з сім'ями та дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах 	<p>12</p> <ul style="list-style-type: none"> • Дати основне уявлення про сучасні підходи до розуміння сім'ї, етапів її розвитку та типів сімейних стосунків. • Розглянути роль сільського соціального працівника в наданні соціальних послуг сім'ям із дітьми. • Розглянути причини сімейних конфліктів, типи поведінки членів сім'ї в конфліктних ситуаціях та їх вплив на дитину. • Проаналізувати типи поведінки в конфлікті та розглянути основні методи розв'язання конфліктів. 	

<p>Профілактика раннього сирітства: терміновий захист дитини; запобігання відмовам від новонароджених</p>	<p>Соціальні працівники спеціалізованих служб раннього втручання, служб підтримки сім'ї, соціальні працівники сільських рад, менеджери інтегрованих соціальних служб, директори ЦСССДМ, працівники служб у справах дітей, соціальних центрів матері й дитини, центру соціально-психологічної допомоги „Мати і дитина разом“</p>	<p>Підвищення професійної компетентності працівників спеціалізованих соціальних служб у сфері раннього втручання у вирішенні складних життєвих обставин сімей та дітей</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Ознайомити з формами та методами роботи з сім'ями, члени яких перебувають у конфлікті. • Відпрацювати вміння соціального працівника спонукати сім'ю до формування власної мети. • Навчити соціального працівника формувати мультидисциплінарну команду для вирішення проблем сімей та дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах
<p>Профілактика порушень серед неповнолітніх, реабілітація дітей, які перебувають у конфлікті з законом</p>	<p>Соціальні працівники та менеджери ЦСССДМ, служб у справах дітей, працівники кримінальної міліції у справах неповнолітніх, заступники директорів загальноосвітніх навчальних закладів з виховної роботи, соціальні педагоги, психологи</p>	<p>Підвищення професійної компетентності щодо впровадження відновлювальних технологій роботи з неповнолітніми</p>	<p>18</p> <ul style="list-style-type: none"> • Розглянути технології раннього втручання. • Відпрацювати навички ведення випадку щодо роботи з матерями, які висловили намір відмовитися від новонароджених дітей. • Відпрацювати механізми термінового реагування на факти жорстокого поводження з дітьми та порушення їхніх прав. • Навчитися складати план короткотривалого втручання щодо розв'язання кризової ситуації в сім'ї. • Ознайомити з діяльністю Центру соціально-психологічної допомоги „Мати та дитина разом“ та соціальним Центром матері і дитини як формою підтримки сім'ї. • Розглянути основи співпраці державних органів щодо профілактики раннього сирітства
<p>Профілактика порушень серед неповнолітніх, реабілітація дітей, які перебувають у конфлікті з законом</p>	<p>Соціальні працівники та менеджери ЦСССДМ, служб у справах дітей, працівники кримінальної міліції у справах неповнолітніх, заступники директорів загальноосвітніх навчальних закладів з виховної роботи, соціальні педагоги, психологи</p>	<p>Підвищення професійної компетентності щодо впровадження відновлювальних технологій роботи з неповнолітніми</p>	<p>18</p> <ul style="list-style-type: none"> • Визначити особливості соціальної роботи з сім'ями. • Ознайомитися з механізмом оцінки потреб сім'ї і дітей з метою планування соціальної роботи з окремими випадками. • Опрацювати інноваційні/відновлювальні технології соціальної роботи. • Відпрацювати механізм міжвідомчої взаємодії у сфері профілактики правопорушень у дитячому та молодіжному середовищах

Примітки до впровадження програми навчання соціальних працівників інтегрованих соціальних служб

служб у справах дітей, представників засобів масової інформації, громадських організацій :

Таблиця 2

	Назва тренінгу	Год.
1.	Нові моделі соціальних служб та механізми запровадження змін	18
2.	Управління та співпраця Служби у справах дітей і центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді стосовно забезпечення прав дітей: стратегія змін	24
3.	Менеджмент та міжвідомча взаємодія районного рівня щодо захисту прав дітей	6
4.	Лідерство, партнерство та взаємодія	6
5.	Нові моделі надання опіки	6

- заступників директорів з виховної роботи та соціальних педагогів загальноосвітніх закладів, а також педагогічних колективів шкіл-інтернатів:

Таблиця 3

1.	Захист прав дитини – професійний обов'язок педагогів	6
2.	Реінтеграція і соціалізація вихованців інтернатних закладів	18

- педіатрів районних дитячих поліклінік, медичного персоналу загальноосвітніх закладів спільно зі спеціалістами соціальних служб раннього втручання:

Таблиця 4

1.	Терміновий захист дитини: запобігання відмовам від новонароджених	6
----	---	---

Примітки до впровадження програми навчання соціальних працівників інтегрованих соціальних служб

2.	Виявлення випадків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях	18
----	--	----

- представників міських, сільських та селищних рад:

Таблиця 5

1.	Функції та відповідальність виконавчих комітетів міських, сільських, селищних рад щодо забезпечення прав дитини	6
----	---	---

- працівників районних відділів кримінальної міліції для неповнолітніх, дільничних міліціонерів, спеціалістів районних відділів у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, інспекторів кримінально-виконавчих інспекцій спільно зі спеціалістами соціальної служби супроводу дітей, які перебувають у конфлікті з законом:

Таблиця 6

1.	Взаємодія щодо запобігання насильству та жорсткому поводженню з дітьми в сім'ї	6
2.	Профілактика правопорушень, скоюваних малолітніми особами	6

Розробка та впровадження тренінгових модулів для спеціалістів соціальної сфери сприятиме підвищенню рівня їхньої компетентності, налагодженню ефективної взаємодії у розв'язанні нагальних проблем дітей та сімей.

Додаток 1

Загальні положення щодо діяльності інтегрованих соціальних служб

Діяльність інтегрованих соціальних служб передбачає надання різних видів соціальних послуг, матеріальної допомоги, здійснення соціального обслуговування, профілактичної роботи і реабілітації дітей, сімей та молоді, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Діяльність інтегрованих соціальних служб має здійснюватися згідно з Державними стандартами надання соціальних послуг, що встановлюють особливі вимоги до обсягу і якості соціальних послуг, порядку та умов їх надання.

Відповідно до Законів України „Про соціальні послуги”, „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” інтегровані соціальні служби надають соціально-економічні, медико-соціальні, соціально-педагогічні, психологічні, юридичні, інформаційні та інші види послуг (див. Стандарти якості послуг спеціалізованих соціальних служб).

Структура інтегрованих соціальних служб ЦСССДМ

Базовою структурою Інтегрованих соціальних служб є спеціалізовані соціальні служби, які створюються у складі районних та міських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді як спеціалізовані формування. На основі вивчення потреб дітей та сімей із дітьми, громади, певного регіону визначається перелік спеціалізованих служб, який може охоплювати такі служби:

- Служба підтримки сім'ї;
- Служба раннього втручання;
- Служба супроводу сімейних форм виховання;
- Служба реінтеграції та соціалізації вихованців інтернатних закладів;

Додаток 1

- Служба супроводу дітей, які перебувають в конфлікті з законом.

Відповідно до наявності типових потреб дітей і сімей, кадрових та фінансових ресурсів у громаді можуть бути утворені інші спеціалізовані служби, наприклад: служба супроводу сімей, які виховують дітей з ВІЛ-інфекцією, або самі є хворими на ВІЛ; служба підтримки сімей, які виховують дітей з особливими потребами, в тому числі з обмеженими фізичними функціями тощо. Деякі спеціалізовані служби, близькі за своїми завданнями та функціями, можуть бути об'єднані.

Основними принципами функціонування інтегрованих соціальних служб є:

- Пріоритетність інтересів дітей.
- Ухвалення рішень на основі оцінки потреб дитини та сім'ї.
- Комплексність.
- Адресність та доступність послуг.
- Послідовність та системність.
- Гуманність, добровільність та конфіденційність.
- Участь клієнтів, у тому числі і дітей, в ухваленні рішень, плануванні роботи та моніторингу наданих послуг тощо.

Цільові групи клієнтів

Отримувачами послуг, що надають інтегровані соціальні служби, є діти, сім'ї з дітьми, молодь (незалежно від раси, релігійних поглядів, віку), які опинилися в складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх самостійно.

Забезпечення права громадян на соціальне обслуговування та матеріальну допомогу в інтегрованих соціальних службах

Кожен громадянин має право отримати безоплатну інформацію про можливості, види, порядок та умови надання послуг інтегрованими соціальними службами.

Соціальні послуги надаються на підставі особистого звернення громадян або за зверненням, повідомленням установ, закладів, організацій, громадян про необхідність надання соціальних послуг дітям та сім'ям, здійснення соціального інспектування.

Інтегровані соціальні служби гарантують клієнтам право отримати соціальні послуги на безоплатній основі відповідно до напрямів діяльності та послуг спеціалізованої соціальної служби.

Визначення і надання соціальної послуги (послуг) здійснюється на основі оцінки потреб дитини та сім'ї. Інтегровані соціальні служби можуть надавати одноразові та комплексні послуги як самостійно, так з залученням спеціалістів з інших сфер діяльності.

Порядок надання матеріальної допомоги клієнтам визначається законами України, відповідними нормативно-правовими актами, програмами, затвердженими Президентом України, Кабінетом міністрів України, відповідними міністерствами, відомствами, місцевими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування певної адміністративної території чи громади.

Порядок дій інтегрованих соціальних служб складається із трьох етапів:

- 1. Початковий** (реєстрація звернення клієнта, початкова оцінка, збір та аналіз інформації про клієнта, соціальні послуги, комплексна оцінка, соціальне інспектування, планування, відкриття випадку, складання та підписання договору про супровід);
- 2. Основний** (розробка плану спільних дій, надання комплексної соціальної допомоги, документування, перегляд справ).
- 3. Завершальний** (оцінка якості наданих послуг, ухвалення рішення про закінчення ведення випадку, підготовка рекомендацій).

дацій для сім'ї клієнта, інспектування, патронаж та підтримка позитивних змін).

Форми, методи і технології діяльності інтегрованих соціальних служб

Формами роботи інтегрованих соціальних служб є: індивідуальні, групові та масові заходи, до яких залучаються клієнти, їхнє найближче оточення, громада.

Основними методами роботи соціальних служб є: бесіда, інтерв'ю, анкетування, тестування, переконання, стимулювання, навчання, особистий приклад, надання натуральної та грошової допомоги, встановлення пільг, підготовка запитів, листів, клопотань, звернень, організація зустрічей, груп взаємодопоміжки, представлення інтересів клієнта, направлення клієнта до інших установ, відвідування сім'ї тощо.

Основними технологіями, які використовують у своїй діяльності інтегровані соціальні служби, є: оцінка потреб дитини та сім'ї, раннє втручання, ведення випадку, активізація громади тощо.

Діяльність інтегрованих соціальних служб може здійснюватися як за місцем служби, так і за місцем проживання/перебування клієнта (клієнтів), а також в освітніх, медичних, культурних закладах, закладах соціального захисту, обслуговування.

Організаційне забезпечення діяльності інтегрованих соціальних служб

- Інтегровані соціальні служби утворюються рішенням органу виконавчої влади та місцевого самоврядування відповідної територіальної громади чи адміністративної території (село, селище, місто, район).
- Діяльність інтегрованих соціальних служб унормовується положеннями про ЦСССДМ, про спеціалізовані соціальні служби, загальними положеннями щодо діяль-

ності інтегрованих соціальних служб та послуги спеціалізованих соціальних служб.

- Основними нормативно-правовими документами, що регламентують міжвідомчу взаємодію у процесі надання соціальних послуг дітям та сім'ям, є: Наказ міністерств України у справах сім'ї, молоді та спорту, охорони здоров'я, освіти і науки, праці та соціальної політики, транспорту та зв'язку, внутрішніх справ, Державного департаменту України з питань виконання покарань та їхнім територіальним підрозділам «Про затвердження порядку взаємодії суб'єктів соціальної роби із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 12 липня 2006 р. за N 824/12698, та нормативні акти місцевих органів виконавчої влади: «Положення про Єдине вікно», «Положення про Координаційну раду з охорони дитинства» тощо.
- Штатні працівники та залучені спеціалісти інтегрованих соціальних служб мають вищу освіту, відповідні знання, уміння, навички у сфері соціальної роботи та мають пройти тренінги (курси) за програмою підготовки соціальних працівників інтегрованих соціальних служб.
- Функціональні обов'язки соціальних працівників визначаються посадовими інструкціями спеціалістів спеціалізованих соціальних служб, дії чергового соціального працівника Єдиного вікна звернень – інструкцією з обов'язків чергового соціального працівника ЦСССДМ.
- Обов'язки менеджера інтегрованих соціальних служб покладаються на керівника структурного підрозділу ЦСССДМ

Документування діяльності інтегрованих соціальних служб:

Для обліку діяльності інтегрованих соціальних служб використовуються стандартизовані форми, об'єднані у пакет «Справа сім'ї (клієнта)».

Всі звернення клієнта фіксуються в «Журналі звернень громадян до центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді» за

Додаток 1

відповідним вхідним номером, який відображається у «Справі сім'ї (клієнта)».

- форма № 1 – «Форма звернення/направлення та збору первинної інформації»;
- форма № 2 – «Форма початкової оцінки потреб дитини та її сім'ї»;
- форма № 2-А – «Картка початкової оцінки випадку відмови або загрози відмови від новонародженої дитини»;
- форма № 3 – «Картка контактів соціального працівника стосовно клієнта та його соціального оточення»;
- форма № 4 – «Акт обстеження житлово-побутових умов»;
- форма № 5 – «Договір про взяття сім'ї (клієнта) під соціальний супровід/надання соціальних послуг»;
- форма № 6 – «Форма комплексної оцінки потреб дитини та її сім'ї»;
- форма № 7 – «План спільних дій»;
- форма № 8 – «Картка обліку матеріальної допомоги»;
- Форма № 9 – «Висновок соціального працівника щодо результатів справи»;
- Форма № 10 – «Рекомендації соціального працівника щодо подальших дій сім'ї (клієнта) після закриття справи».

Всі звернення клієнтів фіксуються в «Журналі звернень громадян до центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді» за відповідним вхідним номером, який відображається у всіх формах «Картки соціальної роботи».

Фінансове забезпечення діяльності інтегрованих соціальних служб

Фінансування діяльності інтегрованих соціальних служб здійснюється за рахунок коштів місцевих бюджетів, спеціальних фондів місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, коштів благодійних організацій, фондів та інших джерел, не заборонених законодавством.

Моніторинг та оцінка діяльності інтегрованих соціальних служб

Основою для здійснення моніторингу є документування випадку у «Справі сім'ї (клієнта)», а також планова, оперативна та статистична звітність, відгуки клієнтів.

Моніторинг та оцінка ефективності надання соціальних послуг здійснюються на внутрішніх нарадах працівників центру, командних зустрічах служби, а також через письмові звіти, анкетування користувачів послуг, заслуховування справи клієнта на засіданні дорадчого органу.

Додаток 1 А

Спеціалізована служба підтримки сім'ї

Цільова група:

- сім'ї та діти, які опинилися у складних життєвих обставинах, і не в змозі подолати їх за допомогою власних ресурсів та можливостей (у тому числі сім'ї з дітьми, в яких є ВІЛ-інфіковані та хворі на СНІД; залежні від алкоголю, залежні від наркотиків тощо);
- сім'ї, у яких існує ризик передачі дитини до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- сім'ї, члени яких перебували чи перебувають на державному утриманні;
- сім'ї, в яких виявлено факт насильства та випадки жорстокого поводження з дітьми або реальну загрозу його вчинення;
- родинне оточення сімей з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Напрями діяльності та послуги

1. Профілактика сімейного неблагополуччя та виявлення сімей із дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Інформаційні послуги:

- поширення інформаційно-просвітницьких та рекламних матеріалів про сім'ю як сприятливе середовище для повноцінного розвитку дитини, відповідальність батьків за виховання дитини; про доступність та перелік соціальних послуг центрів соціальних служб;
- організація та проведення навчальних семінарів, тренінгів, круглих столів для фахівців соціальної сфери, представників місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадських організацій;

- інформування громадськості, сімей, освітніх закладів про порядок звернення у випадках жорстокого поводження з дітьми та насильства в сім'ї.

Соціально-педагогічні послуги:

- здійснення початкової оцінки потреб дитини та сім'ї;
- надання індивідуальних та групових консультацій, проведення бесід, лекцій тощо відповідно до виявлених потреб з питань: догляду за дитиною, навичок спілкування та встановлення взаємин дітей з батьками; виконання сім'єю функцій; ведення господарства, планування сімейного бюджету тощо;
- залучення, у разі потреби, для роботи з дитиною та її сім'єю соціального педагога і психолога навчального закладу;
- організація і проведення сімейних групових нарад;
- сприяння у відновленні соціальних та родинних контактів;
- запобігання і раннє виявлення жорстокого поводження та насильства в сім'ї,
- направлення сімей та дітей, за необхідності, до закладів соціального спрямування (центри соціально-психологічної допомоги, соціальні гуртожитки).

Соціально-психологічні послуги:

- сприяння проведенню, відповідно до виявлених потреб, психологічної діагностики сім'ї;
- надання допомоги у вирішенні міжособистісних конфліктів у сім'ї;
- проведення індивідуальних та групових консультацій з питань психологічного здоров'я дитини (дітей) із залученням фахівців;
- здійснення психологічної підтримки з метою подолання наслідків втрати або тривалої дисфункціональності сім'ї;
- надання психологічної підтримки батькам, які виховують дітей із вадами розвитку;
- залучення для роботи з клієнтом, у разі потреби, психолога або психіатра;

Додаток 1

- сприяння у влаштуванні дитини в дошкільний та загальноосвітніх заклади;
- сприяння в наданні невідкладної психологічної допомоги особам, які зазнали жорстокого поводження, насильства.

Медико-соціальні послуги:

- допомога в отриманні медичної допомоги, консультацій, у проходженні лікування;
- сприяння отриманню клієнтами послуг відновних, реабілітаційних програм та програм підтримки, що реалізуються державними та неурядовими організаціями;
- направлення до закладів медико-соціальної реабілітації щодо подолання залежностей: наркотичної, алкогольної, релігійної секти, від комп'ютерних та азартних ігор тощо.

Соціально-економічні послуги:

- обстеження умов проживання сім'ї та визначення житлово-побутових потреб;
- направлення членів сім'ї до центрів зайнятості для подальшого працевлаштування;
- надання консультацій з питань ведення домашнього господарства, планування сімейного бюджету, ефективного використання майна тощо.

Юридичні послуги:

- надання консультацій з питань чинного законодавства;
- сприяння в оформленні (відновленні) документів, необхідних для розв'язання проблем сім'ї;
- сприяння в оформленні документів для отримання державних соціальних допомог та виплат, субсидій тощо.

2. Робота з сім'єю та її найближчим оточенням щодо подолання складних життєвих обставин.

Інформаційні послуги:

- проведення лекцій, показ відеоматеріалів щодо подолання кризи сім'ї, негативного впливу сімейного неблаго-

гополуччя на розвиток дитини, зміцнення інституту сім'ї, поширення засад відповідального, усвідомленого батьківства;

- поширення інформаційно-просвітницьких матеріалів щодо відповідальності батьків за невиконання батьківських обов'язків, жорстокого поводження з дітьми, насильства;
- інформування про ресурси громади, служби, організації, заклади, установи, що працюють у сфері захисту прав дітей.

Соціально-педагогічні послуги:

- проведення комплексної оцінки потреб дитини та її сім'ї;
- сприяння усвідомленню членами сім'ї причин та наслідків сімейного неблагополуччя;
- проведення консультативних бесід із сім'єю щодо визначення шляхів подолання життєвих труднощів;
- розробка спільно з членами сім'ї плану дій щодо подолання складних життєвих обставин;
- проведення тренінгів, навчань для членів сім'ї щодо зміцнення стосунків, здатності батьків забезпечувати потреби дітей відповідного віку, підвищення виховного потенціалу сім'ї тощо;
- організація батьківських груп самопідтримки;
- сприяння в організації змістовного дозвілля сім'ї, участі дітей у роботі гуртків, секцій, клубів та інших об'єднань за інтересами;
- залучення членів сім'ї до суспільно корисної діяльності;
- залучення фахівців (вчителів, психолога, соціального педагога та ін.) до здійснення соціального супроводу сім'ї;
- підтримка стосунків з сім'єю після виведення її з під соціального супроводу.

Соціально-психологічні послуги:

- проведення групових та індивідуальних діагностичних методик;
- забезпечення психологічної допомоги сім'ям із дітьми, залучення, відповідно до потреб фахівців, психолога, психіатра та ін.;

Додаток 1

- використання в роботі з сім'єю різних психо-корекційних методик;
- надання консультацій щодо поліпшення взаємин з оточенням;
- індивідуальне консультування дітей та дорослих.

Соціально-економічні послуги:

- сприяння покращенню житлово-побутових умов сім'ї та дитини;
- сприяння у працевлаштуванні;
- стимулювання дорослих членів до економічної активності, ефективного використання наявних ресурсів;
- представлення інтересів клієнта перед державною адміністрацією (виконавчим комітетом) із метою вирішення матеріально-побутових проблем (борги за комунальні послуги, брак відповідних умов для проживання дитини (дітей), неспроможність забезпечити повноцінне харчування дитини/дітей і т. д.);
- надання матеріальної, фінансової та гуманітарної допомоги відповідно до потреб клієнта (з різних джерел, не заборонених чинним законодавством);
- сприяння в організації оздоровлення дитини (дітей) відповідно до потреб;
- проведення моніторингу.

Юридичні послуги:

- надання консультацій з питань чинного законодавства;
- сприяння в оформленні (відновленні) документів, необхідних для розв'язання проблем сім'ї та її членів.

Додаток 1 Б

Спеціалізована служба раннього втручання

Цільова група:

- сім'ї та одинокі жінки, які готуються до батьківства і опинилися в складних життєвих обставинах;
- вагітні жінки, жінки-породіллі, які не досягли повноліття; вагітні жінки та жінки-породіллі, які висловили намір відмовитися від новонародженої дитини, а також члени їхніх сімей;
- особи, які самі виховують малолітніх дітей;
- сім'ї, які тимчасово залишили дитину у лікарняній установі або в заклади соціального захисту дітей;
- сім'ї, у яких батьками є молоді особи з числа дітей-сиріт, особи з особливими потребами, особи, які перебували або перебувають в конфлікті з законом, мають залежності, випускники інтернатних закладів, неповнолітні особи тощо;
- діти, залишені в пологових будинках.

Напрями діяльності та послуги

1. Формування навичок усвідомленого батьківства та надання допомоги у вихованні дитини раннього віку.

Інформаційні послуги:

- поширення інформаційно-просвітницьких та рекламних матеріалів про сім'ю як сприятливе середовище для повноцінного розвитку дитини, догляд та розвиток дитини, відповідальність батьків за виховання дитини;
- надання інформації про доступність та перелік соціальних послуг центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- проведення рекламно-інформаційних кампаній щодо формування здорового способу життя як умови сімейного благополуччя,

- інформування працівників соціальної сфери про послуги, що надає служба, з метою виявлення клієнтів цільової групи;
- поширення інформаційно-просвітницьких матеріалів щодо відповідальності батьків за виховання дитини;
- інформування клієнтів про ресурси громади, служби, організації, заклади, установи, що працюють в сфері захисту прав дітей, підтримки сімей із дітьми.

Соціально-педагогічні послуги:

- проведення профілактичних лекцій, показ відеоматеріалів щодо подолання кризи сім'ї, негативного впливу сімейного неблагополуччя на розвиток дитини тощо;
- проведення комплексної оцінки потреб дитини та її сім'ї, за необхідністю;
- сприяння усвідомленню членами сім'ї причин та наслідків сімейного неблагополуччя;
- проведення консультативних бесід із сім'єю щодо визначення шляхів розвитку позитивних міжособистісних стосунків, забезпечення сімейного благополуччя, з питань грудного вигодовування, формування прив'язаності, участі обох батьків у вихованні дитини раннього віку тощо;
- розробка спільно з членами сім'ї плану дій щодо подолання складних життєвих обставин;
- сприяння в отриманні професійної освіти;
- проведення тренінгів, навчань для членів сім'ї щодо зміцнення стосунків, здатності батьків забезпечувати потреби дітей відповідного віку, підвищення виховного потенціалу сім'ї тощо;
- організація батьківських груп самопідтримки;
- залучення фахівців (психолога) до здійснення консультацій за потребами сім'ї;
- сприяння у влаштуванні в разі потреби дитини до групи цілодобового перебування дошкільного навчального закладу.

Соціально-психологічні послуги:

- надання консультацій щодо поліпшення взаємин із членами сім'ї та оточення;

- проведення сімейних та індивідуальних діагностичних методик;
- використання в роботі з сім'єю різних психокорекційних методик;
- індивідуальне консультування клієнтів;
- надання консультацій з питань психологічного здоров'я вагітної, породіллі;
- застосування діагностики для виявлення справжніх мотивів і потреб вагітної, породіллі;
- надання психологічної підтримки батькам, у яких народилися діти з вадами розвитку або померли новонароджені діти;
- залучення, у разі потреби, психолога або психіатра для роботи з клієнтом;
- направлення до відповідних реабілітаційних закладів щодо подолання залежностей: наркотичної, алкогольної, релігійної секти, від комп'ютерних та азартних ігор тощо;
- надання психологічної підтримки сім'ям із метою подолання наслідків втрати новонароджених дітей;
- надання психологічної підтримки батькам, які народили та виховують дітей із вадами розвитку.

Соціально-економічні послуги:

- сприяння покращенню ведення домашнього господарства;
- надання матеріальної, фінансової та гуманітарної допомоги відповідно до потреб клієнта (з різних джерел, не заборонених чинним законодавством);
- представлення інтересів клієнта перед державною адміністрацією (виконавчим комітетом) із метою вирішення матеріально-побутових проблем (борги за комунальні послуги, брак відповідних умов для проживання дитини (дітей), неспроможність забезпечити повноцінне харчування дитини/дітей і т. д.);
- стимулювання до економічної активності, ефективного використання наявних ресурсів;
- сприяння у працевлаштуванні;

Медико-соціальні послуги:

- залучення працівників закладів охорони здоров'я (акушерів-гінекологів, педіатрів та ін.) для з роботи з дитиною та батьками;
- сприяння в отриманні дитиною та сім'єю необхідного лікування;
- надання консультацій з грудного виховання.

Юридичні послуги:

- сприяння в оформленні державної допомоги, соціальних гарантій;
- надання консультацій з питань реалізації прав дитини;

2. Запобігання відмовам батьків від новонародженої дитини та надання соціальної підтримки сім'ям, де існує загроза вилучення дитини.

Інформаційні послуги

- поширення у жіночих консультаціях, пологових будинках, дитячих лікарнях, ФАПах інформаційно-просвітницьких та рекламних матеріалів про сім'ю як сприятливе середовище для повноцінного розвитку дитини, догляд та розвиток дитини, відповідальність батьків за виховання дитини;
- надання інформації про доступність та перелік соціальних послуг спеціалізованої служби,
- інформування працівників соціальної сфери про послуги, що надає служба, з метою виявлення сімей, які висловили намір відмовитися від новонародженої дитини, де існує загроза життю і здоров'ю дитини раннього віку тощо.

Соціально-педагогічні послуги

- проведення навчання молодих батьків щодо забезпечення догляду та безпеки дитини;
- надання індивідуальних та групових консультацій сім'ям, особам, які висловили намір відмовитися від новонародженої дитини;
- організація і проведення сімейних групових нарад;

- сприяння відновленню соціальних та родинних контактів;
- зміцнення соціальних контактів клієнта з найближчим оточенням;
- направлення сімей із дітьми, за необхідності, до закладів соціального спрямування (соціальний центр матері і дитини, центр соціально-психологічної допомоги, соціальні гуртожитки);
- підтримка контактів із жінкою, направленою до Центру матері і дитини, та з його працівниками з метою розробки та впровадження спільного плану дій ресоціалізації;
- соціальна робота з батьками, які тимчасово залишили дитину у лікарні або в закладі соціального захисту дітей, але мають бажання і потенціал для її повернення, сприяння підтримці їхніх контактів із дитиною;
- активізація ресурсів родини, найближчого оточення, громади щодо запобігання відмовам батьків від новонародженої дитини, вилученню дитини.

Соціально-психологічні послуги:

- надання психологічної підтримки з метою подолання наслідків постабортального та постродового синдромів;
- залучення для роботи з клієнтом, у разі потреби, психолога або психіатра;
- забезпечення, в разі потреби, психологічної підтримки вагітних жінок та жінок, які народили дитину, зокрема неповнолітніх матерів;
- надання психологічних консультацій, проведення бесід із матерями, які висловили намір відмовитися від новонародженої дитини, членами їхніх сімей щодо ухваленого рішення: яке ніколи не пізно змінити, яке може негативно вплинути на подальшу долю як дитини, так і батьків;
- здійснення психологічної підтримки вагітних і породіль з метою формування позитивного ставлення і прив'язаностей до дитини у разі небажаної вагітності.

Соціально-економічні послуги:

- сприяння у вирішенні, в разі потреби, проблем щодо забезпечення тимчасових умов проживання породіль;

Додаток 1

- забезпечення, у разі необхідності, новонароджених та породіть речами першої необхідності та засобами догляду за немовлям;
- надання матеріальної, фінансової та гуманітарної допомоги відповідно до потреб клієнта (з різних джерел, не заборонених чинним законодавством);
- стимулювання молоді до економічної активності, ефективного використання наявних ресурсів;
- сприяння у працевлаштуванні.

Медико-соціальні послуги:

- залучення працівників закладів охорони здоров'я (акушерів-гінекологів, педіатрів та ін.) для роботи з дитиною та батьками;
- сприяння у отриманні дитиною та породіллю необхідного медичного супроводу.

Юридичні послуги:

- надання консультацій сім'ям, які висловили намір відмовитися від дитини, щодо правових норм та наслідків відмови, процедури повернення дитини;
- представлення інтересів клієнта служби перед державною адміністрацією (виконавчим комітетом) із метою вирішення матеріально-побутових проблем (борги за комунальні послуги, брак відповідних умов для проживання дитини (дітей), неспроможність забезпечити повноцінне харчування дитини/дітей і т. д.);
- сприяння в оформленні документів для направлення вагітної/породіллі разом із дитиною/дітьми у соціальний центр матері і дитини;
- представлення інтересів клієнта/клієнтів Центру матері і дитини перед виконавчими органами територіальної громади, куди вони повернуться після реабілітації.

Додаток 1 В

Спеціалізована служба сімейних форм виховання

Цільова група:

- діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, у тому числі прийомні діти, діти-вихованці дитячого будинку сімейного типу;
- усиновлені діти;
- прийомні батьки;
- батьки-вихователі;
- опікуни;
- усиновителі;
- рідні діти прийомних батьків, батьків-вихователів, усиновителів, опікунів;
- біологічні батьки, родичі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, чи особи, які їх замінюють;
- найближче оточення прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів, усиновителів;
- найближче оточення дітей, влаштованих до сімейних форм виховання;
- члени громад, до складу яких входить прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, сім'я опікунів, піклувальників, усиновителів.

Напрями діяльності та послуги

1. Рекрутування бажаючих виховувати дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Інформаційні послуги:

- організація і проведення інформаційних кампаній, спрямованих на популяризацію сімейних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;

- надання детальної інформації клієнтам ЦСССДМ стосовно специфіки різних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- інформування кандидатів у прийомні батьки, батьки-вихователі, опікунів, усиновлювачів про можливість отримання комплексних послуг щодо їх підготовки, здійснення соціального супроводу, фінансової підтримки.

Соціально-педагогічні послуги:

- надання допомоги кандидатам у визначенні прийнятної для них форми влаштування дитини-сироти;
- надання консультацій особам, які бажають виховувати дітей-сиріт;
- надання допомоги кандидатам в оцінюванні власної спроможності виховувати дитину-сироту та дитині, позбавлену батьківського піклування (первинна оцінка).

Соціально-психологічні послуги:

- формування позитивної мотивації до проходження навчання кандидатів;
- здійснення психологічної діагностики та підтримки відповідно до потреб клієнтів;
- проведення психологічних консультацій.

Соціально-економічні послуги:

- надання консультацій про вимоги щодо необхідних матеріально-побутових та фінансових ресурсів, якими має володіти сім'я на момент створення сімейних форм виховання;
- надання консультацій щодо державної фінансово-матеріальної підтримки та забезпечення сімейних форм влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування.

Юридичні послуги:

- надання юридичних консультацій з питань опіки, піклування, створення та функціонування прийомних сімей, ДБСТ, усиновлення, захисту прав дітей тощо;

- допомога в оформленні та прийомі документів кандидатів на створення сімейних форм виховання.

2. Навчання кандидатів на створення сімейних форм виховання та підготовка необхідних документів.

Інформаційні послуги:

- інформування батьків щодо забезпечення прав дитини і їхньої відповідальності за її виховання;
- забезпечення кандидатів інформаційно-методичною літературою з питань форм і методів виховання в сім'ї, профілактики негативних явищ у дитячому та підлітковому середовищі, створення сприятливих умов для розвитку дитини, проведення свят тощо;
- роз'яснення кандидатам необхідності збереження та розвитку стосунків прийомної дитини з біологічними батьками, родичами.

Соціально-педагогічні послуги:

- спільне навчання соціального працівника служби з кандидатами у прийомні батьки, батьки-вихователі з метою їх психолого-педагогічної підтримки;
- навчання кандидатів у прийомні батьки, батьки-вихователі за умови наявності відповідного сертифікату;
- соціально-педагогічне консультування потенційних опікунів, усиновителів у межах наданих повноважень;
- здійснення ознайомчих, діагностичних та візитів підтримки до кандидатів за місцем їхнього проживання;
- надання індивідуальних соціально-педагогічних консультацій кандидатам;
- залучення, в разі потреби, фахівців різних сфер до підготовки кандидатів та надання їм відповідних консультацій.

Соціально-психологічні послуги:

- формування позитивної мотивації кандидатів щодо створення сімейних форм виховання;
- стимулювання психологічної готовності кандидатів до створення сімейних форм виховання;

Соціально-економічні послуги:

- надання консультацій щодо фінансового та матеріального забезпечення функціонування сімейних форм виховання.

Юридичні послуги:

- підготовка та надання у службу у справах дітей рекомендації щодо внесення кандидатів до банку потенційних прийомних батьків, батьків-вихователів;
- проведення індивідуальних консультацій з правових питань із залучення відповідних фахівців;
- надання допомоги в оформленні документів, необхідних для створення сімейних форм виховання.

3. Участь спеціалістів служби (у межах своїх повноважень) у процесі взаємопідбору сімей та дітей.

Соціально-педагогічні послуги:

- участь у здійсненні оцінки потреб дитини та спроможності сім'ї;
- надання батькам детальної інформації про особливості розвитку дитини-сироти, її життєвої історії, наявність чи відсутність біологічних батьків, родичів;
- надання консультацій потенційним батькам щодо специфіки першого знайомства з дитиною, налагодження контакту з нею, необхідності підготовки рідних дітей до влаштування в сім'ю дитини-сироти;
- підготовка біологічних дітей потенційних прийомних батьків, батьків-вихователів до приходу в сім'ю нової дитини;
- організація знайомства сім'ї і дитини;
- підготовка найближчого оточення сім'ї до прийому дитини;
- організація та налагодження партнерської взаємодії між потенційними батьками та членами педагогічного колективу закладу, де перебуває дитина, її найближчого оточення;
- допомога у налагодженні контактів потенційних прийомних батьків із біологічними батьками дитини, позбав-

леною батьківського піклування (відповідно до потреб дитини, в її інтересах);

- залучення потенційних прийомних батьків, батьків-вихователів до участі в засіданнях міжвідомчих та мультидисциплінарних команд із питань взаємо-відбору та влаштування дитини у сімейну форму.

Соціально-психологічні послуги:

- надання батькам детальної інформації про особливості психофізіологічного розвитку дитини-сироти, її особливі потреби, емоційного стану тощо;
- формування психологічної готовності дитини-сироти до входження у нове сімейне середовище;
- надання допомоги у налагодженні психологічного контакту між членами сім'ї та прийомною дитиною, формування прив'язаностей;
- надання допомоги у формуванні психологічної готовності потенційних прийомних батьків до взаємодії з біологічними батьками дитини, позбавленої батьківського піклування;
- надання психологічних консультацій потенційним прийомним батькам у разі виникнення труднощів у процесі взаємопідбору та влаштування.

Юридичні послуги

- надання юридичних консультацій потенційним батькам із питань наявності в дитини необхідних документів, у тому числі тих, що підтверджують її статус;
- проведення юридичних консультацій з питань взаємопідбору батьків та дітей.

4. Здійснення соціального супроводження прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу.

Інформаційні послуги:

- інформування про ресурси громади та допомога в їх використанні на користь дитини (про дитячі навчальні заклади, гуртки, спортивні школи та заняття, про діяльність дитячих, молодіжних громадських організа-

- цій, турпоходи, культурні заходи);
- надання довідкової інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації, надання інформації про послуги, які можна отримати в ЦСССДМ, графіки роботи закладів соціального спрямування, освіти, охорони здоров'я, центрів зайнятості, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування;
- розповсюдження буклетів, листівок, пам'яток, плакатів соціального спрямування,
- надання інформації дитині та прийомним батькам, батькам-вихователям, опікунам щодо можливостей її подальшого навчання, працевлаштування, самостійного життя.

Соціально-педагогічні послуги:

- проведення навчання та підвищення кваліфікації прийомних батьків;
- сприяння у вирішенні проблем навчання прийомних дітей; у виявленні розвитку різнобічних інтересів і потреб дітей; формування здорового способу життя;
- організація навчання батьків ефективних методів виховання без покарання, мобілізації власних ресурсів сім'ї для вирішення проблем надалі;
- консультування батьків щодо здійснення статевого та гендерного виховання;
- сприяння установам та підтримці стосунків із біологічною сім'єю, якщо це не суперечить інтересам дитини;
- сприяння розвитку дружніх стосунків між рідними і прийомними дітьми;
- участь у формуванні життєвих навичок дитини: планування свого життя та його здійснення;
- допомога у розв'язанні конфліктних ситуацій сімейного виховання, у підготовці до виходу із сім'ї в самостійне життя;
- організація зустрічей дітей із біологічними батьками/особами, що їх замінюють, ужиття заходів щодо підготовки біологічних родин до повернення їм дітей;
- здійснення моніторингу захисту дитини від жорстокого поводження та насильства;

- представлення інтересів клієнта в інших установах та закладах (здійснення функцій посередника між сім'єю й адміністрацією школи, центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, органами опіки і піклування тощо);
- підготовка дитини до самостійного життя після виходу з прийомної сім'ї, ДБСТ, із-під опіки, піклування;
- допомога дитині у її професійному самовизначенні, прогнозування кар'єри.

Соціально-психологічні послуги:

- сприяння адаптації дитини до нової сім'ї та сім'ї до дитини, створення сприятливого психологічного клімату в сім'ї;
- запобігання конфліктам та врегулювання їх між членами сім'ї; сприяння формуванню в дитини почуття власної гідності, адекватної самооцінки, самосвідомості, самостійності, громадянської позиції;
- мінімізація негативних наслідків психологічних травм;
- організація реабілітаційних заходів, спрямованих на подолання затримок, відставань у розвитку, психічних та психологічних проблем, пов'язаних із занедбаністю, травмами та хворобами, жорстоким поведінням або насильством, яких зазнала дитина до влаштування у прийомну сім'ю/дитячий будинок сімейного типу;
- корекція поведінки дітей;
- психологічне консультування;
- організація сімейної психотерапії;
- проведення психодіагностики;
- надання методичних порад.

Медико-соціальні послуги:

- сприяння прийомним батькам/батькам-вихователям у вирішенні питань збереження, підтримки та охорони здоров'я прийомних дітей/дітей-вихованців;
- надання необхідної інформації, настанов щодо здорового способу життя, профілактики туберкульозу, венеричних захворювань та ВІЛ/СНІДу;
- сприяння у проходженні прийомними дітьми/дітьми-вихованцями обов'язкового медичного огляду та, у разі не-

- обхідності, контроль за виконанням призначень лікаря;
- сприяння у забезпеченні регулярного та якісного медичного обслуговування;
- допомога у вирішенні питань щодо оздоровлення прийомних дітей/дітей-вихованців та рідних дітей (до 18 років);
- налагодження, у разі необхідності, ефективної співпраці із закладами охорони здоров'я та іншими організаціями соціального спрямування, які надають допомогу ВІЛ-інфікованим дітям.

Соціально-економічні послуги:

- допомога в залученні додаткових ресурсів для задоволення потреб прийомної сім'ї/дитячого будинку сімейного типу в лікуванні, оздоровленні тощо;
- допомога у своєчасному отриманні батьками державних виплат на утримання дитини;
- допомога у вирішенні побутових проблем, працевлаштування прийомних дітей, дітей-вихованців після досягнення ними повноліття чи закінчення навчання.

Юридичні послуги:

- представлення та захист прав і законних інтересів прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу та дітей, що в них виховуються, в органах державної влади та інших установах, організаціях, підприємствах незалежно від форм власності та підпорядкування;
- допомога в оформленні документів, необхідних для розв'язання проблем клієнтів;
- сприяння підвищенню рівня правової освіти прийомних батьків/ батьків-вихователів та дітей, що виховуються в їхніх сім'ях;
- співпраця з різними установами та фахівцями для надання фахової юридичної допомоги;
- допомога у вирішенні правових питань повернення дитини в біологічну сім'ю, відновлення прав біологічних батьків;
- консультування батьків з питань захисту житлових та майнових прав прийомних дітей;
- консультування дітей та батьків з питань захисту прав осіб з числа дітей-сиріт на пільгове навчання.

Додаток 1 Г

Спеціалізована служба реінтеграції та соціалізації вихованців інтернатних закладів

Цільова група:

- вихованці інтернатних закладів;
- випускники інтернатних закладів віком до 23 років;
- біологічні батьки та родичі вихованців інтернатних закладів;
- члени громади, до складу якої входить біологічна сім'я вихованця інтернатного закладу;
- найближче оточення випускника інтернатного закладу.

Напрями діяльності та послуги

1. Визначення дітей, реінтеграція яких в біологічну сім'ю, родину, відповідатиме інтересам дитини, та їх підготовка до повернення в сімейне середовище.

Інформаційні послуги:

- поширення рекламно-інформаційних та просвітницьких матеріалів, організація і проведення інформаційних кампаній про важливість виховання дитини у сімейному середовищі;
- інформування громадськості про доступність та перелік соціальних послуг центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, спеціалізованої служби;
- інформування громадськості, сімей, працівників інтернатних закладів про процедуру підготовки дитини до повернення в біологічну сім'ю.

Соціально-педагогічні послуги:

- залучення дитини та її біологічних батьків до здійснення початкової оцінки потреб дитини та здатності батьків задовольняти потреби дитини;

- спільне складання індивідуального плану реінтеграції;
- проведення тренінгів, інтерактивних занять із дітьми з питань прав дитини, подолання міжособистісних конфліктів, самовизначення;
- ініціювання та сприяння організації візитів біологічних батьків до інтернатного закладу з метою зміцнення контактів із дитиною;
- залучення батьків до участі в заходах, що організуються для вихованців інтернатних закладів;
- надання індивідуальних та групових консультацій, проведення бесід, лекцій з питань: догляду за дитиною, забезпечення прав дитини в сім'ї, спілкування та встановлення взаємин дітей із батьками, усвідомлення необхідних матеріально-побутових умов, режиму дня тощо;
- проведення тренінгів, інтерактивних занять із дітьми з питань прав дитини, подолання міжособистісних конфліктів, самовизначення;
- організація і проведення сімейних групових нарад;
- сприяння візитам дитини в біологічну сім'ю;
- залучення батьків і дітей (відповідного віку) до участі в засіданнях мультидисциплінарних команд із питань повернення дитини в біологічну сім'ю;
- сприяння встановленню, розвитку контактів між рідними братами та сестрами, які виховуються в інтернатних закладах, проживають із батьками.

Соціально-психологічні послуги:

- проведення консультацій, бесід з вихованцями інтернатних закладів з метою формування позитивної мотивації до повернення в біологічну сім'ю;
- проведення консультацій, бесід із батьками щодо формування їхньої позитивної мотивації до повернення дитини;
- надання допомоги у вирішенні міжособистісних конфліктів у сім'ї;
- проведення індивідуальних та групових консультацій з питань психологічного здоров'я дитини (дітей) із залученням фахівців;

- сприяння проведенню, відповідно до виявлених потреб, психологічної діагностики сім'ї та дитини;
- залучення для роботи з клієнтом, у разі потреби, психолога або психіатра.

Медико-соціальні:

- допомога в отриманні медичної допомоги, консультацій, у проходженні лікування;
- сприяння отриманню клієнтами послуг відновних, реабілітаційних програм та програм підтримки, що реалізуються державними і неурядовими організаціями.

Соціально-економічні послуги:

- надання батькам консультацій з питань перерозподілу сімейного бюджету, ведення домашнього господарства, використання майна, з урахування потреб дитини тощо;
- сприяння та надання допомоги батькам в облаштуванні місць для сну, відпочинку, ігрової та навчальної діяльності дитини;
- сприяння у працевлаштуванні біологічних батьків вихованця інтернатного закладу.

Юридичні послуги:

- надання консультацій біологічним батькам з юридичних питань щодо відновлення батьківських прав та процедури повернення дитини;
- сприяння в оформленні (відновленні) документів, необхідних для повернення дитини;
- сприяння в оформленні документів для отримання державних соціальних допомог та виплат, субсидій тощо;
- представлення інтересів біологічних батьків у процесі відновлення батьківських прав та повернення дитини.

2. Соціальна підтримка сімей, у які повернулися вихованці інтернатних закладів.

Інформаційні послуги:

- поширення інформаційно-просвітницьких матеріалів щодо засад усвідомленого, відповідального батьків-

ства, шляхів підвищення батьківського потенціалу, виконання батьківських обов'язків тощо;

- інформування про ресурси громади та допомога в їх використанні на користь дитини (про дитячі навчальні заклади, гуртки, спортивні школи та заняття, про діяльність дитячих, молодіжних громадських організацій, турпоходи, культурні заходи).

Соціально-педагогічні послуги:

- сприяння влаштуванню дитини в дошкільній/загальноосвітній навчальний заклад відповідно до потреб та рівню розвитку дитини;
- сприяння влаштуванню дитини у гуртки, клуби за інтересами, спортивні секції;
- консультування батьків про ефективні методи виховання без покарання, мобілізацію власних ресурсів сім'ї для вирішення проблем, організації змістовного дозвілля сім'ї, здорового способу життя тощо;
- сприяння підтримці дружніх стосунків з однолітками та дорослими, які мають позитивний вплив на дитину і є для неї значущими;
- залучення батьків до моніторингу адаптації дитини в сім'ї і сім'ї до дитини;
- здійснення моніторингу захисту дитини від жорстокого поводження та насильства.

Соціально-психологічні послуги:

- сприяння адаптації дитини в сім'ї та сім'ї до дитини, створення сприятливого психологічного клімату в сім'ї;
- запобігання конфліктам та врегулювання їх між членами сім'ї;
- сприяння формуванню в дитині почуття власної гідності, адекватної самооцінки, самосвідомості, самостійності, самореалізації;
- психологічне консультування;
- організація сімейної психотерапії;
- проведення психодіагностики;
- надання методичних порад.

Медико-соціальні:

- сприяння біологічним батькам у вирішенні питань збереження, підтримки та охорони здоров'я дітей;
- допомога у взятті на медичний облік за місцем проживання;
- допомога у вирішенні питань щодо оздоровлення дітей.

Соціально-економічні послуги:

- надання матеріальної, фінансової та гуманітарної допомоги відповідно до потреб клієнта (з різних джерел, не заборонених чинним законодавством).

3. Підготовка вихованців інтернатних закладів до самостійного життя.

Інформаційні послуги:

- підготовка та розповсюдження інформаційних матеріалів із юридичних, психологічних, соціально-побутових питань організації самостійного життя;
- проведення інформаційних кампаній щодо можливостей, форм участі громади у підготовці вихованців інтернатних закладів до самостійного життя.

Соціально-педагогічні послуги:

- участь у проведенні занять для вихованців інтернатних закладів із питань формування культури життєвого самовизначення, навичок соціальної компетентності, правової культури;
- залучення вихованців інтернатних закладів до культурних, дозвіллевих та інших заходів, що проводяться поза межами інтернату;
- сприяння розширенню соціальних контактів вихованців із членами громади, організації їх візитів у сім'ї громадян.

Соціально-психологічні послуги:

- залучення, в разі потреби, фахівців для проведення психологічної діагностики, надання психологічних кон-

- сультацій, здійснення корекції поведінки вихованців;
- сприяння формуванню в дітей позитивної мотивації щодо створення функціонально-спроможної сім'ї.

4. Соціальна підтримка випускників інтернатних закладів.

Інформаційні послуги:

- інформування про ресурси громади та допомога в їх використанні на користь випускника (про навчальні заклади, гуртки, спортивні школи, про діяльність молодіжних громадських організацій, турпоходи, культурні заходи);
- проведення інформаційних кампаній з метою формування громадської думки щодо підтримуючого ставлення до випускників інтернатних закладів;
- забезпечення випускників інтернатних закладів інформаційними матеріалами з юридичних, психологічних, соціальних та інших питань організації самостійного життя.

Соціально-педагогічні послуги:

- надання консультацій щодо здобуття освіти, працевлаштування відповідно до потреб та індивідуальних особливостей дитини;
- проведення практичних занять, тренінгів щодо розвитку практично-побутових навичок, навичок самообслуговування, ведення домашнього господарства, спілкування з сусідами, організації власного змістовного дозвілля тощо;
- проведення бесід із найближчим оточенням, сусідами щодо формування неупередженого ставлення до випускника інтернатного закладу;
- сприяння змістовній діяльності груп самопідтримки випускників інтернатних закладів;
- залучення випускників до волонтерської та суспільно корисної діяльності;
- сприяння розвитку творчих, технічних, спортивних та інших здібностей і створення умов для їх реалізації.

Соціально-психологічні послуги:

- психологічне консультування;
- проведення психодіагностики;
- надання психологічних порад;
- залучення фахівців до здійснення психологічної корекції, діагностування, консультування тощо

Соціально-економічні послуги:

- проведення консультацій та бесід із випускниками щодо ведення домашнього господарства, планування бюджету тощо;
- сприяння у влаштуванні до соціального гуртожитку.

Юридичні послуги:

- надання матеріальної, фінансової та гуманітарної допомоги відповідно до потреб випускника (з різних джерел, не заборонених чинним законодавством);
- представлення та відстоювання інтересів клієнта у відповідних органах виконавчої влади та місцевого самоврядування, інших організаціях, установах, закладах;
- допомога в отриманні юридичних консультацій з питань захисту прав клієнта;
- допомога в оформленні/відновленні відповідних документів.

Додаток 1 Д

Спеціалізована служба супроводу дітей, які перебувають у конфлікті з законом

Цільова група:

- учні загальноосвітніх шкіл, професійних училищ;
- діти з девіантною поведінкою;
- діти, які перебувають на внутрішкільному профілактичному обліку, обліку служби у справах дітей, кримінальної міліції у справах неповнолітніх;
- підлітки, засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі;
- підлітки та молодь, які перебувають: у слідчих ізоляторах та повертаються з них, школах та училищах соціальної реабілітації, виховних колоніях, центрах медико-соціальної реабілітації;
- сім'ї та найближче оточення дітей та молоді вищевказаних категорій.

Напрями діяльності та послуги

1. Профілактика негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі.

Інформаційні послуги:

- проведення інформаційних кампаній щодо формування здорового способу життя як умови особистого благополуччя, інформування про вплив та наслідки вживання алкогольних, токсичних та наркотичних речовин; засоби контрацепції, способи інфікування ВІЛ та засоби його уникнення, запобігання зараженню венеричними хворобами;
- поширення рекламно-інформаційних та просвітницьких матеріалів у навчальних закладах, місцях дозвілля, громадських місцях;

- інформування громадськості про доступність та перелік соціальних послуг спеціалізованої служби супроводу дітей, які перебувають у конфлікті з законом, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, закладів соціального спрямування, закладів освіти, охорони здоров'я, центрів зайнятості, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, графіки їх роботи.

Соціально-педагогічні послуги:

- проведення тренінгів, інтерактивних занять із питань формування культури життєвого самовизначення, прав дитини;
- надання батькам індивідуальних та групових консультацій, лекцій з питань змісту, методів і форм виховання, шляхів встановлення довірливих стосунків із дітьми, профілактики жорстокості та насильства в сім'ї;
- проведення ознайомчих екскурсій до закладів судової та кримінально-виправної системи;
- залучення до профілактичної роботи спеціалістів закладів охорони здоров'я, освіти, фахівців у сфері відновного правосуддя, захисту прав дітей та інтересів сім'ї;
- залучення підлітків до культурних, дозвіллевих заходів за місцем проживання;
- участь соціальних працівників у шкільних радах профілактики.

Соціально-психологічні послуги:

- проведення психологічних тренінгів із метою розвитку комунікативних навичок, навичок вирішення конфліктів, позитивної поведінки;
- індивідуальне діагностування й консультування дітей та батьків.

Соціально-економічні послуги:

- надання консультацій про можливості навчання та працевлаштування (в індивідуальному порядку, у груповому, на ярмарках вакансій).

Юридичні послуги:

- надання консультацій для клієнтів про адміністративну та кримінальну відповідальність за скоєння злочинів;
- проведення консультацій для батьків та осіб, що їх замінюють, про їх відповідальність за виховання дітей, про правові, юридичні та кримінальні наслідки, пов'язані з ухиленням від батьківських обов'язків;
- представлення та відстоювання інтересів клієнта, захист прав клієнта та його сім'ї у відповідних органах виконавчої влади та місцевого самоврядування, інших організаціях, установах, закладах.

2. Соціальна робота з дітьми, схильними до правопорушень.

Інформаційні послуги:

- проведення рекламно-інформаційних кампаній щодо формування здорового способу життя як умови особистісного та життєвого благополуччя, залучення до участі в них неповнолітніх;
- інформування клієнтів про доступність та перелік соціальних послуг центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, спеціалізованої служби; графіки роботи закладів соціального спрямування, освіти, охорони здоров'я, центрів зайнятості, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування;
- інформування клієнтів про ресурси громади (про навчальні заклади, гуртки, спортивні школи, про діяльність молодіжних громадських організацій, турпоходи, культурні заходи) та допомога в їх використанні;
- забезпечення клієнтів інформаційними матеріалами з юридичних, психологічних, соціальних питань тощо.

Соціально-педагогічні:

- здійснення початкової оцінки потреб дитини та здатності батьків виконувати батьківські обов'язки й позитивно впливати на дитину;
- проведення тренінгів, інтерактивних занять для дітей із питань подолання міжособистісних конфліктів, самовизначення;

- консультування батьків із питань виховання дітей, корекції їхньої поведінки;
- залучення клієнтів до гуртків, спортивних секцій, клубів за інтересами;
- проведення сімейних групових нарад, мережових зустрічей з метою вироблення спільного плану дій з подолання проблем;
- організація заходів для створення соціально-позитивної, з підтримкою, атмосфери довкола клієнта та його сім'ї;
- організація ознайомчих екскурсій до виховних, виправних закладів для клієнтів служби;
- робота з найближчим оточенням клієнта (сім'я, родичі, друзі) для виявлення їхніх позитивних ресурсів та їх спрямування на зміну поведінки клієнта.

Соціально-психологічні послуги:

- проведення діагностичних методик із метою виявлення дітей «групи ризику»;
- сприяння проведенню, в разі потреби, психологічного обстеження клієнта, аналіз соціально-психологічного клімату в сім'ї клієнта;
- залучення до тренінгів із метою розвитку комунікативних навичок, навичок вирішення конфліктів та груп особистісного зростання;
- направлення клієнта для проходження індивідуального психологічного консультування.

Соціально-економічні послуги:

- аналіз стану матеріально-побутового забезпечення клієнта і його сім'ї;
- сприяння, в разі потреби, покращенню житлово-побутових умов клієнта і його сім'ї;
- надання матеріальної, фінансової та гуманітарної допомоги відповідно до потреб клієнта (з різних джерел, не заборонених чинним законодавством);
- інформування клієнтів щодо можливостей продовження навчання та працевлаштування (в індивідуальному порядку, у груповому, на ярмарках вакансій).

Медико-соціальні послуги:

- сприяння в разі потреби направленню підлітків, їхніх батьків до реабілітаційних закладів;
- допомога, в разі потреби, у вирішенні питань щодо оздоровлення дітей;
- залучення спеціалістів, відповідно до потреб, для надання медико-соціальних послуг.

Юридичні послуги:

- допомога в отриманні юридичних консультацій з питань чинного законодавства;
- сприяння в оформленні документів для отримання державних соціальних допомог та виплат, субсидій тощо;
- представлення та відстоювання, в разі потреби, інтересів клієнта, захист прав клієнта та його сім'ї у відповідних органах виконавчої влади та місцевого самоврядування, судах, інших організаціях, закладах та установах;
- допомога, в разі потреби, у закріпленні права власності дитини на житло, майно;
- спільно зі службою у справах дітей встановлення, у разі потреби, соціального статусу дитини;
- допомога в оформленні документів що підтверджують статус дитини в разі потреби.

3. Соціальна робота з дітьми, які скоїли злочин, перебувають під слідством, засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Інформаційні послуги:

- інформування клієнтів про доступність та перелік соціальних послуг центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, спеціалізованої служби; графіки роботи закладів соціального спрямування, освіти, охорони здоров'я, центрів зайнятості, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування;
- інформування клієнтів про ресурси громади (про навчальні заклади, гуртки, спортивні школи, про діяльність молодіжних громадських організацій, турпоходи,

культурні заходи) та допомога в їх використанні;

- забезпечення клієнтів інформаційними матеріалами з юридичних, психологічних, соціальних питань тощо.

Соціально-педагогічні послуги:

- здійснення комплексної оцінки потреб дитини і здатності батьків виконувати батьківські обов'язки та позитивно впливати на дитину;
- робота з найближчим оточенням дитини (сім'я, родичі, друзі) для виявлення позитивних ресурсів та залучення їх до реабілітаційного процесу;
- проведення сімейних групових нарад, мережових зустрічей із метою вироблення спільного плану дотримання та виконання судового припису;
- консультування батьків з питань корекції поведінки дитини;
- сприяння у вирішенні конфліктних ситуацій між клієнтом та особами, проти яких клієнт скоїв злочин;
- сприяння застосуванню методик примирення між клієнтом і потерпілим;
- залучення клієнтів до гуртків, спортивних секцій, клубів за інтересів, організація суспільно корисної діяльності клієнта;
- організація заходів для створення соціально-позитивної, з підтримкою, атмосфери довкола клієнта і його сім'ї;
- організація ознайомчих екскурсій до виховних, виправних закладів для клієнтів служби.

Соціально-психологічні послуги:

- надання психологічної підтримки клієнтам та їхнім батькам;
- аналіз соціально-психологічного клімату в сім'ї клієнта;
- проведення тренінгів, інтерактивних занять для клієнтів з метою усвідомлення негативних наслідків протиправної поведінки, розвиток мотивації до змін на краще та саморозвитку, емоційної саморегуляції, життєвого самовизначення;
- проведення індивідуальної та групової корекційної роботи.

Соціально-економічні послуги:

- аналіз стану матеріально-побутового забезпечення клієнта та його сім'ї;
- сприяння, в разі потреби, покращенню житлово-побутових умов клієнта та його сім'ї;
- надання матеріальної, фінансової та гуманітарної допомоги відповідно до потреб клієнта (з різних джерел, не заборонених чинним законодавством);
- інформування клієнтів щодо можливостей продовження навчання та працевлаштування (в індивідуальному порядку, у груповому, на ярмарках вакансій).

Медико-соціальні послуги:

- сприяння, в разі потреби, направленню підлітків, їхніх батьків до реабілітаційних закладів;
- допомога, в разі потреби, у вирішенні питань щодо оздоровлення дітей;
- залучення спеціалістів, відповідно до потреб, для надання медико-соціальних послуг.

Юридичні послуги:

- подання клопотань до відповідних органів щодо перегляду ухвали суду, її тривалості та змісту;
- представлення та відстоювання інтересів клієнта, захист прав клієнта та його сім'ї у відповідних органах виконавчої влади та місцевого самоврядування, судах, інших організаціях, закладах та установах;
- інформування клієнта про можливості дострокового виконання ухвали суду (зняття судимості) та правові наслідки невиконання умов дострокового звільнення;
- допомога, в разі потреби, в отриманні юридичних консультацій з питань чинного законодавства;
- сприяння, в разі потреби, в оформленні документів для отримання державних соціальних допомог та виплат, субсидій тощо;
- допомога, в разі потреби, в закріпленні права власності дитини на житло, майно.

4. Соціальний супровід неповнолітніх та молоді, які перебувають або перебували у школах, училищах соціальної реабілітації, виховних та виправних колоніях, повернулися з місць позбавлення волі.

Інформаційні послуги:

- інформування вихованців, направлених із даної території до виховних та виправних закладів та установ, про послуги, які вони зможуть отримати в центрах СССДМ; у закладах соціального спрямування, освіти, охорони здоров'я, центрах зайнятості, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування після їх повернення;
- інформування про вплив та наслідки вживання тютюну, алкоголю, токсичних та наркотичних речовин, запобігання зараженню венеричними хворобами, засоби контрацепції, способи інфікування ВІЛ та засоби його уникнення;
- розповсюдження серед вихованців буклетів, листівок, пам'яток профілактичного (пропаганда здорового способу життя) та інформаційного змісту (адреси й телефони закладів, необхідних після звільнення).

Соціально-педагогічні послуги:

- консультування батьків, родичів дитини під час її перебування у виховних або виправних закладах з метою підтримки позитивних контактів із дитиною, підготовки батьків та найближчого оточення до її повернення;
- залучення клієнтів до оцінки власних потреб і складання індивідуальних планів реінтеграції в сім'ю, громаду;
- допомога у відновленні та зміцненні стосунків із сім'єю, найближчим оточенням, громадою, до якої повертається неповнолітній, молода людина після звільнення;
- сприяння участі клієнта в соціально корисній діяльності;
- проведення сімейних групових нарад, мережеских зустрічей з метою розробки плану адаптації клієнта до нових умов життя після повернення з виправних, виховних закладів;
- проведення практичних занять, тренінгів щодо розвитку практично-побутових навичок, навичок самообслу-

говування, ведення домашнього господарства, спілкування з сусідами, організації власного змістовного дозвілля;

- проведення індивідуальних бесід, залучення до тренінгів із метою подолання алкогольної, наркотичної залежності тощо;
- сприяння діяльності груп самопідтримки клієнтів;
- проведення бесід із найближчим оточенням, сусідами щодо формування неупередженого, з підтримкою, ставлення до клієнта.

Соціально-психологічні послуги:

- запобігання конфліктам та врегулювання їх між членами сім'ї після повернення дитини із закладу;
- надання психологічних консультацій, здійснення корекції поведінки клієнтів;
- залучення, в разі потреби, фахівців для проведення психологічної діагностики, сімейної психотерапії.

Соціально-економічні послуги:

- вивчення матеріально-побутових умов проживання сім'ї, виявлення наявності відповідних умов для клієнта, що повертається;
- надання консультацій щодо здобуття, продовження освіти, працевлаштування;
- сприяння, в разі потреби, наданню гуманітарної та матеріальної допомоги;
- сприяння, в разі потреби, влаштуванню у соціальний гуртожиток, виділенню місця для проживання тощо.

Медико-соціальні послуги:

- допомога у постановці на медичний облік за місцем проживання;
- сприяння влаштуванню до медико-реабілітаційних закладів;
- сприяння в отриманні медичних послуг, у проходженні обстеження та лікування;
- сприяння в отриманні клієнтами послуг відновних, реабілітаційних програм та програм підтримки.

Юридичні послуги:

- індивідуальне консультування клієнтів щодо їхніх прав;
- допомога в отриманні юридичних консультацій з питань чинного законодавства;
- сприяння в отриманні паспорта, реєстрації за місцем проживання, в оформленні або відновленні документів про освіту;
- сприяння в оформленні документів для отримання державних соціальних допомог та виплат, субсидій тощо;
- представлення та відстоювання інтересів клієнта, захист прав клієнта і його сім'ї у відповідних органах виконавчої влади та місцевого самоврядування, інших організаціях та установах;
- спільно з службою у справах дітей встановлення, у разі потреби, соціального статусу дитини, закріпленні права власності на житло, майно тощо.

Додатки 2–3

Інструкція для роботи зі справою сім'ї (клієнта)

Процес соціальної роботи з сім'єю відбувається у логічній послідовності дій, зафіксованих у спеціально розробленому пакеті документів «Справа сім'ї (клієнта)». Дані документи створені на основі практичного досвіду соціальних працівників, які здійснювали соціальний супровід сімей із дітьми, відображають певну послідовність дій і містять такі складові:

- форма № 1 – «Форма звернення/направлення та збору первинної інформації»;
- форма № 2 – «Форма початкової оцінки потреб дитини та сім'ї»;
- форма № 2-А – «Картка початкової оцінки випадку відмови або загрози відмови від новонародженої дитини»;
- форма № 3 – «Картка контактів соціального працівника з клієнтом та його соціальним оточенням»;
- форма № 4 – «Акт обстеження житлово-побутових умов»;
- форма № 5 – «Договір про взяття сім'ї під соціальний супровід/надання соціальних послуг»;
- форма № 6 – «Форма комплексної оцінки потреб дитини та сім'ї»;
- форма № 7 – «План спільних дій»;
- форма № 8 – «Картка обліку матеріальної допомоги»;
- форма № 9 – «Висновок соціального працівника щодо результатів супроводу та надання соціальних послуг»;
- форма № 10 – «Рекомендації соціального працівника щодо подальших дій сім'ї (клієнта) після закриття справи».

Всі контакти із сім'єю та з соціальним оточенням сім'ї (через листи, телефонні дзвінки, індивідуальні бесіди, інше) мають

бути обов'язково зафіксовані та внесені до «Справи сім'ї (клієнта)». Також обов'язково мають бути протоколи командних зустрічей, на яких розглядалися питання сім'ї. Всі записи мають бути достовірними, чіткими й розбірливими. Це потрібно для того, щоб за відсутності соціального працівника, який безпосередньо працює із клієнтом, інший соціальний працівник або керівник служби, за необхідності чи на випадок нагальної потреби, могли отримати інформацію про сім'ю.

До уваги соціальних працівників!

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України соціальний працівник має пам'ятати, що інформація, яка міститься у «Справі», є конфіденційною. До «Справи» мають доступ: клієнт/и, щодо якого/яких ведеться соціальна робота, соціальний працівник, який надає соціальні послуги, та прямі керівники соціального працівника. Розголосити дану інформацію соціальний працівник має право тільки за обставин, коли від цього залежить захист життєвих інтересів дитини чи інших членів сім'ї.

Форма №1. «Форма звернення/направлення та збору первинної інформації» має меті: зафіксувати основну (первинну) інформацію про дитину і сім'ю та відповідь ЦСССДМ на звернення/направлення.

Зазначена форма містить важливу інформацію про дитину, а саме: місце її проживання, склад сім'ї, стислий опис основної проблеми; організації/особи, залучені до роботи з дитиною і сім'єю.

Дана форма заповнюється черговим соціальним працівником ЦСССДМ та передається менеджеру (начальнику відділу) відповідної служби для ухвалення рішення щодо подальшої роботи з клієнтом. Якщо звернення чи направлення стосується випадку загрози відмови матері (батьків) від майбутньої чи народженої дитини, соціальний працівник розпочинає роботу з випадком із **Форми № 2-А**, а потім, залежно від ситуації, використовує інші форми карток.

Форма № 2. «Форма початкової оцінки потреб дитини та її сім'ї»

У формі початкової оцінки відображається продовження процесу систематичного збору інформації, який розпочато на етапі звернення/направлення та збору первинної інформації, а також аналіз отриманих даних. Метою початкової оцінки є ухвалення рішення стосовно того, чи дитина, сім'я насправді потребують допомоги, соціального супроводу та які саме послуги найбільшою мірою відповідатимуть потребам певного клієнта, а також розглядається питання необхідності проведення комплексної оцінки потреб дитини та сім'ї.

Форма №3. «Картка контактів соціального працівника з клієнтом та його соціальним оточенням»

Вже починаючи з етапу налагодження стосунків із клієнтом, а також усього періоду соціальної роботи з ним, соціальний працівник веде записи своїх дій стосовно клієнта та його соціального оточення, де фіксується: коли і з ким контактував соціальний працівник, короткий зміст розмови та досягнутих домовленостей.

Форма № 4. «Акт обстеження житлово-побутових умов»

Важливим документом у роботі з сім'єю та джерелом інформації про житлово-побутові умови сім'ї є «Акт обстеження житлово-побутових умов», де фіксується інформація про кожного із членів сім'ї та про тих осіб, які проживають разом із сім'єю або зареєстровані як такі, що проживають, дається характеристика житлово-побутових умов проживання сім'ї, особлива увага приділяється оцінці умов проживання дитини (дітей), відповідності цих умов нормам та потребам дитини, та її (їхній) безпеці, а також з'ясовуються основні проблеми, що впливають на стан сім'ї, позитивні зв'язки та ресурси сім'ї.

Акт обстеження житлово-побутових умов заповнюється комісією, визначеною дорадчим органом чи службою у справах дітей. До складу комісії входить представник ЦСССДМ – ди-

ректор чи начальник відділу (не рекомендується залучати до складу комісії соціального працівника, який веде випадок).

Форма № 5. «Договір про взяття сім'ї під соціальний супровід/надання соціальних послуг»

Вже під час первинної оцінки потреб соціальний працівник обговорює з клієнтом необхідність укладання договору про надання соціальних послуг, узгоджує мету, завдання та необхідність тих чи інших дій.

Цей документ укладається у двох примірниках, один із яких зберігається у клієнта, другий – у «Справі сім'ї (клієнта)», і підписується клієнтом, соціальним працівником, який із ним працює, та директором (менеджером служби) ЦСССДМ. Такий підхід забезпечує прозорість стосунків та стимулює відповідальність кожної зі сторін. Ця форма є лише зразком. Укладаючи договір, соціальний працівник спільно з клієнтом обговорює умови подальшої співпраці, права та обов'язки сторін, які дадуть можливість досягнути змін на краще, подолати складні життєві обставини.

Договір із клієнтом укладається на певний період часу, за який планується завершити соціальний супровід і досягти позитивних змін, по закінченні терміну дії договору справа переглядається і, при потребі, укладається новий договір.

Форма № 6. «Форма комплексної оцінки потреб дитини та сім'ї»

В основі комплексної оцінки потреб дитини та сім'ї лежить трикутник потреб дитини, а самі форми розроблені відповідно до її вікових особливостей, вони містять механізм проведення обстеження. Таким чином існує 5 форм оцінки за віковими групами (0–2р.; 3–4 р.; 5–8 р.; 9–14 р.; 15–18 р.). Зразки форм не наведені в даному посібнику, але основні принципи оцінювання описані в розділі 2.2.

Комплексна оцінка допомагає оцінити потреби дитини, здат-

ність батьків їх задовольняти, самостійно справитися з наявними проблемами.

За допомогою комплексної оцінки соціальний працівник може виявити сильні та слабкі сторони клієнта і його оточення, визначити найбільш значущих людей серед оточення, які можуть допомогти сім'ї, визначити ризики та їхні джерела, допомогти батькам усвідомити потреби дитини, а головне – залучити батьків як партнерів до процесу оцінки та реалізації плану соціального супроводу.

Форми комплексної оцінки допоможуть соціальним працівникам провести основне обстеження потреб клієнта способом, який дозволяє вести систематичний збір інформації, а також спрощує аналіз і планування найкращих дій в інтересах дитини.

У формі містяться поради, які необхідно взяти до уваги під час проведення оцінки; вказано, де корисно було б застосовувати відповідні анкети чи шкали.

Форму комплексної оцінки можна заповнити кількома способами. Наприклад, соціальний працівник може обговорити з дитиною, сім'єю різні питання, передбачені у підрозділах форми комплексної оцінки, а потім показати сім'ї вже заповнену форму. Або ж, після проведення попередньої роз'яснювальної роботи з батьками, соціальний працівник може заповнювати форму разом із батьками/опікунами дитини.

Проведення комплексної оцінки завжди має відбуватися таким чином, щоб допомогти батькам/опікунам, дітям та іншим членам сім'ї взяти активну участь у її процедурі. У формах виділяється місце, де батьки/опікуни і діти підліткового віку могли б висловити власну думку щодо питань, які досліджуються, та здійснення оцінки загалом.

У разі недоречності заповнення окремих підрозділів форми у розділі підсумків соціальний працівник вказує причину браку відповідної інформації.

У своїх записах під час заповнення форми соціальний працівник має робити акцент, яка саме допомога і підтримка потрібна дитині й сім'ї, і які організації найкращим чином нададуть цю допомогу. Для цього, можливо, необхідно буде провести детальніше дослідження окремих аспектів розвитку дитини застосувавши допоміжні анкети і шкали, а в разі потреби залучити для додаткових обстежень відповідних спеціалістів. Тобто передбачається, що інші зацікавлені організації також будуть залучені до процесу комплексної оцінки. Проте варто нагадати, що перед тим, як контактувати з іншими організаціями, слід отримати дозвіл батьків, за винятком випадків, коли дитині загрожує небезпека. Водночас потрібно отримати дозвіл від організацій, щоб мати змогу ділитися їхньою інформацією з сім'єю.

Зібрана інформація використовується для вивчення потреб клієнта, визначення цілей і складання планів щодо подальших дій у кожному окремому випадку.

Таким чином, із дитиною, сім'єю у ході комплексної оцінки можуть працювати декілька організацій, закладів, фахівців. Однак відповідальність за проведення комплексної оцінки та заповнення її форми покладено на соціального працівника.

Форма № 7. «План спільних дій»

Спільне планування з клієнтом дій у наданні соціальних послуг є одним із основних принципів у соціальній роботі.

План складається на основі проблем та потреб, виявлених у ході проведення комплексної оцінки потреб дитини та сім'ї після підписання Договору про надання соціальних послуг. Всі заплановані дії/соціальні послуги мають бути: здійсненними, зрозумілими, чіткими, відповідати можливостям клієнта та його потребам, а також написані зрозумілою для нього мовою. Слід також враховувати вплив соціального оточення клієнта та чітко визначати дії для кожної зі сторін (і соціального працівника, який надає чи забезпечує надання соціальних послуг, і клієнта, його позитивного оточення). Крім соціального працівника та клієнта до складання плану можуть

бути залучені й представники інших установ та організацій, які можуть надати послуги клієнту для забезпечення тих чи інших потреб дитини, сім'ї. Обов'язково потрібно вказувати також термін їх виконання та очікуваний результат.

Форма № 8. «Картка обліку матеріальної допомоги»

У більшості випадків для розв'язання соціальних проблем сім'я потребує певної матеріальної, фінансової чи гуманітарної допомоги. Соціальний працівник спільно з клієнтом визначають, на вирішення якої саме проблеми слід сконцентрувати увагу і які ресурси для цього потрібні. Соціальний працівник обговорює ці пропозиції на командній зустрічі та визначає вид, розмір, джерела допомоги (надавачем може бути як ЦСССДМ, так і інші суб'єкти соціальної роботи з сім'ями). Усі види наданої допомоги (фінансової, матеріальної, гуманітарної), незалежно від джерела, фіксуються у формі № 8.

До уваги соціальних працівників!

При наданні фінансової допомоги ЦСССДМ обов'язково мають бути такі документи:

- заява клієнта на фінансову допомогу;
- відповідні підтверджувальні документи, які вказують на необхідність її отримання;
- протокол командної зустрічі, на якій розглядалося дане питання;
- наказ директора центру про надання фінансової допомоги;
- акт прийому-передачі коштів чи матеріальних цінностей;
- підтверджувальні документи про цільове використання коштів.

Форма № 9. «Висновок соціального працівника щодо результатів справи»

Якщо обов'язки соціального працівника, передбачені Договором, виконані і клієнт, його сім'я подолали складні життєві обставини, починається етап підготовки сім'ї (клієнта) до завершення роботи.

Питання про завершення стосунків із сім'єю обговорюється на командній зустрічі, де й ухвалюється рішення щодо припинення стосунків із родиною чи про необхідність їх продовження.

Соціальний працівник спільно з сім'єю та іншими суб'єктами соціального супроводу переглядають план супроводу, відзначають позитивні зміни і формують рекомендації щодо подальших дій для сім'ї.

До уваги соціальних працівників!

Справа сім'ї (клієнта) може завершуватися формою № 9, і передати її копію сім'ї, але при потребі соціальний працівник може використати форму № 10, призначену спеціально для сім'ї, і деталізувати рекомендації щодо її подальших дій. У формі № 10 вказується, для кого саме з членів сім'ї призначена та чи інша рекомендація, при цьому деякі з них можуть стосуватися не лише дорослих, але й дітей.

Форма рекомендацій (№10) повторює структуру трикутника потреб, але це не означає, що на кожну з потреб, і здатностей батьків, факторів сім'ї та середовища мають бути рекомендації. Соціальний працівник виписує лише ті з них, які є актуальними для сім'ї. Важливим аспектом рекомендацій є відзначення позитивних змін та досягнень сім'ї. Визначення та підкреслення цих змін може стати надійним стимулом для сім'ї розвиватися в подальшому.

Форма звернення/направлення та збору первинної інформації

Номер звернення/направлення _____
 Дата отримання звернення/направлення _____
 Чи один із батьків/опікунів знає про звернення/направлення
 Так Ні
 Повторне звернення/направлення

Форма звернення/направлення (усна, письмова, телефонний дзвінок, ін.) _____
 Звідки надійшло звернення/направлення:
 Самозвернення Родичі Сусіди Анонімно
 Міліція Суд Підрозділи органів виконавчої влади: охорони здоров'я освіти у справах сім'ї та молоді праці та соціального захисту служба у справах дітей соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді інше _____
 Адреса організації, що направила _____

 Тел. _____

Особисті дані про дитину/молоду людину¹
 Прізвище _____ Ім'я _____
 Дата народження _____ Стать _____
 Статус (якщо такий встановлено)² _____

 Адреса _____ Тел. _____
 Адреса проживання, якщо відрізняється від вищезазначеної
 _____ Тел. _____

¹ Відповідно до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» № 2342 від 13.01.2005 р. особи із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, - особи віком від 18 до 23 років, у яких у віці до 18 років померли або загинули батьки, та особи, які були віднесені до дітей, позбавлених батьківського піклування.

² Дитина-сирота чи дитина, позбавлена батьківського піклування; дитина-інвалід; постраждалий/ла від аварії на Чорнобильській АС

Зміст, причина звернення/направлення

Батьки/опікуни дитини/молодої людини, що проживають із нею за однією адресою

П.І.П/б.	Родинні зв'язки з дитиною	Права батьків
_____	_____	Так ☐ Ні ☐
_____	_____	Так ☐ Ні ☐

Інші особи, з якими проживає дитина (охоплюючи й не членів сім'ї)

П.І.П/б.	Дата народження	Родинні зв'язки з дитиною	Статус ³ (якщо такий встан.)
_____	_____	_____	_____
_____	_____	_____	_____
_____	_____	_____	_____

Члени сім'ї, які не живуть разом із дитиною

П.І.П/б	_____	П.І.П/б.	_____
Родинні зв'язки з дитиною	_____	Родинні зв'язки з дитиною	_____
Адреса	_____	Адреса	_____
Тел.	_____	Тел.	_____

Родичі та інші особи, які відіграють важливу роль в житті дитини, але не проживають з нею разом

П.І.П/б.	Родинні зв'язки з дитиною	Адреса
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

³ Стосовно дорослих: учасник бойових дій; ветеран ВВ; інвалід I–IV групи; пенсіонер; постраждалий/а від аварії на Чорнобильській АС; державний службовець; статус, отриманий за особливі заслуги (вчені звання, чемпіони Олімпійських ігор та ін.).

Інші справи ЦСССДМ, пов'язані з дитиною/молодою людиною

Номер справи _____

Служба, особа яка веде/веде справу _____

Стосовно кого заведено _____

Номер справи _____

Служба, особа яка веде/веде справу _____

Стосовно кого заведено _____

Організації/особи, які працюють із дитиною/сім'єю на момент звернення/направлення

Педіатр/сімейний лікар/дільничний терапевт Тел. _____

Медсестра у школі/дитячому садку Тел. _____

Психолог/соціальний педагог Тел. _____

Класний керівник/вихователь Тел. _____

Працівник кримінальної міліції у справах неповнолітніх Тел. _____

Дільничний інспектор Тел. _____

Працівник служби у справах дітей Тел. _____

Працівник відділу у справах сім'ї та молоді Тел. _____

Інші _____ Тел. _____

_____ Тел. _____

Додаткова інформація, отримана на етапі звернення/направлення

Наступні дії:

Надання інформації і поради

Направлення до іншої організації (зазначте, до якої саме)

Початкова оцінка _____

Інші дії _____

Спеціаліст, який прийняв звернення/направлення _____

Підпис _____

П.І.П/б. менеджера/начальника відділу _____

Дата _____ Підпис _____

Форма № 2

Форма початкової оцінки потреб дитини та сім'ї

Примітки: якщо заздалегідь відомо, що є необхідність у проведенні комплексної оцінки, соціальні працівники мають визначити доцільність заповнення всіх розділів даної форми.

Номер звернення _____

Дата отримання звернення _____

Прізвище, ім'я дитини/молодої людини _____

Стать чол. жін. Дата народження _____

Статус (якщо такий встановлено) _____

Адреса _____

Номер телефону _____

Дата початку оцінки

Практична примітка: переконайтеся, що це звернення/направлення підкріплене до попередніх звернень/направлень

Дата завершення оцінки

Примітки: дана інформація заповнюється, якщо її немає у формі звернення.

Батьки/опікуни дитини/молодої людини, що проживають із нею за однією адресою

П.І.П/б.	Родинні зв'язки з дитиною	Права батьків
_____	_____	Так ☐ Ні ☐
_____	_____	Так ☐ Ні ☐

Інші особи, з якими проживає дитина (охоплюючи й не членів сім'ї)

П.І.П/б.	Дата народження	Родинні зв'язки з дитиною	Статус (якщо такий встан.)
_____	_____	_____	_____
_____	_____	_____	_____
_____	_____	_____	_____
_____	_____	_____	_____

Члени сім'ї, які не живуть разом із дитиною

П.І.П/б	_____	П.І.П/б.	_____
Родинні зв'язки з дитиною	_____	Родинні зв'язки з дитиною	_____
Адреса	_____	Адреса	_____
Тел.	_____	Тел.	_____

Родичі та інші особи, які відіграють важливу роль в житті дитини, але не проживають з нею разом

П.І.П/б.	Родинні зв'язки з дитиною	Адреса
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

Організації/особи, які працюють із дитиною/сім'єю на момент звернення/направлення

Педіатр	☐ Тел. _____
Медсестра у школі/дитячому садку	☐ Тел. _____
Психолог/соціальний педагог	☐ Тел. _____
Класний керівник/вихователь	☐ Тел. _____
Працівник кримінальної міліції у справах неповнолітніх/дільничний	☐ Тел. _____
Працівник служби у справах дітей	☐ Тел. _____
Інші _____	☐ Тел. _____
_____	☐ Тел. _____

Причини проведення початкової оцінки (узагальнена інформація на підставі даних із форми звернення/подання)

Потреби дитини/молодої людини під час розвитку

Будь ласка, надайте інформацію із врахуванням сильних сторін та труднощів у розвитку й вихованні дитини/молодої людини.

Здоров'я

Освіта

Додатки 2–3

Емоційний розвиток і поведінка, самообслуговування

Самоусвідомлення і соціальна презентація

Сімейні та соціальні стосунки

Здатність батьків/опікунів належним чином реагувати на потреби дитини/молодої людини

Будь ласка, зазначте як сильні сторони, так і труднощі/проблеми

Елементарний догляд

Гарантія безпеки

Емоційне тепло

Стимулювання

Життєві орієнтири та обмеження

Стабільність

Проблеми, які негативно впливають на здатність батьків/опікунів належним чином реагувати на потреби дитини/молодої людини

Зазначте необхідне: хронічні захворювання , психічна хвороба , зловживання алкоголем , зловживання наркотичними речовинами , насильство в сім'ї , насильство щодо дитини , інвалідність , брак базової освіти , інше .

Уточнення чи доповнення інформації:

Фактори сім'ї та середовища, які впливають на дитину і сім'ю

Історія сім'ї та її функціонування

Родичі, ресурси громади, соціальна інтеграція сім'ї

Підсумок. Зробіть підсумок щодо потреб у розвитку дитини; здатності батьків/опікунів належним чином реагувати на потреби дитини; фактори сім'ї та середовища, які негативно впливають на дитину/сім'ю.

Негайні дії

Негайні дії з метою захисту дитини

Дата _____

Які саме _____

Послуги, надані у ході початкової оцінки
(в т.ч. направлення до інших організацій)

№ п/п	Зміст послуги	Дата	Відповідальний, залучені особи/ організації

Наступні дії

Завершення роботи

Ініціювання комплексної оцінки⁴

Підпис спеціаліста, який здійснив початкову оцінку _____

Дата _____

Підпис менеджера/керівника підрозділу _____

Дата _____

Коментарі батьків/опікунів

Я ознайомлений/а зі змістом форми початкової оцінки

Я отримав/ла копію початкової оцінки

Так Ні

Підпис одного з батьків/опікунів _____

Дата _____

⁴ Комплексна оцінка має починатися відразу (на наступний робочий день) після завершення початкової оцінки

Форма № 2-А
Інформація конфіденційна

Картка початкової оцінки випадку відмови або загрози відмови матері від новонародженої дитини

«___» _____ 20__ року

1. Клієнт: _____

(прізвище, ім'я, по батькові)

домашня адреса _____

—
дата, місяць, рік народження _____

2. Джерело інформації (звідки і коли надійшло звернення)

3. Перша зустріч із персоналом пологового будинку
(жіночої консультації)

_____ (дата зустрічі)

_____ (назва та адреса медичного закладу)

_____ (ПІБ контактної особи)

4. З'ясування:

наявність документів та речей:

матері _____

_____ дитини _____

Коли матір повідомила про свій намір відмовитися від дитини:

- на ранньому періоді вагітності;
- на пізньому періоді;
- перед пологами;
- після пологів

Форма повідомлення про відмову:

усна; письмова;

Форма відмови від дитини:

повна; тимчасова

Причини відмови:

- неготовність виховувати через юність;
- невлаштованість у житті;
- брак житла/матеріальні проблеми;
- батьки, родина проти;
- дитина (двійня, трійня) неочікувана;
- самотня мати;
- зґвалтування;
- фізична неспроможність;
- душевні розлади;
- ВІЛ-інфекція, СНІД;
- інше

Чи були повідомлені родичі (чоловік) про народження дитини: так; ні ;

Стан здоров'я матері :

до пологів _____

після пологів _____

Стан здоров'я дитини (дітей): _____

Дата пологів: _____

На коли планується виписка матері з пологового будинку

Коли буде виписана дитина/діти _____

Як максимально довго матір та дитина можуть перебувати в пологовому будинку (лікарні): _____

Результати спілкування медичного персоналу з матір'ю

Реакція матері на заохочення її до контакту з дитиною, у тому числі через грудне вигодовування – мотивуючи тим, що це необхідно для дитини _____

Чи дала мати ім'я своїй дитині _____

Соціальний працівник _____ Лікар _____
(прізвище, ініціали) (прізвище, ініціали)

5. Перша зустріч соціального працівника з матір'ю, яка висловила бажання відмовитися від дитини:

Історія матері _____

Батько дитини _____

Чи одружена з батьком дитини _____

Місце проживання батька (якщо інше, ніж у матері) _____

Місце реєстрації матері _____

Наявність житла (будинок, квартира, власне, орендоване)

Соціальна сітка:

Родичі _____

Оточення _____

Особа, найважливіша в житті матері _____

Чи є підтримка матері з боку сім'ї, родини (від кого саме) _____

Чи працювала матір до пологів (місце роботи, спеціальність) _____

Звідки може бути надана підтримка _____

Невідкладні потреби матері та дитини _____

Реакція матері на повідомлення про наслідки відмови для неї та її дитини _____

6. Повторна зустріч із персоналом пологового будинку (жіночої консультації) для вироблення стратегії подальших дій:

Прізвище, ім'я, по батькові	Короткий зміст домовленостей	Примітка

Соціальний працівник _____ Лікар _____
 (прізвище, ініціали) (прізвище, ініціали)

7. Зустріч із членами родини:

Дата	З ким велася розмова	Короткий зміст розмови	Результати спілкування (підтримка, допомога, як варіант – віддати під опіку)

7а) Зустріч із батьком дитини:

Дата	Короткий зміст розмови	Результати спілкування

7б) Зустріч з оточенням матері:

Дата	Короткий зміст розмови	Результати спілкування

8. Збір інформації від інших служб (чи відома матір іншим службам, установам; чи притягувалась до адміністративної або кримінальної відповідальності, асоціальна поведінка; чи була жертвою насильства; чи мала дітей тощо):

9. Висновки вирішення проблеми:

Первинна оцінка ситуації _____

Ризики, які існують для дитини _____

Ризики, які існують для матері _____

10. Напрямки подальшої роботи з метою забезпечення права дитини виховуватися в сім'ї:

- залишити дитину з матір'ю;
- влаштувати матір із дитиною до соціального центру матері і дитини;
- залишити дитину з батьком;
- влаштувати під опіку, піклування до родичів;
- усиновлення;
- влаштувати у прийомну сім'ю;
- тимчасово розмістити у спеціальному закладі;
- інше: _____

Висновки щодо потреби у здійсненні подальшої комплексної оцінки і супроводу матері та дитини: _____

(послідовність дій має бути вибудована залежно від потреб дитини та забезпечення її догляду і розвитку)

«___» _____ Соціальний працівник _____
(прізвище, ініціали)

Форма № 3
Інформація конфіденційна

Служба _____
центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

Картка контактів соціального працівника з клієнтом та його соціальним оточенням

№ п/п	Дата	П.І.Б. контактної особи (посада/родинний зв'язок)	Короткий зміст розмови та домовленостей	Соціальний працівник	Рекомендації керівника Служби

Форма № 4
Інформація конфіденційна

Акт обстеження житлово-побутових умов

« ____ » _____ 200_ р.
сім'ї / дитини _____ яка проживає за адресою:

_____ Тел. _____

Складено комісією у складі:

Голова комісії _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

_____ (де і ким працює)

Члени комісії:

1. _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

_____ (де і ким працює)

2. _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

_____ (де і ким працює)

Сім'я проживає в _____
(власному, найманому будинку, у батьків, родичів, гуртожитку, друзів, інше вказати)

Власник житла _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

Скільки зареєстровано в будинку осіб _____,
фактично проживає _____

Чи зареєстрована (прописана) сім'я за даною адресою проживання, якщо ні, вкажіть адресу реєстрації (прописки) _____

Загальна житлова площа _____ кв.м,
Кількість кімнат _____

Наявність удитинивласної кімнати _____
Наявність облаштованого місця для підготовки уроків _____

Наявність облаштованого місця для гри та відпочинку дитини _____

Характеристика житлово-побутових умов

№ п/п	Характеристика умов	Так	Ні
1.	Запах (напр., застарілий сигаретний дим, зіпсутої їжі)		

Додатки 2-3

2.	Підлога на кухні брудна, вкрита крихтами, залишками їжі тощо		
3.	Підлога в будь-якій іншій кімнаті вкрита крихтами, залишками їжі тощо		
4.	Поганий загальний вигляд помешкання (напр., брудні шпалери, розбиті вікна тощо)		
5.	Раковина на кухні, робочі поверхні чи дверцята буфету давно не миті		
6.	Давно не витирався пил з інших поверхонь у приміщенні		
7.	Обладнання для приготування їжі, ножі/вилки/ложки, посуд брудні і їх не миють, доки не виникає необхідність їх знову використовувати		
8.	Туалет, ванна і умивальник дуже брудні		
9.	Меблі, оббивка брудні		
10.	Сад чи подвір'я не доглянуті, засмічені		

Додаткові факти, помічені під час обстеження житлово-побутових умов

Світло _____ заборгованість з оплати _____ розмір _____ грн.
(наявність)

Опалення _____ Заборгованість з оплати _____ розмір _____ грн.
(пічне, індивідуальне, централізоване)

Газ _____ Заборгованість з оплати _____ розмір _____ грн.
(балонний, централізоване постачання)

Вода _____ Заборгованість з оплати _____ розмір _____ грн.
(індивідуальне водопостачання, централізоване водопостачання)

Підсобне господарство _____

Земельна ділянка _____

(прізвище, ім'я, по батькові власника)

Розмір _____, наявність документів на приватизацію земельної ділянки

_____ (якщо оформлені, вказати дату видачі державного акту)

Земельний пай _____ розмір

_____ (прізвище, ім'я, по батькові власника земельного паю)

Інше спільне майно _____

Висновок комісії

Примітка:

1. Детальна інформація про членів сім'ї, які проживають і не проживають разом із дитиною, подається у формі початкової оцінки чи у формі звернення/подання

2. У висновку комісії слід обов'язково зазначити безпечність для дитини місця проживання, облаштування помешкання, сприятливість житлово-побутових умов вихованню і розвитку дитини, можливість (неможливість) влаштування дитини (дітей) на житлову площу кандидатів у прийомні батьки та ін.

«_____» _____ р.

Голова комісії _____ підпис

Члени комісії _____ підпис

_____ підпис

З актом обстеження ознайомлений/а: _____

Форма № 5
Інформація конфіденційна

Договір про взяття сім'ї під соціальний супровід/ надання соціальних послуг

П.І.Б. (батька/опікуна/піклувальника)

П.І.Б. (матері/опікуна/піклувальника)

П.І.П. (дитини)

П.І.П. (дитини)

(далі Сім'я) та _____ центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі Центр) уклали цей Договір про те, що соціальний працівник Центру _____

здійснюватиме соціальний супровід Сім'ї з метою _____

_____, а Сім'я отримуватиме послуги соціального працівника Центру і виконуватиме його рекомендації в ході соціального супроводу.

Предмет договору

1. Сторони зобов'язуються спільно діяти в інтересах дітей Сім'ї, захищаючи їхні права та забезпечуючи їхні потреби.

Права сторін

2. Сім'я має право на:

2.1. Збереження таємниці інформації, яку вона надає Центру в ході соціального супроводу.

2.2. Отримання соціальних послуг Центру визначених відповідно до потреб дитини/дітей та задокументованих у плані

соціального супроводу.

2.3. Отримання інформації, якою володіє Центр стосовно Сім'ї.

2.4. Ознайомлення з результатами оцінки потреб дитини/дітей.

2.5. Обговорення і погодження з Центром заходів плану соціального супроводу.

2.6. Обговорення з соціальним працівником Центру та погодження переліку організацій, спеціалістів, які будуть залучені до соціального супроводу.

3. Центр має право:

3.1. Звертатись із запитом до різних установ та організацій про отримання інформації, яка стосується Сім'ї і яка необхідна для здійснення оцінки потреб дитини.

3.2. Отримувати від Сім'ї інформацію необхідну для надання соціальних послуг Сім'ї.

Обов'язки сторін

4. Сім'я зобов'язується:

4.1 Створювати належні умови для розвитку і виховання дітей.

4.2 Вчасно і якісно виконувати всі зобов'язання, зазначені у плані/нах соціального супроводу, складеного/них на основі оцінки потреб дитини/дітей.

4.3 У разі виникнення в Сім'ї додаткових ризиків, несприятливих умов для виховання дітей негайно повідомляти про це соціального працівника.

5. Центр зобов'язується:

5.1 Здійснити оцінку потреб дитини/дітей та здатності батьків їх забезпечувати.

5.2 Скласти спільно з батьками план соціального супроводу.

5.3 Вчасно і якісно виконувати всі зобов'язання, зазначені в плані соціального супроводу.

5.4 Залучати до здійснення соціального супроводу

5.5 Здійснювати координацію дій усіх суб'єктів соціального супроводу.

5.6 Надавати матеріальну допомогу сім'ї відповідно до потреб дітей.

5.7 Дотримуватися вимог законодавства України про захист інтересів дітей та охорону дитинства.

6. Сторони зобов'язуються:

6.1 Взаємоінформувати одна одну з питань, які стосуються інтересів дітей.

6.2 Погоджувати одна з одною свої дії в рамках соціального супроводу.

6.3 Обговорювати результати та досягнення соціального супроводу.

6.4 Переглядати план соціального супроводу, вносити туди зміни та доповнення відповідно до потреб.

7. Дію цього Договору може бути припинено за згодою сторін.

8. Договір укладається у двох примірниках – по одному для кожної зі сторін. Обидва примірники мають однакову юридичну силу.

9. Цей Договір набирає чинності з дня його підписання і діє до _____

Дата орієнтовного закінчення соціального супроводу

Додатки 2-3

Дата укладання договору “ _____ ” _____ р.

Сім'я _____ Підпис _____

_____ Підпис _____

Соціальний працівник _____ Підпис _____

Директор ЦСССДМ _____ Підпис _____

План спільних дій

Дитина: мета і заходи

Потреби дитини під час розвитку	Мета і заходи	Відповідальна особа/ організація	Дата (Мети необхідно досягнути до)	Інформація про досягнуті результати (заповнюється під час перегляду плану)
Здоров'я				
Освіта				
Самоусвідомлення: соціальна презентація				
Стосунки в сім'ї і соціумі				
Емоційний розвиток і поведінка, самообслуговування				

Батьки/опікуни: мета і заходи

Здатність батьків доглядати за дитиною	Мета і заходи	Відповідальна особа/організація	Дата (Мети необхідно досягнути до)	Інформація про досягнуті результати (заповнюється під час перегляду плану)
Елементарний догляд				
Гарантія безпеки				
Емоційне тепло				
Стимулювання				
Життєві орієнтири та обмеження				
Стабільність				

Фактори сім'ї та середовища

Сімейні фактори і фактори середовища	Мета і заходи	Відповідальна особа/організація	Дата (Мета неохідно досягнута до)	Інформація про досягнуті результати (заповнюється під час перегляду плану)
Історія сім'ї та її функціонування				
Родичі				
Житлово-побутові умови				
Зайнятість і доходи				
Соціальна інтеграція сім'ї				
Ресурси громади				

Картка обліку матеріальної допомоги

Служба _____ центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді
Сім'ї/дитині _____
Яка проживає за адресою: _____ тел. _____

№	Дата надання допомоги	Прізвище, ім'я, по-батькові особи, що отримує допомогу	Підстава на отримання матеріальної допомоги (акт обстеження, протокол, наказ)	Вид допомоги (фінансова, матеріальна, гуманітарна)	Розмір допомоги (в грн.)	Підпис отримувача	Підпис соціального працівника

Форма № 9
Інформація конфіденційна

Висновок соціального працівника щодо результатів супроводу та надання соціальних послуг

Дитина: мета і заходи

Потреби дитини під час розвитку	Інформація про досягнуті результати	Рекомендації соціального працівника
Здоров'я		
Освіта		
Самоусвідомлення: соціальна презентація		
Стосунки в сім'ї і соціумі		
Емоційний розвиток і поведінка, самообслуговування		

Батьки/опікуни: цілі і заходи

Здатність батьків доглядати за дитиною	Інформація про досягнуті результати	Рекомендації соціального працівника
Елементарний догляд		
Гарантія безпеки		
Емоційне тепло		
Стимулювання		
Життєві орієнтири та обмеження		
Стабільність		

Фактори сім'ї та середовища: мета і плани

Сімейні фактори і фактори середовища	Інформація про досягнуті результати	Рекомендації соціального працівника
Історія сім'ї та її функціонування		

Додаток 2

Родичі		
Житлово-побутові умови		
Зайнятість і доходи		
Соціальна інтеграція сім'ї		
Ресурси громади		

Висновок соціального працівника щодо закриття/продовження справи:

Висновок членів дорадчого органу щодо закриття/продовження справи:

Форма № 10
Інформація конфіденційна

Рекомендації соціального працівника щодо подальших дій сім'ї (клієнта) після закриття справи

Аналіз позитивних змін _____

Потреби дитини під час розвитку	Рекомендації	Кого із членів сім'ї стосується	Термін виконання
Здоров'я			
Освіта			
Само-усвідомлення: соціальна презентація			
Стосунки в сім'ї і соціумі			
Емоційний розвиток і поведінка, самообслуговування			

Додатки 2–3

Сімейні фактори і фактори середовища	Рекомендації	Кого із членів сім'ї стосується	Термін виконання
Історія сім'ї та її функціонування			
Родичі			
Житло-побутові умови та ведення господарства			
Зайнятість і доходи			
Соціальна інтеграція сім'ї			
Ресурси громади			

Підписи клієнтів

Підписи членів дорадчого органу

Додаток 4

Посадові інструкції та функціональні обов'язки

Додаток 4 А

Орієнтовні функціональні обов'язки керівника (менеджера) спеціалізованих соціальних служб Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

(в рамках Проекту ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей»)

1. Здійснення координації діяльності соціальних працівників спеціалізованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей (надалі – Служб):

- проведення щотижневих робочих нарад із соціальними працівниками для постановки завдань та здійснення контролю за їх виконанням;
- проведення щомісяця супервізійних зустрічей з метою забезпечення професійного зросту працівників Служб та вирішення проблемних питань;
- здійснення аналізу щодо якості надання соціальних послуг клієнтам спеціалізованих соціальних служб;
- забезпечення дотримання норм професійної етики та вимог Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України соціальної роботи.

2. Сприяння поширенню методик соціального супроводу сімей щодо виконання превентивних функцій: здійснення втручання у кризу з метою запобігання розпаду сімей та передачі дітей під державну опіку.

3. Забезпечення тісної співпраці з місцевими органами опіки та піклування, службами та відомствами, до компетенції яких належать питання сімей і дітей (зокрема службою у справах неповнолітніх, опікунською радою, відділами освіти, сім'ї та молоді, охорони здоров'я, соціального забезпечення, кримінальною міліцією у справах неповнолітніх, комунальними службами, центрами зайнятості, РАГС тощо).
4. Представлення інтересів Служб та їхніх клієнтів у відповідних структурних підрозділах органів виконавчої влади місцевого самоврядування, у державних органах, інших організаціях та установах.
5. Участь у міжвідомчих нарадах, зустрічах та засіданнях з метою розгляду справ, що входять до компетенції Служб та їхніх клієнтів (опікунська рада, координаційна рада з питань охорони дитинства, робочі зустрічі представників різних установ).
6. Забезпечення надання комплексної соціальної допомоги клієнта Служб із метою забезпечення права дитини на проживання і виховання в сімейному оточенні та відпрацювання альтернативи у вирішенні проблемних питань в інтересах дітей.
7. Ведення службового листування з питань, покладених на Служби.
8. Здійснення контролю щодо дотримання правил конфіденційності в роботі Служб.
9. Забезпечення підготовки інформаційних матеріалів для ЗМІ щодо діяльності Служб.
10. Забезпечення підготовки фінансових та аналітичних звітів для Представництва благодійної організації «Кожній дитині» в Україні.

Додаток 4 Б

Орієнтовна посадова інструкція соціального працівника спеціалізованої соціальної служби підтримки сім'ї районно- го (міського) центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

(в рамках Проекту ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей»)

1. Загальні положення

1.1. Соціальний працівник спеціалізованої Служби підтримки сім'ї – це штатний працівник районного (міського) центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі – ЦСССДМ), призначається на посаду та звільняється наказом директора.

1.2. Основним завданням соціального працівника спеціалізованої Служби підтримки сім'ї (надалі – Служба) є участь у реалізації державної соціальної політики шляхом здійснення соціальної підтримки дітей, сімей із дітьми та молодих людей, які опинилися у складних життєвих умовах, надання їм адресних комплексних соціальних послуг.

1.3. У своїй діяльності соціальний працівник служби керується Конституцією України, чинним законодавством України стосовно сімей, дітей та молоді, указами та розпорядженнями Президента України, постановами Кабінету міністрів України, іншими нормативно-правовими актами, а також Положенням про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Положенням про спеціалізовану соціальну службу підтримки сім'ї, Договором про створення спеціалізованих соціальних служб, контрактом (договором) і цією посадовою інструкцією.

2. Кваліфікаційні вимоги і необхідний рівень знань соціального працівника служби

2.1. На посаду соціального працівника Служби на конкурсній основі призначається особа, яка здобула гуманітарну вищу освіту і має досвід роботи з дітьми і сім'ями не менше 2 років.

Соціальний працівник повинен знати:

- основи законодавства України щодо державної політики з питань сім'ї, дітей та молоді;
- нормативно-правові акти, що регламентують діяльність соціальних працівників системи Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді;
- посадову інструкцію або функціональні обов'язки, затверджені наказом директора ЦСССДМ;
- структуру, основні функції та повноваження органів виконавчої влади і місцевого самоврядування щодо соціально-правового захисту сімей, дітей та молоді;
- завдання і функції спеціалізованих соціальних служб у структурі ЦСССДМ;
- повноваження установ, організацій та закладів соціального захисту й забезпечення, освіти, культури і дозвілля, спорту, правового захисту тощо, які входять до соціальної інфраструктури району (міста);
- основні види діяльності громадських об'єднань, недержавних і благодійних організацій, які діють на території району (міста).

Соціальний працівник повинен володіти:

- формами і методами соціальної роботи з дітьми, сім'ями та молоддю;
- методиками соціального інспектування, патронажу та супроводу сімей, дітей та молоді, які опинилися у складних життєвих умовах;
- методами діагностики сім'ї, проведення початкової та комплексної оцінки потреб дитини та сім'ї та пошуку шляхів їх задовільнення;

- технікою організації соціального супроводу клієнтів, планування послуг, які сприятимуть усуненню складних життєвих обставин;
- технологіями профілактики та запобігання негативним проявам у поведінці та взаєминах членів сім'ї клієнтів;
- вміннями залучати до роботи з клієнтами спеціалістів різних закладів, установ, організацій з метою якнайшвидшого вирішення ключових проблем сім'ї;
- навичками ефективного спілкування з клієнтами, партнерами, колегами, вмінням працювати в команді.

3. Функціональні обов'язки і права соціального працівника служби

3.1. Соціальний працівник спрямовує свою діяльність на профілактику сімейного неблагополуччя та виявлення сімей із дітьми, які опинилися у життєвій скруті, на роботу з сім'єю та її найближчим оточенням щодо подолання складних життєвих обставин.

Соціальний працівник Служби зобов'язаний:

- дотримуватись Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України;
- надавати соціальні послуги клієнтам Служби та ЦСССДМ, а також іншим причетним організаціям, установам та закладам;
- здійснювати соціальний супровід, інспектування і патронаж сімей, дітей та молоді, які опинилися у складних життєвих умовах;
- відповідно до державних стандартів супроводжувати не більше 15 сімей;
- укладати спільно з клієнтом угоду про здійснення соціального супроводу та надання соціальних послуг;
- надавати послуги соціальному оточенню клієнта з метою подолання ним складних життєвих обставин;
- надавати у межах своєї компетенції консультації клієнтам із питань чинного законодавства, соціального захисту і забезпечення, прав та інтересів сім'ї, дітей та молоді;

- проводити інформаційно-просвітницьку роботу з питань сімейної і молодіжної політики, гендерної рівності, захисту прав дітей;
- проводити сімейні й індивідуальні психологічні консультації;
- представляти інтереси сім'ї, дитини, молодої людини в органах державної влади;
- сприяти у вирішенні питання щодо надання матеріальної допомоги (в разі потреби);
- по завершенні соціального супроводу розробляти рекомендації для сім'ї (клієнта) та його соціального оточення на подальший період;
- сприяти налагодженню роботи груп взаємодопомоги та обміну досвідом між клієнтами, організовувати зустрічі взаємопідтримки клієнтів;
- невідкладно інформувати керівника про складні та надзвичайні ситуації, які виникають у ході роботи;
- виносити питання соціального супроводу клієнтів для розгляду на командних зустрічах;
- вести робочі записи, документацію, готувати звіти і подавати керівникові за формою і в терміни, ним встановлені;
- постійно підвищувати професійний рівень, оволодівати інноваційними формами, методами і технологіями соціальної роботи;
- проходити атестацію і курси підвищення кваліфікації відповідно до чинного законодавства, не менше одного разу на рік проходити професійну супервізію;
- виконувати інші доручення директора ЦССМ, що відповідають основній діяльності.

Соціальний працівник має право:

- визначати пріоритетні завдання щодо роботи з клієнтом, обирати форми та методи роботи і послідовність їх здійснення;
- отримувати від підприємств, закладів, установ та організацій незалежно від їхнього підпорядкування і форми власності інформацію стосовно клієнта і інших питань,

- які стосуються сімей, дітей та молоді;
- співпрацювати з підприємствами, закладами, установами й організаціями, залученими до роботи з клієнтом і/або ведуть справи клієнтів відповідно до своїх повноважень і функцій, та вносити пропозиції і рекомендації;
- вносити керівництву Служби пропозиції щодо удосконалення й оптимізації роботи Служби.
- співпрацювати в межах своєї компетенції зі ЗМІ щодо актуальних проблем соціального захисту сімей, дітей та молоді;

4. Відповідальність соціального працівника служби

4.1. Соціальний працівник Служби несе відповідальність згідно з чинним законодавством за:

- достовірність даних, які він надає керівництву ЦСССДМ та Служби;
- порушення трудової чи виконавської дисципліни, Правил внутрішнього трудового розпорядку;
- порушення конфіденційності інформації;
- невиконання або неналежне виконання покладених на нього обов'язків.
- позитивним змінам в сімейному середовищі, створювати умови для підвищення та відновленню виховного потенціалу батьків;
- запобігання з раннім виявленням, жорстокому поведженню та насильству в сім'ї, торгівлі дітьми, залученню їх до найгірших форм дитячої праці; термінове реагування на них;
- робота з сім'єю та її найближчим оточенням щодо подолання складних життєвих обставин, у тому числі запобігання влаштуванню дитини до закладів інтернатного типу;
- представлення інтересів дітей та сімей з дітьми, які опинилися у складних життєвих умовах.

Додаток 4 В

Орієнтовна інструкція щодо обов'язків чергового соціального працівника центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

(в рамках Проекту ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей»)

1. Загальні положення

1.1 Соціальні працівники районного, міського, сільського, селищного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі – ЦСССДМ) забезпечують чергування у приміщенні центру відповідно до затвердженого графіка.

1.2 Основна мета чергування в ЦСССДМ: прийняття звернень (направлень) від населення, установ та організацій, які стосуються питань, що належать до компетенції роботи ЦСССДМ, документування, реєстрація, аналіз отриманої інформації та своєчасна передача директорові (начальнику відділу, який є менеджером відповідної спеціалізованої служби) для розгляду й ухвалення подальших рішень.

У разі потреби в терміновому реагуванні на звернення, за відсутності керівництва черговий соціальний працівник забезпечує першочергові заходи щодо надання допомоги клієнтові.

Приймаючи звернення (направлення), що не потребує детального розгляду чи не належить до компетенції ЦСССДМ, черговий соціальний працівник зобов'язаний надати клієнту відповідні послуги, проконсультувати стосовно можливих шляхів вирішення порушеного питання та переадресувати звернення (направлення) за належністю.

1.3 Чергування здійснюється впродовж робочих днів відповідно до затвердженого директором ЦСССДМ графіка чергу-

Додаток 4

вань, який не пізніше, ніж за три дні до вказаної у графіку дати, доводиться до відома соціальних працівників.

1.4 Робоче місце чергового соціального працівника має бути обладнане засобами зв'язку (основна телефонна лінія зв'язку ЦСССДМ, комп'ютер, Інтернет) та умовами для прийому відвідувачів. Також на робочому місці мають бути довідкові матеріали щодо змісту діяльності центру, повноважень органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, закладів та установ соціального захисту, правоохоронних органів та їхні адреси й телефони.

1.5 Під час чергування соціальний працівник керується Конституцією України, законами України: "Про звернення громадян", "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю", "Про соціальні послуги", "Про охорону дитинства", "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування", "Про попередження насильства в сім'ї", спільним наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України "Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення" від 16.01.2004 року №5/34/24/11 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 22.01.2004 року за № 99/8698), іншими нормативно-правовими актами, Етичним кодексом спеціалістів із соціальної роботи України та цією інструкцією.

1.6 Питання чергування та дії чергових соціальних працівників аналізуються на внутрішніх нарадах (командних зустрічах) працівників ЦСССДМ.

2. **Обов'язки чергового соціального працівника**

Черговий соціальний працівник зобов'язаний:

2.1 Дотримуватись високих етичних норм.

Приймати по телефону, в письмовій й електронній формі або

Додаток 4

під час особистого прийому звернення (повідомлення) від громадян, установ та організацій.

2.2 Документувати зміст звернення (повідомлення), використовуючи для цього спеціально розроблені форми прийому звернень.

2.3 Реєструвати звернення в журналі обліку заяв, повідомлень і звернень громадян та їх рух.

2.4 Подавати заповнені форми прийому звернень і журнал обліку заяв, повідомлень і звернень громадян директору ЦСССДМ і/або менеджера відповідної служби для розгляду й ухвалення рішень.

2.5 Інформувати негайно директора і/або менеджера відповідної служби ЦСССДМ, службу у справах неповнолітніх, кримінальну міліцію у справах неповнолітніх МВС, інші органи та установи за потребою про звернення (повідомлення) щодо жорстокого поводження з дитиною або реальної загрози його вчинення, про інші факти, що потребують негайного втручання у зв'язку з загрозою для життя та здоров'я клієнта.

2.6 Якщо в заяві, інформації вбачаються ознаки злочину чи загроза його вчинення, про це негайно повідомляються органи внутрішніх справ. Усі ці дії реєструються в журналі обліку заяв, повідомлень і звернень громадян.

2.7 Надавати у межах своєї компетенції консультації, поради, інформацію на прохання заявника, представника інших установ, організацій.

2.8 Залучати для позитивного та оперативного вирішення проблем клієнта спеціалістів ЦСССДМ.

2.9 Звертатися до органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, інших організацій та установ з метою оперативного вирішення або сприяння вирішенню проблем клієнта.

Додаток 4

2.10 Направляти автора звернення (повідомлення) за належністю до відповідних фахівців, спеціалістів й уповноважених осіб інших установ та організацій, по можливості, надаючи при цьому контактну інформацію, у разі, якщо звернення (повідомлення) не належить до компетенції відповідних служб ЦСССДМ.

2.11 Володіти інформацією щодо зайнятості персоналу ЦСССДМ у день чергування та в разі потреби надавати таку інформацію.

2.12 Сприяти обміну необхідною інформацією серед працівників ЦСССДМ.

3. Відповідальність чергового соціального працівника

Черговий соціальний працівник несе відповідальність відповідно до чинного законодавства за:

3.1 Достовірність даних, які він надає керівництву ЦСССДМ та Служби, іншим органам та установам.

3.2 Порухення трудової чи виконавської дисципліни, Правил внутрішнього трудового розпорядку.

3.3 Порухення конфіденційності інформації; невиконання або неналежне виконання покладених на нього/неї обов'язків.

Додаток 4 Г

Орієнтовна посадова інструкція сільського соціального працівника для роботи з сім'ями, дітьми та молоддю

(в рамках проекту Представництва благодійної організації «Кожній дитині» в Україні «Створення соціальних служб підтримки сім'ї в сільській місцевості»)

1. Загальні положення

1.1. Сільський соціальний працівник для роботи з сім'ями, дітьми та молоддю (далі – сільський соціальний працівник) є посадовою особою сільської (селищної) ради, приймається на роботу та звільняється рішенням сільської (селищної) ради за погодженням із районним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та ПБО «Кожній дитині» в Україні.

1.2. Основним завданням сільського соціального працівника є участь у реалізації державної соціальної політики шляхом надання соціальних послуг дітям, молодим особам і сім'ям, зокрема тим, які опинилися в складних життєвих умовах.

1.3. Сільський соціальний працівник безпосередньо підпорядковується виконавчому комітету сільської (селищної) ради та перебуває в організаційно-методичному підпорядкуванні районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та ПБО «Кожній дитині» в Україні.

1.4. У своїй діяльності соціальний працівник служби керується Конституцією України, діючим законодавством України стосовно сімей, дітей та молоді, наказами Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді, рішенням сесії сільської(селищної) ради, Положенням про районний центр соціальних

Додаток 4

служб для сім'ї, дітей та молоді, наказами районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, рішеннями виконкому сільської (селищної) ради, правилами внутрішнього трудового розпорядку та регламентом роботи сільської ради і цією посадовою інструкцією.

1.5. Сільський соціальний працівник добирається на конкурсній основі за участю представників сільської (селищної) ради, районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і Представництва благодійної організації «Кожній дитині» в Україні і призначається на посаду головою сільської (селищної) ради.

2. Кваліфікаційні вимоги і необхідний рівень знань сільського соціального працівника

2.1. На посаду сільського соціального працівника призначається особа, яка проживає в даній територіальній громаді, користується авторитетом та повагою серед мешканців територіальної громади, має вищу (повну чи базову) освіту (магістр, спеціаліст, бакалавр) або післядипломну освіту гуманітарного спрямування, має досвід роботи з дітьми, сім'ями та молоддю.

2.2. Сільський соціальний працівник повинен знати:

- основи законодавства України щодо державної політики з питань сім'ї, дітей та молоді;
- нормативно-розпорядчі акти, що регламентують діяльність соціальних працівників системи Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді;
- структуру, основні функції та повноваження органів виконавчої влади щодо соціально-правового захисту та соціального забезпечення сімей, дітей та молоді;
- завдання і функції центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а також спеціалізованих соціальних служб, що діють у його структурі;
- повноваження посадових осіб і функції закладів, установ, організацій соціального захисту і забезпечення,

навчання, культури і дозвілля, спорту, правового захисту тощо, які входять до соціальної інфраструктури села (селища), району (міста);

- основні види діяльності громадських об'єднань, недержавних і благодійних організацій, які діють на території села (селища), району (міста);
- цю посадову інструкцію.

2.3. Сільський соціальний працівник повинен володіти:

- формами і методами соціальної роботи з дітьми, сім'ями та молоддю;
- методиками соціального супроводу, соціального інспектування і патронажу та комплексного оцінювання сімей;
- технікою організації соціального супроводу клієнтів, планування заходів та послуг, які сприятимуть усуненню кризи;
- методиками профілактики кризи і запобігання негативним проявам у поведінці та взаєминах членів сім'ї клієнтів;
- вмінням залучати до роботи з клієнтами спеціалістів різних закладів, установ, організацій з метою якнайшвидшого вирішення ключових проблем сім'ї;
- вміннями коректно, кваліфіковано підходити до розгляду звернень клієнтів, керувати своїми емоціями, дотримуватись конфіденційності;
- навичками ефективного спілкування з клієнтами, партнерами, колегами, вмінням працювати в команді.

3. Функціональні обов'язки і права сільського соціального працівника

3.1. Сільський соціальний працівник зобов'язаний:

- дотримуватись Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України;
- вивчати проблеми і потреби сімей, дітей та молоді, які проживають на території сільської ради та вносити від-

повідні пропозиції на розгляд сесії сільської ради для їх вирішення;

- вживати заходів щодо запобігання виникненню складних життєвих обставин у сім'ї клієнта та здійснювати профілактичні заходи щодо запобігання вилученню дітей із сім'ї; забезпечувати збір попередньої інформації, первинного оцінювання проблем клієнта та обстеження житлово-побутових умов сім'ї;
- своєчасно виявляти сім'ї, дітей та молодь, які опинилися у складних життєвих умовах; оперативно опрацювати отриману інформацію про виявлення кризової ситуації, що виникла в сім'ї та надавати необхідну допомогу у вирішенні проблем на ранньому етапі;
- терміново реагувати на випадки жорстокого поводження з дітьми, насильства над ними, залучення їх до найгірших форм дитячої праці, інформувати залежно від ситуації кримінальну міліцію у справах неповнолітніх, опікунську раду, службу у справах неповнолітніх, районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та вживати заходи відповідно до законодавчих та нормативних актів;
- своєчасно виявляти дітей і сім'ї з дітьми, які переселилися або перебувають на території сільської ради без визначеного статусу (волоцюги, жебраки, біженці тощо) та інформувати виконком сільської ради і районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді для здійснення заходів, передбачених законодавством; здійснювати соціальне інспектування сім'ї, консультування та патронаж клієнта або своєчасне інформування компетентних установ та організацій;
- надавати консультації клієнтам з питань чинного законодавства, соціального захисту і забезпечення прав та інтересів сім'ї, дітей та молоді (пільги, допомоги, пенсії, оформлення документів тощо) у межах своєї компетенції;
- співпрацювати з опікунською радою села щодо підтримки сімей із дітьми, запобігати направленню дітей із сімей до інтернатних закладів, використовувати всі можливості територіальної громади для збереження сімейного середовища для дитини, сприяти влаштуванню

дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку (піклування), у прийомну сім'ю, реінтеграції в біологічну сім'ю;

- інформувати батьків про обов'язки й відповідальність за виховання дітей та можливість притягнення до відповідальності батьків, які не забезпечують належний догляд та виховання дітей відповідно до законодавства;
- в разі недогляду, жорстокого поводження чи невиконання батьками своїх обов'язків стосовно дітей інформувати опікунську раду, службу у справах неповнолітніх, центр соціальних служб для сім'ї дітей та молоді, відділ у справах сім'ї та молоді;
- здійснювати заходи щодо виведення сімей із кризи шляхом здійснення послідовного соціального супроводу та створення умов для самостійного розв'язання життєвих проблем, що виникають у сім'ї, повернення до повноцінного життя родини;
- розробляти рекомендації для сім'ї та інших залучених до процесу супроводу структур на подальший період – передусім, які забезпечать належні умови для виховання дитини в сім'ї;
- представляти інтереси сімей, дітей та молоді в органах державної влади, сприяти наданню матеріальної допомоги (за потреби);
- сприяти налагодженню взаємодопомоги та обміну досвідом між клієнтами, організовувати групи зустрічей (клуби, об'єднання) клієнтів;
- залучати до співпраці в інтересах клієнта депутатів сільської ради, територіальну громаду, заклади, установи та організації соціальної інфраструктури села;
- виносити на розгляд сесії сільської ради нагальні питання щодо покращення роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, залучати до вирішення проблем сімей та дітей депутатів сільської ради в межах покладених на них повноважень;
- вносити на розгляд виконавчого комітету пропозиції щодо створення в територіальній громаді безпечних та сприятливих умов для охорони здоров'я, зайнятості, освіти і розвитку дітей, забезпечення їхніх духовних та

- культурних потреб;
- формувати родинні цінності, традиції сімейного виховання дітей, активно пропагувати здоровий спосіб життя, створювати умови для задовільнення інтересів і культурних потреб сімей у територіальній громаді;
- невідкладно інформувати голову сільської ради та районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про складні та надзвичайні ситуації, які виникають у ході роботи;
- вести робочі записи, документацію, готувати звіти і подавати голові сільської ради та районному центру соціальних служб за формою і в терміни, встановлені ним;
- постійно підвищувати професійний рівень, оволодівати інноваційними формами, методами і технологіями соціальної роботи, набувати знань та навичок щодо форм і методів взаємодії із громадськістю;
- не менше одного разу на рік проходити професійну супервізію та, відповідно до чинного законодавства, проходити атестацію і курси підвищення кваліфікації;
- проводити інформаційно-просвітницьку роботу з питань сімейної і молодіжної політики, гендерної рівності, захисту прав та інтересів дітей, проводити сімейні й індивідуальні консультації;
- брати участь у проведенні в територіальній громаді села інформаційної кампанії щодо залучення сімей до створення сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- здійснювати обов'язкове соціальне супроводження прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, а також сімей опікунів, піклувальників та усиновителів за їхньою згодою;
- співпрацювати із закладами для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та спільно з районним центром соціальних служб і службою у справах неповнолітніх сприяти реінтеграції дітей, які походять із територіальної громади села, у сімейне середовище;
- виконувати інші доручення голови сільської ради, директора ЦСССДМ, що відповідають основній діяльності.

3.2. Сільський соціальний працівник має право:

- отримувати безкоштовно інформацію від підприємств, закладів, установ та організації (незалежно від їхнього підпорядкування і форми власності) щодо фінансового й матеріального забезпечення сімей, дітей та молодих осіб, здійснення їхнього соціального та правового захисту;
- співпрацювати з підприємствами, закладами, установами й організаціями незалежно від їхнього підпорядкування і форми власності, які здійснюють роботу з клієнтами і/або ведуть справи клієнтів відповідно до своїх повноважень і функцій, вносити відповідні пропозиції та рекомендації;
- визначати пріоритетні завдання щодо роботи з клієнтом, обирати форми і методи роботи й послідовність їх здійснення;
- самостійно планувати свій робочий час відповідно до графіка, погодженого з головою сільської ради; візувати та підписувати документи в рамках своєї компетенції;
- укладати угоди з клієнтом щодо здійснення його супроводу та визначати спільно з клієнтом його нагальні потреби та проблеми, розмір і види допомоги, в тому числі матеріальної (в межах визначеного й узгодженого з виконкомом кошторису).
- здійснювати аналіз ефективності роботи з клієнтами; вносити керівництву пропозиції щодо вдосконалення й оптимізації роботи з сім'ями, дітьми та молоддю в селі;
- залучати до роботи з сім'ями, дітьми та молоддю інших спеціалістів і волонтерів;
- співпрацювати зі ЗМІ щодо актуальних проблем соціального розвитку села в межах своєї компетенції.

Відповідальність сільського соціального працівника

Сільський соціальний працівник несе відповідальність згідно з чинним законодавством за:

- достовірність даних, які він надає;
- порушення конфіденційності інформації стосовно клі-

ента, його соціального оточення та умов, у яких він перебуває;

- неналежне ведення документації;
- нецільове використання або несумлінність у наданні пропозиції щодо розподілу коштів, спрямованих на матеріальну допомогу сім'ям, які перебувають під соціальним супроводом;
- невиконання або неналежне виконання покладених на нього/неї обов'язків;
- порушення трудової чи виконавської дисципліни, правил внутрішнього трудового розпорядку.

Додаток 5

Броварська міська рада Київської області

Рішення

Про створення інтегрованих соціальних служб у місті Бровари

Розглянувши проект угоди про створення інтегрованих соціальних служб у місті Бровари, пропозиції відділу у справах сім'ї та молоді, рекомендації постійної комісії з питань соціального захисту населення та охорони здоров'я та керуючись ст. 25 Закону України «Про місцеве самоврядування», міська рада

ВИРІШИЛА:

1. Визнати доцільним укладання угоди між Броварською міською радою та Управлінням у справах сім'ї та молоді Київської обласної державної адміністрації, Службою у справах неповнолітніх Київської обласної державної адміністрації, Київським обласним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і Представництвом благодійної організації «Кожній дитині» в Україні про створення інтегрованих соціальних служб у м. Бровари. (Проект угоди додається).
2. Доручити міському голові підписати зазначену в пункті 1 угоду.
3. Доручити відділу у справах сім'ї та молоді Броварської міської ради створити інтегровані соціальні служби при центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.
4. Після закінчення терміну дії угоди забезпечити фінансування інтегрованих соціальних служб відповідно до чинного законодавства.

5. Контроль за виконанням цього рішення покласти на заступника міського голови Шестоपालа Л. П.

Міський голова

В. О. Антоненко

м. Бровари

від “___” _____ 2006 р.

№ _____

Додаток 1

до рішення Броварської міської ради

від “___” _____ 2006 р.

№ _____

УГОДА ПРО СТВОРЕННЯ ІНТЕГРОВАНИХ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ У МІСТІ БРОВАРИ

м. Бровари

“___” _____ 2006 р.

Ця угода укладається між: Управлінням у справах сім'ї та молоді Київської обласної державної адміністрації в особі начальника **Татарчук Надії Василівни**, яка діє на підставі Положення (далі – Управління), Службою у справах неповнолітніх Київської обласної державної адміністрації в особі начальника **Гурковської Лариси Павлівни**, яка діє на підставі Положення (далі – Служба), Київським обласним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Київської обласної державної адміністрації в особі директора **Ніколаєнко Людмили Олександрівни**, яка діє на підставі Положення (далі - КОЦСССДМ), Броварською міською радою в особі міського голови **Антоненка Віктора Олександровича**, який діє згідно зі ст. 42 Закону України «Про місцеве самовряду-

вання» (далі – Міська рада), та Представництвом благодійної організації «Кожній дитині» в Україні в особі директора **Кузьмінського Володимира Олександровича**, який діє на підставі Довіреності від 12 червня 2003 року про Представництво та в межах наданих йому повноважень (далі – «Кожній дитині»), (разом надалі Сторони), про таке:

1. ПРЕДМЕТ УГОДИ

Згідно з цією угодою Сторони зобов'язуються шляхом виконання своїх обов'язків відпрацювати і запровадити систему інтегрованих соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, що охоплює: Службу раннього втручання (СРВ), Службу реінтеграції та соціалізації вихованців інтернатних закладів (СРСВІЗ), Службу супроводу дітей, які мають конфлікти із законом (ССДКЗ), з метою забезпечення права дитини на виховання в сім'ї, зменшення загальної кількості дітей, що виховуються в інтернатних закладах, розвитку сімейних форм виховання.

2. ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН

2.1. Управління та Служба зобов'язуються:

2.1.1. Сприяти відпрацюванню і впровадженню системи інтегрованих соціальних служб в місті Бровари Київської області.

2.1.2. Сприяти взаємодії підпорядкованих підрозділів у виконанні угоди, розвитку системи інтегрованих соціальних служб.

2.1.3. У разі потреби вносити зміни до нормативних актів, посадових інструкцій, інших документів, які регулюють діяльність і визначають функціональні обов'язки працівників підпорядкованих підрозділів, у межах наданих повноважень.

2.1.4. Провести на обласному рівні інформаційну кампанію щодо створення і діяльності системи інтегрованих соціальних служб.

2.1.5. Надавати адміністративну підтримку діяльності інтегрованих соціальних служб.

2.1.6. Кожні три місяці проводити з партнерами спільні наради стосовно діяльності інтегрованих соціальних служб.

2.1.7. Готувати матеріали для обговорення питань розвитку соціальних служб на засіданнях координаційної ради з питань охорони дитинства при Київській облдержадміністрації.

2.2. КОЦСССДМ зобов'язується:

2.2.1. Сприяти розвитку спеціалізованих служб центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

2.2.2. Сприяти взаємодії підпорядкованих підрозділів у виконанні угоди, розвитку системи інтегрованих соціальних служб.

2.2.3. Здійснювати методичне забезпечення діяльності інтегрованих соціальних служб.

2.2.4. Надавати консультативну підтримку діяльності інтегрованих соціальних служб.

2.2.5. Організувати і проводити навчання, тренінги, сприяти підвищенню кваліфікації соціальних працівників центру.

2.3. Броварська міська рада та її виконавчі органи зобов'язуються:

2.3.1. Визначити одним із пріоритетних напрямків діяльності органів виконавчої влади Броварської міської ради на 2006-2007 роки питання щодо розвитку системи інтегрованих соціальних служб.

2.3.2. Визначити завдання для відповідних підрозділів органів виконавчої влади щодо розвитку системи інтегрованих соціальних служб та забезпечити координацію і моніторинг виконання.

2.3.3. Забезпечити фінансування служб у 2006 році з позабюджетних надходжень не менше 78 тисяч грн., а починаючи з 2007 року, передбачати щороку кошти з місцевого бюджету та позабюджетних надходжень на матеріальну допомогу кризовим сім'ям із дітьми, що перебувають під соціальним супроводом, у розмірі 1000 гривень на одну сім'ю, але не менше 45 тисяч гривень на рік.

2.3.4. Залучати до розвитку системи інтегрованих соціальних служб додаткові ресурси з місцевого бюджету, можливості соціально орієнтованого бізнесу.

2.3.5. У додаток до чинних служб підтримки сім'ї і супроводу сімейних форм опіки створити у структурі міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді спеціалізовані служби: раннього втручання, реінтеграції та соціалізації вихованців інтернатних закладів, супроводу дітей які мають конфлікти з законом, у складі шести соціальних працівників.

2.3.6. Спільно з «Кожній дитині» добирати на роботу нових соціальних працівників, відпрацьовувати їхні функціональні обов'язки.

2.3.7. У разі потреби вносити зміни до нормативних актів, посадових інструкцій, інших документів, які регулюють діяльність і визначають функціональні обов'язки працівників підпорядкованих підрозділів органу місцевого самоврядування, у межах наданих повноважень.

2.3.8. Сформувати єдиний банк даних на дітей, батьки яких або особи, які їх замінюють, не забезпечують належний догляд та виховання цих дітей.

2.3.9. Надавати необхідні дані щодо дітей кризових категорій, іншу інформацію, надання якої не заборонено законодавством, для використання в роботі спеціалістами інтегрованих соціальних служб або у відповідь на запит їхніх працівників.

2.3.10. Доручити відділенню Державного казначейства міста Бровари розробити і погодити механізм отримання ЦСССДМ коштів від «Кожній дитині» і їх використання.

2.3.11. Щоквартально подавати “Кожній дитині” звіти про використання виділених коштів.

2.3.12. Надати службове приміщення, інвентар, засоби зв'язку для роботи інтегрованих соціальних служб у місті Бровари.

2.3.13. Здійснювати інформаційне забезпечення розвитку системи інтегрованих соціальних служб у регіоні.

2.3.14. Доручити Броварському міському центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді:

- шляхом конкурсного добору призначити шістьох спеціалістів на посади соціальних працівників інтегрованих соціальних служб;
- забезпечити соціальних працівників заробітною платою, не меншою, ніж у середньому по ЦСССДМ, та іншими виплатами згідно з чинним законодавством;
- після передачі транспортних засобів ЦСССДМ Представництвом «Кожній дитині» забезпечити їх утримання та використання для діяльності інтегрованих соціальних служб;
- разом із «Кожній дитині» розробити й затвердити Положення щодо діяльності зазначених служб і функціональ-

ні обов'язки керівників та соціальних працівників, визначивши завдання інтегрованих соціальних служб, критерії оцінки залучення клієнтів під супровід та критерії оцінки якості соціального супроводу;

- забезпечити керівництво службами, призначивши керівників із числа працівників ЦСССДМ;
- співпрацювати з експертами «Кожній дитині» щодо дотримання критеріїв якості соціального супроводу клієнтів;
- залучати до роботи інтегрованих соціальних служб волонтерів.

2.3.15. Доручити Службі у справах неповнолітніх Броварського міськвиконкому:

- забезпечити роботу єдиного пункту прийому і реєстрації звернень від громадян або оперативної інформації від установ чи закладів, діяльність яких передбачає участь у справах сімей і дітей (медичні, освітні заклади, правоохоронні органи тощо) щодо випадків, коли необхідними є проведення оцінки і надання відповідних соціальних та пов'язаних із ними медичних, юридичних, освітніх, психологічних та інших послуг для сімей і дітей;

2.3.16. Після закінчення дії угоди забезпечити подальше функціонування служб:

- забезпечити виділення коштів із місцевого бюджету для продовження діяльності служб;
- забезпечити соціальних працівників заробітною платою, не меншою, ніж у середньому по ЦСССДМ, та іншими виплатами згідно з чинним законодавством.

2.4. Представництво благодійної організації «Кожній дитині» зобов'язується:

2.4.1. Співпрацювати з партнерами щодо забезпечення виконання завдань, покладених на служби, надавати ефективні методики соціальної роботи та сприяти їх впровадженню.

2.4.2. Спільно з партнерами брати участь у конкурсному доборі соціальних працівників для служб.

2.4.3. Проводити навчання соціальних працівників та керівників служб за рахунок коштів «Кожній дитині».

2.4.4. Забезпечити організаційно-методичний супровід за провадження та діяльності інтегрованих соціальних служб.

2.4.5. Надати можливість учасникам проекту ознайомитися з кращим зарубіжним та вітчизняним досвідом соціальної роботи з сім'ями та дітьми.

2.4.6. Забезпечувати соціальних працівників необхідною науково-методичною літературою, посібниками, інформаційними матеріалами.

2.4.7. Забезпечити оплату праці шістьох соціальних працівників протягом 12 місяців із моменту прийому їх на роботу в першій половині 2006 року.

2.4.8. Надати матеріально-технічні засоби для забезпечення діяльності соціальних служб. Розмір і перелік коштів та матеріально-технічних засобів визначаються окремою угодою.

2.4.9. Направляти своїх представників для участі в нарадах, методичних заходах для підтримання якості діяльності служб.

2.4.10. Організувати заходи щодо поширення досвіду служб серед фахівців та громадськості.

3. ТЕРМІН ДІЇ УГОДИ

Угода набирає чинності з моменту її підписання і діє до 30.10.2007 р.

4. ПОРЯДОК ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО УГОДИ

Зміни та доповнення до угоди можуть бути внесені тільки у письмовій формі та за згодою Сторін. Односторонні зміни умов угоди та одностороння відмова від виконання зобов'язань не допускаються.

5. ІНШІ УМОВИ

Угода укладається в п'яти примірниках: по одному примірнику кожній Стороні. Кожен примірник є автентичним і має однакову юридичну силу.

6. ФОРС-МАЖОР

Сторони звільняються від відповідальності за невиконання або неналежне виконання своїх зобов'язань за цією угодою,

якщо таке сталося внаслідок обставин нездоланної сили (форс-мажор), що виникли під час дії цієї угоди.

7. ПОРЯДОК РОЗВ'ЯЗАННЯ СУПЕРЕЧОК

Усі суперечки між Сторонами цієї угоди розв'язуються шляхом переговорів. При недосягненні згоди суперечки вирішуються відповідно до законодавства України.

8. РЕКВІЗИТИ ТА ПІДПИСИ ПАРТНЕРІВ

Управління у справах сім'ї
та молоді Київської обласної
державної адміністрації
пл. Л. Українки, 1
м. Київ
Начальник управління
Н. В. Татарчук

Служба у справах неповнолітніх
Київської обласної державної
адміністрації
пл. Л. Українки, 1
м. Київ
Начальник управління
Л. П. Гурковська

М.П.

Броварська міська рада
вул. Гагаріна, 15
м. Бровари
Київська область
07400
Міський голова
В. О. Антоненко

М.П.

Київський обласний центр
соціальних служб для сім'ї,
дітей та молоді
вул. Комінтерну, 16
м. Київ
Директор центру
Л. О. Ніколаєнко

М.П.

Представництво благодійної
організації «Кожній дитині»
в Україні
вул. Ластовського, 3/2
м. Київ
Директор
В. О. Кузьмінський

М.П.

М.П.

Секетар ради

Л. В. Горбатюк

Додаток 6

Додаток 12
до рішення Броварської міської ради
від “ _____ ” _____ 2006 р.
№ _____

Положення про міжвідомчу групу термінового реагування на випадки жорстокого поводження з дітьми та профілактики насильства над ними

1. Міжвідомча група термінового реагування на випадки жорстокого поводження з дітьми та профілактики насильства над ними (далі – міжвідомча група) – це дорадчий орган, який створюється рішенням виконавчого комітету Броварської міської ради для термінового реагування на випадки жорстокого поводження з дітьми та профілактики насильства над ними.
2. Міжвідомча група у своїй діяльності керується Конституцією України, Конвенцією про права дитини, Законами України «Про охорону дитинства», «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», «Про попередження насильства в сім'ї», Указами Президента України, постановами Кабінету міністрів України, нормативно-правових актів Міністерств та відомств, рішень Броварської міської ради та її виконавчого комітету, розпоряджень міського голови, цього Положення.
3. Метою діяльності міжвідомчої групи є забезпечення функціональності системи захисту дітей від жорстокого поводження та профілактичної роботи у цьому напрямі, запобігання насильству над дітьми та жорсткому поводженню з ними, здійснення соціально-правового захисту дітей, запобігання правопорушенням і бездоглядності серед них, створення належних умов для їхнього фізичного та розумового розвитку.

4. Основними завданнями міжвідомчої групи є:

- забезпечення термінового реагування на факти жорстокого поводження з дітьми та насильства над ними;
- забезпечення координації заходів місцевих органів виконавчої влади при вирішенні питань, пов'язаних із випадками жорстокого поводження з дітьми;
- розроблення і здійснення разом із структурними підрозділами місцевого органу виконавчої влади та органів місцевого самоврядування заходів, спрямованих на поліпшення становища дітей, їхнього соціального захисту, забезпечення прав, свобод і законних інтересів дітей, запобігання бездоглядності та вчиненню ними правопорушень, усунення причин, що породжують ці явища; контроль за виконанням цих заходів;
- формування громадської думки щодо державної політики у сфері соціального і правового захисту дітей, боротьба з антигромадськими проявами в їхньому середовищі;
- надання консультативної, психологічної та інформаційної підтримки дітям, які зазнали жорстокого поводження, та їхнім сім'ям.

5. Міжвідомча група для виконання покладених на неї завдань:

- співпрацює з органами місцевої влади, органами місцевого самоврядування та недержавними організаціями з метою термінового реагування на випадки жорстокого поводження з дітьми та профілактики насильства над ними;
- розглядає повідомлення з приводу жорстокого поводження з дітьми;
- розробляє механізм швидкого та ефективного захисту дитини;
- ухвалює рішення щодо взяття сім'ї, в якій виховується дитина, що зазнала жорстокого поводження, під соціальний супровід;
- у разі необхідності здійснює заходи щодо шляхів вилучення та форм тимчасового влаштування дитини;
- проводить оцінку подолання кризової ситуації в сім'ї, де має місце жорстоке поводження з дитиною;

- організовує надання необхідної психологічної, педагогічної, медичної, юридичної допомоги членам сім'ї, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї;
- залучає дітей-делегатів дитячих прав для проведення профілактичної роботи з питань насильства та виявлення випадків жорстокого поводження з дітьми.

6. Міжвідомча група має право:

- створювати в установленому порядку тимчасові експертні комісії та робочі групи, залучати до участі в них представників місцевого органу виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, установ та громадських організацій з метою підготовки пропозицій з питань термінового реагування на кожний випадок жорстокого поводження з дітьми, насильства над ними;
- одержувати в установленому порядку інформаційні та аналітичні матеріали для реалізації покладених на неї завдань;
- скликати наради, проводити конференції з питань, що належать до її компетенції;
- порушувати перед відповідними органами питання про притягнення до відповідальності згідно із законом фізичних та юридичних осіб, які допустили порушення прав, свобод і законних інтересів дітей;
- порушувати питання про вилучення дитини із сім'ї при безпосередній загрозі її життю і здоров'ю, у разі потреби – про призначення опікуна (піклувальника), тимчасове влаштування дитини, передачу в прийомну сім'ю, інтернатний заклад;
- проводити постійну інформаційну кампанію про роботу міжвідомчої групи щодо запобігання жорстокому поводженню та насильству над дітьми;
- залучати для надання послуг підприємства, установи, організації та фізичних осіб, зокрема волонтерів.

7. Міжвідомча група під час виконання покладених на неї завдань взаємодіє з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, а також із міжнародними організаціями.

Додаток 6

8. До складу міжвідомчої групи входять працівники з досвідом роботи у сфері охорони дитинства.

9. Персональний склад міжвідомчої групи затверджується рішенням виконкому Броварської міської ради.

10. Обов'язки секретаря міжвідомчої групи покладаються на працівника-координатора проекту «Забезпечення ефективних умов захисту дітей від жорстокого поводження та профілактики цього явища».

11. Формою роботи міжвідомчої групи є засідання, які проводяться у разі потреби, але не менше ніж один раз на три місяці. Дата проведення засідання та порядок денний повідомляються членам міжвідомчої групи не пізніше, ніж за тиждень до засідання.

11.1. Засідання міжвідомчої групи веде голова.

11.2. Засідання міжвідомчої групи є правоможним, якщо на ньому присутні не менше ніж 2/3 її членів.

11.3. Для участі у засіданнях комісії можуть запрошуватися по-садові особи органів місцевої влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій усіх форм власності.

12. У разі, коли член міжвідомчої групи з об'єктивних причин не може бути присутнім на засіданні, за попереднім погодженням із головою міжвідомчої групи він направляє на засідання представника з правом брати участь у голосуванні.

13. Міжвідомча група визначає і затверджує регламент роботи, у межах своєї компетенції ухвалює рішення, організовує та контролює їх виконання.

14. Рішення міжвідомчої групи оформлюється протоколом.

15. Про свою діяльність міжвідомча група інформує громадськість у засобах масової інформації.

Керуючий справами виконкому

В. П. Дворський

Додаток 7

Україна
ВИШГОРОДСЬКА РАЙОННА РАДА
КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Р І Ш Е Н Н Я

Про районну Програму «Кожній дитині – родину»
на 2006-2010 роки

З метою створення сприятливих умов для виховання дітей, забезпечення ефективної роботи щодо підтримки та соціального супроводу сімей із дітьми, які перебувають у кризі чи складних життєвих умовах, подальшого розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на виконання Указів Президента України від 11.07.05 №1086/2005 «Про першочергові заходи щодо захисту дітей», від 29.11.05 № 1673/2005 «Про проведення в Україні у 2006 році Року захисту прав дитини», відповідно до Законів України «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про попередженні насильства в сім'ї», керуючись ст. 43 Закону України, «Про місцеве самоврядування в Україні» районна рада **вирішила**:

1. Затвердити районну Програму «Кожній дитині – родину» на 2006-2010 роки (далі – Програма), що додається.
2. Вишгородській районній державній адміністрації під час формування районного бюджету на відповідні роки передбачати кошти на виконання цієї Програми, виходячи з реальних можливостей та пріоритетів.

3. Про хід реалізації Програми щорічно інформувати районну раду.

4. Контроль за виконанням даного рішення покласти на постійну комісію районної ради з питань охорони здоров'я, материнства та дитинства.

Голова ради

Р. М. Єрема

Додаток
до рішення районної ради
від 21.09.06 № 22-02-V

РАЙОННА ПРОГРАМА

«Кожній дитині – родину» на 2006-2010 роки

Організація–виконавець програми:

Вишгородський районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Київської області (районний ЦСССДМ)

Організації–партнери у виконанні програми:

Протягом 2006-2007 років реалізація Програми здійснюється при підтримці Представництва «Кожній дитині» в Україні та сприянні управління у справах сім'ї та молоді Київської обласної державної адміністрації, служби у справах неповнолітніх Київської обласної державної адміністрації, Київського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Київської обласної державної адміністрації згідно з договором «Про створення інтегрованих соціальних служб у Вишгородському районі».

Програма залучатиме державні та недержавні організації, які здійснюють підтримку сімей із дітьми:

- місцеві ради (30);
- опікунські ради;

- управління та відділи райдержадміністрації:
 - у справах молоді та спорту;
 - освіти;
 - праці та соціального захисту населення;
 - реєстрації актів громадянського стану;
- районні служби, установи та організації:
 - служба у справах неповнолітніх при райдержадміністрації;
 - кримінальна міліція у справах неповнолітніх;
 - центр зайнятості;
 - центральна районна лікарня;
 - дошкільні та шкільні заклади;
- громадські організації та благодійні фонди:
 - Товариство Червоного Хреста України;
 - жіночі ради;
 - «Оберіг», «Берегиня», «Заради спасіння миру», «Стевія».

Програма відкрита для участі інших партнерів.

Термін реалізації: 2006-2010 роки

ОБГРУНТУВАННЯ АКТУАЛЬНОСТІ ПРОГРАМИ

Сім'я є першим вихователем дитини і середовищем передачі духовного багатства, культурних традицій, формування ціннісних орієнтацій, практичних умінь і навичок. Найважливішими ознаками сімейного виховання є форма і зміст, а результатом – сама дитина, її вихованість, здатність до самостійного життя у соціумі.

Погіршення матеріального добробуту переважної більшості сімей району не могло не позначитися на становищі дітей та на процесі їхнього виховання. З одного боку, матеріальні нестатки викликають напруженість у сімейних стосунках та обмеження витрат на виховання і навчання дітей, а з іншого, провокують батьків на пошук додаткового заробітку, що приз-

водить до фізичного і психічного перевантаження і зменшує резерв вільного часу, необхідного для занять із дітьми. Частина батьків зовсім нехтують виконанням своїх батьківських обов'язків з утримання та виховання дітей.

Рівень і якість життя родин негативно впливає на демографічні показники. За останні три роки спостерігається незначне збільшення народжуваності дітей у районі. Так, протягом 2003 року народилося 600 немовлят, у 2004-му – 640, у 2005-му – 696. Проте, чисельність дітей у районі протягом останніх десяти років зменшується, через те, що народжуваність дітей, навіть за останні три роки, значно нижча порівняно з народжуваністю протягом 90-х років.

Протягом 2004 року 8% дітей народили одинокі матері, це на 1% менше, ніж у 2003 році. 5,5 % дітей народилося у сім'ях кризових категорій (у 2002-му 8,4%, у 2003-му 7%). Значне збільшення державних виплат матерям при народженні дитини у 2005 році мало як позитивний, так і негативний результат. На жаль, протягом 2005 року 5 немовлят, які народилися у неблагополучних родинах, довелося вилучити у батьків, оскільки для їхніх батьків бажаними були не діти, а гарантовані державою кошти. Актуальною сьогодні залишається проблема відмови від новонароджених дітей молодих матерів у пологовому відділенні районної лікарні. Протягом 2004 року тут від дітей відмовилося 4 матері, з яких одна, після проведених співбесід, забрала дитину. У 2005 році зареєстровано 5 немовлят, від яких відмовилися батьки, та одна дитина знайдена біля автобусної зупинки.

Значне занепокоєння викликає міграція родин із дітьми. Як правило, до району приїжджають сім'ї з дітьми із м. Києва. В основному це сім'ї, які поповнюють банк даних неблагополучних.

Станом на 01.01.2006 року у районі проживає 12861 дитина. Майже кожна четверта з них виховується у кризовій сім'ї. Так, 576 дітей живуть у неблагополучних сім'ях, 1005 – у багатодітних, 1481 – у неповних, 325 – у малозабезпечених сім'ях.

Про значну частину дітей названих категорій батьки дбають, турбуються, виховують, однак їхні сім'ї потребують матеріальної, психолого-педагогічної, юридичної допомоги, соціального захисту.

Надзвичайно гострою у районі є проблема дитячої бездоглядності порівняно з 2000 роком під час рейдів, проведених ССН, КМСН, кількість виявлених неповнолітніх які потребували соціально-правової допомоги, зросла в 4,5 раза.

Фактом залишається скоєння фізичного та економічного насильства над дітьми. Протягом 2004 року зареєстровано 14 випадків насильства над дітьми, у 2005 році – 8, протягом 1 кварталу 2006 року вже зареєстровано 6 випадків. Якщо у 2004 році кількість дітей, над якими вчинено фізичне насильство в с. Синяк, становила 3, то у 2005 році – 7, в с. Катюжанка, відповідно, 1 – 3.

У районі порівняно з 2000 роком стабілізувалася і знизився удвоє рівень дитячої злочинності, однак вік дитини-злочинця помолодшав. Так, у 2000- 2003 роках злочини скоювали підлітки у віці 16 – 17 років, за останні два роки зареєстровано злочини, скоєні дітьми 11-14 років. Переважна більшість дітей, які скоїли злочини, із неблагополучних сімей.

Бездоглядність дітей – це, насамперед, знівельовані моральні цінності батьків, абсолютна безвідповідальність, ухиляння від виконання батьківських обов'язків, що є однією з причин, коли підліток потрапляє на лаву підсудних або поповнює ряди соціальних сиріт.

Протягом останніх трьох років до Вишгородського суду подано 57 позовів із клопотанням про позбавлення батьківських прав. Всі позови судом задоволені. Без батьківського піклування залишилося 98 дітей. Якщо у селах Синяк та Абрамівка у 2004 році таких сімей не було, то у 2005 році їх, відповідно, 3 і 1. Всі ці діти стали соціальними сиротами. З них 38 дітей влаштовані у сім'ї опікунів, решта 60 поповнили дитячі державні заклади. Із 12 дітей, влаштованих у державні

Додаток 7

заклади 2005 року, – 7 дітей, які проживали в с. Катюжанка, і 2 – в с. Абрамівка.

У 2004 році в районі була 51 дитина, чії батьки позбавлені батьківських прав, у 2005 році таких дітей було вже 60 (у тому числі по м. Вишгороду відповідно 12 і 17, с. Нові Петрівці 8 – 10, с. Хотянівка 0 – 2). Станом на 01.04.2006 року на обліку служби у справах неповнолітніх перебуває 201 дитина, позбавлена батьківського піклування. З них 81 виховується у сім'ях опікунів, 4 – у прийомних сім'ях, 8 – у дитячому будинку сімейного типу, 108 – у дитячих державних закладах.

І хоча протягом останніх років майже вдвоє зменшилася кількість дітей, вилучених із сімей, непокоїть той факт, що в с. Синяк 2004 року таких дітей не було, а в 2005 році їх аж 7, у селах Абрамівка і Катюжанка, відповідно, 0 – 3.

Дещо збільшилась районі кількість дітей, переданих під опіку: у 2004 році 7, у 2005 році – 9. До того ж, такі діти з'явилися в тих населених пунктах, де їх не було: у м. Вишгороді – 3, с. Катюжанка – 2, по одній дитині – в селах Абрамівка, Козаровичі, Лебедівка і Нові Петрівці.

На даний час 54% дітей району не мають родини, а кожна дитина хоче мати сім'ю. Для того, щоб забезпечити право дитини на сімейне виховання, необхідно або реінтегрувати її у біологічну родину або знайти прийомну сім'ю. І в одному, і в другому випадку позитивний результат буде тільки тоді, коли здійснити цілий комплекс заходів щодо адаптації дитини у сім'ї та підготовки самих батьків до виконання ними своїх батьківських обов'язків.

У районі назріла проблема щодо забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які зовсім не мають оселі. У 2006 році таких дітей 23: 8 з них проживають у м. Вишгороді, 5 – в с. Нові Петрівці, по 3 – в селах Абрамівка та Любимівка, 2 в с. Катюжанка, по 1 дитині в смт. Димер та с. Вища Дубечня. Потребують житла і діти-сироти, які в цьому році повертаються з інтернатних закладів. Тому ство-

рення соціального гуртожитку для таких дітей – необхідна проміжна ланка для забезпечення їх упорядкованим житлом.

Враховуючи складне становище дітей у районі, необхідно збільшити обсяги індивідуальної роботи щодо супроводу та реабілітації сімей, диференційовано, відповідно до груп сімей, визначити конкретні форми і методи соціальної роботи.

Найкраще було б ввести у штати виконкомів місцевих рад посаду соціального працівника для роботи із сім'ями, дітьми та молоддю на їхніх територіях.

Позитивний результат матиме створення та діяльність інтегрованих соціальних служб: служби соціальної підтримки сімей, служби супроводу сімейних форм виховання, служби термінового втручання, служби реінтеграції та соціалізації вихованців інтернатних закладів, служби супроводу дітей, які мають конфлікти із законом.

Чітка координація дій та розподіл функцій щодо захисту прав дітей між відділами, службою адміністрації, ЦСССДМ, органами опіки та піклування місцевих рад, їхня взаємодія із громадськими організаціями – одна з передумов реалізації програми.

Ухвалення програми – крок назустріч знедоленій дитині, реалізація її права на сімейне виховання.

2. МЕТА І ЗАВДАННЯ ПРОГРАМИ

Мета :

покращення становища сімей із дітьми, забезпечення права кожній дитині виховуватися в родині шляхом створення нової моделі спеціалізованих соціальних служб для роботи з сім'ями.

Завдання:

- забезпечити своєчасне виявлення проблемних сімей, здійснення термінового втручання у кризу, що склалася в сім'ї, з метою створення сприятливого середовища

для дитини шляхом комплексного обстеження сім'ї, опрацювання проблеми, визначення переліку та видів послуг, яких вона потребує;

- запобігати руйнуванню сімей із дітьми та передачі дітей до державних закладів;
- сприяти поверненню дітей, вихованців державних закладів, у біологічну сім'ю, соціалізації молоді з числа вихованців інтернатних закладів, забезпечувати супровід з метою адаптації дитини у родинному середовищі, адаптації молоді до нових умов життя;
- забезпечити належні умови для зростання в сімейному оточенні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, вихованців дитячих будинків, яких неможливо повернути у біологічну родину, шляхом створення прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу і влаштування в них дітей на виховання та спільне проживання;
- запобігати дитячій бездоглядності, негативним проявам у дитячому та молодіжному середовищі шляхом проведення соціального патронату над дітьми, схильними до правопорушень, малолітніми та неповнолітніми правопорушниками, здійснювати супровід сімей, у яких виховуються такі діти.

3. ВИКОНАННЯ ПРОГРАМИ

1. Проводити комплексне вивчення стану роботи щодо захисту прав дитини в районі.

Заслуховувати на засіданні координаційної ради з питань охорони дитинства при райдержадміністрації аналітичну довідку з цього питання.

*Щорічно, протягом 1 кварталу
Відділи РДА у справах молоді та спорту, освіти, управління праці та соціального захисту населення, служба у справах неповнолітніх РДА*

2. Проаналізувати діючу систему розподілу функцій щодо захисту прав дітей між структурними підрозділами райдержадміністрації.

Розробити принципи узгодження цих функцій та порядок взаємодії, що передбачає тісну співпрацю управлінь, відділів, служб, до компетенції яких належать питання сімей, дітей та молоді, а також установ, до відома яких належать питання соціального захисту населення.

*Протягом 2 кварталу 2006 року
Відділи РДА у справах молоді та спорту, освіти, управління праці та соціального захисту населення, служба у справах неповнолітніх РДА, районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центральна районна лікарня*

3. З метою удосконалення збору статистичної інформації та системи обліку соціально незахищеної категорії сімей і дітей забезпечити створення та щорічне поновлення інформаційного банку даних:

- неблагополучних та кризових сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які перебувають у конфлікті із законом – ССН;
- багатодітних сімей
- відділ у справах молоді та спорту;
- неповних сімей, дітей, які мають девіантну поведінку – відділ освіти;
- дітей інвалідів, одиноких матерів, неповнолітніх матерів
- ЦСССДМ.

4. Сприяти діяльності центру опіки дитини, створеному при службі у справах неповнолітніх, та розвитку системи інтегрованих соціальних служб, створених у структурі районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: служби соціальної підтримки сімей, служби супроводу сімейних форм виховання, служби термінового втручання, служби реінтег-

рації та соціалізації вихованців інтернатних закладів, служби супроводу дітей, які перебувають у конфлікті з законом:

- проводити спільні обстеження житлово-матеріальних умов кризових сімей із дітьми, сімей, у яких виховуються діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти-напівсироти, діти з обмеженими можливостями;
- здійснювати подальший розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, створення прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу;
- відпрацювати нові форми і методи соціальної роботи з молодими матерями щодо запобігання їхнім відмовам від новонароджених дітей;
- покращити роботу щодо запобігання негативним явищам у дитячому та молодіжному середовищі;
- проводити профілактичну роботу щодо запобігання насильству в сім'ї, жорсткому ставленню до дитини з боку родичів та найближчого соціального оточення;
- організувати роботу консультативних пунктів у дитячих будинках, центральній районній лікарні, відділі реєстрації актів громадянського стану, проводити виїзди мобільного консультативного пункту соціальної роботи в сільській місцевості;
- організувати школу волонтерів для соціальної роботи;
- сприяти в отриманні спеціальності та працевлаштуванні дітей-сиріт і молоді з їхнього числа після закінчення ними навчальних закладів.

Систематично

Відділи РДА у справах молоді та спорту, освіти, управління праці та соціального захисту населення, служба у справах неповнолітніх РДА, районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центральна районна лікарня, районний центр зайнятості

5. Активізувати роботу кабінету планування сім'ї центральної районної лікарні з метою запобігання захворюванням,

що передаються статевим шляхом, небажаній вагітності неповнолітніх, жінок із неблагополучних сімей, хворих на ВІЛ-СНІД, психічнохворих та вивчити питання

*Постійно
Центральна районна лікарня*

6. Вирішувати питання щодо безкоштовного забезпечення молочними сумішами дітей до одного року народження, які проживають у кризових сім'ях.

*Щорічно
Центральна районна лікарня*

7. Ввести у штат виконкомів Вишгородської міської, Димерської селищної, Гаврилівської, Новопетрівської та інших сільських рад посаду соціального працівника для роботи з сім'ями, дітьми та молоддю.

*Протягом 2006 року
Відділ РДА у справах молоді та спорту, служба у справах неповнолітніх РДА, місцеві ради*

8. Вжити невідкладних закладів щодо відкриття та налагодження діяльності соціального гуртожитку у Вишгородському районі для влаштування до нього дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, після завершення навчання в інтернатних закладах та перебування в дитячих будинках, прийомних сім'ях та в інших державних закладах.

*Протягом 2006 року
Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді*

9. Залучати в установленому порядку державні кошти з джерел, не заборонених чинним законодавством, для надання адресної допомоги дитячим будинкам, прийомним сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклу-

Додаток 7

вання, дітям-інвалідам, дітям із соціально незахищених сімей.

Протягом року

Відділи РДА у справах молоді та спорту, освіти, служба у справах неповнолітніх РДА, районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

10. Заохочувати підприємства, установи та організації до благодійної діяльності щодо поліпшення становища сімей та дітей у районі

Протягом року

Відділи РДА у справах молоді та спорту, освіти, служба у справах неповнолітніх РДА, районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

11. Проводити круглі столи, конференції, семінари з обговоренням питань стану реалізації районної Програми.

Періодично

Відділи РДА у справах молоді та спорту, освіти, служба у справах неповнолітніх РДА, районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

12. Розробити, видати й розповсюджувати буклети, листівки та інші інформаційно-рекламні та інформаційно-просвітницькі рекомендації профілактичного спрямування для дітей та батьків.

Періодично

Відділи РДА у справах молоді та спорту, освіти, служба у справах неповнолітніх РДА, районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

13. Висвітлювати хід реалізації Програми у засобах масової інформації, запровадивши рубрики, цикли радіопередач.

Протягом року

Відділи РДА у справах молоді та спорту, освіти, служба у справах неповнолітніх РДА, районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

4. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ:

- Посилення уваги суспільства до дітей, захисту їхніх прав та законних інтересів;
- Створення ефективного механізму взаємодії державних установ, громадських організацій в інтересах дітей, координація дій державних та недержавних структур у напрямку розв'язання проблем сім'ї та дітей;
- Створення моделі інтегрованої соціальної служби для сімей із дітьми;
- Зменшення кількості дітей, що виховуються в державних закладах;
- Створення передумов для закриття дитячих будинків;
- Часткове вирішення питання реінтеграції в біологічну сім'ю дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування вихованців державних закладів;
- Зменшення показників відмови матері від новонародженої дитини та смертності немовлят;
- Часткове вирішення питань поліпшення матеріального стану малозабезпечених сімей із дітьми;
- Подальше підвищення рівня соціальної роботи та престижу соціального працівника.

5. ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ:

- Державний бюджет
- Місцевий бюджет
- Спонсорські кошти та благодійні внески
- Інші джерела, що не суперечать чинному законодавству

Додаток 8

ЗАТВЕРДЖЕНО

Директор Київського обласного
центру соціальних служб для сім'ї
дітей та молоді

_____Л.О. Ніколаєнко
М. П.

ПОЛОЖЕННЯ

про Київський обласний тренінговий центр

1. Київський обласний тренінговий центр (далі Тренінговий центр) – це спеціалізоване формування, яке утворюється Київським обласним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі Київський обласний ЦСССДМ).
2. Тренінговий центр не є юридичною особою.
3. Тренінговий центр у своїй діяльності керується нормативно-правовою базою ЦСССДМ, цим Положенням та поширює свою діяльність на територію Київської області.
4. Метою створення Тренінгового центру є підвищення професійного рівня соціальних працівників районних, міських, сільських, селищних ЦСССДМ, державних службовців та інших осіб, зайнятих у сфері надання соціальних послуг для сімей, дітей та молоді, представників громадських організацій, закладів та установ.
5. Основними завданнями Тренінгового центру є:
 - організація навчання соціальних працівників районних, міських, сільських, селищних ЦСССДМ, залучених спеціалістів, інших осіб, зайнятих у соціальній сфері та представників громадських організацій;
 - надання організаційно-методичної допомоги, освітніх,

консультативних та інформаційних послуг у реалізації соціальних програм районними, міськими, сільськими та селищними ЦСССДМ, залученим спеціалістам, клієнтам і волонтерам;

- впровадження наукових розробок та інноваційних технологій соціальних заходів у роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, які опинилися у складних життєвих умовах;
- проведення тренінгових занять для окремих цільових груп клієнтів, підготовка кандидатів та перепідготовка прийомних батьків, батьків – вихователів, опікунів, піклувальників;
- формування позитивного іміджу служб, залучених до роботи з сім'ями, дітьми та молоддю.

6. Тренінговий центр відповідно до покладених на нього завдань забезпечує:

- підготовку позаштатних тренерів для реалізації соціальних проектів та програм, проведення тренінгових навчань спеціалістів, залучених до сфери захисту сімей, дітей та молоді;
- проведення тренінгів для спеціалістів та соціальних працівників районних, міських, сільських та селищних ЦСССДМ, працівників інших структурних підрозділів органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, представників освітніх закладів, ЗМІ, окремих цільових груп клієнтів, волонтерів та інших осіб, зайнятих у соціальній сфері;
- адаптацію міжнародних і національних тренінгових програм та апробацію тренінгових модулів на регіональному й місцевому рівнях;
- співпрацю з відповідними вищими навчальними та науково-дослідними установами, науково-практичними відділеннями, творчими об'єднаннями та організаціями діяльність яких пов'язана з соціальною роботою;
- проведення моніторингу й оцінки діяльності тренерів та ефективності навчальних модулів;
- організацію і проведення науково-методичних та рекламно-інформаційних заходів: виставок, презентацій, семі-

нарів, «круглих столів», підготовка науково-методичної літератури тощо.

7. Тренінговий центр має право:

- вибирати форми, методи і технології роботи, висвітлювати свою діяльність у ЗМІ;
- залучати відповідних фахівців для реалізації соціальних проектів, програм, запровадження навчальних курсів, проведення тренінгів та підготовку методичних матеріалів;
- надавати методичні, консультативні, інформаційні, освітні послуги з питань, які належать до компетенції Тренінгового центру;
- отримувати необхідну для роботи інформацію;
- залучати до реалізації поставлених завдань представників органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, державних та недержавних установ, закладів, організацій;

8. Тренінговий центр зобов'язаний:

- здійснювати планування, контроль та аналіз своєї діяльності;
- організовувати свою роботу відповідно до цього Положення;
- надавати інформаційну та науково-методичну літературу працівникам районних, міських, сільських, селищних ЦСССДМ, позаштатним тренерам та особам, які пройшли навчання у Тренінговому центрі.
- узгоджувати свою діяльність із Київським обласним ЦСССДМ.

9. До штатного розпису Тренінгового центру входить: керівник, тренер-методист та тренер-адміністратор. Керівник Тренінгового центру:

- призначається наказом директора із числа штатних працівників Київського обласного ЦСССДМ;

- підпорядковується безпосередньо директору Київського обласного ЦСССДМ;
- здійснює загальне керівництво Тренінговим центром, розробляє перспективні плани роботи;
- залучає фахівців до роботи в Тренінговому центрі;
- подає директору Київського обласного ЦСССДМ на затвердження проекти кошторисів на здійснення тренінгової діяльності та оплату праці залучених фахівців;
- аналізує роботу Тренінгового центру;
- забезпечує взаємодію між Тренінговим центром та партнерами;
- несе персональну відповідальність за виконання покладених на Тренінговий центр завдань.

10. Функціональні обов'язки тренера-методиста та тренера-адміністратора визначаються їхніми посадовими інструкціями, які затверджує директор Київського обласного ЦСССДМ.

При Тренінговому центрі формується студія позаштатних тренерів із числа висококваліфікованих спеціалістів районних, міських ЦСССДМ та інших фахівців (соціальних педагогів, юристів, психологів, лікарів), волонтерів, які мають досвід практичної роботи у сфері надання послуг сім'ям, дітям та молоді.

11. Позаштатні тренери на договірних засадах залучаються до написання тренінгових програм, розроблення навчальних модулів, адаптування й запровадження інноваційних методик і технологій, проведення тренінгових навчань на обласному та місцевому рівнях.

12. Тренінговий центр забезпечує добір позаштатних тренерів; розробляє програму їхнього навчання за певними напрямками роботи ЦСССДМ та відповідно до потреб у підготовці та перепідготовці кадрів; надає методичні, інформаційні та довідкові матеріали щодо інтерактивних навчальних методик і технологій; проводить установчі тренінгові навчання за окремо визначеною тематикою; забезпечує участь у майстер-класах із тренерської майстерності; організовує проведення

позаштатними тренерами регіональних тренінгів; здійснює аналіз ефективності роботи позаштатних тренерів та забезпечує проведення супервізії.

13. Фінансування Тренінгового центру здійснюється за рахунок коштів, передбачених на утримання, діяльність та реалізацію програм Київського обласного ЦСССДМ, а також за рахунок позабюджетних коштів, зокрема, коштів вітчизняних та міжнародних громадських, благодійних організацій, фізичних осіб та інших коштів, отримання яких не заборонено чинним законодавством України. Видатки на оплату праці залучених фахівців обраховуються, виходячи із середніх розмірів посадових окладів (ставок заробітної плати), затверджених для аналогічних категорій працівників відповідних галузей, та відпрацьованого часу.

14. Послуги, що надаються Тренінговим центром відповідно до державних стандартів соціальної роботи з дітьми, сім'ями та молоддю, здійснюються на безоплатній основі.

15. Тренінговий центр у своїй діяльності використовує такі форми роботи: тренінги, семінари, виставки, презентації, круглі столи, методичні наради, консультування, супервізії та ін.

16. Тренінговий центр здійснює свою роботу як у стаціонарному, так і в мобільному режимах, використовує службове приміщення (окрема кімната), меблі, комп'ютерне обладнання, інвентар, засоби зв'язку та інші матеріально-технічні цінності, надані в користування Київським обласним ЦСССДМ.

17. Зміни в дане Положення вносяться наказом директора Київського обласного ЦСССДМ.

18. Тренінговий центр може бути ліквідовано або реорганізовано наказом директора Київського обласного ЦСССДМ.

Додаток 9

ЗРАЗОК

ДОГОВІР

**Про співпрацю з метою здійснення заходів
щодо запобігання ранньому соціальному сирітству**

№ _____,
« _____ » _____

Цей договір укладається між _____ районним/міським центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в особі директора _____ (далі – Центр) та пологовим будинком _____ районної лікарні, в особі головного лікаря _____ (далі – Пологовий будинок), про наступне:

1. ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ

Відповідно до спільних Наказів Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту і Міністерства охорони здоров'я України від 22.10.2004р. № 625\510 «Про затвердження Порядку взаємодії центрів соціальних служб для молоді із органами охорони здоров'я з питань запобігання ранньому соціальному сирітству» та від 19.05.2006 р. № 1605/299 «Про затвердження Заходів щодо запобігання ранньому соціальному сирітству на 2006 – 2007 роки» згідно з Договором партнери зобов'язуються шляхом об'єднання зусиль і виконання своїх обов'язків створити й забезпечити роботу консультативного пункту Центру у пологовому стаціонарі або жіночій консультації (далі – КП) та «Школи усвідомленого батьківства» (далі – Школа) з метою надання підтримки молодим сім'ям у повноцінному розвитку дитини та запобігання відмовам матерів від народжених ними дітей.

2. ОBOB'ЯЗКИ ПАРТНЕРІВ

2.1 Центр зобов'язується:

2.1.1. Розробити і затвердити Положення про консультаційний пункт Центру у пологовому стаціонарі або жіночій консультації.

2.1.2. Розробити і затвердити Положення про «Школу усвідомленого батьківства».

2.1.3. Розробити програму навчання Школи.

2.1.4. Проводити навчання молодих батьків щодо забезпечення догляду та безпеки дитини відповідно до програми навчання.

2.1.5. Надавати інформацію про доступність та перелік соціальних послуг Центру, КП, Школи.

2.1.6. Сприяти поширенню у жіночих консультаціях, пологових будинках, дитячих лікарнях, ФАПах інформаційно-просвітницьких та рекламних матеріалів про сім'ю як сприятливе середовище для повноцінного розвитку дитини, догляд та розвиток дитини, відповідальність батьків за виховання дитини.

2.1.7. Здійснювати психологічну підтримку вагітних і породіль з метою формування позитивного ставлення і прив'язаностей до дитини у разі небажаної вагітності.

2.1.8. Забезпечувати, у разі потреби, психологічну підтримку вагітних жінок та жінок, які народили дитину, зокрема неповнолітніх матерів.

2.1.9. Надавати психологічну підтримку породіллям із метою подолання наслідків постабортального та постродового синдромів.

2.1.10. Сприяти у вирішенні, в разі потреби, проблем щодо забезпечення тимчасових умов проживання породіль.

2.1.11. Забезпечувати, у разі потреби, новонароджених та породіль речами першої необхідності та засобами догляду за немовлям.

2.1.12. Надавати матеріальну, фінансову та гуманітарну допомогу відповідно до потреб клієнта (з різних джерел, не заборонених чинним законодавством).

2.1.13. Залучати працівників закладів охорони здоров'я (акушерів-гінекологів, педіатрів та ін.) для роботи з дитиною та батьками.

2.1.14. Представляти інтереси клієнта перед державною адміністрацією (виконавчим комітетом) із метою вирішення матеріально-побутових проблем (борги за комунальні послуги, брак відповідних умов для проживання дитини (дітей), неспроможність забезпечити повноцінне харчування дитини/дітей і т. д.).

2.1.15. Сприяти в оформленні документів для направлення вагітної/породіллі разом із дитиною/дітьми у соціальний центр матері і дитини.

2.1.16. Здійснювати соціальну роботу з батьками, які тимчасово залишили дитину в лікарняній установі або в закладі соціального захисту дітей, але мають бажання і потенціал для її повернення, сприяти підтримці їхніх контактів із дитиною.

2.1.17. Надавати консультації сім'ям, особам, які висловили намір відмовитися від дитини, щодо правових норм та наслідків відмови, процедури повернення дитини.

2.1.18. Інформувати відповідні заклади охорони здоров'я про загрозу життю дитини або матері.

2.1.19. Здійснювати методичне забезпечення працівників закладів охорони здоров'я щодо роботи з жінками, які висловлюють намір відмовитися від новонародженої дитини.

2.1.20. Забезпечити роботу мобільного консультаційного пункту та здійснення дворових обходів, згідно з графіком.

2.2. Пологовий будинок зобов'язується:

2.2.1. Затвердити Положення про консультаційний пункт Центру в пологовому стаціонарі або жіночій консультації.

Затвердити Положення про «Школу усвідомленого батьківства».

2.2.2. Надати приміщення, необхідне обладнання та сприяти створенню належних умов для роботи КП та Школи.

2.2.3. Сприяти поширенню в жіночих консультаціях, пологових будинках, дитячих лікарнях, ФАПах інформаційних та рекламних матеріалів про діяльність Центру, КП та Школи, адреси, контактні телефони, перелік послуг, що надаються їхніми фахівцями.

2.2.4. Проводити навчання молодих батьків щодо забезпечення догляду та безпеки дитини відповідно до програми навчання.

2.2.5. Надавати психологічну підтримку породіллям із метою подолання наслідків постабортального та постпологового синдромів.

2.2.6. Здійснювати психологічну підтримку вагітних і породіль з метою формування позитивного ставлення і прив'язаностей до дитини у разі небажаної вагітності.

2.2.7. Забезпечувати у разі потреби, новонароджених та породіль речами першої необхідності та засобами догляду за немовлям.

2.2.8. Сприяти в оформленні документів для направлення вагітної/породіллі разом із дитиною/дітьми у соціальний центр матері і дитини.

2.2.9. Сприяти інформуванню жінок, які відмовляються від новонародженої дитини, про можливість звернення до фахівців КП та організації їхньої зустрічі.

2.2.10. Направляти, у разі потреби, спеціалістів для роботи в КП та для проведення навчань молодих батьків щодо забезпечення догляду та безпеки дитини в Школі.

2.2.11. Інформувати соціальних працівників КП, Центру, служби у справах дітей про намір породіллі відмовитися від дитини/дітей.

2.2.12. Забезпечити роботу мобільного консультаційного пункту та здійснення по дворових обходів, згідно з графіком.

2.2.13. Проводити навчально-методичну роботу серед працівників закладів охорони здоров'я щодо запобігання ранньому соціальному сирітству.

3. ТЕРМІН ДІЇ ДОГОВОРУ

Договір набирає чинності з моменту його підписання і діє протягом _____ років, до моменту повного виконання сторонами своїх обов'язків.

4. ПОРЯДОК ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ДОГОВОРУ

Зміни та доповнення до Договору можуть бути внесені тільки у письмовій формі за згодою Сторін. Односторонні зміни умов Договору та одностороння відмова від виконання зобов'язань не допускаються згідно з чинним законодавством України.

5. ІНШІ УМОВИ

Договір укладається у 2-х примірниках: по одному примірнику кожній стороні. Кожен із примірників є автентичним і має однакову юридичну силу.

6. ФОРС-МАЖОР

Партнери звільняються від відповідальності за невиконання або неналежне виконання своїх зобов'язань за даним Договором, якщо таке сталося внаслідок обставин нездоланної сили (форс-мажор), що виникли під час дії цього Договору.

7. ПОРЯДОК РОЗВ'ЯЗАННЯ СУПЕРЕЧОК

Усі суперечки між сторонами цього Договору розв'язуються шляхом переговорів. При недосягненні згоди суперечки вирішуються відповідно до законодавства України.

8. РЕКВІЗИТИ ТА ПІДПИСИ ПАРТНЕРІВ

(адреса)
районний/міський центр соці-
альних служб для сім'ї, дітей
та молоді

Директор (П.І.Б.) _____
М. П.

(адреса)
районна центральна лікарня

Головний лікар (П.І.Б.) _____
М. П.

Додаток 10

ПАМ'ЯТКА ДЛЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА ЩОДО ПРОВЕДЕННЯ ОЦІНКИ КАНДИДАТІВ У ПРИЙОМНІ БАТЬКИ

Частина 1. Перший візит до кандидатів

Під час першого візиту до сім'ї важливо з'ясувати базову інформацію про кандидатів за такими показниками.

1. Інформація про сім'ю.

Дата одруження, кількість членів сім'ї, національність батьків, стосунки в сім'ї (самопрезентація сім'ї), родичі, які проживають разом із сім'єю, щоденний режим сім'ї, захоплення членів сім'ї / проведення дозвілля, вид занять, найближче оточення сім'ї, мова, якою, розмовляють у сім'ї. Кандидатів також варто попросити надати нещодавно зроблені фотографії.

2. Біологічні діти.

Чи є в сім'ї діти? Вік, заклади в яких навчаються, розповідь батьків про кожного з дітей, розповідь дітей про кожного з батьків, про свою сім'ю, родичів, друзів.

3. Характеристика дитини чи дітей, яких можливо влаштувати в сім'ю кандидатів.

У цій частині оцінки визначається погоджена позиція кандидатів у прийомні батьки, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та служби у справах дітей щодо характеристик дитини, які оптимально відповідають можливостям та потенціалу кандидатів, за такими чинниками.

Бажаний вік дитини. При визначенні оптимального віку дитини, яка може бути влаштована на виховання в сім'ю, слід урахувати не лише бажання кандидатів, але й вік їхніх біо-

логічних дітей. Рекомендовано, щоб прийомна дитина була принаймні на 2 роки молодша за найменшу дитину в сім'ї.

Кількість дітей, яких можуть узяти на виховання кандидати у прийомні батьки. Розділення братів і сестер є неприпустимим, адже порушує права дітей. Тому, під час проведення обстеження, слід обов'язково з'ясувати, чи готові кандидати взяти на виховання 2-х, 3-х або більше дітей.

Стать дитини. З'ясовується бажання кандидатів щодо статі дитини, їхній досвід виховання дітей певної статі.

Етнічне походження дитини. Важливо з'ясувати, чи немає у кандидатів певних пересторог щодо виховання дітей відмінного етнічного походження.

Індивідуальні особливості дитини, наслідки певного негативного життєвого досвіду тощо. Варто дізнатися, наскільки кандидати готові до подолання певних проблем дитини та до виховання дітей, наприклад, із порушенням слуху, з труднощами у навчанні, дітей, які зазнали фізичного насильства, які важко йдуть на контакт тощо.

4. Характеристика кандидатів і їхньої сім'ї.

Інформація про кандидатів і членів їхньої сім'ї, їхні інтереси, досвід тощо. Це має бути своєрідна «візитна картка» сім'ї, яка допомагатиме соціальному працівникові на початковому етапі взаємопідбору.

5. Дані про інших дітей.

У цій графі зазначається інформація про дітей, які проживають за межами сім'ї; інших дітей, які є значущими для кандидатів (племінники, брати, сестри та ін.).

6. Дані про інших дорослих, які мешкають разом із кандидатом. Батьки кандидатів, родичі, квартиранти та ін.

7. Дані про інших дорослих осіб, які регулярно контактуватимуть з дітьми.

Сусіди чи близькі друзі або няня, яка доглядає за дітьми в сім'ї.

8. Опис помешкання, засобів пересування, сусідського оточення. Опис місця, розрахованого на проживання прийомної дитини. Інформація про сусідів, їхнє етнічне походження. Наявні школи, дитсадки та інфраструктура в цілому, громадський транспорт. Чи є ймовірність переїзду сім'ї на інше місце?

9. Обмеження щодо утримання домашніх тварин.

Які домашні тварини вже утримуються в сім'ї і чи буде обмежуватись бажання дитини завести тварину?

10. Робота і освіта кандидатів у прийомні батьки.

Описується освіта, місце та графік роботи кандидатів, їхнє ставлення до роботи. Вірогідність безробіття та можливість не працювати. Наявність вільного часу тощо.

11. Перелік поданих документів.

12. Інформація про проведення обстеження житлово-побутових мов. Короткі результати обстеження житлово-побутових умов, висновки соціального працівника.

13. Дані медичного змісту. Дата останнього медогляду, коментарі лікарів, інформація про фізичні, психічні чи емоційні розлади у родині, детальна інформація про дітей з обмеженими можливостями, якщо такі є в сім'ї. *(За положенням не можуть бути прийомними батьками особи, якщо з ними на спільній житловій площі проживають члени сім'ї, котрі мають глибокі органічні ураження нервової системи, хворі на СНІД (крім сімей, які беруть на виховання дітей, уражених ВІЛ-інфекцією), відкриту форму туберкульозу, психотичні розлади, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви, нахили до насильства. (Абзац сьомий пункту 14 зі змінами, внесені згідно з постановою КМ N 33 (33-2005-п) від 15.01.2005).*

14. Дані про осіб, що надали рекомендацію кандидатам.

Для проведення комплексної оцінки кандидатів у прийомні

батьки важливо, щоб дві особи надали письмові рекомендації щодо здатності кандидатів виховувати, розуміти і задовольняти потреби вразливих дітей. Кандидат повинен вказати, в яких зв'язках він перебуває з особою, що надає рекомендацію, як довго вони знайомі та дати свої коментарі щодо зазначеного в рекомендації.

Частина 2. Візит другий

Під час другого візиту визначаються особистісні якості кандидатів у прийомні батьки, їхні соціальний статус та зв'язки, життєва позиція та досвід відповідно до наступних критеріїв.

1. Інформація про походження кандидатів. Батьки кандидатів у прийомні батьки, брати/сестри та інші значущі члени родини. Яке значення має культурний і релігійний аспект у вихованні дитини, що думають кандидати про власне виховання і його вплив на їхнє подальше життя? Інтереси і творчі здібності кандидатів, їхнє самосприйняття, особисті якості, етнічна та культурна спадщина, сильні і слабкі сторони.

2. Подружнє життя кандидатів. Наскільки успішним є подружнє життя кандидатів? Які соціальні ролі в сім'ї, як розподілено обов'язки, як чоловік із дружиною підтримують одне одного, як вони розв'язують проблеми? Яким чином нова дитина вплине на їхні стосунки? Наприклад, як вони поводитимуться з дитиною, котра виявлятиме прихильність лише до одного з партнерів? Як відбувається процес ухвалення рішень у подружжі? Чи були в них до цього значущі зв'язки? Чи впливають ці зв'язки на теперішню сім'ю? Чи є в когось із подружжя діти від попередніх партнерів, і, якщо так, як вони ставляться до рішення батьків виховувати дитину-сироту чи дитину, позбавлену батьківського піклування?

3. Інформація про людей, готових підтримати кандидатів у прийомні батьки. Слід зазначити інформацію про людей, із якими кандидати регулярно спілкуються і які підтри-

муватимуть їх у вихованні прийомної дитини. Це можуть бути родичі, друзі, сусіди, релігійна чи територіальна громада.

4. Детальна інформація про дітей, які проживають у прийомній сім'ї. Їхній темперамент і характер, їхні таланти, потреби та проблеми, а також стосунки між собою. Яким чином вони готувалися до появи прийомної дитини і чи розуміють вони наслідки створення прийомної сім'ї для них самих?

5. Інші дорослі, які мають значення для сім'ї.

Це значущі особи, що проживають разом із прийомною сім'єю. Яким чином вони пов'язані з членами сім'ї, їхнє ставлення до створення прийомної сім'ї і важливість їхньої думки для кандидатів.

6. Причини, через які кандидати вирішили взяти прийомну дитину на виховання. Для соціального працівника надзвичайно важливо з'ясувати мотивацію кандидатів у прийомні батьки. Чи пов'язана вона з фінансовими питаннями? Чи це альтруїзм? Чи пов'язана мотивація з релігійними переконаннями? Чи бажають вони опікуватися дитиною родичів? Чи сприятимуть кандидати контактам між дитиною і її біологічною сім'єю?

Якщо рішення викликано неможливістю мати власних дітей, то протягом якого часу кандидати знають про те, що вони не можуть їх мати? Чи відомі їм причини безплідності і як вони це переживають? Наскільки члени подружжя відверті один з одним у своїх почуттях щодо цієї проблеми?

Якщо кандидати не бажають народжувати власних дітей, або вирішили спочатку взяти прийомну дитину, або мають намір обмежувати розмір власної сім'ї – яким чином вони дійшли цього рішення? Чи обидва партнери погодилися на цей крок?

7. Спосіб життя сім'ї кандидатів.

Яку спільну діяльність ведуть члени сім'ї? Чи є в них певні релігійні або культурні традиції? Як вони виявляють своє став-

лення один до одного, які ролі у кожного члена сім'ї, які вони мають очікування і як це вписується в сімейне життя? Чи готові вони до змін, які можуть виникнути в сімейних порядках із приходом прийомної дитини?

8. Батьківські навички кандидатів у прийомні батьки.

Кандидати повинні описати власний досвід догляду за дітьми чи роботи з ними. Як вони розуміють особливості розвитку дитини і те, яким чином на прийомну дитину впливає її попередній досвід? Яким було власне дитинство кандидатів у прийомні батьки? Наскільки гнучкими вони будуть у своєму підході до батьківства? Як вони захищатимуть своїх дітей від фізичного чи сексуального насильства?

Якими є правила сім'ї щодо поведінки дітей, які традиції щодо заохочення та покарання дітей, який вплив вони можуть мати на дитину, що зазнала насильства чи недбалого ставлення?

9. Матеріальна чи будь-яка інша підтримка, якої можуть потребувати кандидати в прийомні батьки.

Ставлення кандидатів до грошей? Якої підтримки вони потребуватимуть до і після переведення прийомної дитини в сім'ю?

Частина 3. Візит третій

1. Занепокоєння, що матимуть місце до і після переведення дитини у прийомну сім'ю.

а) чи вважають кандидати, що спадковість суттєво впливає на розвиток дитини, і як вони ставитимуться до дитини, про біологічних батьків якої відомо дуже мало? Якою інформацією вони готові поділитися з прийомною дитиною щодо її походження?

б) як кандидати розуміють вплив втрати і прив'язаностей дитини в минулому на її теперішній стан? Чи розуміють вони проблеми в поведінці дитини, з якими із них, на їхню думку, буде важко справитися, наприклад: дитина мочиться в ліжко, наявність гіпертрофованого прояву любові чи агресії з боку дитини?

в) чи зможуть кандидати опікуватися дитиною, яка зазнала

сексуального насильства? Чи будуть вони здатні справлятися з надмірною сексуальністю дитини, що виникла внаслідок такого виду насильства? Як реагуватимуть на це інші діти?

г) що знають кандидати про підліткову сексуальність і як вони планують здійснювати статеве виховання дитини? Як кандидати ставляться до підліткових експериментів, наприклад, зі спиртним і наркотиками, і які потенційні труднощі для себе та для дитини вони передбачають?

д) що кандидати думають про проблеми, які можуть виникнути зі здоров'ям дитини? Як вони планують долати ці проблеми?

е) як кандидати розуміють причини, через які діти потрапляють під державну опіку, наприклад: бідність батьків, їхня психологічна незрілість, зловживання наркотиками, алкоголем тощо? Наскільки глибоко вони розуміють те, що для дитини важливо знати і розуміти своє минуле, підтримувати зв'язки зі своїм минулим? І чи зможе кандидат підтримувати ці зв'язки, організувати зустрічі дитини з біологічними батьками, дідусям-бабусею, братами-сестрами, іншими важливими для неї людьми, листуватись, обмінюватись фотографіями?

2. Необхідність підтримки після переведення дитини у прийомну сім'ю.

Чи знають кандидати, що таке соціальний супровід? Яких соціальних послуг вони потребують? Чи обговорювалося питання ймовірних невдач у функціонуванні прийомної сім'ї та можливих наслідків цього? Що відбудуватиметься, якщо подружжя кандидатів розпадеться? Хто в цьому разі опікуватиметься дитиною?

Частина 4. Фінальний візит

Останній візит особливо важливий для узагальнення даних про кандидатів. Ця частина оцінки спрямована на виявлення здібностей кандидатів. Здібності оцінюються та описуються соціальним працівником відповідно до наступних параметрів:

1. Піклування про дітей.

Чи здатні кандидати у прийомні батьки забезпечувати якіс-

ний догляд дитини протягом усього дитинства до її повноліття або до 23 років, якщо дитина навчається? Вони повинні розуміти особливості етапів розвитку дитини, вміти спілкуватися з дітьми відповідно до їхнього розвитку, встановлювати необхідні межі поведінки і справлятися з дитячою поведінкою в цих межах.

2. Створення безпечного і дбайливого середовища.

Чи вміють кандидати створити середовище, де діти перебуватимуть у безпеці, навчати дітей захищатись від насильства та зловживань і шукати допомогу в разі загрози?

3. Робота в команді.

Чи готові кандидати співпрацювати з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, зі службами у справах неповнолітніх, вчителями, лікарями, з іншими особами та організаціями в інтересах дитини?

4. Розуміння прийомної сім'ї як тривалого процесу.

Чи розуміють кандидати потреби дитини і чи зуміють допомогти їй у реалізації цих потреб? Кандидати повинні бути готовими виховувати дитину до її повноліття або до 23 років, якщо дитина навчається і якщо це відповідає потребам та інтересам дитини.

5. Власний розвиток.

Чи розуміють кандидати, яким чином їхній попередній життєвий досвід вплинув на них і як прийомна сім'я може вплинути на них самих і їхню родину? Кандидати повинні вміти знайти підтримку в межах своєї громади, що допоможе їм виконувати свої функції прийомних батьків, використовувати можливості для додаткового навчання, справлятися із завданнями в умовах стресу.

Після завершення оцінки кандидати ознайомлюються з її результатами.

Додаток 11

ПАМ'ЯТКА для соціального працівника щодо проведення оцінки потреб прийомної дитини/дитини вихованця

Оцінка потреб дитини – основа соціального супроводження. Ця методика орієнтована на визначення потреби в подальших діях, їхній напрямок та запланований результат.

У першій колонці п. 2. бланку слід зазначити всю інформацію, яку можливо отримати за наведеними нижче параметрами, при цьому важливо оцінити міру (повноту) характеристики, про яку йдеться. Друга колонка – це запланований результат, якого можна досягти з допомогою зусиль батьків та соціального працівника на певний період часу. Наступна Оцінка покаже, чи вдалося досягти цього результату. Оцінку слід проводити перед написанням плану соціального супроводження. Отже, і періодичність її здійснення буде відповідною до етапу функціонування сім'ї та проживання в ній дитини. Спочатку – щомісячно, потім щопівріччя, щороку.

Інформацію можна отримати: від осіб, які опікувалися дитиною до її влаштування у прийомну сім'ю/ДБСТ, педагогів, медиків, психологів, від служби у справах неповнолітніх, прийомних батьків/батьків-вихователів, самої дитини, самостійно, шляхом спостереження за дитиною, її стосунками з прийомними батьками, емоційними реакціями тощо.

1. Стан здоров'я

1.1. Стан фізичного здоров'я

У цьому розділі Оцінки необхідно описати загальний стан здоров'я дитини та конкретні проблеми, які вона має на

момент оцінки та були в минулому. Інформація може братися з медичної картки дитини, зі слів осіб, які піклувалися про дитину в минулому, якщо картки немає або в ній не зафіксовано всі хвороби дитини. Обов'язково слід зазначити хронічні захворювання, перенесені фізичні травми або тяжкі захворювання. Чи були переломи кісток? Чи є алергія, особливо на медичні препарати? Чи є інфекційні захворювання на час проведення оцінки, педикульоз, шкірні інфекції тощо? Якщо дитина інвалід, вказується група інвалідності, причина, ступінь патології.

1.2. Фізичний розвиток

Тут зазначається зріст і вага дитини та її відповідність середнім віковим показникам. Загальний фізичний розвиток, постава, координація рухів, наявність дефектів мовлення.

1.3. Стан психічного здоров'я

Необхідно описати загальний психологічний та емоційний стан дитини. Її самооцінку, наявність девіацій, акцентуацій тощо. Наявність психосоматичних захворювань.

1.4. Дотримання графіка щеплень

Інформація про щеплення має бути в медичній картці дитини. Якщо такої картки чи відомостей немає – необхідно уточнити у лікаря, який обстежував дитину.

2. Адаптація у прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу

2.1. Емоційна реакція дитини на членів сім'ї

Емоційну реакцію можна оцінити самостійно, спостерігаючи за дитиною, за її контактами з батьками та іншими дітьми в сім'ї, а також поспілкувавшись із членами сім'ї. В будь-якому разі необхідно спитати саму дитину, чи задоволена вона своєю новою сім'єю, чи всі їй подобаються. Думка дитини, відкрита позиція, а також її збіг чи розходження з поведінкою, емоційними реакціями та проявами є дуже важливим чинником. Необхідно описати прийняття дитиною членів сім'ї. Чи підтримує дитина тілесні контакти (дотики, обійми, поцілу-

нки), чи ініціює їх? Як часто дитина посміхається, перебуває у доброму настрої в сім'ї? Чи плаче дитина? Як вона сприймає біологічних дітей прийомних батьків, чи задоволено виглядає у їх компанії, які саме емоції найчастіше проявляє прийомна дитина, спілкуючись з іншими дітьми у сім'ї.

2.2. Стосунки із членами сім'ї, їхніми родичами, друзями та ін.

Як дитина поводить себе з батьками? Чи спілкується, багато розмовляє, розповідає про себе, задає запитання, чи навпаки – мовчить, поводить себе відчужено, намагається не контактувати? Як спілкується з біологічними дітьми? Чи дружні у них стосунки, чи є конфлікти? Дитина активна чи пасивна у цих взаєминах, чи проявляє вона агресію або надмірну замкнутість. Чи є відчуженість від дитини в інших дітей у сім'ї?

3. Стосунки з дитячим оточенням

3.1. Специфіка побудови стосунків дитини з однолітками

Інформацію можна отримати в батьків, у самої дитини, а також, якщо дитина ще не встигла завести контакти з однолітками, можна поцікавитися в осіб, які опікувались нею в минулому. Зверніть увагу на модель побудови стосунків дитини з однолітками. Чи намагається вона домінувати, чи, навпаки, підпорядковується, займає активну позицію чи пасивну, або ж тримається осторонь? Чи є у дитини взагалі стосунки з однолітками, який їхній зміст (позитивний /негативний/ нейтральний)?

3.2. Наявність друзів, товаришів

Важливо поспілкуватися на цю тему з дитиною. Вона найкраще розкаже про всіх своїх друзів. Можливо, що дитина вигадє друга. Це важливо. Не варто звинувачувати її в неправдивості, краще розпитайте – дізнаєтесь про її мрії та прагнення. Слід зафіксувати факт такої вигадки у цій графі. Вказати друзів дитини, які залишились у неї з попередніх місць проживання. Значущість цих людей для дитини, їхні стосунки.

3.3. Ставлення в дитячих колективах дошкільних закладів, шкіл, інших навчальних закладів

Щоб дати відповідь на це запитання, необхідно поспілкуватися з батьками, бажано з учителями в школі, вихователями дошкільних закладів. Як саме сприйняли дитину в класі/групі? Чи збережена конфіденційність щодо статусу дитини?

3.4. Стосунки з дітьми за місцем проживання

Чи познайомили дитину з однолітками за місцем проживання? Які склались стосунки? Чи знайшла дитина собі друга? Чи є по сусідству діти-ровесники?

3.5. Можливості розширення кола спілкування з однолітками (участь у діяльності позашкільних закладів, громадських організацій)

Як бачать батьки можливу перспективу розширення кола спілкування дитини? Чи вважають вони це важливим для неї? Чи немає тенденції до ізолювання дитини в сім'ї?

4. Контакти з біологічними родичами

Контакти з біологічними родичами дитини надзвичайно важливі, адже підпорядковані реалізації права дитини на рідну сім'ю. Зв'язок із рідними – одна з основних переваг прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу перед усиновленням. Готовність до подібних контактів мала бути з'ясована ще до ухвалення рішення про створення прийомної сім'ї, ДБСТ. Після влаштування дитини важливо з'ясувати, чи в її інтересах будуть зустрічі з родичами. З ким із родичів потрібно підтримувати контакти і в якій формі? Які плани прийомних батьків щодо встановлення цих контактів? Чи можлива буде реінтеграція дитини в біологічну сім'ю?

4.1. Можливість позитивних контактів із біологічними батьками

Виходячи з потреб дитини, важливо оцінити можливість контактів, у кожному окремому випадку.

4.2. Контакти з іншими родичами

5. Освіта і навчання

5.1. Успішність у навчанні

Тут вказується середній бал успішності дитини. З яких предметів дитина вчиться краще? Що потрібно підтягнути?

5.2. Розвиток особливих здібностей

Які таланти та здібності є в дитини? Які творчі досягнення? Важливо сформулювати потребу в ресурсах необхідних, для розвитку творчих здібностей дитини. Якщо дитина попередньо вже займалась у творчих студіях і має певні досягнення, слід описати рівень цих досягнень.

5.3. Рівень умінь і навичок дитини відносно вікового розвитку

Чи відповідає рівень навичок та вмінь дитини її віку? Наприклад, чи вміє дитина писати, читати, малювати, готувати їжу, лагодити одяг, прибирати, працювати на присадибній ділянці тощо?

6.Вирішення юридичних питань і проблем захисту майнових прав дитини

Ця інформація надається службою у справах неповнолітніх.

6.1 Статус дитини

6.2. Виявлення та вирішення майнових прав дитини (житло, інше майно)

7. Умови проживання дитини

7.1. Наявність місця, меблів, необхідного обладнання для життя дитини. Опишіть місце, передбачене для проживання дитини. Чи все враховано, можливо, щось потрібно додати?

7.2. Забезпечення техніки безпеки у приміщенні

Перевірте, чи в належному стані розетки в будинку, чи немає відкритої електропроводки, саморобних обігрівальних приладів, розбитого скла, гострих цвяхів, рваного лінолеуму, інших речей, які можуть бути небезпечними для життя та здоров'я дитини.

8. Самостійність

Цей розділ Оцінки є надзвичайно важливим. Адже підготовка до дорослого життя – одна з основних функцій як сім'ї в цілому, так і прийомної чи ДБСТ зокрема. Інформацію з цього приводу можна отримати в осіб, які опікувалися дитиною раніше, у прийомних батьків та у дитини.

8.1. Наявність сформованих життєвих навичок і вмінь подбати про себе (відповідно до віку), самообслуговування; володіння побутовою технікою тощо

Чи вміє дитина приготувати собі їжу або розігріти вже готову, чи прибирає дитина за собою, дотримується особистої гігієни, чи вміє прати, прасувати, лагодити власний одяг, мити посуд, вибирати одяг, одягатися зі смаком, зачісувати волосся тощо.

8.2. Наявність навичок вирішування побутових проблем за межами місця проживання (навички придбання товарів у магазинах, аптеках та ін.)

8.3. Досвід використання кишенькових грошей

Чи мала дитина такий досвід? Можна, скажімо, запитати у дитини, якщо б у неї була певна сума грошей, на що б вона їх витратила. Таким чином є змога визначити, чи орієнтується дитина в цінах і чи раціонально вона витрачає гроші.

8.4. Вміння організувати своє дозвілля

Як звикла дитина проводити свій вільний час? Чи є в неї улюблені заняття, ігри? Чи вміє вона організувати дозвілля?

9. Підготовка до самостійного життя після виходу із прийомної сім'ї/дитячого будинку сімейного типу

9.1. Профорієнтація та придбання професії

Чи визначилась уже дитина зі своєю майбутньою професією? До яких дисциплін у неї схильність, до яких видів діяльності?

9.2. Вирішення проблеми майбутнього місця проживання

Зазначте стан вирішення питання. Чи є житло, в якому стані, чи є можливість отримання житла, поселення в гуртожиток тощо.

Додаток 12

Відділ у справах сім'ї, молоді та спорту
Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді
Києво-святошинська районна державна адміністрація

СОЦІАЛЬНИЙ ПАСПОРТ

_____ сільської (селищної) ради
станом на _____

Територіальна громада об'єднує __ населений(і) пункт(и):

Проживає ____ населення, у тому числі:
у працездатному віці _____
пенсіонерів _____

Особи, відповідальні в громаді за роботу з сім'ями, дітьми та
молоддю _____

(П.І.Б., контактний тел.)

Голова сільської (селищної) ради _____

Секретар _____

Голова депутатської комісії щодо роботи з молоддю, дітьми,
сім'ями _____

Голова опікунської ради _____

Завідувачка дитячого садка _____

Директор школи _____

Заступник директора школи з виховної роботи _____

Соціальний педагог _____

Психолог _____

Педіатр _____

Дільничний інспектор _____

Діти

Категорія	кіль- кість
Всього дітей	
з них:	
діти віком від 0 до 14 років	
діти віком від 14 до 18 років	
діти-сироти	
діти, позбавлені батьківського піклування	
діти-інваліди	
Діти-напівсироти	
мають статус потерпілих внаслідок аварії на ЧАЕС	
діти виховуються у :	
багатодітних сім'ях	
неповних сім'ях	
прийомних сім'ях	
з них: біологічних дітей	
прийомних дітей	
дитячих будинках сімейного типу	
дитячих будинках змішаного типу	
будинках-інтернатах для дітей-інвалідів системи Мінпраці	
будинках дитини системи МОЗ	
будинках дитини системи МОН	
школах-інтернатах системи МОН	
інші категорії:	

Дошкільний заклад _____

Кількість дітей, які його відвідують _____

Розвиток творчих здібностей дітей у дошкільному закладі

№ н/п	Назва гуртка	Коротка інформація

Додаток 12

Загальноосвітній навчальний заклад _____

Кількість учнів всього _____

з них:

учнів 1-4 класів _____

учнів 5-9 класів _____

учнів 10-11 класів _____

Кількість учнів, які навчаються вдома _____

Розвиток творчих здібностей дітей шкільного віку

№ н/п	Назва гуртка	Коротка інформація

Молодь

Категорія	кількість
Молодь від 14 до 35 років	
з них:	
навчається у ЗОШ	
навчається у ВНЗ	
працює	
не навчається і не працює	
депутати місцевої ради	
депутати районної ради	
молоді люди з інвалідністю	
хворі на алкоголізм	
наркозалежні	
ВІЛ-інфіковані	
Молодь, яка скоїла злочин	
з них:	
умовно засуджені	
перебувають у місцях позбавлення волі	
звільнилися з місць позбавлення волі	
з них:	
працевлаштовані	
непрацевлаштовані	
Молодь (одинокі молоді громадяни), яка:	

Додаток 12

отримала земельну ділянку під забудову	
перебуває у черзі на отримання земельної ділянки під забудову	
перебуває на загальному обліку щодо поліпшення житлових умов	
отримала житло	
Видатки, передбачені в місцевому бюджеті на реалізацію Програми забезпечення молоді житлом	
інші категорії:	

Жінки

Категорії	кількість
Жінок (усього), з них:	
депутати органів місцевого самоврядування	
одинокі матері	
жінки з інвалідністю	
з них виховують дітей	
жінки, які виховують дітей з обмеженими фізичними можливостями	
інші категорії:	

Сім'ї

Категорія	кількість
Сімей (всього) з них:	
багатодітні	
у тому числі:	виховують 3-х дітей
	виховують 4-х дітей
	виховують 5 і більше дітей
неповні	
у тому числі:	виховує дітей мати
	виховує дітей батько
молоді (до 35 років обом із подружжя)	
малозабезпечені	
які виховують діти та молоді люди з інвалідністю	
в яких батьки з інвалідністю	

Додаток 12

опікунів	
кількість сімей, які:	
отримали земельні ділянки під забудову	
в тому числі: молодих	
багатодітних	
в яких виховуються діти та молоді люди з інвалідністю	
в яких батьки з інвалідністю	
перебувають на черзі на отримання земельної ділянки під забудову	
в тому числі: молодих	
багатодітних	
в яких виховуються діти та молоді люди з інвалідністю	
в яких батьки інваліди	
отримали житло (всього), в тому числі:	
молодих	
багатодітних	
в яких виховуються діти та молоді люди з інвалідністю	
в яких батьки інваліди	
перебувають на обліку щодо поліпшення житлових умов	
в тому числі: молодих	
багатодітних	
в яких виховуються діти та молоді люди з інвалідністю	
в яких батьки з інвалідністю	

Інформація про сім'ї, в яких виховуються діти та молоді люди з інвалідністю¹

п/н	П.І.Б.батьків	П.І.Б.дитини	Дата народження	Місце проживання	Якої допомоги потребує сім'я, дитина	Надання адресної допомоги

Організація змістовного дозвілля для дітей, сімей та молоді

Назва	кількість	Коротка інформація (форма власності, адреса, керівник, конт. тел.)
будинок культури		
центр творчості		
центр дозвілля		
бібліотека		
інтернет-клуб		
комп'ютерний клуб		
кафе		
ресторан		
нічний клуб		
казино		
бар		
гурток		
клубне об'єднання		
підлітковий клуб		
театральна студія		
танцювальна студія		
художня студія		

¹ Аналогічну таблицю можна використовувати і для інших соціально вразливих категорій дітей, сімей та молоді

Додаток 12

спортклуб		
секція		
стадіон		
інші (вказати, які)		

Інформація про громадські організації

№ п/п	Повна та скорочена назва організації	Дата легалізації	Основна мета діяльності	П.І.Б. керівника	Адреса, конт. тел.	Соціальна спрямованість

Інформація про молодих підприємців (віком до 35 років)

№ п/п	П.І.Б. приватного підприємця	Назва підприємства	Вид діяльності	Адреса, контактний тел.

Інформація про розгляд питань стосовно дітей, молоді та сімей (на виконкомках, сесіях, комісіях протягом 2007 р.)

Дата проведення	Перелік питань	Де і ким розглядалися	Результати розгляду, ухвалені рішення

Додаток 13

Перелік основних нормативно-правових актів

- Конституція України;
- Конвенція ООН про права дитини;
- Сімейний кодекс України від 2002.01.10, № 2947-Ш;
- Цивільний кодекс України від 2003.01.16;
- Закон України «Про охорону дитинства» від 2001.04.26, № 2402-ІІГ;
- Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 2001.11.15, № 2789-ІІІ;
- Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 1992.11.21, № 2811-ІІІ;
- Закон України «Про соціальні послуги» від 2004.01.01, № 966-ІV;
- Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 2005.12.22, № 2558-ІІІ;
- Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 2000.10.05, № 2017-ІІІ;
- Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 2005.01.13, № 2342-ІV;
- Закони України «Про державну службу» від 2006.01.01, № 3723-ІІІ;
- Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 1999.04.09, № 586-ІV;
- Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 1997.05.21, № 280/97-ВР;
- Закон України «Про органи та служби у справах неповнолітніх і спеціальні установи для неповнолітніх» від 1995.01.24, № 20/95-ВР;
- Закон України «Про звернення громадян» від 1992.10.02, № 396/96-ВР;
- Закон України «Про інформацію» від 1992.10.02,

- № 2657-XII;
- Указ Президента України «Про Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту» від 2005.08.18, № 1176/2005;
 - Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» від 2005.07.11, № 1086/2005;
 - Постанова КМУ «Про утворення Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді» від 2004.08.27, № 1125;
 - Постанова КМУ «Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю» від 2004.08.27, № 1126;
 - Постанова КМУ «Про створення кримінальної міліції у справах неповнолітніх» від 1995.07.08, № 502-95-П;
 - Постанова КМУ «Деякі питання призначення і виплати допомоги сім'ям з дітьми» від 2006.03.15, № 311;
 - Постанова КМУ «Про внесення змін до Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми та Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям» від 2003.12.17, № 1950;
 - Постанова КМУ «Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме» від 2006.02.22, № 189;
 - Постанова КМУ «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом "гроші ходять за дитиною" у 2007 році» від 2007.01.31, № 81;
 - Постанова КМУ «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу» від 2002.04.26, № 564;
 - Постанова КМУ «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» від 2002.04.26, № 565;
 - Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції За-

гальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006 – 2016 роки» від 2006.04.22, № 229-р;

- Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006 – 2010 роки» від 2005.12.07, № 503-р;
- Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 2006.05.11, № 263-р;
- Наказ Міністерства України у справах сім'ї та молоді «Про затвердження Типового положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді» від 1997.07.02, № 216/7;
- Наказ Міністерства молодьспорту «Про затвердження Порядку ведення банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 2005.07.29, № 1466;
- Наказ Міністерства молодьспорту «Про затвердження Примірного порядку взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і служб у справах неповнолітніх у процесі створення та забезпечення діяльності прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу» від 2006.05.12, № 1507;
- Наказ Міністерства молодьспорту «Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу» від 2006.10.31, № 3685;
- Наказ міністерств України у справах сім'ї, молоді та спорту, охорони здоров'я, освіти і науки, праці та соціальної політики, транспорту та зв'язку, внутрішніх справ, Державного департаменту України з виконання покарань «Порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах» від 2006.06.14, № 1983/388/452/221/556/596/106;
- Наказ міністерств України у справах сім'ї, дітей та молоді, охорони здоров'я «Порядок взаємодії центрів соціальних служб для молоді із закладами охорони здоров'я

з питань запобігання ранньому соціальному сирітству» від 2004.10.22, № 625/510;

- Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, міністерств внутрішніх справ, освіти і науки, охорони здоров'я «Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» від 2004.01.16, № 5/34/24/11;
- Наказ міністерств України у справах сім'ї, дітей та молоді, охорони здоров'я «Порядок взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї дітей та молоді із закладами охорони здоров'я щодо надання медичної допомоги та соціальних послуг дітям та молоді» від 2006.04.17, № 1209/228.